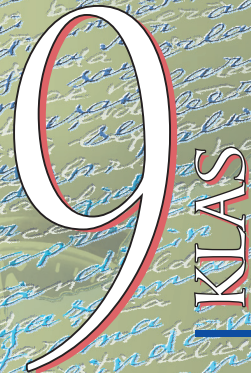

MINISTERUL EDUCAȚIEI AL REPUBLICII MOLDOVA

Î.D. Bankova
Î.Î. Baboglu
A.Î. Stoletnăya
K.K. Vasilioglu
N.Î. Baboglu

GAGAUZ DILI HEM LITERATURA

Î.D. Bankova
Î.Î. Baboglu
A.Î. Stoletnăya
K.K. Vasilioglu
N.Î. Baboglu

GAGAUZ DILI HEM LITERATURA

9
KLAS

Știința • 2016

CZU 811.516.165+821.516.165.09(075.3)

G 13

Elaborat în baza curriculumului disciplinar în vigoare și aprobat prin Ordinul ministrului educației (nr. 321 din 28 aprilie 2016). Editat din mijloacele financiare ale Fondului Special pentru Manuale.

Comisia de evaluare: *Oxana Constantinova*, prof. școlar (gr. did. superior), Liceul Teoretic „M. Guboglo”, Comrat; *Lidia Iusumbeli*, prof. școlar (gr. did. unu), Liceul Teoretic „V. Ianioglo”, com. Copceac, rn. Comrat; *Maria Cernioglo*, prof. școlar (gr. did. doi), Liceul Teoretic Baurci, rn. Comrat

Responsabil de ediție: *V. Ribalchina*

Corector: *T. Bolgar*

Redactor tehnic: *N. Duduciuc*

Pictori: *D. Spînu, E. Spinei*

Machetare computerizată: *A. Andrișchi*

Copertă: *V. Pogolșa*

Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința,

str. Academiei, nr. 3; MD-2028, Chișinău, Republica Moldova;

tel.: (+ 373 22) 73-96-16; fax: (+ 373 22) 73-96-27;

e-mail: prini_stiinta@yahoo.com; prini@stiinta.asm.md;

www.editurastiinta.md

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Întreprinderii Editorial-Poligrafice Știința.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Gagauz dili hem literatura: 9 klas / I.D. Bankova, Î.Î. Baboglu, A.Î. Stoletnăya, K.K. Vasilioglu [et al.]; Comisia de evaluare: Oxana Constantinova [et al.]; Min. Educației al Rep. Moldova. – Ch.: Î.E.P. Știința, 2016 (Tipografia „BALACRON” SRL). – 304 p.

ISBN 978-9975-85-015-5

811.516.165+821.516.165.09(075.3)

© Î.D. Bankova, Î.Î. Baboglu, A.Î. Stoletnăya, K.K. Vasilioglu, N.Î. Baboglu. 2003, 2010, 2016

© Întreprinderea Editorial-Poligrafică Știința. 2003, 2010, 2016

ISBN 978-9975-85-015-5

Saygılı üürenicilär!

Üüretmäk kiyadı – kendibaşına işlemektä sizin büük yardımcınız. Nicä dä herbir kiyat, üüretmäk kiyadı bilim temelini verer da hazırlanêr o okuyuculara, angılarında var neet düşünmekli işlemää kafaylan. Bu – bir zaman istedii, çünkü siz artık büüksünüz, da vakıt geldi, sizä her şeyi analizlemää, kantarlamaa hem taa çok kerä kendibaşına karar almaa.

Kiyatta veriler adetçä yaratmalar da, içindeliü açıklamak soruşlar da, yaratmaların kısıdan analizleri dä, ama onnar avtorların, kiyadı kurannarın bakışları, angıları sizin bakışınızlan, sizin annamanızlan hem görüşünüzlän var nicä uysunnar da, uymasınnar da. Tä neçin, yaratmanın içindeliini açıklamaa deyni, koyulêr soruşlar hem tekliflär: „Açıklayın bakışınızı”, „İnandırın dooruluunuzu”. Bu soruşlar hem tekliflär isteerlär sizdän diil sade söleyäsiniz, ne olmuş yada kim pay almış, ama mutlak açıklayasınız kendi bakışınızı hem inandırasınız kendi cuvabınızı, veräsiniz türlü argumentlär hem örneklär. Butakım soruşlar, argumentli cevaplar üüredeceklär sizi çetin olmaa, lafınızda durmaa, adadınızı tamannamaa. Ama bu ölä olsun deyni, siz läüzim ilkin düşünäsiniz, yapabileceğiniz mi, kuvedinizdä mi o işi yapmaa osaydı yapamayacınız mı; kuvediniz, kolaylıınız olacak mı osaydı bu sade bir boş laf mı.

Şindiki vakıtlar pek baalı alış-verişlän, iş baalantılarınınan. Tutun aklınızda, ani kayıp sizin işleriniz, eer koyarsaydılar adınızı „yalancı”, çünkü başkaları, bunu bileräk, çalışacaklar, sizinnän işleri olmasın, neçinki siz lafınızda durmêersınız, adadınızı tamannamêersınız. Koruyun kendi pak üüzünüzü hem adınızı. Yaşamakta bu pek önemni!

Kiyatta veriler yaratmalar, türlü tekstlär. O komentariyalar sade açıklêer yaratmanın içindikisini, ama derindän personajların yaptıklarını, baalantılarını hem onnarın karakterlerini göstermeer. Onnarı var nicä bulmaa teksttä, sade yaratmayı düşünekli okuyarkan, fikirdän geçirärkän, analiz yaparkan personajların herbir adımına, herbir lafına... Ama analiz yaparkan, siz mutlak läüzim uydurasınız yaptıkları normaylan hem sizin kendi bakışınızlan. Sade bundan sora siz var nicä çalışasınız inandırmaa kendi dooruluunuzu, getireräk türlü argumentlär, türlü örneklär teksttän.

Ama bu da sizä vermeer taa hak düşünmää, ani siz dooru yolda bulunêrsınız kendi düşünmeklerinizlän. Mutlak sesläyin hem analizläyin kafadarlarınızın da cuvaplarını, bakışlarını. Eer senin bakışın bu problemaya sade birsäydi, bu läüzim kuşkulandırısın seni, şüpelendirsin. Bu situaşiyada bölä soruşun, nicä „sanki bän dooruyum mu?” var eri.

Eer peydalanarsaydı çok türlü fikir bir problemaya, çalışın dooruluu bulmaa bir disputta, neredä pay alsınnar başka kişilär dä, bu klasın üürenicilerindän kaarä.

Kendi dooruluunuzu inandırmaa çalışınız iliklän, ama diil keskin seslän yada türlü azarlamaklarlan, türlü kötü laflarlan. Çalışın çiinämemää, acılamamaa biri-birinizi!

Nekadar da büük dooruluunuz olmasa, kalın insan. Unutmayın halk söleyişini: „Ne ekecän – onu da biçecän!”.

Açık yollar sizä, genç dostlarımız!

Kiyadın avtorları

Annaşılmış nişannar:

– sözlük

– soruşlar hem işlar

– halk sözleri – halkın
sedefleri

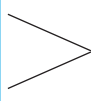
1 – fonetika analizi

2 – lafin kuruluşça analizi

3 – morfologiya analizi

4 – sintaksis analizi

büücü
diişili
sallamaa

söz ilerletmäk
için laflar

İÇİNDEKİLÄR

GAGAUZ DİLİ

Serbestlik	10	Dostluk	50
Söz teoryası	11	Söz teoryası	51
§ 1. Plan kurulması. Abzaç	11	§ 20. Ofițial-izmetçilik stilin janraları	55
§ 2. Baalantılı sözün nişannarı	14	§ 21. Bilim stilin janraları	59
Dil teoryası	18	Dil teoryası	61
§ 3. Lafbirleşmelerindä lafların sıralı	18	§ 22. Dalı katlı cümlelär (baalayıcı hem baalayıcısız)	61
§ 4. Cümledä lafların sıralı	19	§ 23. Dal cümlelerin soyları	64
§ 5. Birsoy paylı cümlä	21	§ 24. Bellilikçi dal cümlelär	64
§ 6. Birsoy payların arasında kullanılan baalayıcılar	23	§ 25. Tamannıkçı dal cümlelär	66
§ 7. Birsoy paylarda kullanılan bütünneştirici laflar	24	§ 26. Hallıkçı dal cümlelär	68
Test „Birsoy paylı cümlä”	27	§ 27. Erlik dal cümlelär	68
Tradişiyalar hem adetlär	28	§ 28. Zaman dal cümlelär	70
Söz teoryası	29	§ 29. Neetlik dal cümlelär	72
§ 8. Nedir o konspekt?	31	§ 30. Sebeplik dal cümlelär	73
§ 9. Nedir o reţenziya?	34	§ 31. Nicelik hem nekadarlık dal cümlelär	75
§ 10. Nedir o rezüme?	35	§ 32. Sankilik dal cümlelär	76
Dil teoryası	37	§ 33. Brakım dal cümlelär	77
§ 11. Cümlä paylarına gramatikayca diil baalı laflar	37	§ 34. Yaraştırma dal cümlelär	78
§ 12. Danışmak	37	Test „Dalı katlı cümlelerin soyları” (baalayıcılarla hem baalayıcı laflarla)	81
§ 13. Koyulma laflar hem koyulma cümlelär	39	§ 35. Baalayıcısız dalı katlı cümlelär	82
§ 14. Koyulma lafların hem cümlelerin kulanılması	40	§ 36. Dal cümlelerin baalayıcısız eklenmesi	83
§ 15. Laflar: da, belli ki, diil, yok	41	§ 37. Birkaç dallan katlı cümlä	84
§ 16. Duygucular cümledä	42	§ 38. Baalayıcısız dalsız katlı cümlä durguçluk nişannarı	87
§ 17. Katlı cümlä	43	§ 39. İki nokta baalayıcısız katlı cümledä	88
§ 18. Dalsız katlı cümlä. Baalayıcısız dalsız katlı cümlä	44	§ 40. Çizgi katlı cümlelerdä	90
§ 19. Baalayıcılı dalsız katlı cümlelär	46	Test „Katlı cümlelär” (birkaç dal cümläylän, dalsız hem baalayıcısız)	92
Test „Koyulma laflar. Dalsız katlı cümlelär”	49		

Natura	93
Söz teoriyası	94
§ 41. Lafetmäk stilin janraları	96
§ 42. Yaratma hem takrir yazmak publiştika stilindä	97
Aylä	100
Söz teoriyası	101
§ 43. Publiştika stili: statya, reportaj, intervyu	101
§ 44. Publiştika stilin janraları	102
Dil teoriyası	103
§ 45. Cümlelerin ayırılı ikincili payları ...	103
§ 46. Doorudan hem kıynaş söz	105
§ 47. Doorudan sözdä durguçluk nişannarı	106
§ 48. Doorudan sözün kıynaş sözä cevirilmesi	108
Test „Doorudan söz”	110
§ 49. Katlı cümlelerä sintaksis analizi ...	111
§ 50. Punktuaşıya	112
§ 51. Nokta	112
§ 52. Soruş nişanı	113
§ 53. Duygu nişanı	114
§ 54. Virgül	114
§ 55. Noktaylan virgül	116
§ 56. İki nokta	117
§ 57. Çizgi	118
§ 58. Parantezalar	119
§ 59. Kaviçlar	120
§ 60. Çok nokta	120
Test „Punktuaşıya”	124
Shemalar	125

LİTERATURA

Literatura teoriyası	130
Literatura kıymetleri	130
Artistik yaratmaların janraları (<i>Epik, lirik hem dramatik</i>)	134
Artistik kolaylıkları literaturada	135
Deredä	137
Okudunuz mu? Düşünelim..., çıkışları yapalım...	137

Yazılı literatūra	139
Nikolay Tanasoglu	
Sofi (<i>Annatmadan parça</i>)	139
N. Tanasoglunun annatması için	143
Dionis Tanasoglu	
„Bitki göçmek” („ <i>Uzun kervan</i> ” <i>romanından parça</i>)	144
Dimitri Kara Çoban	
Bir çift çarık (<i>Annatma</i>)	149
İnanırılmadık (<i>Annatma</i>)	151
İhtär (<i>Annatma</i>)	152
Bakış annatmalara „Bir çift çarık”, „İnanırılmadık” hem „İhtär”	153
Oolum, oolum!	155
Geldim yoldan dingin bän	155
D. Kara Çobanın şiirleri için	155
Nikolay Baboglu	
Kulilär	156
„Kulilär” annatmaya analiz	169
Oğlanın legendası (<i>Poema</i>)	171
„Oğlanın legendası” poemaya analiz	179
Poemada literatūra kahramannarın harakteristikası	180
Gavril Gaydarcı	
Çörek	181
Zor yolu kısmet	181
G. Gaydarcının şiirleri için	182
Stepan Kuroglu	
Harmanda (<i>Annatma</i>)	183
„Harmanda” annatmaya analiz	185
Güneşli dünnä	186
Bucakta sabaa	186
Canımı baaşlêırım... ..	186
Allaa adamı	187
S. Kuroglunun şiirleri için	187
Konstantin Vasilioglu	
Küçükklüüm (<i>Akıla getirmeklär</i>)	188
Anam	191
Tätü	196
K. Vasilioglunun annatmaları için	198
Alatlama fenalık yapmaa	199
Sana bu çiçeklär	200
Sevda için çok yazılı	200
K. Vasilioglunun şiirleri için	201

Mina Kösä

Turnalar	201
Baş yol	202
Dostlaştım... ..	202
Can erimä	203
M. Kösenin şiirleri için	203

Petri Çebotar

Nastradin hocanın fıkralarından	204
Kardaşça	205
Nastradin güveyä nasaat verir	206
Adamaklar	206
Bulmadım	207
Bakış	207
P. Çebotarın şiirleri için	208

Todur Zanet

Deräylän sözleşmək	208
Malinin mezarında	209
T. Zanetin annatmaları için	211
Sana, halkım	212
Aaçlık	213
Çizilär	214
Açan güneş dün Batıya kaydı	214
T. Zanetin şiirleri için	214

Todur Marinoglu

Uursuz Dokäna	217
T. Marinoglunun annatmaları için	218
Vatanım	219
Ana dilim	219
Ömür	220
T. Marinoglunun şiirleri için	220

Vasi Filioglu

Sabaa zamanında	222
Çöşmää	222
Buydur yaşamak	223
V. Filioglunun şiirleri için	223

Liuba Çimpoeş

İkimiz	223
Dünnäa kantarı	224
Lüba Çimpoeşin şiirleri için	225

Oli Radova (Karanastas)

Mamu için söz	226
Güllär	226
Yolcu geçärdi	227
Oli Radovanın şiirleri için	227

Tudorka Arnaut

Yaz yaamuru	228
Can seseder, o kız sana aşık	229
Sessiz dialog	229
Ne vakit?	230
Tudorka Arnautun şiirleri için	230

Petri Moyses

Havezlär	231
Acı hem tatlı	231
Biyaz yortu	232
Evlenmäk	232
P. Moysesin şiirleri için	233
Okudunuz mu? Düşünelim..., çıkışları yapalım...	234

Söz ilerletmesi

.....	235
-------	-----

Çevirilmä literatura

.....	235
-------	-----

İon Krängä

Küçüklüümdän anmaklar	235
Beygir	237

Aleksandr Puşkin

Sevdim sizi	238
Çiçek	238

Aleksandr Fet

„...Bän sölämeykäm bişey sana...”	239
---	-----

İvan Krılov

Yalancı	239
---------------	-----

Mihai Eminescu

Luceafărul	240
------------------	-----

Gheorghe Vodă

Cevizim, sän, cevizim	241
-----------------------------	-----

Victor Teleucă

Arada uzaklar	242
---------------------	-----

Kendibaşına okumak

.....	243
-------	-----

Dionis Tanasoglu

Uzun Kervan	243
Hak-oguzlar	244
Senselä karşılaması	247
Aşına beyin türkleri	250
Kaganlık	255
Kara deniz hem Dnıpru Kırlarında	259

Nikolay Baboglu

Allahın izinnän	264
-----------------------	-----

Kara kış	269	Todur Marinoglu	
Manuş	275	Zaman sözü	296
Tomaylı kapaklılar	280	Düş	296
Çatal kulak	283	Yorgun yolcuyum	297
Valkaneş adetlerindän	286	Haşışlär	297
Kötücülär	290	Mariya Mercanka	
Külüm – sana erim	291	Kucaklan güneş daadan	298
Saveliy Ekonomov		Petri Yalncı	
Hepsindän azar-azar	292	Oguzistan	300
Mina Kösä		İnsan canı	300
Alatla gülmää... ..	294	Küsülü dünnä	301
Stepan Bulgar		Kaybederim... ..	301
Üsta	294	Güneşli sancı	301
Petri Çebotar		<i>Okudunuz mu? Düşünelim..., çıkışları</i>	
Ooluma	295	<i>yapalım... ..</i>	302

O kısa tekstleri, yaratmaları, angılarında avtorların adları gösterilmeer, kurdular bu kiyadı hazırlayannar.

SERBESTLİK

Yukarkı resimä bakıp, yazın birär baalantılı tekst. Tekstin teması: „**Serbestlii sevän insannar kendi topraanda şen çalışêr**” (V. Russu-Çobanun resiminä görü). Teksttä annatma, yazdırma hem fikirlemä elementlerini kullanın. Tekstlerdä cuvap verin soruşlara:

- **Moldovanın angı tarafında gagauzlar yaşêrlar? Ne görersiniz resimdä?**
- **Gagauzların toprakları nicäydir?**
- **E, baalarları, başçaları, kırları nesoydur?**
- **Gagauzların zanaatları angılarıydır?**
- **Neredän görüner, ani insannar çalışkan, işçi?**
- **Neçin insannar şen çalışêrlar?**
- **Olur mu demää, ani bu taraf serbestlii kabletti? Neçin? Neredän belli?**
- **Tekstlerdä yazın kimi gagauz söyleyişlerini, uygun sözleri hem laf çevirtmelerini.**

SÖZ TEORİYASI

§ 1. Plan kurulması. Abzaç

Herbir tekstin var geniş teması, öz fikiri hem mikrotemaları. Geniş temadan kaarä, kimi tekstlerin var nicä olsun küçüräk temacıkları yada mikrotemaları. Kaç mikrotema var tekstin içindä, okadar da abzaç onda var. Geniş tema baalêêr abzaçları biri-birinnän onnarın maanalarına görä. Kimi uzun abzaçın olur olsun çeketmesi, orta eri, bitkisi.

Abzaçlar yazılêr eni sıradan, yazmak ta çeketmeer sıranın başlantısından, sırada brakılêr biraz boş ercäöz, sora abzaç büyük bukavaylan çekeder.

Abzaçların başlıkları kimi tekstin planını da var nicä kursunnar.

1. Aşaadaki teksti „*Dedal hem İkar*” okuyun, onun abzaçlarını hem öz fikirini bulun. Annadın, var mı onun annatma, yazdırma hem fikirlemä payları. Tekstin içindeliini annadın, aşağıda verilmiş plana görä. Bulun da ayırı yazın 3 lafbirleşmesi, onnara analiz yapın.

Dedal hem İkar

(Evelki urum miñi)

Evelki Greçyanın anılmış **resimcisi**² Dedal çok yıl yaşamış bir Krit adasında, angısı bulunurmuş yirak onun Vatanından. Yabancı bir padişah Minos bu adanın saabisiymiş. Dedal yaparmış mermer taşından Allahın hem insannarın figuralarını. O figuraları ölä gözäl yaparmış, ani onnar benzärmüş diri, cannı olannara. Onuştan Dedal anılmış nasıl bir **käämil**¹ hem şannı resimci.

yabancı
sallamaa
cannı

Dedalın canı sıkılmış, o özlärmüş kendi Vatanını da pek istärmüş dönmää geeri, gitmää kendi ana kasabasına Afinaya. Ama padişah Minos kolvermüzmiş bu läözümni ustayı. O istärmüş, ki Dedal işlesin sade onun yanında hem sade ona yapsın bu çok ii monumentleri. Padişah koymuş bekçi, angılarına sımarmış, gözletsinnär, Dedal kaçmasın. Bunu denediynän, Dedal kararlamış saklı kaçmaa Vatanına Krit adasından. **O çok düşünmüş, nasıl kaçmaa bu Minos padişahından**⁴.

– Yolca başlalım kaçmaa – bekleycilär, etişip-tutarlar! – düşünärmüş Dedal.

– Denizçä yollanıp-gitmää – padişahın gemileri, ardımızdan etişip-tutabilecek.

Bakmış Dedal göktä uçan kuşlara da annamış: „Gök var nicä bizi kurtarsın!” Da o başlamış kendi oolunnan İkarlan barabar kuş tüülerini toplamaa. Tezdä onnar pek çok tüü toplamışlar. Dedal erleştirmiş tüüleri te nicä: ilkin biri-birinä yannaşık koymuş küçük tüüleri, sora büüceklerini, taa sora en büüklerini. Bu tüüleri o sıkı baalamış kalın ipliklärän, sora onnarı yapıştırmış bal mumunnan. Dedallan yannaşık işlärmüş onun oolu İkar da.

Dedal işini başarmış, o yapmış ikişär kanat kendisinä hem ooluna.

Baalamış kanatları omuzlarına, çeketmiş hızlı sallamaa onnarı, kalkınmış yukarı da başlamış uçmaa.

Büük sevinmeliklän İkar bakarmış bobasına, angısı göktä uçarmış, nicä bir büük kuş. Dedal kondu erä da İkara dedi: „Te şindi biz uçacez bu yabancı erlerdän, Krit adasından. Ama ol dikat uçmakta. İnmä pek aşaa suya dooru – kanatlar yıslanaceklar da olaceklar aar, sallayabilämeyecän! Pek yukarı, günä dooru da, diil läözüm uçmaa – eriyecek bal mumu, da tüülär var nicä daalsınar!”

Erdä, onnara bakarak, şaşarmışlar orada bulunan te bu insannar: çoban, angısı otladarmış koyunnarı, çiftçi, angısı puluklan tarlasını sürärmış, balıkçı, angısı denizin boyunda balık tutarmış. Bakarmışlar da annamazmışlar, kim göktä uçêr! Da kararlamışlar, ani bu uçan insannar – Allahın ayozları!

Dedal hem İkar, göktä uçarak, Minos padisahlını geeridä brakmışlar. Te artık Krit adası dübüdüz görünmüz olmuş. Onnarın altında yayılı görünärmiş salt denizin duruk, maavi suyu.

Dedal bakêr ooluna – çocuk ii uçêr.

– Yavaş uç, ol kuşku! – baarêr ona Dedal.

Ama çocaa bu uçmak şennik verer. O kalkêr günä dooru pek yukarı, da burada onun başına büük bela geler – bal mumu erimiş, kanatların tüüleri daalmış.

İkar **sallêêr**³ çıplak kollarınnan oyanı-buyanı, ama uçamêêr, da başlêêr hızlı düşmää aşaa denizin dalgalarına.

Dedal bakêr geeri – yok oolu!

– Näändaysın sän, İkar?! İkar! – baarêr o.

Cuvap yok.

Bakıp aşaa, Dedal görmüş su üstündä tüüleri da annamış, ani oolu artık düşmüş denizin içinä. Pek pişman olmuş, ani o kararlamış butürlü kurtulmaa zındandan. İkarın sa ölüsünü taa çok vakıt çalklamış denizin dalgaları, onuştan bu denizin adını koymuşlar – İkarın denizi.

Dedal sa kurtulmuş, uçmuş kendi Vatanına, Siñiliya adasına.

Tekstin planı:

- Neredä Dedal yaşarmış?
- Neçin Dedal istärmiş kaçmaa Minos padişahından?
- Minos padişahından kaçmaa o nasıl kararlamış?
- İkar nicä hem neçin canını kaybetmiş?
- Serbestlii sevän insannar.

tekstin, abzaın başlu – tekstin, abzaın adı

mif (urum lafi) – evelki halk annatması

ada – deniz yada göl suların ortasında bir büük er

mermer – pek çetin, düz, yalabık taş

zından – kapan

2. Aşaadaki teksti „**Çalışkan yardımcılar**” okuyup, annadın onun içindeliini. Açıklayın tekstin stilini (ofişial-izmetçilik mi, bilim mi, publiştistik mi osa artistik mi?). Bulun da ayırı yazın o cümleyi, angısında danışmak var.

Çalışkan yardımcılar

Bucak tarafında güzün çiftçi insannara çok iş açılêr. Onnarın birisi – baa bozumu. Büük **insannar**¹ çalışêrlar nekadar taa tez, yaamurlu, ayazlı havalar çeketmediynän, üzüm bereketini toplamaa. Bu işleri vakıdnca başarmaa deyni, onnarın çoyuna lâüzim olêr yardım da.

iiri
yaamurlu
sepet

Bu tarafta küüyün birisindä, şkolada, uroklar bittiyän, üüredici uşaklara söledi, ani yaarin onnar baa bozumuna yardım etnäâ gideceklêr. Üürenicilêr buna pek sevindilêr. Ertesi günü onnar hepsi şkolaya toplandılar, angısı kazannan, angısı sepetlän. Görünürdü, ani onnar havezlän gelmişlêr bu güneşli havada kendibaşına, serbest işlemää.

Tezdä bir ük maşinası geldi. **Üüredici**² şkolacıları birêr-birêr maşınaya pindirdi, da taş yoldan, türkü çalarak, **küüyün**³ üülen baalarına gittilêr.

Baada çotukların dalları tellêr üstündä dururdular. Nekadar gözün tutêr hep baadı. Uz sıralar taa gözündän kaybelincä uzaa gidêrdilêr. Koyu-eşil yapraklar arasında büük, iiri teneli üzüm salkımnarı asım-asım sarkardılar. Çotuklarda üzümnäer kara hem biyaz. „Ne üzüm zebillii!” – üüredici, durup-durup, şaşardı.

Baaların saabileri geldilêr da gösterdilêr, näändan şkolacılar üzüm toplasınnar. Herbir sıraya koydular ikişâr kişi, da iş çeketti. Bütün gün baa bozucuların türküleri bitmedi.

Üzüm salkımnarını şkolacılar çakıylan kesêrdilêr da kazannarına hem sepetlerinä koyardılar⁴.

Üürenicilêr ii iş yapmaa savaşırdılar, bakardılar yapraklar arasında üzüm kalmasın, erä düşän teneleri hepsini toplardılar. Onnar üzüm topladılar saat beşädän.

Toplanmış erä baayın saabisi kontrol yaptı, işi beendi da yardım için şkolacıları şükür etti.

Bundan sora yardıma geennêr bir ceviz aacın altında oturdular dinnenmäâ. Üüredici onnara sordu:

- Çocuklar, kızlar, isteersiniz mi baa çotukları için sizä bişey annadayım?
- İsteeriz, – şkolacılar kayıl oldular.
- Ozaman seslâyın! Baa çotuu çok güneş hem sıcak sever. Te onun için o hererdä büümeer. Bucak tarafında yaz uzun, sıcak hem güneşli. Baa çotuu butakım havayı sever. Te neçin bizdä çok baa var. Ama kış için baaların kimi çotuklarını gömeêrlêr erä.

Baa çotuu ii büüyêr üülen tarafına dooru aanak yamaçlarda, nereyi taa çok güneş urêr. Yamaçlarda büüyän baa çotuu kraadan korkmêêr. Bizdä baalar taa çok üüsek, yamaçlı erlerdä bulunêrlar.

Baa çotuu ii büüyêr üülen tarafına dooru aanak yamaçlarda, nereyi taa çok güneş urêr. Yamaçlarda büüyän baa çotuu kraadan korkmêêr. Bizdä baalar taa çok üüsek, yamaçlı erlerdä bulunêrlar.

Bizim tarafın üzüm şıraları pek tatlı, onnardan çok ii hem keskin şampan, kagor, kaberne şarapları, konyak hem başka içkileri olêrlar. Onnar – bizim zenginniimiz, insannara büyük gelir getirêrlêr.

Şkolacılar beendilêr, ne annattı onnara üüredici, da teklif ettilêr, şkola erlerinin bir parçasına baa koysunnar.

Tezdâ genâ o maşına geldi, da şkolacıları küüyâ götürdü.

(N. Tanasoghuya görü)

aanak yamaç – yarı yamaç; diil balaban bayırcık

üzüm zebillii – çok üzüm, üzüm zenginnii

§ 2. Baalantılı sözüñ nişannarı

- Baalantılı sözdâ cümlelêr baalı biri-birinnân onnarın maanalarına görâ.
- Baalantılı sözdâ cümlelêr var nicâ olsun baalı yakın – kontakt baalantısınnan hem yırak – distant baalantısınnan. Teksttâ, sözdâ bu baalantıları var nicâ bulmaa leksika hem gramatika kolaylıkların yardımınnan.
- Baalantılı sözüñ struktura payları: onun var girişi, orta eri hem bitkisi.
- Onda var tema bütünnüü – tema hem öz fikir baalêrlar payları da söz olêr uygun struktura tarafından.
- Baalantılı sözdâ tema lâzım olsun açıklanmış, sözüñ içindeliî olur olsun meraklı, emoşiyalı, zengin; dili – deyimni, kuvetli.
- Sözdâ, teksttâ işlem hem öz fikir ilerleerlêr ya biri-biri ardı sora, sıraylan, ya paralel.

deyim – uygun söz

kuvetli – burada: süretli, uygun

kontakt baalantı – pek yakın, eklem baalantısı

distant baalantı – yırak, uzak baalantı

1. *Aşaadakı baalantılı teksti „Kosti yazı nicâ geçirdi” okuyun, sadâ plan kurup, annadın onun içindeliini, sıralayın onun nişannarını – nicâ baalı cümlelêr; var mı tema bütünnüü, nicâ strukturası, dili hem başka. Bulun da ayırı yazın birêr sadâ annatma, soruş hem izin cümlelerini.*

Kosti yazı nicâ geçirdi

Artık iki-üç ay geçti, nezamandan şkola yaz kanikullarına kolverdi. Yaz bütün kuvedinâ girdi. Lüzgerlêr esmektân durdu. **Havalar sak oldu hem sıcak⁴.**

Kosti bu geçân kış sekizinci klasa gezdi da, gözâl notalarlan onu bitirip, dokuzuncu klasa geçti. Anası-bobası Kostiyâ çok kanaatkerdilêr, ani o islââ üürenirdi, vakıdı boşuna kaybetmâzdi hem onnarı her zaman seslêrdi, haylak vakıtta onnara yardım edârdi. Kostinin üüredicileri Görgi Pavloviç hem başkaları onu pek beenârdilêr.

– **Akıllı²** çocuun var, Todur, – karşı geldikçâ çocuun bobasına Görgi Pavloviç deyârdi.

Kostinin bobası hayvan fermasında işleer, evâ gün aşırı gelir. Anası da fermanın kaazlarını bakêr.

Her sabaa o erken kalkêr, evin dolayında işleri sıraya koymaa savaşêr: kuşları doyurêr, küçük piliçlerä em verer, pınardan su getirip, yalaklara döker. Sora altı yaşında kızçaazını uşak başçasına götürer. İşlerini bitirdiktän sora bütün kaçarak tarla brigadasına gider, neredä bir ök maşinası insannarı kıra **götürmää**¹ hazır durêr.

Kosti her gün evdä kalêr, evi bakêr, aulda hem başçada kazêr, küçük piliçikleri duvannardan koruyêr, evin başında oturup, kıyatlarını okuyêr.

Bir gün Kosti, evin başında okuyarkan, bir ses işider:

– Kosti, Kosti, çık burayı!

Kosti, evin **köşesindän**³ bakıp, görer, ani iki şkola kafadarı tokatlara abanmış.

– Kosti, şkolaya gel, Görgi Pavloviç çaarêr, geläsin tez, zerä şansora may hepsi topladı, salt sän, Anton Kalpakçı, hem Zena Kilimci kaldınız. Buradan onnarı da çarmaa gidecez. Tez gidäsin, işittin mi?

Kosti, giinip, kaçarak şkolaya vardı. Şkolanın aulu şansora uşaklan doluydu. Angıları çelik oynardı, angıları „uzun eşek” oyununu çekettirmişti.

Bir dä üredici Görgi Pavloviç geldi, şkolacıları dolayanında toplayıp, dedi:

– Aklınızda tutêrsınız mı, ilkyazın, ürenmenin bitki günündä, bän sizä ne dediydim? Uşaklar, biri-birinä bakıp, düşündülär. Şkolacıların birisi, aklısına getirip, baardı:

– Dediğiniz, ani bu yaz ekskursiya yapacez!

– Ölä, dediğiniz ekskursiya yapacez, – başkaları da onun lafını aazından kaptılar.

– Ozaman sesläyiniz, yaarin, iyünün irmisindä, „Tabaka erlerinä” ekskursiyaya gidecez. O günü, saat dokuzda, hepsiniz burayı toplanasınız! Yanınıza birär tefter, birär karanlaş hem bir günä imäk alınız. Bakın da o günü, bennenmiş saatta, hepsiniz toplanınız! Annadınız mı?

– Annadık, annadık! – hepsi bir sestä baardı.

– Şindi evlerinizä daalışınız!

Sevineräk, şkolacılar maaläycä evlerinä daalıştılar. Kosti dä evä geldi. Sevinmeliktän onu er-gök tutmazdı. Anası iştan geldicäännän, Kosti, ona karşı çıkıp, hepsini annattı.

O günü Kosti karannaadan sade hazırlandı. Çantasının kopuk kayışını dikti, tefter, karanlaş hem imäk içinä koydu, emenilerini pakladı, su için bir şişä hazırladı da saat onda yattı.

Sabaalän şkolacılar, üsek seslän lafederäk, bölük-bölük şkolaya toplandılar. Saat sekiz vardı-yoktu, Kosti dä şkolaya yollandı. Tamen saat dokuzda Görgi Pavloviç tä peydalandı. Kompas elindä uşakları sokaa çıkardı, elinnän gösterdi da dedi:

– Gelin bakalım kompası, angı tarafa gidecez!

Hepsi uşaklar üredicinin dolayanına yıvılıştılar. Kosti, kompası hızlı bakıp, hepsindän ileri dedi:

– Kompasın iinesi poyraz tarafına dooru durêr!

Hepsi, iilip, baktılar kompası.

– Akına poyraz tarafına, – dedi birkaçı.

Hepsi bölüklän, türk çalarak, „**Tabaka erlerinä**” çekettilär gitmää. Etişip orayı, bir dik bayırın eteklerindä dinnenmää oturdular. Burada oturarkan, Görgi Pavloviç annattı uşaklara, ani bu bayıra insannar „Dik burnu” deer. Dinnenmektän sora üredici onnarı „Dik burnunun” belinä götürdü. Burada toprak set-set dururdu, zerä er burada **alan-alan** aşaa çökmüştü. Bu erlerä „Tabaka erleri” deerlär. Bu bayırda çok türlü yaban çiçekleri vardı, çok türlü yaban otları eşerärdi. Butürlü otçaazlarlan bayırın orta eri pek zengin!

Burada bulunur kobaç, bua kuyruu, ayı kulaa, tülü buba, çibrița, angılarını başka erlerdä bulamazsın. Şkolacılar hepsindän biraraz topladılar da bir kulak içinä indilär.

Bu kulaan yamaçları baalan doluydu, baa çotukları hepsi herektä dururdu⁴. Kulaan içi üüsek gölgeli fidannan doluydu, dibindän dä bir suuk sızıntı selceezi Andrika çayırına akardı. Buralarına „Guguş baaları” deerlär. Görgi Pavloviç küçük ekskursantlarını „Tabaka erlerin” hem „Guguş baaların” herbir kör erlerindä gezdirdi, herbir ufak işleri, angısı üürenmeyä faydalıdır, annattı, uşaklar da bunnarı tefterlerinä yazdılar. Burada pek **sefali** erlärdir.

Sora uşakları yalnız braktı, kendisi dä bir üüsek erdä oturdu. Buradan ona taa ii görünürdü, ne yapêr uşaklar. Elbet, ani herbirinin interesi diildir birtürlü, angısı ilaç çiçeklerini toplardı, angısı taşçaaz aarardı, angısı selceezin boyunda gezinärdi, angısı kendini girgin tutardı, angısı da korkak. Burada, naturanın kucaanda, uşaklar, kendilerini taa hoşta duyup, üreklerini biri-birinä hem üürediciyä açardı. Kosti taa çok Görgi Pavloviçin dolayanında dönüştürdü, herbir lafına kulak kasardı. Onun tefteri may bütünnä yazılıydı.

Üülen şansora devirildi, gün ikindiyä döndü. Görgi Pavloviç uşakları bireri topladı da derenin boyundan düzlää onnarı çıkardı. Düz erlerä çıktıyan, ekskursantlara bir geniş gorizont açıldı... Kompaşa bakıp, gorizontun o dört tarafını belli ettilär.

Vakit geldi evä gitmää. Şkolacılar üklü çantalarlan ellerindä Görgi Pavloviçin önünä toplandılar, bu ekskursiya için biraz lafettilär da ondan sora küüyä çektilär. Küü içindän, türkü çalarak, geçtilär.

Küüyün ortalık meydanından şkolacılar, Görgi Pavloviçlän hoşlanıp, maaläycä bölük-bölük evlerinä daalıştılar. Kosti şindiyädän bölä ekskursiya yapmamıştı. O onu pek beendi, da onun için evdekilerinä çok annattı. Kalan vakıdı da boşuna geçirmede. Küülülerin kırlarından kalmış başaklarını topladı. Evin dolayındakı işlärilän anasına-bobasına küvedinä görä yardım edärdi, bibliotekadan kiyat okuyardı, şkolanın başçasına gidip, ilkyazın koyulmuş fidannarını dolaşardı, köklerinä su dökärdi, tırtılları yapraklarından ayıtlardı.

Kosti yazı şen hem faydalı geçirdi. (N. Tanasoghuya görü)

„Tabaka eri” – bayırlı erlerin adı

alan-alan – bölük-bölük, grupa-grupa

kulak içi – burada: yar, oyuk er

sefali er – sevgili er

kobaç, bua kuyruu, ayı kulaa, tülü buba – yaban otların adları

2. *Annadın, yukarkı teksttän „Kosti yazı nicä geçirdi” aşıada verili deyimni lafların maanalarını nicä annêersınız, onnarı tefterlerinizdä yazın.*

naturanın kucaanda –

üreeni açardı –

kulak kasardı –

gün ikindiyä döndü –

üürediciylän hoşlandılar –

tokatlara abanmış –

3. *Baalantılı teksti „Zanaat yolunu ayırmakta serbest ol!” yazın, annadın, nicä ilerleer işlem, fikir. Bulun da ayırı yazın izin cümleleri. Angı durguçluk nişanı onnarın sonunda koyulu? Neçin? Dooruluunuzu inandırın.*

Zanaat yolunu ayırmakta deyni serbest ol!

Şkolacı, bakın dolayanına! Hererdä görecän insan işlerin izlerini. Evlär, aullar, tokatlar, kombaynalar, binnärlän ev tertipleri – bunnarı hepsini insan kendi akılınnan hem çalışmasınnan yapmış.

Açan sän işlemää başlayacan, annayabilecän paranın paasını, angısını kazanacan kendi ellerinnän, kendi kuvedinnän. Ama sän mutlak läüzim biläsin hem akılında tutasın, kaç para yapêr te o tertiplär, angıları senin dolayanında bulunêr.

Sän läüzim çalışsın diil sade korumaa te onnarı, angıları kalmış sana büük, ihtär insannardan, ama zeedeledäsin dä onnarı kendi fikirinnän. Hem bunnarı yapmaa deyni, läüzim ayırmaa bir pek kısa yol.

Bu işleri başa çıkarmaa deyni, sade ana tarafını sevmää azdır. Läüzim hazır olasin bütün kuvetlän Vatanına izmet etmää, vermää ona can sıcaklığını. Bunun için taa küçüktän läüzim olmaa üürenik, çalışkan, işçi, sevmää dooruluu, serbestlii.

Sana kimsey engel etmeer zanaat ayırmaa! Zanaat ayırmak yolunda sän serbestsin! İslää düşün da ayır o zanaatı, angısını sevecän, angısınnan hoşlanacan hem angısınnan sän şannı olacan! Zanaat yolunu ayırmakta, serbest ol!

zanaat – profesiya

4. *Aşaadaki sözü teftelerinizdä yazın. Annadın, neçin bu sözü yok nicä demää, ani o – baalantılı. Baalantılı sözün angı nişannarı bu sözdä yok? Bu sözü nicä deniler? İlerläyin onu!*

– Zaman hayır olsun, Koli! Görerim, ani senin çok işin var. **Biläydim**¹ bunu, başka kerä geleceydim!

neetlenmää
siiretmää

– Zamanêêrsın, Aleks! Kahurlanma, ani geldin. Bän artık başarêrim işimi, hazırlandım uroklarımıza! Hadi, şindi gidelim oynamaa!

– Yok, bän isterim **tükendän**³ teftër satın almaa. Gelmeyecän mi sän dä benimnän?

– Gidecäm! Bän dä neetlenirdim tükenä uuramaa. İsterim bir bloknot alayım.

– Nesoy bloknot?

– Bir **kalınca**² bloknot. Ona bän yazacam kinoların adlarını, angılarını bän Kultura evindä hem televizorda siirederim hem siiredecäm! Bizim klasın öndercisi çok kerä vardır sorduu, angı kinoları televizorda biz baktık. Sän yazmêêrsın mı?

– Yazêêrim, ama diil herkerä!

– Läüzim yazasın herkerä: taa ii tutabilecän akılında onnarın içindekisini.

– İslää. İleri dooru yazacam hepsini!

– Annaştık. **Ya bak, başladı karannık olmaa**⁴! Var nicä yaamur da yaasın!

Tutêrsın mı akılında, açan bir kerä bizi yaamur tuttuydu, da biz pek yıslandıydık. Läüzim alatlamaa. Hadi, gidelim!

– Şindicik, bän te bu kiyatlarımı toplayıvereyim, da çıkêrız içerdän.

.....

.....

.....

.....

DİL TEORİYASI

§ 3. Lafbirleşmelerindä lafların sıralı

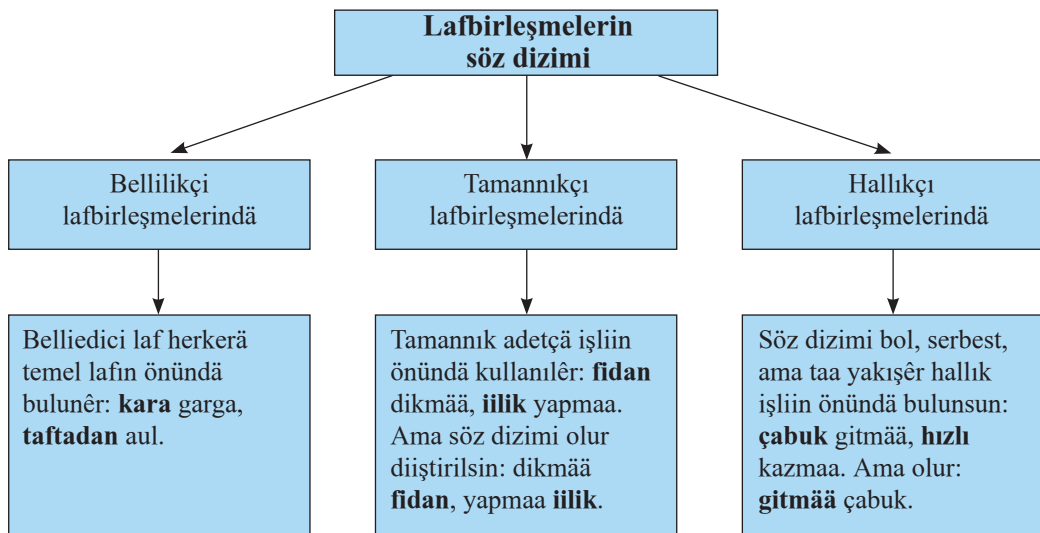
Lafların sıralı yada **söz dizimi** gagauz dilindä herbir cümlä payı için birtakım diildir. Bellilikçi lafbirleşmelerindä belli edän laf herkerä temel lafin önündä bulunêr.

Örnek:

biyaz kaar, sarı tauk, maavi çiçek, çam sakızı, su çiçää. Bu laf sıralı gagauz dilindä pek çetindir. Çok kerä, diıştirdiynän laf sıralıını, diışiler söz payın rolu da cümledä.

Ölä, lafbirleşmelerindä te nicä **saz örtü, çamurlu yol, dört ev** söz sıralıını diıştirdiynän, onnar **cümlä** olêrlar, çünkü **bellilik predikata** döner: **Örtü sazdr. Yol çamurlu. Evlär dörttür.**

Baş payların hem ikincili payların cümledä kendi sıralıkları var. Aşaadaki shemada gösteriler türlü lafbirleşmelerindä laf sıralı.

Tamannıkçı lafbirleşmelerindä, adetçä tamannık işliin önündä kullanılêr, ama söz dizimi olur diışilsin dä: **kiyat** okumaa – okumaa **kiyat**; **çiçek** resimmemää – resimmemää **çiçek**; **er** kaplamaa – kaplamaa **er**.

Hallıkçı lafbirleşmesindä dä söz dizimi bol, serbest, ama taa sınaşıklı – **hallık işliin** önündä kullanılsın.

Örnek:

çabuk gezmää, **çemrek** işlemää, **gagauzça** lafetmää, ama olabilir tersinä dä olsun: **gezmää** çabuk, **işlemää** çemrek, **lafetmää** gagauzça.

Başka türk dillerindä lafların sıralı taa çetindir: **belli edän** laf lääzım dursun temel lafın **önündä**, **tamannık** hem **hallık** – işliin önündä. Gagauz dilinin söz dizimi çok taa bollanmış hem serbest olmuş bulgar, rus hem moldovan dillerinnän komuşu olarak. Ölä ki, laf sıralına bakarak, gagauz dili biraz başkalanêr senselä türk dillerindän.

fark olmak – başka-başka olmak

- Nasıldır söz dizimi bellilikçi lafbirleşmelerindä? Örnek verin.
- Neylän ayırılêr tamannıkçı lafbirleşmelerin söz dizimi bellilikçi lafbirleşmelerin söz dizimindän? Örneklerinizdä gösterin.
- Nasıldır söz dizimi hallıkçı lafbirleşmelerindä? Kendi örneklerinizlän inandırın.

§ 4. Cümledä lafların sıralı

Gagauz dilindä geniş sadä cümledä söz dizimi adetçä te butakım olêr:

1. Cümlelerin çeketmesindä – hallıklar (er, zaman, neet hallıkları).
2. İkinci erdä bulunêr subyekt.
3. Üçüncü erdä – predikat.
4. Cümlelerin bitkisindä – tamannıklar. Bu laf sıralı kullanarak, kimi cümlelerin

bitkisinä predikat koyulêr.

Hallıkların yada tamannıkların önündä var nicä bulunsun belliliklär.

Örnek:

1. Sabaalendän üülenädän hayvancılar ot hem su taşıldılar ineklerä.
.....

2. Dün bän pek sevindim lüzgersiz, güneşli havaya!
.....

3. Bostanda şkolacılar kökenneri kazdılar.
.....

- Sadä cümledä hallıklar angı eri tutêr? Hallıklarla birêr cümlä kurun.
- Sadä cümledä angı erlerdä subyekt hem predikat bulunêr? Örnek verin.
- Sadä cümlelerin bitkisindä angı cümlä payları var nicä bulunsun? Örneklerinizdä gösterin.

1. 20-nci sayfada verilän cümleleri yazın. Bulun baş hem ikincili paylarını, annadın onnarın cümledä erleri için; okuyun ayırı ilkin o cümleleri, angılarında predikat koyulu subyektin ardına, sora – o cümleleri, angılarında predikat bulunêr cümlelerin bitkisindä.

1. Hasta adam lääzım biraz dursun bostancı da alışsın (*D. Kara Çoban*). 2. Drayço gitti ileri bayırlara dooru (*D. Tanasoglu*). 3. Simu hiç bir dâ laf çıkarmadı (*N. Baboglu*). 4. Çiftçi bu dünneä hep umutlan yaşêr (*M. Kösä*). 5. Beklenän vakit geldi, hey, ana topraam! (*V. Filioglu*). 6. Kurban küüyünä şindi yol tuttu taa uzun (*D. Tanasoglu*). 7. Pazara karşı bir düş gördüm (*masaldan*). 8. Beyaz lelek ev üstündä yaşamaya erleşmiş (*P. Yalncı*).

2. *Yazın teksti, annadın cümlelerdä söz dizimi için. Açıklayın, olur mu kimi cümlelerdä laf sıralımı düştürmää? Nicä? Düştürüp, okuyun o cümleleri.*

Harman vakıdı sabaaländän taa insana raat yok. Gün taa duumamış, ama Kalpaksız Toşkanın hısınları hem uşakları ter içinä düşmüşülär, harmanı saçarak... Gün duudu. Toşka pindi ayakça düven üstünä. O yaptı stavrozunu da kaptırdı harman kamçısınan beygirlerä.

– İi saatlan! – baardı o. – Durmayın masala! Harman dönärkän, siz hepsiniz onun kenarında divan durun.

Te bobası da, dädu Miyal, diirennän harmanın kenarlarını atêr. Karısı Tudorka suacılarla beygirlerä su taşıyêr. Kızı Girgina süpürer harmanın dolayanda kenarları. Kardaşları arabayı hazırlêrlar, beygirder harman çatısından boşandı gibi, biçinti getirmää gideceklär. (*S. Kurogluya görä*)

3. *Okuyun teksti, bulun cümlelerin baş hem ikincili paylarını. Annadın, angı erlerdä bulunêr hallıklar, subyekt, predikat, tamannıklar hem başka cümlä payları. Cümlelerdän beşini, angılarında predikat onnarın sonunda bulunêr, çıkarın tefterlerinizä.*

Kaç küüyün eski mezarlıkları durêr? Kaç küüyün dâ kaybeldi şindän sora... Kim biler?

Caltaylılar sa koruyabilmişlär eski küü mezarlımı. Korumuşlar, zerä belli, ani bu küüyün, halkın bir istoriyası, hem geçmişi bilmäzkän, yok nicä büütmää halizdän patriot topraamızda, Vatanımızda...

Burada susuntuluk durêr. Salt kimär kerä kelebek kanatların esintisindän, yufka sallanêr gündä yanma otçaazlar. Orada-burada komuşu daada kuşlar çivildêrlar. Da genä sus olêr.

Dedelerimizin ruhları stavrozların üstündä uçêr. Yorgun tenneri raatlanêrlar bu erdä...

Çalışkan insan elleri yapmışlar burada bir eşil boyalı alçacık aulcuk. O eşil boya dinnendirer yorgun yolcunun bakışını. İstär-istemäz o yavaşidêr adımını. Durgunêr da iilder başını bu evelki mezarlara, ihtär taştan stavrozlara...

Ne düşüner o yolcu? Ne aklına getirer? Salt o kendisi biler... Bekim, sizin küüdä dâ var eski mezarlık? Bekim, eski mezar da var? Bekim, o mezarları hiç kimsey dolaşmêr? Doorudun onnarın taşlarını, eer yamulduysalar. Allaa biler, neçin o mezarlara hiç birisi gelmeer... Türlü boralar geçti bu yaşamanın üstündän... (*T. Zanet*)

4. *Aşaadaki teksti yazın. Nişannı cümlelerä sintaksis analizi yapınız.*

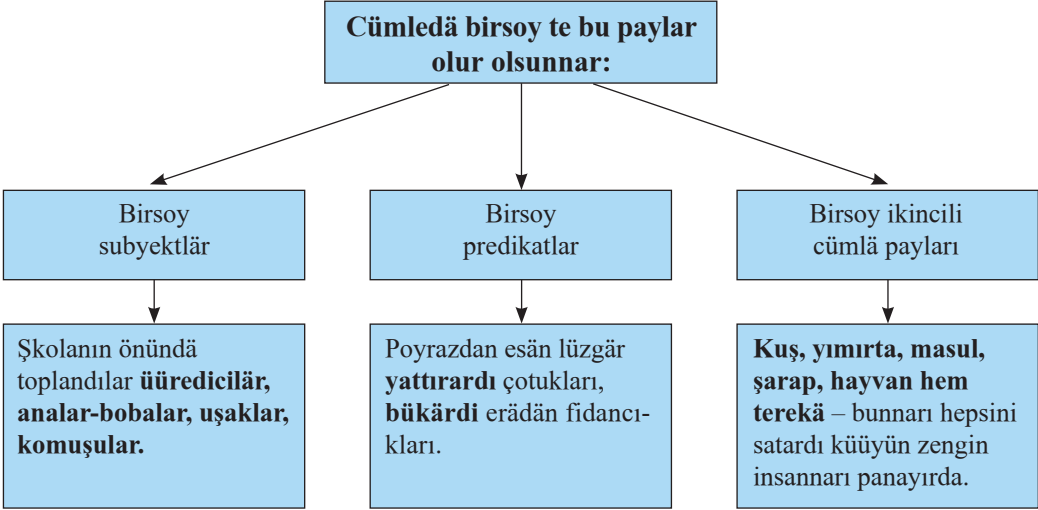
Bir gün bän kablettim bir yabancıdan kiyat⁴. O yazardı bir erif için, angısı pek talantlıymış da varmış nicä olsun kompozitor, ama pek sakınarmış. Yabancı yalvarırdı, bän uurayım bu erifä da kızıştırıyım onu, yazsın muzıka.

Buldum bän bir ara da gittim o muzıkanta⁴. O yaşardı kasabanın bir dar sokaanda, bir derin aul içindä, nereyi geçmää lääzımdı bir dar buaz erdän, kira evceezlerin arasından. Buldum bän evin nomerini da durdum kapunun uurunda. İçerdän işidilärdi kemeçä sesi⁴... Bir talantlı adam çalardı⁴. Çalmak manerası genişti, boldu. Birkaç minuttan sora

çalmak kesildi, bän urdum kapuya. Çıktı bir incä, orta boylu erif. Bän kapu aşırı tanıttım kendimi. (D. Kara Çoban)

§ 5. Birsoy paylı cümlä

Birsoy sayılêr osoy cümlä payları, angıları cuvap edelêr hep bir soruşa hem tamannêrlar hep bir cümlä payını.

Çümledä bir subyektin yanında var nicä olsun birkaç predikat ya bir predikatın yanında olur olsun birkaç subyekt, ya birkaç ikincili pay, angıları annadêrlar hep bir lafı hem cuvap edelêr hep bir soruşa.

Örnek: Bulutlar gökâ **yıvıldılar**, biri-birinä **kariştılar**, **tundurdular** kendilerini da **boşandılar**. (Bu cümledä bir subyektin yanında var dört birsoy predikat.)

Tauklar, kaazlar, ördeklär hem **pipilär** aulun içini doldurdular. (Bu cümledä bir predikatın yanında var dört birsoy subyekt.)

İş dersinä üüredici getirdi beş **çekiç**, altı **testerä** iki dä **nacak**. (Bu cümledä var üç birsoy tamannık.)

Aacın **eşil, körpâ, yalabık** yapracıklarını lüzgär yavaşıcık titiredärdi. (Bu cümledä var üç birsoy bellilik.)

Açan birsoy paylar diil baalı baalayıcılarlan, ozaman onnarın aralarına virgöl koyulêr.

Örnek: **Karandaşlar, tefterlär, kıyatlar** üüredicinin masasındaydılar.

Birsoy payları taa sık kurulêrlar hep bir söz payından.

Örnek: Birtakım eşerdilär **kırlar, çayırlar** hem **bayırlar** (hepsi adlık).

Ama birsoy paylar olur gösterilsinnär başka-başka söz paylarınnan da.

Örnek: Köpecik yaalandı **yalpak** hem **korkuylan** (nışannık, adlık).

Birsoy payların yanında var niça olsun başka cümlä payları da.

Örnek: Göktä uçardı **iki sivri kanatlı kırlangaç**, bir **boz duvan** hem bir dä **büük kartal**.

Birsoy subyektlarin birisi bulunursa birinci üzdä (birlik ya çokluk sayısında), ozaman predikat koyulêr **birinci üzdä çokluk sayısında**.

Örnek: **Bän** hem **sän** peet yazêrız. **Biz** hem **siz** bir grupada olacez. **Bän** hem **siz** bir işi bitirecez. **Bän** hem **o** bir fikirä geldik. **Bän** hem **onnar** dostçasına işledik.

Eer birsoy subyektlär bulunursa II-nci hem III-üncü üzlerdä (birlik ya çokluk sayısında), ozaman predikat koyulêr **II-nci üzdä çokluk sayısında**.

Örnek: **Sän** hem **o** geldiniz vakıtlan. **Sän** hem **onnar** läözüm annaşasınız. **Siz** hem **onnar** hep bir kasabada yaşêersınız.

yorumlamaa – annatmaa, komentariya yapmaa

- Angı cümlä payları sayılêr birsoy? Örnek verin.
- Subyektlär olur mu birsoy? Shemaya bakıp, kendi örneklerinizdä gösterin.
- Cümledä bir subyektin yanında var mı nicä olsun iki yada birkaç predikat? Shemayı kullanarak, kendi örneklerinizdä gösterin.
- Angı söz paylarınnan gösteriler ikincili birsoy paylar? Shemaya bakarak, kurun birêr cümlä, angılarında olsun birsoy tamannıklar yada belliliklär.
- Açan birsoy paylar cümledä diil baalı baalayıcılarlan, ozaman onnarın aralarına ne koyulêr? Örneklerinizdä gösterin.

1. *Aşaadakı cümleleri yazın, birsoy payları bulup, onnarın altlarını çiziniz. Koyun onnara soruş, söläyin, angı söz payından onnar kurulu.*

1. **Yolcu**², oturduynan, bakındı avtobus içindä, baktı ileri, sora döndü, baktı geerideki insannara.
2. Meydana toplanmıştı gençlär, ihtärlar, karılar.
3. **Yol boyunda büüyärdilär kavak, salkım hem ceviz aaçları**⁴.
4. Küüyün çiftçileri ekerlär papşoy, **booday**¹ hem çavdar.
5. Köstekleneräk, sürçeräk hem düşeräk, çocuk geldi bizä dooru.
6. Dostum diil pek balaban, geniş arkalı hem kırmızı suratlı kişiydi.
7. Bir fermer oolunnan bakardı inekleri, bızaaları, koyunnarı, taukları.
8. Onun kıvrak boyu, kıpırdamaz duruşu, erä salverili gözleri baaladılar ona bizim bakışımızı.
9. **Küüdä**³ kulturayı kaldırmak için çalışêrlar klub, şkola, biblioteka hem klisä.
10. Düzülän eni evin dolayanda herersi taştı, topaç, yarım kerpiç, kum hem saman.

koyunnar
dolayanda

2. *Aşaadakı cümleleri yazın, noktaların erinä koyarak läözümni birsoy paylarını. Kullanın verilmiş örnä.*

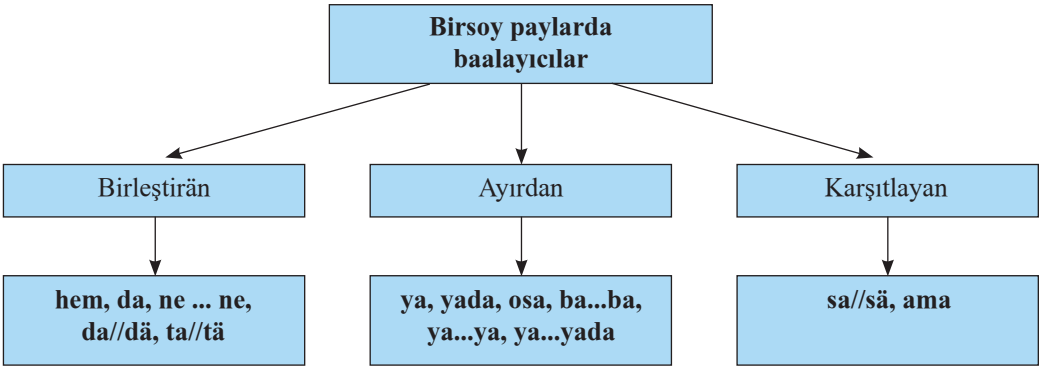
1. Göldä üzärdilär kaazlar...
2. Uşaklar şkolanın aulun içindä aralıkta oynardılar...
3. Dışarda lüzgär yavaşımıştı...
4. Balıkçılar tutmuşular bir kazan balık: sazan...
5. Başçada açmıştı laalelär...

Örnek: Göldä üzärdilär kazlar, ördeklär, bıçılar.

3. Aşaadaki cümleleri teftelerinizdä yazın, birsoy payları bulup, altlarını çizin, açıklayın, angı cümlä payı onnar olêrlar:

1. Tükendä satılırdı biyaz, sarı hem maavi gölmeklär. 2. Daa içindä ansızdan bir uzun hem geniş yolcaaz peydalandı. 3. Yırakta işidilärdi bir şen hem gür ses. 4. Küüyün öbür tarafında yaamur geçmişti, yaamazdı. 5. Bän hızlandım, gittim gölä dooru. 6. Gölün dolayanda herersi baalardı hem meyvalıktı. 7. Çorbacı giyimiydi çarıklan, biyaz sargıyla, yapaa dimilärlän. 8. O çalardı yılın vakıtları için, izmet için, sevgi için. 9. Baa çotuklarında üzümär artık iiri hem kara olmuştular. 10. Olmuş sarı hem kırmızı almalar yıraktan görünürdülär fidannarın dallarında. 11. Şefteli fidannarı çok güneş hem sıcak severlär. 12. Bän girdim bir çamurun orta erinä, battım dizädak, çıkaramazdım ayaklarımı.

§ 6. Birsoy payların arasında kullanılan baalayıcılar

Cümlelerin birsoy payları baalanêrlar biri-birinnän baalayıcılarlan. Birsoy paylarını cümledä baalêrlar te bu baalayıcılar:

1. Birleştirän baalayıcılar: hem, da, ne... ne.

Örnek: Traktor **hem** kombayna – iki faydalı maşına. Gagarin **dä**, Titov **da** kosmonavttırlar. Masa üstündä yoktu **ne** su, **ne** ekmek. Bitirdiynän işi, dädu abanêr sır auluna **da** siireder hayvannarı. Bakır da, sepet **tä** doluydu şefteliylän.

2. Ayırdan baalayıcılar: ya, yada, osa, ba, ba...ba, ya...ya, ya...yada.

Örnek: Cendem-Babusu bakışınnan **ya** saar edecek, **ya** kör edecek (*masaldan*). Gözäl çocuk, al, kurtar **yada** öldür beni (*masaldan*). Gidecek dolaya Vani **yada** Kostı. Maşınayı diişä-diişä haydadık: bir o kullandı, bir bän kullandım. Todi mi **osa** Vladi mi gitsin evä? Lüzgär **ba** esardı, **ba** durardı – dermeni pek aar çevirärdi.

3. Karşıtlayan baalayıcılar: sa, sä, ama.

Örnek: Çırak gördü aaçta kuşu, **ama** ürkütmedi onu (*masaldan*). Tilki kaldırmış kuyruunu, **ama** aldadamamış Mır-Mır Kotoyu (*masaldan*).

Evdä o delikanni hepsi işleri yapardı, kırda **sa** haylazlanardı. Malimiz hep bizi düşünürdü, kendisini **sä** pek bakmazdı.

1. *Yazın cümleleri. Birsoy payları bulun, gösterin onların baalayıcılarını. Annadın, nesoy baalayıcı onnar (birleştiren mi, ayırdan mı osa karşıtlayan mı).*

1. Ne salêr, ne uluyêr, ama aulu bekleer (*bilmeycä*). 2. Dädunun dokuz oolu varmış, dokuz da kızı (*masaldan*). 3. İvançu dădu hem onun ikinci agası giderlär ileri (*masaldan*). 4. Ya, sıkıp kendimizi, işleyelim, ya – kalın saalıcaklan! (*masaldan*). 5. Ya sän gel, ya o gelsin, yada ikiniz dă gelmeyin, açan çekişeceniz (*masaldan*). 6. Su pınarda ne iisiler, ne zeedelener. 7. İleri git – süser, geeri kal – teper, ama çekmeer (*bilmeycä*). 8. O seni dokuz pınara su için götürecektir, ama susuz brakacak (*masaldan*). 9. Babunun sa bordeyi olmuş eşil hem gözäl (*masaldan*). 10. Eلسiz, ayaksız, ama tokatları açêr (*bilmeycä*).

§ 7. Birsoy paylarda kullanılan bütünleştirici laflar

Cümledä, birsoy payların yanında, var nasıl bulunsun **bütünleştirici laflar: hepsi, bunnar, hepsi bunnar, te bunnar, hererdä, herkerä, te ne, nesoy, kimsey** hem başka. Bölä laflar var nicä bulunsunnar birsoy payların ya önündä, ya ardında.

Örnek:

1. Ustanın odasında vardı **te ne**: nacak, testerä, burgu, rendä.
2. Erdä dă, göktä dă, denizdä dă – **hererdä** insannar lääzım korusunnar naturayı.

Bütünleştirici laflar, birsoy paylar gibi, hep o cümlä payı olêrlar. Te bizim örneklerdä ilk cümledä bütünleştirici laf **te ne** – aderlik nasıl söz payı, ama nasıl cümlä payı subyekt birsoy paylarda: (**nacak, testerä, burgu, rendä** – subyekt). İkinci cümledä bütünleştirici laf **hererdä** – er hallı birsoy paylarda (**erdä, göktä, denizdä** – hep er hallıkları).

Açan bütünleştirici laf bulunêr birsoy payların önündä, ozaman bütünleştirici laftan sora iki nokta koyulêr.

Örnek:

Pena koydu sofraya çanaklarlan **mançaları: paça, kaurma, baa yapraannan sarılı sarma** (D. Kara Çoban)

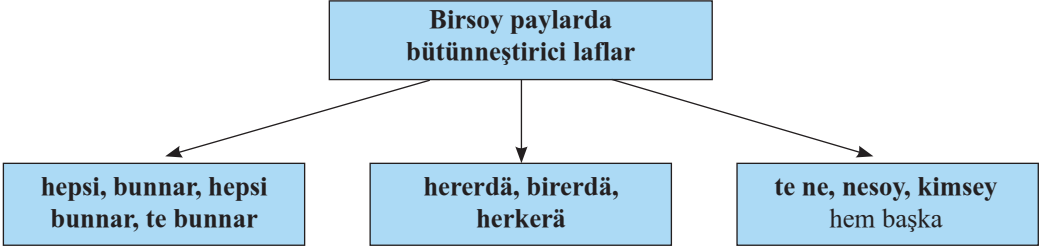
Açan bütünleştirici laf bulunêr birsoy payların ardında, ozaman bütünleştirici lafın önündä çizgi koyulêr.

Bomboni, turta, parça şeker – te bu tatlılıklar malimin cöbündä her zaman bulunurdu küçük uşaklara.

Bütünleştirici laf cümledä olur olsunnar işhallıklar hem aderliklär dă (**hepsi, hepsi bunnar, te ne, kimsey, bişey, hererdä, herkerä, birerdä**).

Açan birsoy paylar, ani durêrlar bütünneştirici lafın önündä, başaramêêrlar cümleyi, ozaman onnarı sıraladıktan sora, koyulêr çizgi da ötäâ dooru yazılêr cümlelerin kalan lafları.

Örnek: Giisilär: gölmek, çarşaf, yastik üzleri, masa bezi – yıkanmış se-riliydilär teldä.

Shemalarda bütünneştirici lafların erinä te bu nişan koyulêr: ⊙

Birsoy payların nişanı – ○

Örnek:

Hererdä: yukarda hem aşaaada – kırlangaçlar uçşardılar.

Cümlenin sheması:

[⊙ : ○ hem ○ – ...].

- Yukarkı shemaya bakıp, söläyin birsoy payların bütünneştirici laflarını.
- Angı sırasıdır onnar? Sıralayın.
- Angı durguçluk nişanı koyulêr, açan bütünneştirici laflar cümledä bulunêrlar birsoy payların önündä? Örnek verin.
- Açan bütünneştirici laflar bulunêrlar cümledä birsoy payların ardında, angı durguçluk nişannarı koyulêr? Örneklerinizlän inandırın.
- Angı söz payları cümledä bütünneştirici laflarını taa sık göstererlär? Örnek verin.

1. Yazın cümleleri teftelerinizä, bütünneştirici lafları, bulup, altlarını çiziz.

1. Kelcä-Külcä bütün gün: avşammen, sabaalen, üülendä – kümbetin üstündä sinek tutarmış (*masaldan*). 2. Çayırda te nesoy otlar salt büüyärdi: çaylamık, ayırık, negara, susay, sarmaşık. 3. Yaamurluk, kalpak, sargılar, çarıklar – hepsi çobanın giyimi yaştı. 4. Masanın üstündä te nesoy kap vardı: garafa, filcan, tepsi, çölmek. 5. Kavga, çekiş, baariş – bunnar diildir annaşmanın pek gözäl uuru. 6. Tezek, çırpı, odun, kömür – te ne küülü insanın yakacakları. 7. Aderlik, adlık – bunnar diişilän hem hallanan söz paylarıdır. 8. Aulun taftaları boyalıydı türlü renktä: eşil, biyaz, mor.

2. Bulun aşaadaki bütünneştireci laflara uyar birsoy payları, kullanarak verilmiş örnä. Düziün onnarlan cümlä.

1. Çiçeklär. 2. Derelär. 3. Aaçlar. 4. İmeklär. 5. Hayvannar. 6. Küülär. 7. Meyvalar. 8. Oyunnar. 9. Türkülär. 10. Kuşlar.

Örnek: kuşlar: piliçlär, ördeklär, pipilär, kaazlar.

3. *Aşaada verili laflarlan kurun birär cümlä, uydurarak onnara birär bütünneştirici laf. Cümleleri yazın, çizeräk bütünneştirici lafların altlarını.*

1. Karı, adam, uşak, kız, çocuk. 2. Taliga, maşına, avtomobil, tren. 3. Er, gök, deniz. 4. Sazan, karas, lin. 5. Yılannar, guşterlär, sülüklär. 6. Masallar, türkülär, bilmeycelär, söleyişlär. 7. Gagauzlar, moldovannar, bulgarlar, ukrainnär. 8. Kelebek, sivri sinek, böcek, arı. 9. Şaka, çümbüş, şennik.

4. *Yazın cümleleri, koyarak läüzimni durguçluk nişannarını.*

1. Kuyu kazmak toprak atmak aar taş kaldırmak hepsi bunnar evel adamın omuzlarında bulunurdular. 2. Kilim kırmak pala dokumak tantela örmäk hepsi bu zannaatlar bizim gagauzkaların sevgili işleriydir. 3. M. Eminesku, A. Puşkin, M. Çakir bunnar anılmış adamnar angılarınınan halklar hodullanêr. 4. Bekledik dört ay yanvar, fevral mart hem aprel ama cuvap hep yoktu. 5. Ellerimä ilişirdi te bu ufak balıcaklar kızıl kanatlılar, tülkacıklar bobaylar ama birisini dä tutamazdım.

5. *Aşaadaki cümleleri yazın. Birsoy payları bulun. Bütünneştirici lafların hem birsoy payların altlarını çizin, açıklayın durguçluk nişannarın koyulmasını.*

1. **Satıcı**² panayırdı satardı aaçtan yapılı türlü saplar: kazma sapı, nacak sapı, kamçı sapı, keser sapı, kosa sapı. 2. İhtâr дәdü pek sevärdi sıcaklı: sıcak suyu, sıcak sobayı, sıcak çorbayı. 3. **Patlacannardan**³ var nicä yapmaa te bunnarı: patlacan mancası, patlacan suyu, patlacan pastası. 4. **Sabaa**¹ ekmeeni imää deyni, masa üstünä koyulmuştu bunnar: bir çini işimik, bir çini gözlemä hem bir filcan süt. 5. Mamu dübektä düüyärdi te ne: tuz, biber hem kolivalık. 6. Panayırdan etiştirdik almaa te bunnarı: kaba, taazä, biyaz ekmek hem on baş laana, bir sepet tä mor patlacan. 7. Sandıın üstünä kat-kat dizmiştilär hepsini: yorgannarı, döşekleri, yastıkları⁴.

işimik
bunnar

6. *Aşaadaki teksti „Aariflik sızıntısı” teftelerinizdä yazın. Okuyun o cümleleri, angı-larında var birsoy paylar. Tekstin bitki cümlesinä sintaksis analizini yapın.*

Aariflik sızıntısı

İnsanın aariflii, derin fikiri taa ii görüner folklorda. Bizim gagauz folklorumuzda var çok söleyiş, bilmeycä, fıkra, masal hem legenda.

Bu aazdan yaratmalarda var taşlanmış gibi derin evellerdän kalma dilimizin käamil örnekleri.

Onnarı insan hergünkü lafetmektä kullanmêr, unutmuş.

Taman bu örneklär, nicä bir aynada, göstererlär insanın derin aarifliini hem onun yaratmak talantını.

Fıkralarda hem masallarda görüner, nekadar derin düşünärmiş halk⁴. Söleyişlerdä insanın fikir keskinnii gösterili.

Aazdan yaratmaları derin evellerdä düzmüşlär halkın arasında bulunan talantlı insannar.

(G. Gaydarcıya görü)

7. *Yukarkı teksttä „Aariflik sızıntısı” bulun da yazın teftelerinizdä o cümleyi, angısında uydurma var.*

TEST „Birsoy paylı cümlä”

1. Aşaadaki cümlelerin angısı birsoy paylıdır?

- a) Yazın erinä geldi yaamurlu güz.
- ä) Bostanda büüyän kabak, karpuz hem kaun kökenneri – hepsi biri-birinä karışmıştılar.
- b) Sabaalendän bütün gün hava hiç açılmadı.
- c) Bu haftada gök hiç gürlämedi.

2. Birsoy paylarda bütünneştirici laflar varkan, nesoy durguçluk nişannarı kullanılr?

- a) Soruş nişanı.
- ä) Nokta hem virgül.
- b) Virgül, iki nokta hem çizgicik.
- c) Şaşma nişanı.

3. Birsoy paylı cümlelerdä bütünneştirici lafların erleri neredäydir?

- a) Cümlelerin çeketmesindä.
- ä) Birsoy payların önündä ya ardında.
- b) Cümlelerin bitkisindä.
- c) Cümledän ayırı.

4. Aşaadaki cümlelerin angısında var birsoy subyekt?

- a) Pavli, Miti hem Stepü şolanın aulunda fidan dikärdilär.
- ä) Büük kasabalarda binnärlän insan yaşêr.
- b) Derä boyunda otlar eşererlär.
- c) Oli, şkolaya gideceykän, aynaya bakındı.

5. Aşaadaki cümlelerin angısında var birsoy predikat?

- a) Kati bibliotekadan bir meraklı kıyat kendisinä ayırdı.
- ä) Başçada sade biberlerä läüzımdı su dökmeä.

- b) Simu bir ihtära yolda yardım etti aar torbasını taşımaa.
- c) Çiçeklerin üstündä kuannar toplanmıştılar, dönüşärdilär, uçuşardılar.

6. Aşaadaki cümlelerin angısında birsoy bellilik vardır?

- a) Çocuklar sport meydanında hızlı gezinärdilär, kaçınardılar, atlardılar.
- ä) Derä boyun başçasında şkolacılar kazdılar eşil kartofileri, laanaları, hıyarları, morkvaları.
- b) Biyaz, sarı hem kırmızı bulutlar gün kauşmasında, göktä peydalanêrlar.
- c) Poyrazdan esän lüzgär denizin eşil sularını dalgalandırêr.

7. Aşaadaki cümlelerin angısında birsoy tamannık vardır?

- a) Üülendä hava açıldı, güneşli oldu, yısındı.
- ä) Her yılın ilkyazın başçamızda anam eker suan, sarmısak, morkva hem hıyar.
- b) Moldovada dostçasına yaşêrlar moldovannar, gagauzlar, bulgarlar, ruslar hem başka milletlär.
- c) Çoktan, pek çoktan, evel vakıtlarda, insan zäpetmiş ateşi.

8. Aşaadaki angı sıradan laflar kullanılr birsoy paylı cümlelerdä nasıl bütünneştirici?

- a) Osaat, ozaman, näanı, näända, biraz.
- ä) Hepsi, bunnar, te bunnar, hererdä, te ne, herkerä.
- b) Başka türlü, bir kerä, bir sestä, var nicä, yok nicä.
- c) Taa islää, taa çok, en islää, en çok.

TRADİTİYALAR HEM ADETLÄR

Yukarkı resimä bakıp, yazın birär tekst, açıklayın temayı: „**Gagauzların yortu giyimneri gözäldir**”. Teksttä kullanın taa çok yazdırma elementlerini. Annatma hem fikirlemä elementlerini dä olur kurasınız. Tekstlerdä cuvap verin te bu soruşlara:

- Yukarkı resimdä siz ne görersiniz? Kiminnän yannaşık gagauzlar yaşêrlar?
- Gagauzların kostümnar yortu için nicäydir? Neylän onnar başkalanêr hergünkü rubalardan? (Bak saa taraftaki ilk resimä)
- Yortularda adamnar (çocuklar) angı millet rubalarını yazın giyerlär? Sıralayın.
- Sıradan annadın gagauz karıların (kızların) yortu rubaları için. Angı renktä onnar?
- Gagauzların millet rubaları, ayak kapları angı başka milletin kostümnarına benzeerlär?
- Halk adetlerinä görä gagauzlar nezaman millet rubalarını giyerlär?
- Neçin deerlär, ani gagauzların millet rubaları gözäldir?
- Tekstlerdä yazın yakışan gagauz söyleişlerini, kimi uygun sözleri hem laf çevirtmelerini.

SÖZ TEORİYASI

1. Aşaadaki teksti „*Gagauz aylelerindä uşakların adetçä terbiyilmesi*” okuyup, annadın onun içindekisini. Bulun tekstin stilini, sora onu ilerläyin. Eklentisini yazın. Yaratmalı tkrir yazın.

Gagauz aylelerindä uşakların adetçä terbiyilmesi

Gagauz aylesi patriarhat aylesidir. Bu gösterer, ani gagauzlarda aynenin başı bobaydı r. Gagauzların aylelerini var nicä iki grupaya bölmää:

1. **Var aylelär**, angılarında hepsi üç evlad boyları – dädu-babu, ana-boba hem uşaklar yaşêrlar. O büyük aylelär sayılêr.

2. **Sadä aylelär**, angılarında analar-bobalar hem uşaklar yaşêrlar. Bölä aylelerdä aylä başı – boba. O küçüräk aylä sayılêr.

Büünkü günnerdä büyük aylelär azalêr, sadä aylelär sä zeedelener.

Gagauz aylelerindä uşaklar halkın adetlerine göre terbiyilediler. Uşakları üüredelär, hatır gütsünnär analara-bobalara, evdekilerine hem aylesinä savaşsınnar iilik yapmaa, olmaa cana yakın, sormaa büyüklerä, komuşulara, onnarın saalı var mı, yortularda unutmamaa kutlamaa biri-birini, aynenin avtoritetini bozmamaa, verilmiş lafinda durmaa, sormadaan bişey almamaa, inanni insan olmaa.

Benim aylemdä.....
.....

2. Aşaadaki teksti „*Neçin läözım anaları-bobaları hatırlamaa?*” okuyup, annadın onun içindekisini. Belli edin onun stilini, sora yapın ona eklenti, ilerlederäk onun temasını. Yaratmalı tkrir yazın.

Neçin läözım anaları-bobaları hatırlamaa?

Analar-bobalar küçük uşaklara yaşamayı vermişlär, onnarı **büütmüşlär**¹. Analar küçük uşaklarını büüdünçä, beki, doyunca uyku uyumamışlar, beki, çok kerä kendileri imemişlär, ama doyummuşlar, giidirmişlär kendi evladlarını. Onnar korumuşlar uşaklarını te **ateştän**³, yangından, sudan, buulmaktan, türlü hastalıklardan. Onuştan gagauzların aylelerindä analara-bobalara büyük hatır yapılêr. **Uşaklar ayledä hepsindän çok kendi analarını severlär**⁴. Açan uşak çirkin hastalanêr yada onun başına bir başka bela gelir, ananın yaşları candan-ürektän düşer. Sade ana var nicä halizdän annasın uşaan kahırını! Onun yardımını ölçüsüzdür!

Bu üzerä gagauzlarda var bir gözäl adet – öpmää anaların ellerini. Uşaklar anaların ellerini öperlär te nezaman: açan onnar yıraftan evä gelerlär; açan analar hastalanêrlar; açan analar kliseyä gitmää çekederlär yada klisedän evä gelerlär; açan büyük yortular çekeder. Gagauzların adetlerine göre anaları-bobaları hiç diil läözım gücendirmää. Herkerä onnarın saalını läözım sormaa, kuvedinä göre **herbir**² iştä läözım yardım etmää.

Açan da analar-bobalar hastalanêr, uşakların borcu – ilaç satın almaa, doyummaa onnarı, vermää onnara kendi can sıcaklığını.

Bän benim anama te butürlü hatır güderim.....

avtoritet – alman dilindä *autorität*, latin dilindän alma laf (*auctoritas*) – söz geçmesi, saygılı olması

evlad – uşak

3. *Aşaadaki bilim tekstini „Bibliografiya” okuyup, ona kısından çıkış teftelerinizdä yazın. Tekstin bilim terminlerini ayırı okuyun.*

Bibliografiya

Bibliografiya – urum dilindän alınma laf (*biblion* – kiyat hem *grapfo* – yazêrim). Bu lafin birkaç maanası var.

1) Bilim hem praktika işlemin ölä bir dalı, angısının sonucu – tütlü-türlü tiparlı ya eldän yazılı kiyat produktiyasını sayıya almaa da, o kiyatlar için informațiya toplayıp, yazdırmaa. Bibliotekaların kataloglarında var bibliografiya kiyat bildirimneri, angılarında veriler te bu informațiyalar:

- kiyadın avtoru kimdir,
- kiyadın başlı nicäydir,
- neredä, angı kasabada kiyat tiparlanmış,
- angı yılda o tiparlanmış,
- kaç sayfa kiyatta vardır hem başka.

Kimi informațiyalar veriler taa genişän. Onnarda var nicä okumaa kiyadın kısından karakteristikasını da.

2) Bir temaya görä tiparlı maasuz bilim literaturası, angısı doludan ya kısından sıralanmış bir listedä. Deyecez, gagauz dili hem gagauz literaturası uurunda çok türlü kiyat tiparlandı. Bu temaya görä bibliografiya butakım olur kurulsun.

1. Baboglu N., Baboglu İ. Gagauzçanın gramatikası: Fonetika, leksika, morfologiya, sintaksis, Chişinău, Ştiința, 1999, 406 p.

2. Bankova İ.D., Marinoglu F.İ. Ana dilindä diktant toplumu 5–11 klaslar için. Chişinău, Ştiința, 1997, 64 p.

3. Kuroglu S. Yol yıldızı: peetlär. Chişinău, Ruxanda, 2000, 80 p.

4. Marinoglu T. Tatlı düşlär. Annatmalar, masallar, şiirlär. Kagul, 1997, 156 p.

5. Pokrovskaya L.A. Neredän "gagauz" adı geldi // "Sabaa yıldızı", № 1, Komrat, 1996, p. 60.

6. Vasilioglu K. Sevgilim. Şiirlär. Chişinău, 1998, 96 p.

7. Zanet Todur. Akar yıldız (Peet kiyadı). Chişinău, 1998, 303 p.

Bibliografiya bildirimneri yardım ederlär şkolacılar, studentlerä, bilim izmetçilerine aarayıp-bulmaa bibliotekalarda läüzümni kiyadı yada jurnalı.

bildirim – burada: haber

sonuç – sonda olan iş

kiyadın başlı – kiyadın adı

4. *Girin şkola ya küü bibliotekalarına, tanışın onnarın kataloglarında bibliografiya kiyat bildirimnerinnän, bibliografiya informațiyalarını yazıp, ayırın ikişär kiyat kendinizä deyni.*

§ 8. Nedir o konspekt?

Konspekt – latin dilindän alınma laf. Latin dilindä **konspectus** – rus dilindä **obzor**, gagauz dilindä bu lafin maanası **kısadan yazı**. Kısadan var nicä yazmaa bir tekstin ya bütünnä bir artistik kiyadın içindekisini. Studentlär universitetlerde, institutlarda lekşiyaların çoyuna **konspekt** yazêrlar. Seminarlarda, kurslarda üüredicilär dä en läâzımın lekşiyaları-na konspekt yazêrlar.

Şkolacılar da läâzım üürensinnär kimi tekstlerä, nasaatlara, kiyatlara konspekt yazmaa.

1. *Aşaadakı bilim stilindä teksti „Büücüyka büüsüz”, okuyup, bulun bilim terminlerini, bu tekstin konspektini yazın.*

Büücüyka büüsüz

Himiya biliminä çok kerä „büücüyka” deerlär. Biz hepsimiz annêêrız, ani bu laf kullanılmış diişili, kıynaş **maanasında**¹, süret olsun deyni. Hiç **büülemäk**² yoktur ozaman, açan lakmus kiyatçı **asit** içinde kırmızı olêr, ama şoloç’içindä genä bu kiyatçık maavi olêr. Açan vodorod hem kislorod karışêrlar hem baalanêrlar biri-birinä, da onnar suya dönerlär – burada da büü işleri yoktur.

yapabilmemää
büücü
diişili

Ama evel vardı ölä insannar, angıları **büüyü** inanardılar da onun yardımınan savaşardılar bir obyektı çevirmää öbür obyektä. Bölä insannara, angıları büülän çalışardılar altın hazırlamaa, „alhimik” deyärdilär. Onnar karıştırdılar kurşunu, diri şufayı (gümüşü) kükürtlän da savaşardılar sarı altın yapmaa. Ama onnar yalabık altın ölä dä çı karamadılar. Alhimiklär sayardılar, ani onnarın bu işinä büücülük köstek koymuş. Bilim ilerlemäk yolunda alhimiklerin faydası da oldu. Onnar bilim teneciklerini, bulup, topladılar da temel koydular himiya bilim duumasına. Da te onu, ani alhimiklär yapabilämedilär, yaptı himiya bilimi hiç büüsüz.

Büünkü himiya bilimi çok ilerledi⁴. Şindi biliner, nicä bir himiya **elementlerini**³ geçirmää öbür elementlerä.

Himiya kuvedinnän insannar fabrikalarda, zavodlarda yapêrlar o malları, angıları pek läâzım hepsinä. **Mineral beslimneri**, yapma yapaa iplikleri, sintetika kauçukları, plastmasa çinileri, filcannarı, kaşıkları, çanakları; rubaları, bezleri, peşkirleri yıkamaa deyni soda tozları – bunnar hem taa çok başka işlär dä büünkü günnerdä himiya bilimin yardımınan yapilêr.

asit – iişilik

kurşun – metal, rusça: svineţ

diri şufa, diri gümüş – rtut⁷

kükürt – sera

mineral beslimi – toprak beslimi (udobrenie)

2. *Aşaadakı teksti „Eni Yıl adetleri” okuyun, onun içindekisini annadın. Söläyin, bu tekstin stili angısıydır? Çıkarın teksttän da yazın 3 cümlä, angılarında var tamannıklar, onnara soruş koyun.*

Eni Yıl adetleri

Eni Yılı diil sade gagauzlarda, ama başka milletlerdä dä, taa çok bekleerlär uşaklar. Onnar severlär kaarlı havalarda çıkmaa dışarı da işitmää çannarı, trakaları. Gagauzlarda Koladaya karşı hem kâr Kolada günnerindä dä var survaki gezmäk, kamçıları patlatmak. Survaki gezerlär altı-edi yaşında uşaklar, taa büyükleri „trakaylan” hem „Hêy-hêylan” insannarı kutlêrlar, ama delikannılar gezerlär „Kolada”. Onnar, olup birär çetä 5–10 kişi, ürenerlär Kolada türkülerini da sora, giyiyip işlemeli anterileri, süt biyaz sargıları, başlarına kırma kalpakları, angılarına baalı yalabık telli garuzdan gözäl feneşlär, gezerlär küüdä. Koladacılar genç, onnar çalışêrlar gitsinnär taa pek o evlerä, neredä var delikannı kızlar. Koladacılar adetçä veriler kolaç, para hem onnara ikram ediler içki, imäk.

kamçıları
oruç

Gagauzlarda çok meraklı Koladaya hazırlanmaklar. Bu yortunun önündä tutulêr dört haftalık oruç. Orucu tutmaa toplaşêr komuşular, hısımnar. Oruçta olmaz imää et, inek, koyun maasulu, yımırta, olur imää kartofı, laana, fasülä, kabaklı kırma. İmekleri oruçta hazırlêrlar sade gündöndü hem zeytin oloyunnan.

Oruçta olmaz günaa yapmaa. Kimisi, çetin inanıcı adamnar, oruçta tütün içmektän dä vazgeçerlär, kliseyâ giderlär. Kolada orucunda gençlär horu yapmêrlar. Sade kızlar uzun gecelerdä, toplaşıp bir sıcak içeri, sidänka oturêrlar: yapaa işleerlär, dikerlär, örerlär. Burayı olur uurasın delikannı çocuklar da, buluşup, lafetsinnär yavklularınan. Kolada orucunda düün yapmaa olmaz. Böläydir adetlär!

Kolada orucun vakıdına razgeler gagauzların Canavar yortuları, bu yortular var sade gagauzlarda hem bulgarlarda. Onnar olêrlar Ay Andrey, Sava, Varvara hem Nikola günnerindä, kışın ortasında, dekabri ayında. Canavar yortularında olmaz dikmää, örmää, dokumaa, taa pek adamnarın, cocukların üstünä, zerä onnara, kimär kerä kırdı bulunarkan, olur canavarlar, üüşüp, zarar yapsınnar. Bu günnerdä dä gençlär sidänkalara toplaşêrlar, ama iş yapmaa olmaz, onnar sade lafederlär, şaka söleêrlär. Bölä oturmaya deerlär „sarmısak beklemesi”. Gagauzlarda, açan birisi haylak durêr, deerlär: „O sarmısak bekleer”. O Canavar yortuların gecelerinä dä deerlär „sarmısak geceleri”.

Oruç açıldıynan, var adet – kısmet denemäk: yapıêr imeklär hem maasuz bir tepsi kırma, kırmaya koyulêr evcimannarın kısmeti. Fırından çıkardıynan, keserlär herkezinä birär dilim o kırmadan, da onu iyirkän, çıkêr kısmetlär: ya para (bank), ya birär kıyatçık, neredä yazılı „saalık”, „kısmet”, ya nişanı çıbicaklar – „koyunnar”, „piliçlär” hem başka. Kimä ne düşer – o yılın kısmeti dä ölä olêr – bölä inanmak var. Koladada, kim ilkin musaafirlää gelirsä, o sayılêr evin „poleznii”. O insanın uuru islääysä, gelän yazın mallar saa olaceklar: kloçkalar uslu yatacekler, koyunnar, keçilär ikişâr kuzulayaceklar. Ama eer polezniin uuru kötüsä, işlär dä kötü gidecek, ona yaza sıkça betva edeceklär.

Kolada yada kış yortuları uzanêrlar dekabrinin 25-indän yanvarın 20-sinä kadar, o zamanadan, açan Yordan deresindä Ay Yuvan vaatiz eder Hristosu. Bu gündä popazlar stavrozu suya atêrlar, ayazma okunêr, da o ayazmadan alêrlar türlü ilaç için, serperlär onu içerlerä, hasta insannara... Kolada günnerindä konuşkarlar olêr: eni evlilär giderlär kayınna-kaynatasına, kumilär kolaçlan dolaşêrlar saadıçlarını...

Adetlerä görä bölä geçer gagauzların kış yortuları.

poleznik – fayda getirän

inek maasulu – süt, kaymak, piinir hem başka

zeytin oloyu – olivkove maslo

3. Aşaadakı resimä bakıp, kurun birär baalantılı tekst, annadın, angı rubaları giıyerlär gagauzlar yortu günnerindä.

4. Aşaadakı teksti „**Üleştırmeklär, adamaklar, çiişlär**” okuyun, ona bir plan kurun, plana görä annadın tekstin içindeliini. Çıkarın tekstdän dä yazın 3-är cümlä, angılarında var belliliklär, onnara soruş koyun.

Üleştırmeklär, adamaklar, çiişlär

Gagauzların eski dedelerindän geler bir söleyiş „**Var mı bir parça ekmään, saklanıp ta imä onu – tatlı gelmäz, ama paylaş onu kardaşınnan, soylarınnan, ozaman taa islää dadı olur!**” Butürlü söleyişlerdän, butürlü annamaklardan geler gagauzların üleştırmäk adetleri: büyük yortularda, Paskelledä, Koladada, Panayıyada, Hederlezdä hem açan oruçlar açılêr. Koladayadan var dört haftalık oruç, Paskellenin dä önündä – altı haftalık, Panayıya orucu da iki haftalık. Oruçlar açıldıynan, kurban kesiler, hazırlanêr türlü imeklär... Adetä görä komuşular biri-birinä hem hısımınara üleştırerlär kendi sofralarından bişey. Üleştırmäk çinisinä mutlak koyulêr kolaç ya bir dilim ekmek, sora kurbandan bir parça et ya tauk eti – ne varsa. Paskelledä üleştırilêr paska hem kırmızı yımırta. Panayıya orucu açıldıynan (avgustun 15-dä), meyvalar başlêêrlar olmaa – ozaman kolaçlan barabar üleştırilêr alma, erik, zerdeli hem başka. Üleştırilän kolacın ya ekmään üstündä var saplı bir mum, üleştırmää gider taa çok karılar, uşaklar. Üleştırmeyi kabuledän läüzim yapsın stavrozunu, öpsün ekmää da desin: „Allaa kabul etsin!”

Kimdä yok ne üleştırmää, onnarı kimsey zorlatmêêr, yoksuzluk gagauzlarda hiç diil ayıp. Ayıp ona, kim varlıkta yaşêêr, da eski üleştırmäk adetlerindän atılêr, ama öleleri gagauz küülerindä pek az çıkêr. Büünkü günnerdä kimi gagauz ayleleri kasabalara etiştilär, neredä komuşular biri-birini tanımêêrlar, bilmeêrlär, bu üzerä üleştırmäk adetlerini unudêrlar. Küülerdä sä gagauzların adetleri çok köklü, büün dä üleştırmeklär var. Bu adetlär çok yardım ederlär terbiyetmää acızgannı, çömertlii. Küçüklerä, analar koyarsa çantalara bir gözlemä ya piinirli ekmek, sımarlêêrlar imeyi yalnız imesinnär, ama paylaşınnar kafadarınnan.

Gagauzların yortuları baalı hristian kalendarına, onuştan üleştirmäk adetinin var taa birkaç maanası. İlkın var inanmak, ki ne bu dünnedä üleştirecän, o öbür dünnedä senin önündä bulunacek, ama eer verdiysän ölmüşleri anmaa deyni, onnarı ölmüşlär kabul edeceklär. Bu inanmaklan baalı, yortulardan kaarä, var ölülerin anmasına üleştirmeklär: ölmüşün dokuzuncu günündä, kırkında sora kimi cumertelerindä, paskellenin onündä „büük cumaada” hem başka. Butürlü üleştirmeklär, ani ölüleri anmaa deyni, verilerlär yabancılara, yoksullara, neçinki var gagauzlarda ölä dä söleyiş: „İstärsän üleştirilmişini Allaa kabul etsin, ver onu yabancıya da unut!” Sade ozaman olur etişsin ölülerin önünä.

Lääzım bilinsin, ani gagauz karıları üleştirmäk günnerinä ilerdän hazırlanêrlar, çalışêrlar kolaçları nekadar taa islää, taa gözäl pişirsinnär. Hepsindän çok hazırlanmaklar olêr Paskellä için, paska pişirmäk için, çok ilerdän hazırlanêr paska unu, türlü kokular hamura deyni. Üleştirmektä adetin, baş özündän kaarä, var karıların da kendilerini göstermäk, demäk kimin paskası, kolacı, iyintisi taa becerikli, datlı yapılı.

Sovet sistemasında da gagauzların üleştirmäk adetleri kaybelmedilär. İnsannar kırlarda, topluca çalışarkan, üülen ekmeeni dä birerdä yapardılar, paylaşıldılar katıklarını ekmelelerini kardaşça. Kırdä imeklär olurdu bir büük üleştirmäk sofrası.

Üleştirmäk adetinä yakın gagauz halkında var taa adetlär. Onnardan birkaçı – adamaklar hem baaşışlar. Adamaklar olêr düünnerdä gençlerä, eni aylä düzennerä. Düün gecesinde, paradan başka, adêrlar terekä, kuş, mal, toprak... Adêr saadıçlar, analar-bobalar, yakın hısımnar. Düündän sora adanmışları toplêrlar da vererlär gelinnän güveeyä.

Düündä var nasıl saadıçlar adasınar eni evä inään buzaasını. Gençlerin kismetinä buzaa olursa dişi, da büüyärsä islää, kumilär edinerlär kendinä inek, taa başka işlär dä olur adamaa. Ama en büük günäa sayılêr adamaa da vermemeä. Butürlü adettän atılmaklar olarsa, o kişileri hepsi kötüleer, onnarı kimsey insan saymêr.

Taa olur burayı eklemää çiz vermäk adetlerini, onnar da düünnerdä hem ölüdä olêrlar. Düündä gelin çiz verer kayınaya-kaynataya, saadıçlara. Saadıçlar da verer kumilerä; kayınna-kaynata da verer gençlerä. Çizlerin çoyu koyulêlar çizlenmişlerin omuzlarına, ama kimisini baalêrlar düüncülerä, ki hepsi onnarı görsünär. Çiz kabuledän lääzım türkü çalsın, oyun oynasın, şennik yapsın.

Ölüdä çizlär veriler onnara, kim mezar kazdı, kim bayrakları taşıdı, kim sandı taşıdı. Eer geçindiysä bir delikannı kız, onun çizlerini asêrlar klisedän bayraklara da vererlär onnara, kim bayrakları taşıdı.

Bölaydır gagauzların adetleri!

Ş 9. Nedir o reţenziya?

Reţenziya – latin dilindän alınma laf. Latin dilindä **reţenziya** lafi yazılêr te nicä: **reţensio**. Onun öz maanası – **bakış**.

Gagauz dilindä **reţenziya** deniler kritik yazısına, angısı yapılêr artistika ya üüretmäk kiyatlarına, bilim statyalarına, dergilerä, tekstlerä. Reţenziya sayılêr bir dokument, hem o yazılêr publiştika stilindä.

Reşenziyada kantara koyulêr kiyadın, statyanın, tekstin teması hem içindekisi, gösteriler onnarın ii tarafları hem kusurları.

Bundan başka, reşenziyada yazılêr:

- kimdir kiyadın, derginin yada tekstin avtorları,
- kiyadın, statyanın, tekstin temasına hem içindekisinä analiz,
- reşenzentlerin çıkışları, onnarın teklifleri,
- kim yazmış reşenziyayı, onnarın **soyadları**,
- nezaman hazırlanmış reşenziya, dokumentin datası.

Bitkidä reşenziyayı yazannar dokumenti imzalêrlar hem mühür ona koydurêrlar.

imzalamaa – yazılmaa

mühür – tombarlak basım nışanı

soyadı – laabı

§ 10. Nedir o rezüme?

Rezüme – franşuz dilindän alınma laf. Franşuz dilindä **rezüme** lafı yazılêr te nesoy: *resume*.

Gagauz dilindä **rezüme** lafin maanası – kısadan çıkış yapmak.

Rezüme yapılêr artistik kiyatlarına, dergilerin statyalarına, tekstlerä. Rezümedä kısadan sölenner temanın, baş fikirin, problemanın **özü için**. Onnar için kısadan çıkış yapılêr. Rezüme var nicä aazdan söz olsun yada yazılı.

1. Aşaadaki teksti „**Girgin adam**” okuyup, ona rezüme yapın. Teksttän çıkarın da yazın 3 cümlä, angılarında var hallıklar, onnara soruş koyun.

Girgin adam

Bitki kerä çan urdu. Şkolada uroklar **bitti**¹. Kış vakıdıydı. Dokuzuncu klastan üürenicilär Vasi hem Andruş evä **yollandılar**². Küüyün kenarında bir büyük tıynak var. Şindi o donuk. Çocuklar, buz üstünä pinip, hiç hesap almamışlar, nasıl onnar tıynak kenarlarından çok uzaklanmışlar. Buz incäymiş da kırılmış. Çocuklar su içinä düşmüşlär.

Kenardan³ bir adam onnarı görmüş da baarmaa çeketmiş. Oralarda bir tafta bulup, o çocuklara onu attı, ama tafta buz üstündä durgundu, onnara etişmedi. Uşaklar buzun kenarlarından tutundular, ama incä buz kırılırdı. Vasi başladıydı buulmaa.

Bu saat, o kenardan baarışmayı işidip, milişioner Kolioglu bir solukta tıynaa geldi. Yaamurluunu, kostümünü, çizmelerini, hızlı sıbıdıp, tez su içinä atladi. Buzu kırarak, Kolioglu çocuklara dooru üzärdi. Saa elinnän taftayı itirip, baardı Andruşa, tutunsun.

Bunnar oluncak, Vasi, su içip, kendini kaybetmişti. Kolioglu, onun yakasından sıkı kavrayıp, kenara dooru üzümä başladı. Suuk su onun güüdesini kesärdi, buzlar üzümä engel edärdi. Zoru enseyip, Kolioglu Vasiyi kenara çıkardı. **Andruş ta taftanın yardımınan kendisi kenara çıktı**⁴. Te bölä, bu girgin adam çocukları kaybelmektän kurtardı.

baarışmak
oruç

2. Aşağıdaki teksti „**Kimä nacak sapı deerlär?**” okuyup, yazın ona reŕenziya hem rezüme.

Kimä nacak sapı deerlär?

(Legenda)

Bilersiniz mi „nacak sapı” gagauzlar adetçä kimä hem neçin deerlär? Bu deyim için gagauz legendası bölä söyleer:

„Bir vakıtlar bir büyük hem eŕil daa büyüymüş. Onun gibi **dünnedä**¹ başka yokmuş. Aaçları, mum gibi, uzmuş hem ölä üüsekmişlär, ani tepeleri görünmüzmiş.

Hem nekadar eŕil hem gözälmiş, okadar da büyük, geniş hem zenginmiş. Onun içinde çok yaban hayvannarı hem kuşları yaşarmış, çok türlü dä çiçek hem ot büyüymüş. **Herbir**² yolcu, buradan geçärkän, durgunup, mayıl olarmış: „Ne gözäl!”. Deerlär, ani halk türküsü „Ay, daayım, eŕil daayım” hep bu daa için yaradılmış.

Ama te bir gün daaya, sapsız nacak elindä, bir adam gelmiş. O geldicään, taa ilk aaçtan bir dal nacak sapı için kırmaa hızlanmış. Aaçların üfkeleri çıkmış, da dallarınnan onu çeketmişlär kamçılamaa. Görüp, ani yok ne yapmaa, adam evä boş ellän dönmüş.

İkinci günü genä **daaya**³ gelmiş da genä bölä bir ikram kabletmiş.

Üçüncü günü dä işlär hep bölä olmuş⁴. Adam, üfkeli, genä boş ellän evä yollanmış. Bir dä daayın kenarında bir dal görmüş. Aaçtan o gücülä tutunarmış. Adam durgunmuş da demiş:

„Bu halda sän ne fayda getirersin? Sendän kimsey korkmêr! Kimseyä diilsin lääzım! Daayın güzelliini bozêrsin. Ama taa ii nacak sapı seni yapayım, da ozaman hepsi sendän korkacek”.

Dal kayıl olmuş...

Tezdä adam nacaanı en büyük aaca battırmış. O günü bir aaç kesmiş, ikinci günü taa bir da hep ölä, taa bütün daayı erä urunca.

Ölä bir kuru dalın beterinä gözäl daa kaybelmiş. O zamandan beeri hayırsız, hayta hem hayın insannara gagauzlar adetçä deerlär „**nacak sapı**”.

hayırsız – prost, diil lääzımını, insanı satan

hayın – burada: fenalık, kötü yapan

hayta – gezici, sündük, zarar yapıcı

3. Aşağıdaki teksti „**Borannı yaz yaamuru**” tefterlerinizdä yazın. Yapın rezüme, angi yaamura borannı yaz yaamuru deniler?

Borannı yaz yaamuru

Gözäl yaz günüydü. Pek sıcaaktı. Üülendän sora poyraz tarafından çeketti kalkınmaa aar kara-boz bulutlar. Onnar kapladılar dübüdüz gökü, sakladılar güneşi. Brakıldı karannık. Kopuştu bir büyük lüzgär. Gök gürlemesi hem çimçirik çakması bu karannık göktä pek titsiydilär.

Birdän sus oldu. Birkaç minuttan sora çeketti düŕmää iiri yaamur damnaları. Yaamur sı- klaştı. Bir dä yaamurlan bilä tolu çeketti yaamaa. Bu hakına borannı yaz yaamuruydur!

(E. Kolŕaya görü)

DİL TEORİYASI

§ 11. Cümlä paylarına gramatikayca diil baalı laflar

Cümlelerdä laflar, baalaşarak biri-birinnän, kurêrlar türlü lafbirleşmeleri. Ama cümledä çok kerä olur olsun ölä laflar da, ani girmeerlär hiç bir dä lafbirleşmesinä hem baalaşmêêrlar gramatikayca cümlelerin paylarınnan. Ölä laflar bütünnä çümleyi annadêrlar.

Örnek: Kafadarlar, biz şindän sora läözüm daalışalım! Burada laf **kafadarlar** baalaşmêêr gramatikayca cümlelerin paylarına, ama toptan cümleyi annadêr. Sayılêr, bu laf gramatikayca diil baalı cümlä paylarına.

Cümlä paylarına diil baalı: **danışmaklar**, **koyulma laflar**, **duygucular** hem laflar: **da**, **diil**, **yok**.

§ 12. Danışmak

Danışmak sayılêr o laflar, angıları gösterer, kimä yada neyä danışêrlar.

Örnek: Mari Marinki, sän bulgar kızısın! (*türküädän*). Danışmak olur olsun cümlelerin başlantısında, ortasında hem bitkisindä.

Açan **danışmak** bulunêr cümlelerin başlantısında, o ayırılêr virgüllän ya duygu nişanınnan (maanasına görä). Duygu nişanı koyulêr ozaman, açan danışmak sölenir bir duyguylan; duygu nişanından sora çekediler yazmaa büük bukwaylan.

Örnek: Efendi İkizli, kızak geldi. **Efendi İkizli!** Hendää aktarılêrız!

Açan danışmak durêr cümlelerin bitkisindä, ozaman onun önündä koyulêr virgül, sonunda da – o nişan, angısını cümlelerin maanası isteer (nokta, soruş, duygu nişannarı): Seni bän bekledim, **mamu**. Kaç yaşındaysın, **çocukak**? Saa olasin, unutmayacam seni, **Kirana Ielüm!**

Eer **danışmak** durursa cümlelerin orta erindä, ozaman onun iki tarafında da virgül koyulêr.

Örnek: Kal, Dimu, burada, beni beklä!

Danışmanın var nicä olsun annadıcı lafları da (geniş danışmak).

Örnek: 1. Hey, **mari kız**, işimiz var çok, sän elinä çabuk muysun?

2. Büün, **sevgili dostum**, sän bizdä musaafirsın.

Nişannıklardan kurulu adlıklar da cümledä var nicä olsunnar danışmak.

Örnek: 1. Sana, **karagözçüüm**, sana bu baaşışı getirdim. 2. **Hay, balannar**, haydi, taa sıkı örüyün! 3. Gel, **sevgilim**, çarşıya gidelim.

Peetlerdä avtorlar var nasil danışsınar diil sade insannaa, ama başka obyektlerä dä.

Örnek: 1. Hay, **çekirgä, çekirgä**, sivri butlu çekirgä (*türküdü*). 2. Sallanma, **salkım aacı**, ver, kaç altın istedim (*masaldan*).

Gagauz dilindä danışmanın yanında dayma var nicä bulunsun laflar „mari”, „ba”, onnar da danışmaklan barabar kullanilêrlar.

Örnek: 1. **Mari Zena**, gelsänä bizä! 2. Dur, **ba Todi**, dinnenelim!

1. *Yazın cümleleri, danışmakların altını çiziniz, annadın, nesoy durguçluk nişannarı koyulu danışmakların yanında.*

Länka! Olmaz bölä fikirlerä düşmää (*D. Tanasoglu*). Git, çocuum, getir kürää hem kalburu. (*D. Kara Çoban*) Tuna, Tuna, sänsin bizim anamız; sana dayanêrız, sana umutlanêrız (*türküdü*). Uçun, kaazlar, uçunuz, turnaları bulunuz serbestlii (*N. Baboglu*). Cenk, cenk! Kaç yaş senin beterinä analar akıttı, kaç biyaz saç senin beterinä bobaların kafalarında zeedelendi, kaç gözäl çan sän Vatandan aldın? (*S. Kuroglu*)

2. *Yazın cümleleri teftelerinizä. Danışmakların erini dııştirin, aşaadaki örnää bakarak.*

1. Neredän, dädu, aldın horozu? 2. Mariya! Kim bizim portayı açtı? 3. Gel, oolum, sana bir meraklı kıyat vereyim. 4. Karpat okopları, ömürçüümü idiniz (*türküdü*)! 5. Gözäl tarafım, bütün ürektän seni severim! 6. Aydınnık sabaa, sefa geldin! 7. Çalın, çalgıcılar! Urun, daulcular! (*türküdü*)

Örnek: – Sän, Tanas, ne yapêrsın? – Tanas, sän ne yapêrsın? – Ne yapêrsın sän, Tanas?

3. *Yazın cümleleri, parantezaları açarak, danışmalarda durguçluk nişannarını dooru koyarak. Doorulunuuzu inandırın.*

(Oglan Oglan) kalk gidelim (*türküdü*). (Mari karı) (koca karı) sattın bana koca kaazı (*türküdü*). Şu çotucaan altında (mari kız) gülgülü üzüm var (*türküdü*). (Ay taylar, dooru taylar) çıkarmış payvant onnar (*türküdü*). Şu çayırdı, şu bayırdı (hey gidi canım) bir başça var (*türküdü*). Yok ne deyim (ihtâr anacım) yılandan izin ölä! (*masaldan*). (Anılmış padişahım) te neredä ortası! (*masaldan*). (Dev adamnarı-1-1-1) Gelin burayı! (*masaldan*).

4. *Aşaadaki cümleleri yazın. Danışmakları bulun, annadın, angı söz paylarından onnar kurulu.*

Alsana beni dä Dobrucaya, ba Çeka batü, pek yalvarêrım sana, al beni! (*S. Kuroglu*)

– Sän, Petri, iki ayın tuzunu mu bana verersin? Saa ol, kardaşım!.. Yapın yol, dostlar, bän genä kaçarak lavkaya gidecäm, zerä etiştirimeyecäm (*K. Vasilioglu*). Paalı Bucak tarafım, Canabinä var lafım: nesoy bölä kısıdan dııştırmış seni insan? (*V. Filioglu*) Buyur, oolum, – ölä laflar can erimä batêr, karşı anacıma saar yaşlarım akêr (*P. Yalınçı*).

– Benim yaşamam beygir üstündä geçecek, bay Lambu, borcumu läözüm ödeyim duşmannara tamamınca! – dooruttu kendisini Dilber... (*D. Tanasoglu*)

– Näbacez, komuşu Stepan? Bu deli Toşka genä avşam aklımızı aldı... (*N. Baboglu*)

5. *Aşaadaki cümleleri yazın, koyrak onnarda läözümni durguçluk nişannarını.*

1. Mamu ya bak başçada zambaklar açmış! 2. Dur mari kızçaaz bän isteerim seni etişmää. 3. Buyurun oturun svatular svatelär, utanmayın, başlayın imää. 4. Bän komuşular dün başçayı kazdım, te büün artık kaar yaayêr! 5. Kati Kati ya bak göktä turnalar, turnalar uçuşêrlar. 6. Ne sevindim ayolum, ani kablettim sendän bir habercik. 7. Git, getir çocuum

te oradan almacık bana, susuzluumu geçireyim. 8. Kapa pençereyi mari kız suuk geler!
 9. Bucak Bucak duuma erlär, ne gözälsin sän?! 10. Tomaylılar girin avtobus içinä.
 11. Sän Andrey bu gölün boyunda neçin soyunmêersın da yıkanasın? 12. Durgut Allahım
 bu tolulu lüzgerli yaamuru!

§ 13. Koyulma laflar hem koyulma cümlelär

I. Koyulma laflar kullanylêrlar cümledä lafedenin hesabını göstermää deyni, niçä o bakêr cümledä sölenmiş fikirä. Koyulma laflar cümlä paylarına baalanmêêrlar hem cümlä payı sayılmêêrlar.

Örnek: 1. Nina, **belliki**, läüzım dinnenmää gitsin. 2. Lena, **allele**, musaafirlää gidecek. 3. Soni, **onun bobasının dediinä görä**, yaza dinnenmäk lagerinä gidecek.

Koyulma laflar maanalarına görä dilimizdä var:

- 1) **ayıflık** gösterän: **acınacak iş, yazık**;
- 2) **güvenmäk** gösterän: **şüpesiz, belliki, elbetki, hakikattan, dooru, aslı, hakına, haliz, dooru-dooruya**;
- 3) **şupä** gösterän: **beki, beki dä, bezbelli, allele (alle)** h.b.;
- 4) bir kimseyin hesabını, düşüneneeni, fikirini gösterän: **benimçä, seninçä, bana görä, sizä görä, fikirimcä, ona görä, sölediinä görä** h.b.;
- 5) ilerki fikirlerä baalantılı gösterän: **bölä, demäk, demeli, bir lafta (lafıan), sözün gelişi, laf sırası, böleliklän, bölä, bölä ki** hem başka;
- 6) fikirlerin sıralımı gösterän: **ilkin, ikinci (ikincisi), sonunda**;
- 7) lafedenin duygusunu gösterän: **kısmetinä, kısmetimizä, şaşacaamıza, uurumuza, razgeldiinä**.

Örnek: 1. Bän, **acınacak iş**, Komratta yortuya etiştirämedim. 2. Sän, **hakına**, ona yardım ettin. 3. **Beki dä**, o gelmedi. 4. **Bölä demäk**, biz var nasıl burada geceleyelim. 5. Benim kakum, **en ilkin**, saacıyka, **ikinci**, anama yardımcıyka, **üçüncü dä**, gecä şkolanın üürenicisi. 6. **Kısmetimizä**, Todur dostumuzu televiziya yardımınnan bulduk. 7. **Söz gelişi**, anacam Ay Boba Mihail Çakirin dediini, ki gagauzlar kıyatlardan kulturaya etişecekler.

Koyulma lafları cümlelerdä läüzım tanımaa da seçmää, ayırmaa onnara benzeyän işhallıklardan, payıcıklardan: **birdän, bir kerä bilä, taman, genä, sansın, sora, geeri** hem başka.

II. Koyulma cümlelär kullanylêr, açan avtor isteer temel cümledä sölenilmiş fikirä taa bişey eklemää, bişeylän onu doldurmaa, ki sesleyici taa dooru hem taa genişän annayabilsin avtoru. Koyulma cümlelerin yardımınnan avtor var nicä açıklasın, nezaman oldu annadılan iş, avtorun inandımı ya bakışını o olmuş işlerä h.t.b. Koyulma cümlelerin strukturası hep nicä sadä cümlelerin: onnarda var gramatika temeli – subyekt var nicä olmasın da, ama predikat mutlak var hem läüzım olsun. Bununnan koyulma cümlä ayırılêr koyulma laflardan.

Örnek: 1. **Belli bişey**, gün şilêêr – gözäl ilkyazım geldi (*D. Tanasoglu*).
2. Hava, **bana geler**, açılacak. 3. **Bana kalsa**, bu almalar artık lââzım toplansın.

Koyulma laflar hem koyulma cümlelär ayırılêrlar virgüllärlän. Ama açan koyulma cümlelär heptän geniş – ayırılêrlar çiziyän ya parantezalarlan.

Örnek: Bu uşaklar, **olmalı**, bizim erleri tanıdılar. Geçti yazın – **bu oldu ölä orak biçiminä yakın** – biz gittik çayıra beygirleri otlatmaa. Bir kerä (**olsun-olmasın beş-on gün geeri**) çaarêrlar beni aşırıya, düünä.

Kimär kerä, açan kendi sözün yada aalemin sözü annadılêr, koyulma lafların erinä sıkça kullanılêr te bu işliklär: **demää, sölemää**. Onnar da, nicä koyulma laflar, cümledä virgüllärlän ayırılêrlar.

Örnek: – Sän, **deerim**, beni tanımêêrsın, ama bän seni tanıyêrım. – Çadırda işleer, **deer**, bitirdi satıcı şkolasını (*D. Kara Çoban*).

Punar sa, **nicä söledim**, derin, var bir onbeş metra (*D. Kara Çoban*).

Ş 14. Koyulma lafların hem cümlelerin kallanılması

Dilimizdä taa sık kullanılêrlar te bu koyulma laflar hem kimi koyulma cümlelär:

Koyulma laflar	Koyulma cümlelär
hakına	belli bişey
ilk, ikinci, birincisi, ikincisi, üçüncüsü, bitki-bitkiyâ, son-sonuna	ölä demää, ölä deyelim, ölä deyecez, doorudan demää, kısıdan demää
elbet, elbetki	bän hesapläêrım, bän sayêrım
bezbelli	hesapläêrsınız, cän sanêrsın
kısmetinä, kısmetimizä, kısmetinizä	bana geler, bana kalsa
şüpesiz, şakasız	nicä söledim, nicä görüner, nicä belli olêr
laf sırası, söz gelişi	nicä çıkêr, nicä çıkışêr, nicä biliner
alle, allele, allelem, alläm, alläläm	nicä var bir laf, anı var bir laf
beki, bekim, bekim dä	aramızda kalsın, aramızda laf olsun
lafınıza görä, bakışına görä, sölediinä görä, dediinä görä	Allaa prost etsin, Alla korusun, Allaa vermesin, Allaa etiştirmesin
yazık, acınacak	ne olursa olsun, olsun-olmasın
vallaa	eri gelmişkän
halizdän, dooru-dooruya	yok laf, hiç laf ta yok
hem başka	hem başka

1. Yazın aşaadakı cümleleri, koyulma lafları bulun. Annadın durguçluk nışannarın kullanılması.

1. Komuşu, şakasız, üfkelener da sopaylan urêr keçiyä. 2. Ya, kafadar, say sän enidän parayı, allele, beni hiç istämedään aldattın. 3. Bezbelli, yok kimsey evdä, onuştan bizä karşı çıkmadılar, tokatçı açmadılar. 4. – Ba çocuum, bana geler, bu gölmek sana yaraşmêêr. 5. – Bana kalsa, siz utanêrsınız, buyurun, musaafırlär, geçin içeri, utanmayınız! 6. Yırakta yaayan büük yaamur, mutlak, bizä dä gelecek! 7. Gürüldeer bulutlar arasında, olmalı,

büük yaamur kopacek. 8. – Sän, kızçaazım, anana-bobana karşı sölämä, vallaa, aalem dä sana maana bulacek. 9. Şindi, nicä görüner, şkolacılar läüzim gün-gündän taa çok çalışkan üürensinnär. 10. Büün, hakına, oldu çok islää hava.

2. *Aşaadaki cümleleri tefterlerinizdä yazın, koyarak koyulma lafların hem koyulma cümlelerin yannarına läüzimni durguçluk nişannarını.*

1. Bana kalsa läüzim işi enidän çekettirelim. 2. Lafettik, ama senincä cıkêr, ani annaşamadık. 3. Dünkü ii vakıdı allele kullanamadık, nicä läüzim. 4. Elbetki bu en ii şkolacı, davayı tezicik esaplayacek. 5. Bu sıralar bezbelli bana düştülär. 6. Bu otluk benim esabıma görä başka türlü läüzim düzülün. 7. Gelän yıla ne olursa olsun payımda savaşacam baa dikmä. 8. Hastayım bän çocuum olmalı ölecäm (*masaldan*). 9. Kısmetinä Nastradin pek çok kiyat okuyarmış. 10. Doorudan demää o pek gözäldi. 11. Var deer onun kocası, uşakları; yaşêrlar deer islää.

3. *Yukarkı tablişadan ayırın 2-3 koyulma laf 2-3 koyulma cümlä. Onnarlan düzün sadä cümlä, cümleleri tefterlerinizdä yazın, durguçluk nişannarını erleştirin.*

Ş 15. Laflar: da, belli ki, diil, yok

Laflar: **da**, **belliki**, **diil**, **yok** var nicä kendileri yalnız göstersizinnär bir bütün cümlä.

Örnek: – Sän büün şkolaya gittin mi?

– **Belliki (da).**

– Biçiklettä gezindin mi?

– **Yok.**

– Sän mi biçikletin sincirini yaaladın?

– **Diil.**

Çok kerä bu lafların ardına gelir başka laflar, ya bir bütün cümlä, angıları açıklêrlar sölenmişleri. Ozaman **da**, **belliki**, **yok**, **diil** ayırılêrlar virgüllän yada duygu nişanınnan.

Örnek:

– Siz bu türküyü bilersiniz mi?

– **Da**, bileriz.

– Sän mi düzdün bu türküyü?

– Yok, diil bän.

– Sän gidecän mi stadiona?

– **Yok!** Bän stadiona gitmeyecäm.

1. *Yazın da erleştirin, nereyi düşer, läüzimni durguçluk nişannarını.*

1. Yok kafadarım avşama sana gidämeyecäm.

2. Komuşu Anastas uşaklara nesä sık-sık başladı annatmaa o ölä biraz hızlıca adamdı.

3. Trifun hadi ikimiz kinoya gidelim.

– Yok gidämeyecäm.

4. – Senin mi bu mor kostüm?

– Diil batümün.

- Ver onu bän giyeim.
- Yok vermeyecäm!
- Da görerim seninnän biz allele annaşamayacez.

§ 16. Duygular cümledä

Duygular cümlä payı olmeêrlar. Onnar sölenilerlär maasuz bir ayırı seslän, yazmakta da ayırılêrlar te bu durguçluk nişannarınnan: virgüllän yada duygu nişanınınan. Açan sölenilerlär taa duygulu hem üüsek seslän, ozaman ayırılêrlar duygu nişanınınan.

1. Hey, dostlar, traktoristlär, pek mayıl sizä kızlar! (*D. Tanasoglu*)
2. Tık-tık, babu, aç kapuyu (masaldan).
3. Vay, vay! Ne büün benim belim acıdı!

Açan duygular kullanılêrlar adlık erinä, ozaman onnar da cümlä payı olêrlar hem virgüllän ayırılmêrlar.

Yaraştırın **örnekleri**:

1. **Of**, kafam acıyêr. 2. İstär-istemâz „**of**” dedim.

İkinci cümledä laf „**of**” diil duygucu, ama **tamannık**, onuştan onda yok virgüllär. Dedim **ne? Of**.

1. Yazın cümleleri, erleştirin lüzümü durguçluk nişannarını.

1. Dran-dran-dran hem dzin-dzin-dzin – sıcak örs pek baarêr. (*İ. Çakir*) 2. Of genä olmadı üreemä görä. 3. Ah seni-gidi kara kotobanını ya-a, imiş kaymaa sergendän! 4. Brä dä gözäl düzmüşlär bu bizim Kişinöv kasabasını yortu için! 5. Aman aman alın bu uşaklardan sırnikleri, zerä onnar yangın yapar! 6. Brä biz üsteleyämedik! 7. Hop na sana, onnar tarattı! 8. Dzin-taka-taka öter traka, öter traka.

2. Yazın aşadaki cümleleri, erleştirin, neredä lüzüm, durguçluk nişannarını.

1. Bakın da gör dolay aydın ana dili erdä yaşêêr (*T. Zanet*). 2. Helä susun da sesläyin, ne çalacêz sizä şindi (*D. Tanasoglu*). 3. Polkovnik deer: „Yok bän üçä diilim kayıl...” (*N. Baboglu*). 4. Ya ba Kosti yan kalpak patlatma kamçıyı brak. (*D. Kara Çoban*). 5. Oollarım benim kızlarım çalın benimnän barabar (*D. Dcabaev*). 6. Şkolacı işlä hem üüren, yaşa hem çalış ana memleketin için! 7. Mali, mali ihtär mali kaar saurardı dışarda (*T. Zanet*). 8. Of azetmeerim kalın üzlü insannardan. (*D. Kara Çoban*).

3. Yazın tekstleri, bulun duygularını, onnarın altını çizirin, annadın durguçluk nişannarın kullanılmasını.

Brä! Bän sä bilmeerim, nasıl çekeder düün, goda, dünürçülük.

– Bän dä pek islää bilmeerim, – deer Oli, – ama işiderim büüklerdän. Deyelim, te nasıl sän koymuşun neetinä evlenmää bana...

– Ha, ha, ha, sän şaka sanma, – gülümseer Vladi, – bän haliz koydum neetimä sana evleneyim...

– Hadi, ozaman deyelim, söz gelişi, ki bu aslı, ozaman sän lüzüm bulasın kendinä bir kişi olsun dünürcü.

- E, adam mı osa karı mı?
 – Kim olursa, ama olsun bir inan kişi hısımnarından. Da o gelsin benim anama-bobama beni istemää sana deyni.
 – Da sora?
 – Sora benimkilär kayıl olursalar, başlêer hazırlanmaklar düünä, ama düünädän dä var türlü sıralar, goda, emiş. Onnari bana mali annadacek, bän dä sana söyleyecäm...

(N. Babogluya görü)

İlilikçi Radi oturardı dolmada, kapunun yanında, da yamardı çarıklarını. Onun yanından dayma geçardı içeri-dışarı onun karısı. İlilikçinin suratında şafklanardı nesoysoa büyük havezin hem çalışmanın bir paycaazı.

– Hey, kolay gelä, – dedi İlilikçiyä ansızın sessiz yaklaşmış adam. – Tanyêrsınız mı beni? Tanımêrsınız? Ya, bakın islää, getirin aklınıza... Getirersiniz mi? Ya-ya-ya! Galaŧta. Portta. Beş yıl geeri. Siz beklärdiniz gemiyi, da biz oturardık sizinnän... Siz annattıydınız sizin eviniz için, yaşamanız için. Of, gelmeer mi aklınıza?

İlilikçi kısı omuzlarını.

(D. Kara Çobana görü)

4. Yazın cümleleri. Bulun duygucuları hem danışmakları, onnarın altlarını çizin, annadın durguçluk nişannarının kullanılmasını.

1. Aa, Spiridon İgnatoviç, necin bu vakıt gelsin o bizä? (N. Tanasoglu) 2. O! Bu paraliya sana çok gözäl durêr. Ya, gözäl adamı, ya-a! (D. Kara Çoban) 3. E-e-e, Vasil be, orasını satmayın, yalvaracam... Eh, kayıl olsa şindi Zena. (N. Baboglu) 4. Hey, kızlar, ya çekettirin çalmaa o şen türkülerin birisini, işimiz diil mi çoktan bitti! 5. – E, dur ozaman. Sän taa bir kerä gidecän boba evinä ilkin da prost olacan hem emin brakacan! – dedi ona bay Lambu, eski düüşçü, askerci oldu bir zaman. (D. Tanasoglu) 6. Ah, dolay-dünnä üzü, sana sevdalı maavi gözüm. (V. Filioglu) 7. Hey, yıldız, göktä yıldız, ne durêrsın sän yalnız? (P. Yalınçı) Fu, ne tuzlu bu manca! Bezbelli, kaçırırışlar zeedecä tuzçaaz ona!

§ 17. Katlı cümlä

Katlı cümlä deniler o cümleyä, angısı kurulu iki ya birkaç sadä cümlelerdän hem gösterer bir katlı fikir ya düşünmäk.

Örnek: 1. Açıldı gözäl sabaa, aydınlandı odamız. 2. Lüzgär döndü poyraza, da çeketti yaamaa. 3. Biz artık kazardık papşoyları, açan onnar ekärdilär.

Bakalım örnekleri. İlk katlı cümlä kurulu iki sadä cümledän, birisi – **Açıldı gözäl sabaa**. Bu sadä cümledä subyekt – **sabaa, açıldı** – predikat. İkinci sadä cümlä – **Aydınlandı odamız**. Burada subyekt – **odamız**, predikat – **aydınlandı**. Sadä cümlelär bu örnektä baalanêrlar biri-birinnän maanalarına görä lafedicinin sesinin yardımınnan.

İkinci katlı cümlä kurulu genä iki sadä cümledän: 1. **Lüzgär döndü poyraza** (**Lüzgär** – subyekt; **döndü** – predikat). 2. **Çeketti yaamaa** (predikatı – **çeketti yaamaa**). Bu örnektä sadä cümlelär birleşerlär **da** baalayıcının yardımınnan.

Üçüncü katlı cümle – **Biz kazardık papşoyları, açan onnar ekärdilär.** O da kurulu iki sadä cümledän. Onun birinci sadä cümlesi: **Biz kazardık papşoyları** (onun subyekti – **biz**, predikatı – **kazardık**). İkinci sadä cümlesi: **açan onnar ekärdilär.** Bu cümledä subyekt – **onnar**, predikat – **ekärdilär.** Burada sadä cümlelär baalanêlar **açan** baalayıcının yardımınan.

Katlı cümlelär olur olsunnar iki türlü:

1. **Dalsız katlı cümlä.**

2. **Dallı katlı cümlä.**

Örnek: 1. İlkyaz geldi, ama salkınnar taa açmadılar (Dalsız katlı cümlä).
2. Hepsi halklar isteer, ki dünnedä usluluk olsun (Dallı katlı cümlä).

1. Okuyun cümleleri. *Bulun, angı cümlelär katlı, angıları da sadä. Annadın, kaç cümledän kurulu katlı olannar. Katlı cümlelerin içindeki sadä cümlelerdä bulun baş paylarını.*

1. Havalar serinledi, kırlar boşaldı, insannar da evlerinä toplandılar. 2. Siz sorun hepsiniz, ama öbürler dä susmasınar. 3. Bayırların üstündä kürtünnü kıştı, ama aşıada insannar sı caktan duramazdılar. 4. Ştena açıldı, da artistlär oynamaa başladılar. 5. Kuşlar yalakta çı rpınrıldılar, birkaç ta sırcık su içärdi. 6. Deniz düzara uluyêr hem şapurdêêr, neçinki lüzgâr poyrazdan eser. 7. Kara öküzleri kolverdik da balan beygirleri koştuk. 8. Göktä bulutlar karışêr, hem çimçirik çakêr. 9. Düdükçü üusek sestän getirirdi, kemeñeci incecik çekärdi, daulcu da kabarık kurulmaklan savaşırdı üstün çıksın (*N. Baboglu*). 10. Bu yıl üzüm bereketi büük oldu. 11. Hepsi sevdadan başlêêr: bayır, soluk alması, çayır, saba kalkması hem kuşçaazın çalması, hem dirlik yaşaması... (*P. Yalncı*)

§ 18. Dalsız katlı cümlä. Baalayıcısız dalsız katlı cümlä

Dalsız katlı cümlä deniler ölä cümlelerä, angılarında sadä cümlelär birtakım, biri-birinä kasılmêêrlar hem herbiri öbürüsüz var nasıl kendibaşına olsun.

Sadä cümlelär katlı cümlelerin içinde baalayıcısız ya baalayıcıların yardımınan biri-birinä baalanêrlar.

Açan sadä cümlelär biri-birinnän baalaşêrlar **koordinativ** baalayıcıların yardımınan (ama paylar hep kendibaşına kalêrlar), sayılêr, ani kurulêr **baalayıcılı dalsız katlı cümlä.**

Örnek: Otlar eşerdi, gün **dä** hep şilêêr hem yısıdêr, **ama** kelebeklär taa uçmêêrlar.

Açan sadä cümlelär birleşêrlär katlı cümlelerin içinde sade maanalarına görä, da onnarın arasında yok baalayıcı, ölä cümlä sayılêr **baalayıcısız dalsız katlı cümlä.**

Örnek: Gecelär taa serin olêrlar, aaçların yaprakları sararêr, sabaalarda kraa düşmää başlêêr.

Dalsız katlı cümlelerin shemaları

1. [], []. 2. [], da []. 3. [], ama [].
[] – kendibaşına cümlä.

1. Aşaadaki cümleleri yazın, baalayıcısız katlı cümlelerä sintaksis analizi yapın.

1. Hava hep taa sıcaktı hem şendi, hiç bir erdä kıpırdamazdı bir dä dalcaaz. 2. Adamnar toplanêr ayır, karılar da oturêrlar ayır. 3. İçerdä sırasızlıktı, erdä palalar sivişiktilär hem toplanıktılar, herersi trofaydı. 4. Taa yaamur dinmediydi, sokaktan selcäz akardı, güneş çıktıydı. 5. Hayli su aktı Tunada, hayli yıldız düştü göklerden. 6. Avşam üstü gök karardı, çıktı çirkin bir boran, kalktı toz. 7. Ayın çeketmesindä urdular yaamurlar, sora birkaç sabaa kraa düştü. 8. Doorulduk biz, gideriz Motkurun evinä, ne olursa olsun. 9. Tez gelecek ilkyaz, ozaman olacak sıcak. 10. Şindi bendä var hepsicii, bän kısmetliyim. 11. Şindän sora duşman bizdän yırak, burada yaşayacez. 12. Can tatlı, ölmää kimsey istämeer, hepsi isteer yaşamaa.

2. Aşaadaki dalsız katlı cümlelerdä durguçluk nişannarı erleştirin. Cümlelerdä baş paylarının altlarını çizin.

1. Benzin **bitti**¹ maşına durdu insannar daalıştı. 2. Lüzgär başladı hızlı esmä bulutlar gökü sardı aaçlardan sarı yapraklar çeketti düsmää. 3. Geldi **ilkyaz**² havalar yımışadı kaarlar başladı erimää. 4. Dan erleri aararmış yıldızlar siirelmiş insan başlamış uyanmaa. 5. **Sabaa**³ oldu kızkardaşım içrelerin erlerini süpürdü anam tezicik imää yaptı. 6. **Taa şafk yanardı kimisi lafedärdi büük köşedä**⁴. 7. Radiodan işidildi kemeçä hem düdük muzıkası biz braktık lafetmeyi da başladık seslemää.

daalışmaa
hava

3. Aşaadaki teksti okuyun, danışmaqları, katlı cümleleri hem koyulma cümleleri bulun, annadın onnardaki durguçluk nişannarın kullanılmasını.

– Mamo, – danıştı Kati gelin kayınmasına Gina babuya, – ne islää ool büütmüşün bana adam te Dimuyu, ama o pek dooru isteer olsun... Aalem sa sade çalmaklan yaşêr, kolhozçular torbalarlan, çuvallarlan, başlar da maşınalarlan taşıyêrlar, o sa sade bir kendi terinnän, kendi kazançınnan savaşêr yaşamaa.

– Ölä, mari gelin, – kayıl oldu Gina babu. Küü hırsızlan doldu, Allahtan da korkmêêrlar...

– Biz, mamo, çok taa islää yaşayceydık, eer Dimu biraz da beni sesläyidi...

– Bän sä deyecäm, gelin, läözüm biri-birinizi sesleyäsiniz. Diil kabaatlı Dimu, ama kabaat bizim vakıtlarda, ölä günnär geldi, hem dä te o pustiya Agistan cengi, ateş hem ölüm başımızda. Allahçım, başı cendemä olaydı hepsinin o cenkların!

– Akına, mamo, bu en büük bela, te bizim dä Panti bu yıl askerä çarılacak, acaba bizi dä ne bekleer bu bozgunçlukta?

– Bän klisedä gördüm o gencecik çocu, ani ayaksız geldi, makaklan, – dedi Gina.

– Allaa kısmet etmesin, o, hadi, saa kalmış, geldi, karıştı aylesinä, ama kaç orada ölü kaldılar, – dedi Kati, yaşlarını sileräk. (Bu arada içeri girdi Panti.)

– Bän işittim, ne siz lafettiniz, – danıştı o mamusuna hem malisinä. – Bän o Avganistandan korkmêêrim.

– Sän, çocu (hobalttı gözlerini mamusu), nelär lafedersin, sansın tatula imişin?

– Ne lafedeyim, deerim, bizimkilär orada prost cenk ederlär, beni yollarsalar orayı, gösteririm duşmannara, neredä engeçlär kışlêêr.

– Panti be, – dedi malisi, – sän naşey, uşam, hiç mi aklın ermeer, ani orada ölüm, cenk ederlär diil yumuruklan, ama ateşlän, çocuum!

– Bän, male, bizim şkolada hepsindän ii keezçi hem güreşmektä dä kimseydän aşaa kalmêirim... (*Mamusu Kati dayanamêêr da hızlanêr ooluna*):

– Etecek oldu, ba bozuk aazlı, burada, evdä, siz hepsiniz girgin, ama orada tez donnarınızı doldurêrsınız. Kaçı senin gibi ahmaklar geldi oradan demir tabutlar içindä? Cendem ol gözümdän, zerä alırsam oklavayı!..

– Aman, aman (*Kati genä yaşlarını sildi*), bir parça ettän büüdersin, atadan-beladan koruyêrsın, da sora o te, kendisi ateşä sokulêr!

(*N. Baboghuya görü*)

§ 19. Baalayıcı dalsız katlı cümlelär

Baalayıcılar, ani katlı cümledä baaladêrlar sadä cümleleri, var nicä olsunnar üç türlü:

1. Birleştiren baalayıcılar.

2. Karşıtlayan baalayıcılar.

3. Ayırdan baalayıcılar.

1. Birleştiren baalayıcılar: hem, da, ne...ne.

Dalsız katlı cümlelerin payları taa sık birleşerlär **da** baalayıcının yardımınnan. Bölä cümlelerdä **da** baalayıcının önündä herkerä virgül koyulêr.

Örnek: Geldi avgust, **da** Kırboba gitti instituta ekzamen vermää. Bir haftadan sora ekzamennär bittilär, **da** Kırboba gitti evä. Bän çoktan resim etmediydim bişey, **da** beni gün-gündän hep taa çekärdi bu işä. – Çıktım biraz soluklanmaa, **hem** büün üç düün buradan geçecek, **da** läözüm siiredeyim onnarı. (*D. Kara Çoban*)

2. Karşıtlayan baalayıcılar: ama, sa, sä. Bu baalayıcıların da önündä virgül koyulêr.

Örnek: Şafk süündü, **ama** büük yazılar ayın-acık görünärdi. Biz ileri gittik, onnar **sa** geeri dönmüşlär.

3. Ayırdan baalayıcılar: ya, yada, eki (yaki), ba, osa, ya...yada, ba...ba.

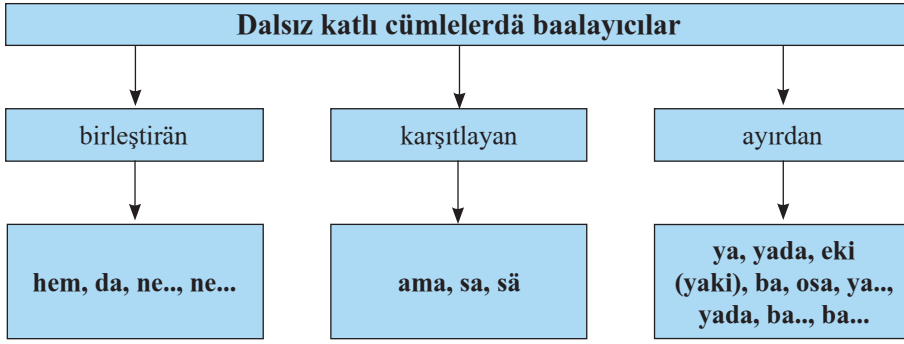
Katlı cümlelerdä sadä cümlelerin arasında **ya, yada, osa, eki** baalayıcıların önündä virgül koyulêr. Açan **ya, ba**, baalayıcılar tekrarlanêr cümledä 2–3 kerä, ozaman onnarın önündä virgül koyulêr, ama onun koyulması 2-nci tekrarlamaşından çekeder.

Örnek: **Ya** kalkın hepsimiz gidelim, **ya** gidecek sade birimiz. **Ba** can erim düülürdü, **ba** kafam başlardı acımaa, **ba** ensäm sancılardı.

Baada avşam üstü işidilirdi garganın yırdaktan baarması, **yada** lüzgär getirirdi yakından başka bir fişirtı.

Eer söyleyici istärsä göstêrsin fikirinin keskin (birdän, ansızdan) geçmesini birindän öbürünä, ozaman var nicä virgül erinä çizgi koymaa.

Örnek: Motor kuvedindän testerä cızladı – kalın aaç, keş gibi, erä düştü. Lafetmektä bu iki cümlelerin arasında düşer bir kısa duruklanmak olsun.

1. Aşaadaki cümleleri yazın, birleştirän, karşıtlayan hem ayırdan baalayıcıları bulup, altlarını çizin, annadın onnarın önündä kullanılmış virgüller için.

1. Lüzgär halizdän dindi, ama aaçlar hep sallanırdılar. 2. Çocuklar yikanardılar, kızlar da su boyunda çiçek toplardılar. 3. Pantı bütün gün hastaydı, ama doktor hep taa gelmäzdi. 4. Ba tolu atardı, ba yaamura çevirirdi. 5. Aullar boyunda oturan insannar bakêrlar ona, o sa kimseycää bakmêêr. 6. Geldi üülen, geçti saat bir, geçti iki, oldu saat dört, o sa hep gelmäzdi. 7. O başladı darsımaa, sora sa onu çeketti sıkletä atmaa. 8. Pasajirlär pindilär avtobusa, şoför baktı biletleri, geçti kabinasına, da avtobus yollandı erindän. 9. Nastradinin oolu evlenmiş, ama razgelmiş bir kayet haylaz karıya, o evdä hiç izmet etmäzmiş. 10. Onun hiç vakıdı yok dinnenmää, hem o kendisi dä istämeer bunu. 11. Bän hep savaşırdım onu doyumaa, piliççik sä artık ölmüştü. 12. Ne sıcak kesilirdi, ne toz çökärdi. 13. Bän savaşêrim annatmaa, o sa hiç kulak kasmêêr bana. 14. Traktor aarlıkları taşıyêr, maşına da işleri hızlı yapêr. 15. Bän var niçä gideyim evä, da Kemençecilerin Angili gelsin benim erimä.

2. Aşaadaki dalsız katlı cümleleri yazın, onlarda baalayıcıları bulup, çizin altlarını, neredä lüzüm, virgülleri koyun, açıklayın baalayıcıların çeşitlerini.

1. Günün keskin sıcaa şansora kesildi da küüdä karılar hem adamnar başlêrlar toplaşmaa derneklerä lafa. 2. İlkyazdı, toprak islää kurumuştı da hepsi insannar çıkmıştılar aullara, sokaklara. 3. Saalıcaklan kullanasın bu sofrayı da hiç ömürün bitmesin hem herkerä o dolu olsun! 4. Doka aaz kiyat bilärdi ama Todur bitirmişti dört klas da küüdä sayılardı kiyatçı adam. 5. O aldı masadan eşil kaplı kiyadı çeketti okumaa ama onun fikiri hep sapardı kiyadın tekstindän. 6. Bu evelki söyleyişi var nicä annamaa çok türlü ama İlişü dädunun örneendä o çıkêr pek aarif hem derin. 7. O diil gözäl ama kimsä almış onu da o şindi bulunêr mamusunda. 8. Geçeriz biz dermenin yanından dermen dä döner. 9. Hepsi bu dünnedä geçer gider bişey dä geeri dönmeer. 10. Fidana dalları aar gelmeerlär bän dä sıza aar gelmeerim. 11. Uşaklan şennik tä var, zaamet tä var. 12. Kendi becerärdi pek sarp çalmaa kemençä da dökärdi şaşılacak, gözäl, pak ses. (D. Kara Çoban)

3. Yazın cümleleri da koyun durguçluk nişannarını, angıları etişmeer.

1. Sän mamu evdä kal bän dä işä gidecäm. 2. Motor çeker ama tekerleklär aşınık. 3. Ne Tanas annadı motordan ne dä Lambu bişey söyleyebildi. 4. Ürääm istärdi türkü çalmaa

ama sesim hiç çıkmazdı. 5. Todi kuşku bakınırdı bän sä hiç ürkmäzdim. 6. Ba kızaamız yannardı ba kürtünä beygırlär batardı, hepsimiz artık bıktıydık ama, sıkıp kendimizi, dayanırdık. 7. Bän annadacam masalı ama sän seslä iki tarafa, toy gibi, bakınma.

4. Yazın cümleleri. Koyun läüzümni durguçluk nişannarını hem noktaların erinä koyun yakışar bukvaları hem afiksleri.

1. Nadi göz... açtı anasını oda... ortasında gördü. 2. Mamu rubalar... çetkalarđı İrina da çay kaynad... 3. Bunnara bän düşünürdüm da ürääm acı..., çay buvazımdan geçmäzdi. 4. Gün devirildi, onun şılak... artık yufka kızdırdılar hem bir ilin serincik başla... esmä. 5. Yabancı... bana bir hoş gelirdi hem dostlar da bunu annar... 6. Dalgalardan bana titsi gelir... da insannarın kusacaa kalkardı. 7. Stueni yaptı altından bir evlad o ne aalar... ne lafedär... ne ana-boba deyardı (*türküdü*). 8. O adam her yılın arpa ekär..., islää bereketlär toplarmış ama arpaya o yılın kimsä dadanmış imää (*masaldan*). 9. Sabaalän Tuna tarafında bir lüzgercik esmiş, Vladi dä evä gel... (*masaldan*). 10. Bizim neetimizi ya Lambu unuttu ya Todi bilme...

5. Aşaadaki sadä cümlelerdän kurun birär dalsız katlı cümlä.

1. Maazada bir sepet alma vardı. 2. Kombayna biçer. 3. Duman kara eri örttü. 4. Bir engeç gegama ilişmişti. 5. Yol yalabırdı. 6. Koyunnar tolokada otlardılar.

6. Kurun birkaç dalsız katlı çümlä. Subyektlerin erinä alın aşaaada verili lafları, kullanın verilmiş örnä.

1. Bulutlar – yaamur.. 2. Kaazlar – ördeklär. 3. Lüzgär – toz. 4. Taşlar – topaçlar. 5. Beygırlär – talıga. 6. Deniz – dalgalar. 7. Kuşlar – guguşlar.

Örnek: Tütün – ateş. Başladı tütün çıkmaa, da ateş tutuştu.

7. Aşaadaki annatma parçasından çıkarın dalsız katlı cümleleri. Baalayıcıları bulun, onnar için annadın, ne bilersiniz. Annadın, var mı baalayıcısız katlı cümlä. Onnarı da ayırı yazın.

Baraboy Petikaya bobasından kalmıştı bir kemeñçä. Ölmüştü bobası, raametli olsun canı, brakmıştı ölümündän sora üüsüzlää genç ooluna eski dä kemeñçesini.

Yaşardı Petika, onun günneri çabuk geçardı. O taa az evdä durardı, taa çok yolların üstündä sürünärdi, bir parça ekmek kazanardı. Çok kazanmalı yoktu, ama bir parça ekmek onda bulunurdu.

Kurtarırdı onu zor vakıtlarda bir muzıka instrumenti eski, uunuk, ama gözäl ötar kemeñçesi. Kaç kerä çalgıcılar istediler Petikaylan kemeñçelerini diişmä, ama boşuna.

„Diil läüzüm bana eni kemeñçä, – deyardı o. – Nekadar taa eski kemeñçä, o taa ii bendä öter. Çoktankı dost herkerä taa paalı”.

Yalnızdı Petika: ne karısı vardı, ne dä hısınnarı. Sınaştı o bölä yaşamaya, topraa da yoktu, sürsün, eksin. Evdä malı yoktu, büütsün, baksın. Ölä dä fıkaaralıktta yaşardı üüsüz Petika.

Hepsi onu yalnız sayardı, dayma o deyardı: „Bey, bölä yalnız darsımaktan, baka-baka, var niçä ölmää. Bilmäzdi insannar, ani vardı Petikanın bir paalı dostu, bir yolculuk kafadarı. Neredä Petika – kafadarı da orada. Kiminnän Petika – kafadarı da onunnan. Aalêê Petika kahırdan – kafadarı da aalêê, seviner Petika – kafadarı da şen. (*S. Kurogluya görä*)

TEST „Koyulma laflar. Dalsız katlı cümlelär”

1. Angı sırada verili koyulma laflan cümlä?

- Etişti bizi bir bölük insan, tertipleri sırtlarında. (*D. Kara Çoban*)
- Pavli, onüç yaşında bir çocuk, pek sever toplan oynamaa.
- Pek hastayım bän, çocuum, olmalı, ölecäm (*masaldan*).
- Kışın çiftçilär var nicä dinnensinnär, ilkyaza hazırlansınar.

2. Aşaadaki angı sırada yazılı cümlä paylarına diil baalı laflar?

- Tamannıklar, belliliklär, eklembe-lliliklär, hallıklar.
- Subyektlär, predikatlar, tamannıklı lafbirleşmeleri, izafetlär.
- Danışmaklar, koyulma laflar, duygular; laflar: da, diil, yok.
- Adlıklar, nışannıklar, aderliklär, sayılıklar.

3. Bulun o sırayı, angısında yazılı dalsız baalayıcısız katlı cümlä.

- Ansızdan hava açıldı, da güneş çıktı.
- Can tatlı, ölmää kimsey istämeer, hepsi isteer yaşamaa. (*D. Kara Çoban*)
- Bir gün bulutlu göktä çimçirik çaktı, ama gök gürlämedi.
- Köprü ölä dardı, ani yoktu nicä ondan taligaylan geçmää.

4. Bulun o sırayı, angısında yazılı dalsız baalayıcılı katlı cümlä.

- Başçada bütün yaz güllär açtılar, hem fidannar eşerdilär.
- Ee, şeytana tıka kapuyı, o pençeredän girer. (*D. Kara Çoban*)
- Gecä alçaklara duman konmuş, neçinki lüzgär üülenä dönmüş.
- Bän sevinerim, ani bana deyni benim anam çok zaamet yapêr.

5. Bulun, angı sırada yazılı birleştirän baalayıcılar, angıları baalêrlar dalsız katlı cümleleri.

- Karşı, gibi, için, kadar.
- Hem, da, ne...ne.
- Eşil, kara, üüsek, alçak.
- Benim, onun, senin, onnarın.

6. Bulun, angı sırada gösterili dalsız katlı cümlelerdä kullanılan ayırdan baalayıcılar.

- Ya, yada, eki (yada), ba, osa, ba...ba.
- Ev, el, yaz, kol, toz, tuz, gök, buz.
- lan, -län, -dan, -dän, -nan, -nän.
- Yap, gel, yat, git, çık, aç.

7. Bulun, angı sırada yazılı karşıtlayan baalayıcılar, ani baalêrlar sade cümleleri dalsız katlı cümlelerdä.

- Hem, da, ne...ne.
- Ya, yada, eki (yaki), ba, osa, ba...ba.
- Ama, sa, sä.

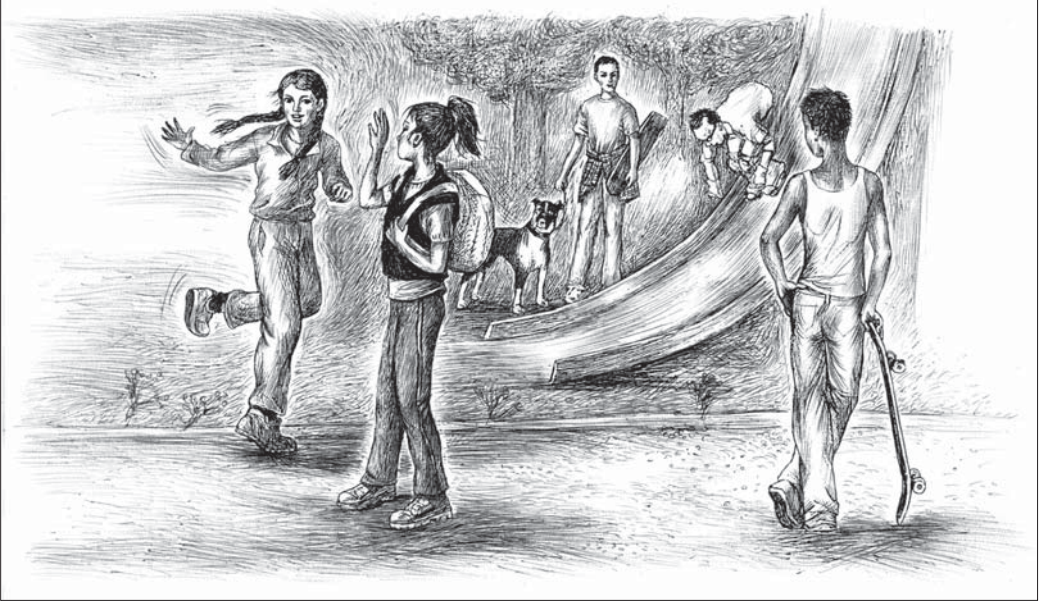
8. Bulun, angı sırada yazılı birleştirän baalayıcı hem, angısı iki sadä cümleleri baalêr.

- Miti, Koli hem Todi bilä škola bibliotekasından eni kiyat aldılar.
- Çimçirik çaktı, hem gök gürlädi, ansızdan karannık çöktü.
- Başçada biz almaları hem armutları topladık.

9. Bulun, angı sırada bulunêr birleştirän baalayıcı da, ani iki sadä cümleleri baalêr.

- Güneşli havaya sevindilär uşaklar da, büüklär dä.
- Erif baktı kendi kafadarlarına, da onnar üçü bilä girdilär tükenä.
- Maavi göktä uçuşardılar kırlangaçlar da, sırcıklar da.

DOSTLUK

- Yukarkı resimä bakıp, yazın birär yaratma, açıklayın bu temayı: „Dostluk herbir iştä yardım eder: öğrenmektä, türlü izmettä, dinnenmektä“. Yaratmalarınızda cüvap verin soruşlara:
- Ne görerisiniz birinci, ikinci hem üçüncü resimdä?
- Neçin küçük çocuklar, kızlar, şkolada ürenicilär dostluu pek severlär?
- Angı dostluk ii sayılêr?
- Dostlukta nesoy sevinmeliklär yada gücendirmeklär var nicä olsun?
- Nezaman hem nesoy läözım kurtarmaa dostunu?
- Ne läözım yapmaa ozaman, açan senin dostun istämeer, ki sän bir başkasınan da dostlaşasın?
- Var mı nicä saymaa dost onu, kim kötüleer seni başkasına?
- Kullanın yazıcı D. Kara Çobanın uygun laflarını: „Diil o dost, kim sana dayanêr, ama o, kim senin için yanêr“.
- Yaratmanızda temaya görä yazın gagauz halkının kimi söyleyişlerini, uygun sözlerini, laf çevirtmelerini.

SÖZ TEORİYASI

1. *Düşününün da cevap verin aşağıdaki sorulara: hangi soru dostluk için taa dooruydur?*

Ne üzerä dostlarına läüzım yardım etmää:

a) başkası seni metetsin mi deyni?

ä) bişey-bişey kazanmaa deyni mi?

b) bişey beklämemää yardım için, bütün ürektän onu yapmaa, nicä kendinin borcunu mu?

2. *Aşaadaki teksti „Dostlar kurtardılar” okuyup, annadın onun içindekisini. Teksttä annatma, soruş, izin hem duygu cümlelerini ayırı okuyun, onnarda durguçluk nişannarın erleştirilmesi için annadın.*

Dostlar kurtardılar

(Halizdän oluş)

Bu oluş II-nci Dünnä cenk vakıdında Almaniyada olmuş. Potsdam kasabasında rus ofiteri Uzbekov kendi asker işini yaparmış. Kış vakıdıymış. O hem onun yardımcıları – askercilär Mihaylov hem Födörö – geçärmişlär bir uzun sokaktan, angısı kıvrırlarmış bir gölün boyunda.

dooru
kimsä
çaarmaa

Ansızdan onnar işitmişlär bir üüsek hem aalayış baarması:

– Hilfe, hilfe!... Buulêrız!

– Kimsä yardıma çaarêr... Gelin ardıma! – izin vermiş ofieter yardımcılarına, kendisi dâ kaçarak hızlanmış gölä dooru. Yaklaştıynan gölä, Uzbekov görmüş, ani göl içindä, yırakta, ölä bir elli metra kadar onun kenarından, bir oyukta, iki uşak buulêr. Uzbekov çabuk soyunmuş, rubalarını hem tüfeeni yardımcılarına vermiş, kendisi dâ buzun üstündän o buulan uşaklara dooru kaçmaa başlamış. Tezdä o görmüş, ani gölün orta erindä buz kırılmış, uşaklar, bezbollahi, buzda kayarak, onun kırık erinä düşmüşlär, da sade kafacıkları su üstündä görünärmiş hem işidilärmiş onnarın aalayış² baarışmaları.

„Kaçmaa buz üstündän olmaz, buz kırılır! – düşünärmiş Uzbekov, – läüzım, yatıpta yavaş sürüneräk, bu uşaklara yaklaşmaa”.

Birdän o görmüş, ani uşakların kafacıklarını da su örtmüş, artık buz deliindä onnar kaybelmişlär.

„Ne yapmaa? Uşaklar, allele, daldılar su içinä! – düşünärmiş Uzbekov da taa hızlı sürüneräk, başlamış yaklaşmaa buzun kırılmış erinä. Ama orayı etiştıynän, buzun taa bir kenarı kırılmış, da Uzbekov su içinä düşmüş. Buzlu su sansın yakmış onun tenini, üreeni, sırtını, **suuktan**¹ onun soluması da sansın kesilmiş. Ama Uzbekov çabuk kendisinä gelmiş, çekip soluk içinä, çabuk dalmış suya. Su içindä o bulmuş kızçaazı, tutup onun **rubalarından**³, üzeräk, çıkarmış, onu suya, sora hızlı itirmiş onu buz üstünä, kendisi dâ genä dalmış buz deliin içinä. Kızçaaz bir-iki soluklanıp, buz üstündän başlamış meklämää gölün kenarına dooru. Uzbekov ikinci uşaa buz deliindä bulmamış. Bu üzerä Uzbekov düşünmüş çocucaa aaramaa buz deliin bir tarafında. Çıkıp su üstünä, o çekmiş güüdesinä çok soluk da genä dalmış su içinä... Bu sefer bu ofieter çok vakit görünmemiş su üstündä”.

– Buuldu, buuldu! – baarmışlar gölün kenarından insannar, angıları artık toplanmıştılar orada bu bela üzerinä.

Ama te buz deliinin kara suların üstündä peydalanmış bir el, angısı sıkı tutunmuş buzun kenarından. Sora buz üstündä Uzbekov peydalanmış. Bir elinnän o tutarmış çocucaa, angısının kafası bir tarafa yannamıştı, o, bezbelli, kaybetmişti kendisini.

Uzbekov savaşarmış koymaa çocucaa buz üstünä, ama buz hep kırılmı. Onuştan ofieter kararlamış buzdu taa kenaradan kendisi kırsın, da, buzlu, suda üzeräk, çıkarsın çocuu kenara. Bölä, buzdu kırarak, o üzmüş bir on metra kadar.

Ama tezdä onun kuvedi başlamış bitmää, elleri olmuş kaskatı, koçan gibi, da o annamış, ani läüzim olacek brakmaa çocucaa, zerä varmış nicä ikisi dä buulsunnar. Ama bu fikiri Uzbekov saat koolamış kendisindän, da başlamış kaskatı, kannı parmaklarinnan buzları kırmaa. Zar-zor o taa iki metra ileri üzmüş. Ansızdan onun ayakları gölün dibindä bir çetin tepä erinä ilişmiş.

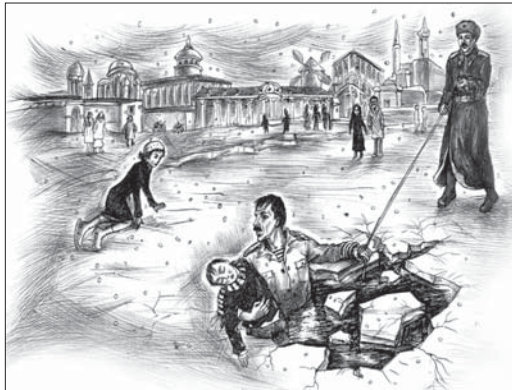
Oracıkta gölün dibi, bezbelli, taa üüsekmiş. Uzbekov orada ayakça kalkmış da almış içinä soluk.

Bir dä Uzbekov görmüş, ani askerci Födorov buz üstündän ona dooru, sürüneräk, yaklaşêr. Uzbekov, onu görüp, izin vermiş:

– Çabuk geeri dön! Kenardan bana bir çatı sıbit!

Födorov ölä dä yapmış. Çatının bir ucu düşmüş Uzbekovun yanına. Ama Uzbekov bir ellinän tutunamazmış çatının ucundan, neçinki onun parmakları suuktan pek kaskatı olmuş. **Da o tutunmuş dişlerinnän çatının ucundan**⁴. Bölä onu hem çocucaa yardımcılar çekmişlär gölün kenarına.

(A. Nikolskiya görä)

hilfe! – kurtarın! Yardım!

- Neçin tekstin adı „Dostlar kurtardılar“?
- Aklınıza getirin, II-nci Dünnä cengindä kim kiminnän cenk yapmış? Kim kimi üstelemiş?
- Yabancılıkta rus ofieteri Uzbekov dooru mu yapmış, ani brakmamış belada bulunan dünkü duşmannarın uşaklarını?
- Nasıl hem nicä Uzbekov kurtarmış buulan alman uşaklarını?
- Kim ona yardım etmiş?
- Var mı nicä demää, ani Uzbekov hem onun yardımcı askerleri bu oluştä girginnik, insannik hem dostluk göstermişlär?

3. 53-üncü sayfada verilän teksti „**Kiminnän dostlaşmaa?**“ okuyun, söläyin onun tipini hem stilini. Bulun onda o cümleyi, angısında var birsoy paylar. O cümleyä sintaksis analizini yapın.

Kiminnän dostlaşmaa?

Olinin anası-bobası satın aldılar eni, çok odalı ev bir başka yırak **maaledä**¹. O maaledä dä vardı škola, angısı pek yakındı Olinin eni, büyük evinä. Oli o maalenin şkolası na geçti üürenmää. O pek kahırlandı, ani ayırıldı eski şkolasından hem kendi hanidenki druşkasından Anidän. Eni şkolada o bilmäzdi kimseyi: ne şkolacıları, ne üüredicileri, ne klası.

Bir gün şkolada, büyük aralıkta, onların klasında üürenän Soni Oliyä yaklaştı da sordu:

– Sän, Oli, taa dostlaşmadın mı birkimseylän?

– Yok, dostlaşmadım, – cevap etti Oli.

Soni kahırlı ofladı:

– Bän dä kimseylän dostluk yapmêêrim. Bizim klasta pek prost, kötü kızlar üürenerlär.

Lena – pek üüner kendisini, Vera – pek şiret, Nadi – **aldadıcı**², yalancı, Kati – kavgacı. Soni kalan kızlar için dä pek prost **laflar**³ söledi.

Sade kendisi için Soni bişey sölämedi⁴. Duruklandı, düşündü, unutmadı mı o taa birkimseyi, angısı için lääzım kötü laf sölemäa, sora, genä oflayıp ekledi: „Hiç bilmeerim, kiminnän sän bizim klasta var nicä dostlaşasın”.

– Hiç kahırılanma, Soni, – dedi Oli, – kiminnän dostlaşmaa bän taa bilmeerim, ama ii bilerim, ani kiminnän diil lääzım dostlaşmaa!

4. Aşaadaki teksti „Kanaat kalmaa” okuyun, onun içindekisini annadın, diiştirerek annadıcının üüzünü – I-inci üzdä „bän” aderliin erinä kullanın III-üncü üzdä aderlii – „o”. Teksttä katlı cümleleri bulup, ayırı onnarı yazın.

Kanaat kalmaa

Bir kerä bän gittiydım **daaya**¹, istärdim pak soluklan biraz solumaa hem dinnenmäa. Kış vakıdıydı. Daada saktı, sade işidilärdi, nasıl açlar ayaz üzerinä gıcırdardı.

yolcaaz
aaramaa
kaar

Çam açları kıpırdamazdı, onların dallarına kaar düşmüştü, biyaz kaar tepecikleri eşil dalların üstündä küçüräk yastıklara benzärdi.

Bän ayaamnan urdım bir cam aacın kökünä – bir tepä kaar onun yukarkı dallarından benim üstümä düştü. Bän başladım silkinmäa, bakêrım – bir kızcaaz gelir bana dooru. O dizädan kaar içinä batardı. Durup, dinnenärdi biraz, sora genä gelärdi, kendisi dä hep yukarı bakardı, sansın nesä aarardı.

– Mari kızcaaz, sän ne aarêêrsın? – sordım bän ona. Kızcaaz daptur geldi, bana dooru baktı.

– Bişey, ölä bakêrım, – dedi o da ileri gitti. Onun boyu küçüktü, ama çizmeleri büüceräkti. Bän yolcaaza çıktım, yolcaazdan evä dooru çekettim gitmäa, neçinki kaar ölä derindi, ani bän dä batardım da çizmelerim kaarlan dolardı. Benim ayaklarım başladıydı üşümäa.

Yolca² gidärkän, bakêrım – benim önümdä genä bu kızcaaz peydalandı, o hem gidärdi, hem aalardı. Bän onu etiştım.

– Neçin sän aalêêrsın, sölä, beki, bän sana yardım edärim, – danıştım bän ona. Kızcaaz bana dooru baktı, gözlerindän yaşlarını silip, dedi:

– Benim anam pençereyi açtı, içerimizi süpürürkenä, pak soluk girsin deyni. Bu vakıt içerimizdä yaşayan sırcık, pençeredän fırlayıp, daaya uçtu. Pek suuk, ayaz, şindi bu **daada**³ sırcık var nicä dübüdüz donsun.

– E, sän neçin şindiyädän sustun? – sordum bän.

– Korkardım, ani sän bendän ileri tutacan sırcı da alacan onu kendinä.

Başladık kızçaazlan ikimiz bu sırcı aaramaa. Lääzımdı alatlamaa: başladı karannık olmaa, gecä vakıdı vardı nicä bu kuşu hiç bulamamaa. Kızçaaz gitti bir tarafa, bän yollandım başka tarafa. Bän başladım herbir aacın dallarını gözdän geçirmää, birerdä dä sırcık yoktu, bulamazdım. Artık istärdim geeri dönmää, ansızdan bu kızçaazın sesini işittim:

– Buldum, buldum! – baarardı o.

Bän kaçarak kızçaazın yanına geldim, o durardı bir çam aacın altında hem elinnän gösterärdi:

– Te-e neredä bu kuşçaaz pek üşümüş, bezbelli.

Bän baktım aacın yukarsına, onun bir dalcaazında bir kara kuşçaazı gördüm, o suuktan şişirmişti kendisini, ama bir gözçeezinnän aşaa bakardı.

Kızçaaz onu başladı çarmaa:

– Sırcık, sırcık, uçsana bana dooru, gel-gel bana!

Ama sırcık dalcaazda sade sinärdi, tepinärdi, ama aşaa uçmaa hiç neeti dä yoktu.

Ozaman onu tutmaa deyni, bän bu aaca pindim⁴. Yaklaşp ona, taman istedim tutmaa, o kendisi aşaa uçtu da kondu kızçaazın omuzuna. Bezbelli, o üürenik sırcıkmış! Kızçaaz pek sevindi, tuttu sırcı da onu koynusunda sakladı.

– Zerä, – dedi o, – evä gidincä kuşçaaz var nicä dübüdüz üşüsün!

Etiştik biz küüyä. İslää karannık oldu. Evlerdä artık şafk vardı. Bän sordum kızçaaza:

– Bu sırcık hanidendän mi sizdä yaşêêr?

– Hanidän.

Kendisi dä çabuk gidärdi, korkardı, bezbelli, koynusunda sırcık donmasın deyni. Bän dä bu kızçaazın ardına hızlı gidärdim, savaşırdım geeri kalmamaa.

Etiştik onnarın evin yanına, kızçaaz hazırlanardı tokadın yanından aula girmää.

– Kal saalicaklan, – sade dedi o bana.

Bän çok vakıt baktım onun ardına, taa o eşiklerdä ayaklarını silincä, hep bekledim, ani bu kızçaaz bişey bana söyleyecek. Ama kızçaaz ölä dä sustu, açıp kapuyu, içeri girdi. Bän düşündüm: „Acaba neçin bu kızçaaz ilik yapana kanaat kalmadı?”

daptur gelmä – titiremä, ansızdan korkmaa
kara kuş – sırcık

- Neçin kızçaaz daada, derin kaar içindä oyanı-buyanı gezärdi?
- Neçin o aalardı?
- Çocuk ne neetlän daaya gitmişti?
- Kim kızçaaza yardım etti?
- Çocuk kızçaazın evin yanında neyi beklärdi?
- Düşünün da yapın çıkış: kızçaaz angı yannişlı yaptı?

1. 55-ci sayfada okuyun teksti „*Ev, angısında dostun yaşayacak*”, söläyin onun stilini. Teksti tefterlerinizdä yazın, bulun sayılıkları, onnarı laflan yazın.

Ev, angısında dostun yaşayacak

Açan kış biter, da ilkyaz² geler, derelerdä şamata kalkêr suların şırıldamasından, kimi sokakların boyunda da işidiler testerä ötmesi hem nacak traklatması. Orada eni ev yapılêr.

Bir eni evi düzerlêr ölä geniş hem balaban, ki onun herbir odasına güneş girsin hem sıcak olsun. Bir **meydannı¹**, aydınnık oda yapılêr maasuz uşaklara deyni, onda var nicä yaşasın-büüsün 4–5 küçük uşak. Bu evi düzmää deyni, yardıma geler komuşuların çocucaa, neçinki orada onun dostu yaşayacak. Açan evin odaları ii yapılêr, orada yaşamak ta olêr raat, nicä kuşçaazların yaşaması yuvada.

Kuşçaazların yaşaması serbesttir, raattır, ama onların yaşaması pek çabuk geçer⁴. Adamın can eri 70–80 kerä bir minutta düüler, genä bu vakıdın içindä saçak kuşun var 460 kerä can düülmesi. Kuşçaazların kanı taa sıcaktır, nekadar insanın. Bir adamın, açan temperaturası kalkêr 37,5 gradusadan, o artık lääzım döşeklerdä yatsın, neçinki onun yangını var nicä taa yukarı kalksın da adam dübüdüz hastalansın.

Ama bülbül kuşçaazı, eer varsa onda temperatura 42 gradus, o hiç hastalanmêêr, şen türkülerini çalêr. Ardıç **kuşçaazın³** temperaturası olur olsun 45 gradusadan, bu halda o da hastalanmêêr, o düzer kendi yuvasını, trakladarak gagasınnan.

Kuşçaazların teni dä taa haşlaktır, onuştan onların imeesi çabuk geçer karnısından – birkaç minudun içindä. İnsanın sa imeesi 3–4 saadın içindä karnısından aykırılêr. Bu üzerä kuşçaazlar lääzım sık-sık isinnär. Ama insannar sevinerlêr kuşçaazların hamellinä. Nekadar çok onnar kelebek kurtçaazlarını, başka bela getirän tırtılları iyeceklêr, okadar ii korunacak insannarın başçaları, onların ekinneri.

İlkyaz vakıdı pek paalyıdır. Ko taa çabuk bu ev düzülsün! Ko taa yıraa işidilsin testerenin ötmesi, nacaan da traklatması!

Yardımcı çocucak, hızlı hem çemrek işlä, sän düzersin o evi, angısında dostun yaşayacak!

(N. Nadejdinaya görä)

Ardıç kuşu – kara taucaklara benzeyän kuş, drozd

§ 20. Ofițial-izmetçilik stilin janraları

Akılınıza getiriniz, tekstin angı stilinä deniler ofițial-izmetçilik (bakın V-inci klasın kiyadında). Onun nışannarı buydur: o yazılêr kısadan, dooru, onda yok duygu, emoşıya hem süret gösterilmesi. Ofițial-izmetçilik stili kullanılêr dokumentlerin kurmasında.

Ofițial-izmetçilik stilin bu janraları vardır: **yalvarım, raport, inandırmaç dokumenti, protokol, iş planı, avtobiografiya, karakteristikä**.

Yalvarım – ofițial dokument, angısında kısadan yazılı bir istemäk yada yalvarmak.

Örnek: a) üürenici bir şkoladan öbür şkolaya geçmää deyni, lääzım yazsın **yalvarım**;

ä) dinnenmäa gitmäa deyni işleyän insannar işteki öndercilerin adına yalvarım yazêrlar.

Raport – rusça **otçöt, doklad**, Türkiyenin türkçesinde – **hesap vermäk, rapor**.

Raport lafin maanası buydur: informaşıya vermesi bir kişinin işindä yada üürenmesindä kendi yaptıkları için, geçmiş vakıtta onun iş üürenmäk sonuçları için. Raport var nicä yazılsın finans dokumentlerindä paraların harcanması için dä. Raport var nicä olsun yazılı yada aazdan.

Örnek: a) deputatlar türlü toplantılarda raport yapêrlar te o kişilerin önündä, kim onnarı seçimnerdä ayırmış;

ä) işleyän insannarın kimisi, yıl bittiyän, yazêrlar raport, angısında hesapläêrlar, ne onnar etiştirdilär yapmaa geçmiş yılın içindä, neleri dä taa läözüm yapsınnar.

İnandırmaq dokumenti – rusça **udostoverenie**. Bu lafların maanası buydur: gagauz dilindä ölä bir dokument, angısı inandırêr bir kişinin dooruluunu, haliz olmasını, üürenilmesini hem başka.

Örnek: açan bir işleyän adam çaarılêr iki-üç aya üürenmäa, kendi zanaatını taa yukarkı uura kaldırsın deyni, ona veriler üürenmeyi başardıktan sora **inandırmaq dokumenti**.

Protokol – urum dilindän alınma laf, urumca **protokollon**. Bu lafin maanası buydur: ofițial dokumenti, angısında yazılı hepsi, ne hem nezaman sölendi bir toplantıda yada oturušta. **Protokolda** yazılêr toplantının, oturuşun kararı da. Herbir protokol imzalanêr.

Örnek: a) şkolada üüredicilerin oturuş protokolu;

ä) zavodta işçilerin toplantı protokolu hem başka.

Plan – latin dilindän alınma laf, latince **planum**. Lafin maanası – bir yazı gelän vakıtta belli datalar arasında türlü işleri yapmaa deyni. Planda işlär bir neetlän baalydır.

Örnek: devlet işindä bulunan insannarın kimisi yazêrlar iş planı üç aya, bir yıla kadar yada perspektiv planı – 4-5 yıla deyni. Var başka plannar da. Moldova Respublikanın Üretim Ministerliindä var maasuz üürenmäk planı, şkolaların üüredicilerindä var urok, kalendar-tematika plannarı hem başka.

Avtobiografiya – urum dilindän alınma laf. Urumca **autos** – kendim, **bios** – yaşamak, **grapho** – yazêrim. Bu lafin maanası – kıسادan yazı bir kişinin kendi yaşaması için.

Örnek: çok kerä insannar, işä girmäa deyni, kendileri avtobiografiyalarını yazêrlar. Avtobiografiyanın sonunda herkerä yazılêr onun datası. Hem onu yazan insan imzalêr.

Harakteristika – urum dilindän alınma laf, urumca **charakter** – özellik.

Harakteristika lafin maanası buydur: kıسادan yazmaa bir kişinin psihika kalitesi için, yaşamakta onun kendini göstermesi hem götürmesi için. İşleyän insannarın kimisinä harakteristika yazılêr, açan ii çalışmak için ona läözüm devlet nişanını vermäa.

Örnek: şkola kiyatlarında artistik yaratmaların personajlarına var nicä, okuyup, yazmaa karakteristikta.

imzalamaa – yazılmaa

janr – soy

Bakannık – upravleniye

Ministerlik – ministerstvo

devlet nişanı – orden yada medali

urum dili – grek dili

- Sıralayın ofițial-izmetçilik stilin janralarını.
- Neyä yalvarım deniler? Nezaman yalvarım yazılêr?
- Raport lafin maanası nicäydir? Angı razgeliştä raport yazılêr?
- Neyä inandırmak dokumenti deniler? Kimä inandırmak dokumenti veriler?
- Neredä hem nezaman protokol yazılêr? Protokolda kısıdan ne yazılêr?
- Neyä plan deniler? İş planı kaç türlü var nicä olsun?
- Avtobiografiya lafin maanası nicäydir? Angı gagauz insannarın avtobiografiyalarını vardır siz okudunuuz yada yazdınız?
- Karakteristikada ne yazılêr? Angı literatura personajların karakteristikalarını siz okudunuz yada yazdınız?

1. Yukarkı § 20 hem aşıadaki örnää kullanarak, sizin şkoladaki direktorun adına birür yalvarım yazın başka erdä üürenmäk geçmesi için.

Örnek:

Kıpçaktaki birinci lişeyin direktoruna
İvan Andreeviç Todorogluya
 10-uncu klası başaran üüredicidän
Petri Stamattan

YALVARIM

Yalvarêrım Canabinizä, veräsiniz benim şkoladaki dokumentlerimi, neçinki bän neetlenerim ileri dooru üürenmää Çadır kasabasının teoretik lişeyindä.

İyünün 28, 2003 yıl

P. Stamat (yazılması)

2. Yukarkı § 20 hem aşıadaki örnää kullanarak, kendi **avtobiografiyanızı** yazın. Okuyun verili teksti. Cuvap verin soruşlara.

Örnek:

Avtobiografiya

Bän, Kirçioglu Miti, duudum avgustun 19-unda 1987-nci yılda Komrat dolayının Kongaz küüyündä.

Bobam – Kirçioglu Stepu, duuması 1963-üncü yılda, Kongaz tükenindä satıcı işleer. Anam – Kirçioglu Mariya, duuması 1964-üncü yılda, evdä çalışêr, ev işlerini yapêr. Aylemizdä 3 uşak var: bän, benim küçük kardaşım Vani hem küçük kızkardaşım Ani.

Bän 1994-üncü yılda Kongazdaki ikinci şkolada I-inci klasta başladım üürenmää da 2003-üncü yılda bu şkolada 10 klas başardım.

Şindi panayırın tükenindä mal satêrim, bobama yardım ederim.

İülün 5-i 2003 yıl

M. Kirçioğlu (yazılması)

- Nedir o avtobiografiya?
- Ne yazılêr bölä dokumenttä?
- Nereyi läüzüm olêr bu document?
- Kimin avtobiografyası bu?
- Onun anası-bobası var mı? Ne söleer avtor onnar için?
- Var mı onnarın aylesindä taa birkimsey?
- Avtorun ne üürenmişlii var?
- Neylän zanaatlanêr avtor şindiki zaman?

3. Mitinin avtobiografyasını okuduktan sora söläyin:

- Kolay mı yazmaa avtobiografiya?
- Yaşamaktan haberlêr angı sıralıkta veriler?
- Dooru erleştirin payların sırasını, diiştirin planda üzü da yazın örnek hesabında bir plan:

Avtobiografiya

1. Şkolada üürenmêk vakıdı.
2. Mitinin şindiki zanaatı.
3. Aylesi için haberlêr (anası-bobası, kardaşları-kızkardaşları).
4. Soy adı hem adı.
5. Duuma günü hem yılı.

4. Bakararak örnää, herkezi yazsın avtobiografyasını eni plana görä.

5. Yukarkı § 20 hem aşadaki örnää kullanarak, yazın 10-uncu klastaki üürenicilerin toplantısına **protokol** Eni Yıl yortusuna hazırlanmaa deyni.

Örnek:

Protokol N 5

Komradın ikinci şkolasından 10-uncu klasta üürenicilerin toplantısı.

Sentäbrinin 10, 2002-nci yıl.

Toplantıda pay aldılar klasın hepsi üürenicileri – 30 kişi.

Bu oturuşta ilkin ayırıldı onun öndercisi – **Vasi Songrov**

hem sekretar – **Zena Terzi**.

Toplantıda bakılan soruş:

I. Nasıl läüzüm hazırlanmaa üüredicilerin zanaat yortu gününä?

Bakıldı: klastaki başkanın **Koçebaş Simunun raportu**. O haberledi, ani oktäbri ayının ilk pazarında üüredicilerin zanaat yortusu olacak.

Bu yortuya klasın üürenicileri lääzım ii hazır olsunnar. Nicä taa gözäl kutlamaa onnarı? Bu soruşa toplantıda üürenicilər, düşünüp, kendi tekliflerini sölesinnär.

Toplantıda söz aldılar klasın bu üürenicileri: **Kapsamun Vani, Çolak Koli, Manolov Kirçu, Ormancı Ani** hem **Sarı Oli**.

Onnarın herbiri teklif etti bu yortu için hazırlamaa konşert, angısını, yortuya bir gün kaldıynan, göstermää klasın üüredicilerinä hepsinä.

Konşerttä şiir sölemää, kutlamaa, türkü çalmaa, üüredicilerin çok lääzımını hem faydalı zanaatı için. Bu yortuya analarımızı-bobalarımızı da teklif etmää.

Hep bu gün üüredicilerin herbirinä vermää birär demetçik çiçek hem birär kutlamak açık kartı.

Toplantının kararı: a) konşert hazırlamaa (onun programası için cuvapçı Kocebaş Simu);

ä) herbir üürediciyä çiçek hazırlamaa (cuvapçı Kuyumcu Anton);

b) hazırlamaa herbir üürediciyä birär kutlamak açık kartı (cuvapçı Vlah Mariya).

Bu karara klasın üürenicileri kayıl oldular, 30 kişi ellerini kaldırdılar.

Toplantının öndercisi **Vasi Songrov** (yazılması)

Sekretar **Zena Terzi** (yazılması)

açık kart – pošta kartı, otkritka

kararlamaa – bir fikirä gelmää, kayıl olmaa

toplantı – topluş

§ 21. Bilim stilin janraları

Akılınıza getirin, tekstlerin angı stilinä deniler bilim stili. (Bakın V-inci klasın üürenmäk kiyadında) Bilim stilin baş nişannarı buydur: kısalık, bilim enilikleri için aslı material verilmesi, bilgi terminlerin kullanılması. Bilim stilin neeti – göstermää okuyuculara, ani bilim informatıyası dooruydur, inandırmaa onun aslı olduunu.

Bilim stilin bu janraları vardır: **bilim yazdırması, sintez, bilim informatıyası, referat** hem **disertatıya**.

Bilim yazdırması – ölä bir tekst, angısında yazdırılêr bir eni aaraştırma iş için.

Örnek: VI-ncı klasın üürenmäk kiyadında var tekst „Plastmasadan kuancık”. Bu cansız, plastmasadan yapılma kuancık, kendisi uçup, gösterer başka kuannara, neredä var nicä çok çiçek bulmaa. Plastmasadan kuancık sesleer hem annêêr bilim izmetçilerin televizıya komandasını. O uçêr çiçeklik erlerinä. Onun ardına bölä erlerä uçêrlar başka kuannar da. Onuştan hotullar çabuk dolêrlar kuan balınnan. Nicä hem neçin bilim izmetçilêr plastmasadan kuancık düzmüşlêr – bu yazıya **bilim yazdırması** deniler. Bilim yazdırmalarını var nicä okumaa bilim dergilerindä, enşiklopediyalarda, sözlüklerdä hem üürenmäk kiyatlarında.

Sintez – urum dilindän alınma laf. Urumca **synthesis** – toplamak, eklemek, birleştirmek.

Bilim aaraştırmasında kabul edilmiş eni bilgilerini bireri toplamasına **sintez deniler**. Başka laflarlan, **sintez** – o bilim aaraştırmasında çıkış yapmasıdır.

Bilim informaşiyası – o bir bilim haberi, ani bilim tarafından eni aaraştırma işlər peydalandı. Ölä ilkin radiodan, televiziyadan bilim informaşiyaları sölendi, ani türlü raketalar çak Ayın üstünä küçüräk aaraştırma aparatlarını kondurdular, ani peydalandı kompyuterlär, mobil telefonnar hem başka. Sora bu eniliklär için gazetalarda, dergilerdä, kiyatlarda bilim informaşiyaları yazıldı.

Referat – latin dilindän alınma laf. **Repere** – latincä raport yapmaa, informaşiya vermää. **Referat** – bu bir kısadan yazı bir bilim soruşunu açıklamaa deyni yada bir artistik yaratmanın içindekisini göstermää deyni.

Örnek: Akademiyalarda, universitetlerdä, institutlarda, açan bilim konferenşiyaları olêrlar, onnardan pay alannarın kimisi referat yazêr, bilim soruşlarını açıklamaa deyni.

Disertaşiya – latin dilindän alınma laf. Latin dilindä **dissertatio** – aaraştırmaa, fikirlemää.

Disertaşiya deniler bir bilim yaratmasına, angısının yardımınan avtor başka bilim izmetçilerin önündä inandırêr kendi düşünmesini, kendi eni bilgilerini bir soruş için ya bir tema için, bilim adını kabletmää deyni.

- Sıralayın bilim stilin janralarını
- Angı janraya deniler *bilim yazdırması*? Örnek verin.
- Angı dildän alınma laf *sintez*?
- Neyä *sintez* deniler?
- Angı janraya bilim informaşiyası deniler? Örnek verin.
- Bilim stilinin angı janrasına *disertaşiya* deniler? Disertaşiyada ne inandırılêr? Neçin?

1. *Aşaadakı tekstleri „Aaçların güz yaprakları” okuyup, söläyin, neylän onnar biri-birindän ayırılêr. Tekstlerin stillerini hem tiplerini belli edin. Neylän artistik stili ayırılêr bilim stilindän?*

I. Aaçların güz yaprakları

Geç güz vakıdıydı. Taa üülendä aaçlardan yapraklar başladıydı silkinmää. Açan bir lüzgercik çıkardı, aaçların yaprakları taa da pek fişirdardılar, başlardılar dallardan bölük-bölük düşmää. Onnar hepsi bilä, dallardan kopup, uçuşardılar da konardılar alçak erlerä. Çok yaprak evlerin üstündän, üüsek yan duvarlardan genä erä kayardılar. Aaçların yaprakları gömördilär otları hem yolları. Tezdä ölä çok yaprak erä düştüydü, ani artık yoktu nicä yolca gitmää. Aaçlardan sa hep taa yaayardı, yaamur gibi, yapraklar. Aaç yapraklarından lüzgercik selcääz yapardı. Biz korkardık evin kapusunu açmaa, neçinki bu fişirtülü altın suyu vardı nicä içersini doldursun!

(Yu. Kuranova görü)

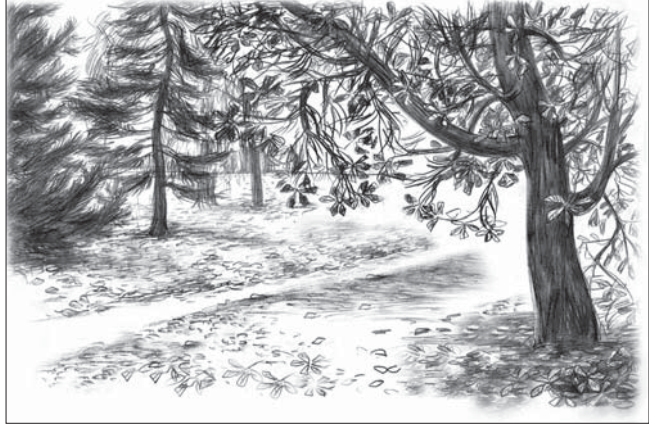
II. Aaçların güz yaprakları

Güzün aaçların yaprakları sarı hem kırmızı olêrlar, neçinki güzün hava suuk olêr hem azalêr günün şafkları. Yapraklar sıcaksız hem şafksız kalêrlar. Bu üzerä yapraklarda hlorofil eşillii bozulêr. Ama yaprakların kaba erceezlerindä korunêr onnarın sarı hem kırmızı komponentleri. Onuştan onnar sararêrlar hem kırmızı olêrlar.

Suuk havalar olêr deyni, aaçlar taa az su hem yaşlık kabul ederlär. Bu vakıt yapraklar eskiyerlär hem taa kaskatı olêrlar, da başlêêrlar aaçlardan erä düşmää.

Yaprak düşmesi – o aaçların bir sınaşması, hazırlanması kış geçirmää deyni.

(Botanika üürenmäk kiyadından)

2. Aresimä bakarak, yazın birär yazdırma tekst. Tekstin teması „Güzün daadaki gözellii”. Kullanın artistik stilini. Söläyin, neylän artistik stili başkalanêr ofițial-izmetçilik stilindän?

DİL TEORİYASI

§ 22. Dalı katlı cümlelär (baalayıcı hem baalayıcısız)

Dalı katlı cümlä deniler ölä cümleyä, angısında var **baş cümlä** hem bir yada birkaç **dal cümlä**. Dal cümlelär sıkı baalı, iliştirili baş cümleyä, onu yada baş cümlelin bir payını annadêrlar. Dal cümlesiz baş cümlelini tamam maanası yoktur.

Örnek: Petrinin anası sevindi, ani onun oolu ii üürener.

Bu cümlä katlı. Baş cümlä – **Petrinin anası sevindi**. Bu katlı cümlelini baş fikiri. Bu ilk cümledän koyulêr soruş II-nci cümleyä. **Petrinin anası sevindi neyä? ani oolu ii üürener** – bu dal cümlä, baş cümlelini maanasını taa dolu yapêr.

Gagauz dilindä, nicä dä başka dillerdä, dalı katlı cümlelär kurulêrlar iki cümledän, angıların birisi kendibaşına (*baş cümlä*), öbürü dä ona baalı – *dal cümlä*.

Örnek: Aulda bän kazdım ölä (*baş cümlä*), nicä bana anam-bobam sımardadı (*dal cümlä*).

Dallı katlı cümlelär pay ediler iki bölümä: a) baalayıcı; ä) baalayıcısız.

Dallı katlı baalayıcılı cümlelär kurulêrlar taa sık te bu **subordonativ baalayıcıların** yardımınan: **ani, çünkü, eer, açan, neçinki, ki, makar ki, zerä** hem başka.

Örnek: Taligayı lääzım gölgeyä çekmää, **ki** gün urmasın beygirlerä.

Bundan başka, baalayıcılı dallı katlı cümlelär var nicä kurulsun te bu **baalayıcı lafların** yardımınan: **angısı, kim, ne, nesoy, nezaman, neredä, nääni** hem başka.

Örnek: Biz girdik bu kalaba panayır içinä da başladık düşünmää, **nesoy** bulalım o eni tükeni. **Nesoy** – baalayıcı laf. Baalayıcı laflar olur olsunar **ilişiklik** hem **bellilikçi aderlikleri** hem kimi **işhallıklar**. Baalayıcı laflar ayırılêrlar baalayıcılardan onunnan, ki baalayıcı laf olêr cümlä payı, cuvap eder soruşa, ama baalayıcılar cümlä payı olmêrlar.

Baş cümledä kimär kerä var ölä laflar, angıları gösterêrlär, ani bu baş cümleinin yanında mutlak var dal cümlä, butakım laflara deniler **gösterici laflar**.

Örnek: Kimseyin raadını bozma **te o işlän**, angısını sän kendin var nicä yapasın. Gösterici laflar – **te o**.

Dallı katlı baalayıcısız cümlelär düzülerlär birkaç sadä paydan, angıları maanayca yakın biri-birinä. Baalayıcısız dallı katlı cümledä sadä paylar toplanêr maanayca hem gramatikayca. Onnarda yok ne iliştirän baalayıcılar, ne baalayıcı laflar.

Örnek: Ya bak (*ne?*), gargalar kapmasın küçük piliçikleri.

Dal cümlelär var nicä olsunar baş cümleinin ardında, önündä yada kâr onun içindä dä. Hep okadar baş cümledän dal cümleyä soruş koyulêr, dal cümlä dä baş cümleyi tamannêr, doldurêr, bir cümlä payını açıklêr.

Dallı katlı cümleyä girän sadä payların arasında herkerä virgöl koyulêr, ki ayırmaa sadä cümleleri biri-birindän.

Dallı katlı cümlelerin shemaları

1. [], (). 2. (), []. 3. [, (),].
[] – baş cümlelär; () – dal cümlelär.

1. Aşaadaki katlı cümleleri yazın. Bulun da çizin gramatika temelini. Okuyun onnarın baş hem dal cümlelerini. Söläyin, onnarın angısı baalayıcılı, angıları da baalayıcısız.

1. Önümüzde göründü kasaba, angısı için buncak okuduk hem işittik. 2. Açan birlik yok dostlarda, işlär gitmez hiç orada. (*İ. Krılov*). 3. Çekeder ozaman Pirku yalvarmaa babusuna, ani o yardım etsin ona, ani dâdu alsın onu taligaya (*masaldan*). 4. Bana lääzımdı, ki dostum pazar günü gelsin bizä. 5. Netakım çoban, otakım sürüsü (*söleyiş*). 6. Netürlü saabi, ötürlü dä çirak (*söleyiş*). 7. O deer, ki bensiz büün yokmuş nicä şkolaya gitsin.

2. *Aşaadaki katlı cümleleri yazın, söläyin, nicä dal cümlelär baalanêrlar baş cümlelêrlän. Annadın cümlelerdä durguçluk nişannarın koyulması için.*

1. Derenin, angısında bän yıkanardım, pek **suuk**¹ suyu vardı. 2. Düşündüm gideyim bir **saçaan**² altına, näända taa kuytucaıdı. 3. Bilirdim islää bän, ani dostum bu kiyadı beenecek. 4. Açan gün kauştuydu, biz girdik kasaba içinä. 5. Söledik sana tıka-basa, ki sän dä annayasın bu kuralın maanasını. 6. Çıkma dışarı kel kafannan başkabak, zerä dışarda **poyrazdan**³ lüzgär eser. 7. Annattık sizä daavayı ektän-ekä, ki siz dä biläsiniz onu kolay hesaplamaa. 8. Sän çekin bir tarafa, neçinki bän isterim görmää senin üzünü. 9. Verelim bu çiçekleri üüredicimizä, çünkü büün onun duuma günü. 10. **Panti çalıştı, ki onu da alsınnar resim sergisinä**⁴.

tıka-basa sölemää – pek açık sölemää

3. *Aşaadaki katlı cümleleri yazın, onnarın baş hem dal cümlelerini bulun, baalayıcıların hem baalayıcı lafların altlarını çizin. Cümlelerin shemalarını yapın.*

1. Benim yanımda papşoy sırası, angısını kardaşım kazardı, pek otluıdu. 2. Bu yol, allele, götüreceğ bizi orayı, neredä can-cun yoktur. 3. Dostum, sän läüzım käämil biläsin kendi zanaatını, neçinki onu bilmemää ayıptır! 4. Siz duıdunuz mu, ani bu gecä er tepredı. 5. Kalacez gecelemää burada, neçinki yaamur çeketti yaamaa. 6. Kim tanıyêr aalemin kahırını, onu insan meteder. 7. Açan Aç Kıran topuzu alêr, Cendem Babusu çabuk yok olêr. 8. Şoför maşinasını haydardı oradan, neredä taa az çamur vardı. 9. Açan bän yaklaştım evä, beni bir saklı sevinmelik kavradı. 10. Anası sımarladı kızına, ki şkolaya gideceykän piliçleri unutmasın doıurmaa.

4. *Aşaadaki katlı cümleleri tefterlerinizdä yazın. Baş hem dal cümlelerini bulun, onnarı skobalarlan gösterin. Baş cümlelerdän dal cümlelerä soruş koyun.*

1. Komuşumuzu maaledä hepsi ii adam sayardı, neçinki o bişey isteyän insannarın kimseyciini geeri çevirmäzdi. 2. Fukaara adam hep savaşardı, ki olsun imää, giimää, ki gitmemää aalemin sofrasına elini uzatmaa (*D. Kara Çoban*). 3. Türkünün sesindän belli, ki çalinêr şennik için (*S. Kuroglu*). 4. Kemençeci üfkedän, basıp şeytanın şkembesinä, ölä sıkmış çatıyı, ki Topal Şeytanın dili fırlamış aazından (*masaldan*). 5. Zaatlı herbir fenalın ardına kakarmış kazaa birêr enser, ki bilsin, nekadar fenalık yapacak (*D. Kara Çoban*). 6. Bän tütün içmeyi çoktan braktım, neçinki o bozardı saalımı. 7. Yaz vakıdı, açan şkola kolverer, herbir şkolacı aullarında çalışêr yapsın bir faydalı iş. 8. Yaamurlardan deredä su artık çekettiıdı taşmaa, zerä dar köprü altından etiştirämäzdi akmaa. 9. Açan yabanı yaklaştêr buzaalara, Pirku genä hızlı baarêr (*masaldan*). 10. Bu iş olduydu taman bildır, açan sıcaklar başladııdı, da yaban ördekleri sıcak memleketlerdän çekettiıdilêr yavaşı-yavaşı bizä gelmää.

5. *Verilmiş aşaaada katlı cümleleri yazın, baş hem dal cümleleri bulun. Annadın dal cümlelerin erleri için hem cümlelerin durguçluk nişannarı için. Cümlelerin shemalarını yapın.*

1. Yaamurdan ileri, açan aaçlarda küçük eşil almacıklar taa yoktu, biz onnara ilaç suyu serptik. 2. Eer yoksa amazçı, kavga da yok. 3. Açan etiştirêr sandın dibinä, Mani çıkardı bir maavi adam gölmää (*D. Kara Çoban*). 4. Şeytannar, görüp, annamışlar, ani bu adamı kimsä çaarılmış su aşırı bir düündä kemençä çalmaa (*masaldan*). 5. Gürgen Kıvradan hem gidärmış, hem gürgen aaçlarını, toplayıp-toplayıp, kıvradarmış onnarı, nicä ipliı kıvradarsın

(*masaldan*). 6. Uyku mu tutar ihtâr bobayı, açan onun büyük kahırı varmış (*masaldan*). 7. Eer dönärsän bayırcıktan sol tarafa, o köşedä görecän bir eni şkola. 8. Atlının kırmızı gölmää, saurulup, titirärdi, nicä al bayrak lüzgerdä (*S. Kuroglu*). 9. Nicä içeri girdim da kendi uşaklarını gördüm, bän biraz şennendim!

§ 23. Dal cümlelerin soyları

Gramatika strukturasına hem maanalarına görä dal cümlelär var birkaç türlü:

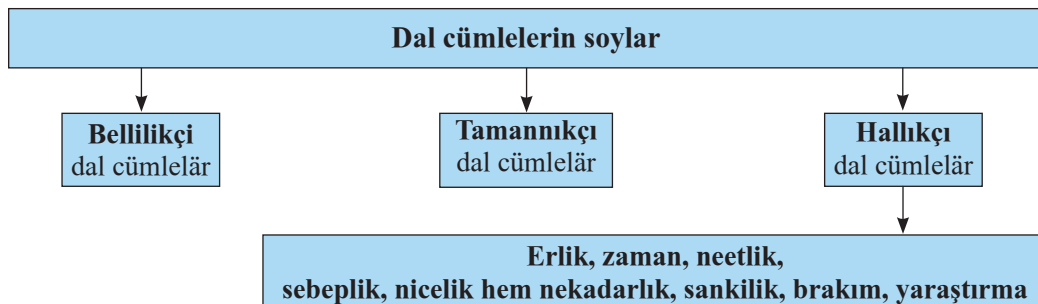
- a) **bellilikçi dal cümlelär;**
- ä) **tamannıkçı dal cümlelär;**
- b) **hallıkçı dal cümlelär.**

Hallıkçı dal cümlelerin var bu bölümneri:

- a) **erlik dal cümlelär;**
- ä) **zaman dal cümlelär;**
- b) **neetlik dal cümlelär;**
- c) **sebeplik dal cümlelär;**
- ç) **nicelik hem nekadarlık dal cümlelär.**

Bunnardan başka, dal cümlelerin bu soyları da var:

- a) **sankilik dal cümlelär;**
- ä) **brakım dal cümlelär;**
- b) **yaraştırma dal cümlelär.**

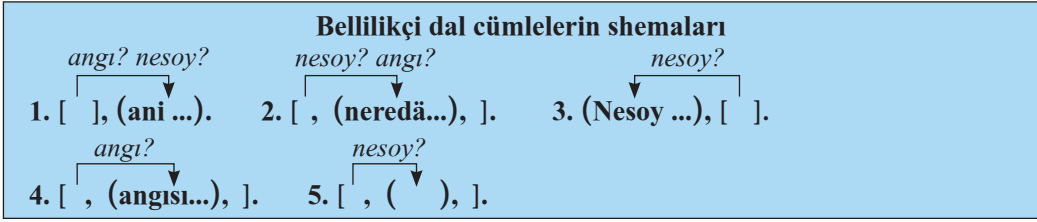

§ 24. Bellilikçi dal cümlelär

Bellilikçi dal cümlelär belli ederlär baş cümledän o cümlä paylarını, angıları gösterili **adlıklarlan** hem **aderliklärlän**, da cuvap ederlär soruşlara: **angi? nesoy? netürlü?**

Bellilikçi dal cümlelär baş cümleläylän baalaşêrlar **ki, ani** baalayıcılarlan hem **angısı, neredä (näända)** baalayıcı lafların yardımınnan. Onnar taa sık kullanılêrlar baş cümledän sora. Bellilikçi dal cümlelär var nicä bulunsunnar baş cümlelerin

önündä dä, içindä dä. Bu razgelişlerdä durguçluk nişannarı dallı katlı cümledä koyulêr ölä, nicä gosteriler aşıadaki shemada (bakın shemaya).

Örnek: 1. Bitkidä o baktı komuşusuna, **ani** oturardı saa tarafta, duvar boyunda (*D. Kara Çoban*). Bitkidä o baktı **angi komuşusuna? Ani oturardı saa tarafta, duvar boyunda** – bellilikçi dal cümlesi, baalanêr baş cümläylän **ani** baalayıcının yardımınnan.

2. Kolay anaşmaa **o adamnan, angısı** işini beener. **Angısı işini beener** – bellilikçi dal cümlä, kullanılmış baş cümledän sora, onunnan işer **angısı** baalayıcı lafin yardımınnan.

3. **Kafadarım, ani** avtobustan indi, bana üç günä geldi.

Baş cümledä var nasıl olsun gösterici laflar: **o, te o, ölä.**

Örnek: Çok şımarmak için kablettik **ölä** bir azar, **ani** bulamadık er kendimizä.

Açan dal cümlelär baalaşêrlar baş cümlelerä baalayıcıların hem baalayıcı lafların yardımınnan, ozaman onnarı läözüm virgüllän ayırmaa. Virgüllär baalayıcıların yada baalayıcı lafların önündä koyulêr.

Örnek: 1. Oturdular dinnenmä o alpinistlär, **angıları** neetlenirdilär bu bayırın tepesinä pinmää. 2. İlk ev, **nereyi** bän girerim, örtülü bir incecik kat sazlan.

Gagauz dilindä bellilikçi dal cümlelär kimär kerä baalayıcısız eklenerlär baş cümleyä. Bu olêr ozaman, açan dal cümlä baş cümledän bir adlu açıklêr da cuvap eder soruşlara angi? angısı? nesoy? Bölä razgeliştä dallı katlı cümlelerdä baş cümlelerin hem dal cümlelerin arasında iki nokta koyulêr.

Örnek: Bir günü geldi **haber:** sabaa geler aşırından bir delegaşıya görmää kilim fabrikasını. (*D. Kara Çoban*)

Baş cümlä: Bir günü geldi **haber:** Nesoy **haber** geldi?

Dal cümlä – sabaa geler aşırından bir delegaşıya görmää kilim fabrikasını – **bellilikçi dal cümlä.**

- Bellilikçi dal cümlelär baş cümlelerin angi cümlä paylarını annadêrlar? Örnek verin.
- Bellilikçi dal cümlelär angi soruşlara cuvap ederlär? Örnek verin.
- Angı baalayıcılar baalêrlar bellilikçi dal cümleleri baş cümlelêrlän? Örnek verin.
- Sıralayın o baalayıcı lafları, angıların yardımınnan bellilikçi dal cümleleri baalanêrlar baş cümlelêrlän? Kendi örneklerinizdä gösterin.
- Baalayıcısız bellilikçi dal cümlelär kullanılêr mı?
- Angı razgelişlerdä bellilikçi dal cümlelerin hem baş cümlelerin arasında çizgi yada iki nokta koyulêr? Örnek verin.

1. *Aşaadaki katlı cümleleri yazın, onlarda bellilikçi dal cümleleri bulun, soruş koyarak. Baalayıcıları hem baalayıcı laflarını cevreyä alın. Annadın cümlelerin durguçluk nişannarı için.*

1. Bu bir fidannı dar sokacıktı, neredä şamata hiç yoktu. 2. Bir vakıttan sora istemesiz onun gözünä genä ilişti o iki kişi, ani oturardılar dördüncü hem beşinci sırada. 3. Küüyün kenarında karşılادیk biz bir karyı, angısı kuardı inää sıra. 4. Artistlärlä ölä gözäl türkü çaldılar, ani onnari yoktu nasıl seslämeyäsin. 5. Evä karşı durêr bir küçük ateşlik, angısının bacası ateşliktän bir üç kerä taa büyük (*D. Kara Çoban*). 6. Olsa kolayı saklayım te o gözümü, angısı yannışıklarımı görmeer. 7. Ama bu belayı, ani var senin başında, unut (*D. Kara Çoban*). 8. Oyanda-buyanda, çat-pat görüner birär karı yada adam, ani etiştirämemiş toplasın boşçasını, hazırlasın yola panayırılık göçünü (*N. Baboglu*). 9. İnsannar, ani tribunalarda siiredärdilär, çabuk geldilär portaların yanına. 10. Yalpu yamaçlarında, neredä sade genger hem sütlen büüyärdi, büün gözäl baalarlar etişti. 11. Hısımnarımdan büün geldi bana bir haber, pazara gideyim onnara dostumnan.

2. *Aşaadaki sadä cümleleri, angılarında geniş belliliklärlär var, yazın. Onnardan katlı cümlä bellilikçi dal cümlelärlän kurun, kullanarak baalayıcıları hem baalayıcı lafları: ani, angıları hem başka. Alın hesaba aşaaada verilmiş örnüä. Katlı cümleleri yazıp, onnara sintaksis analizini yapın.*

1. Hocanın gözündä uçan taazä ekmeklärlär çorbacının sergenindä bulunardılar. 2. Göktä karışan kara bulutlar tezicik yaamuru getirdilär. 3. Taligada bulunan kamçıyı beceriksiz haydayıcı bir saat aaradı. 4. Sokaktan geçän ük maşinası doluydu kumnan. 5. Çayırda oyanı-buyanı kaçınan beygirleri saabileri tuttu.

Örnek: O taazä ekmeklärlär, **angıları** Hocanın gözündä uçardılar, çorbacının sergenindä bulunardılar.

§ 25. Tamannıçı dal cümlelärlär

Tamannıçı dal cümlelärlär tamannêêrlar baş cümledeki predikatların maanalarını hem cuvap edelär tamannık soruşlarına: **ne? neyi? neyä? kimä? nedän? kimdän?** h.b.

Baş cümlelärlän tamannıçı dal cümlelärlär baalı olêrlar taa sık te bu **baalayıcıların** yardımınnan: **ani, ki, nicä, nasıl, sansın**. Bu baalayıcıların erinä var nicä kullanılsın te bu **baalayıcı laflar da** (adeniklärlär hem işhallıkları): **ne, kim, nesoy, naşey, nasıl, neçin, nezaman** hem başkaları.

Bundan başka, tamannıçı dal cümlelärlär baalaşêrlar, baş cümlelere **baalayıcısız**. Baalayıcı laflar olêrlar cümlä payı, ama baalayıcılar olmêêrlar.

Örnek: 1. Petri aralıkta hiç görmedi, **kim ona** ilişti. Petri aralıkta hiç görmedi **ne? Kim ona ilişti** – **tamannıçı dal cümlä** cuvap eder soruşa **ne?**, baalanêr baş cümläylän baalayıcı lafın **kim** yardımınnan, kullanilêr baş cümledän sora, onuştan onun önündä virgül koyulêr.

2. Üüredici dedi bana, **ani** urokta bän boşuna elimi kaldırmayım.

3. Sora işidildi, **ani** o almış başını da näänısa gitmiş (*D. Kara Çoban*). Sora işidildi **ne?** Ani o almış başını da näänısa gitmiş. – Annadıcı dal cümlä.

4. Komuşu bobama dedi, **ki** onsuz yokmuş nicä büün panayıra gitsin.

5. Varaklı söledi küüyün adını hem annattı, **ne** iş ona yapmaa orada (*D. Kara Çoban*). Annadıcı dal cümlä baalı baş cümläylän baalayıcı laflan **ne**.

6. Biz çıktık kalaba garadan dışarı da çekettik düşünmää (*neyä?*), **nesoy** geçirelim bu üç saadı.

Bölä katlı cümlelerin baş cümlesindä var nicä olsun gösterici laf **ona**.

Örnek: Bän yavaş giderim, hiç hesap tutmayarak **ona**, **neçin** o durêr sokak ortasında. (*D. Kara Çoban*) **Ona** – gösterici laf. **Neçin** – baalayıcı laf. Ev saabisi düşünärdi sade *ona*, **ne** oldu kâr şindi aulda.

Tamannıçı dal cümlelär var nicä bulunsunnar baş cümlelerin önündä, sonunda yada onun içindä. Tamannıçı dal cümlelär baş cümlelerdän ayırılêrlar **virgüllärlän** olä, nicä gösteriler aşaadakı shemada.

Tamannıçı dal cümlelerin shemaları			
1. [^{ne? neyi?}], (ne ...).	2. [^{ne? neyä?}], (ani ...).	3. [^{ne?}], (nesoy ...).	4. [^{ne?}], ().
5. [^{ne?}], (ani...),].	6. (Ne...), [^{ne?}].		

Baalayıcısız tamannıçı dal cümlelär yorumnêêrlar baş cümlelerin predikatlarını hem cuvap edêrlär te bu soruşlara: **neyä? kimä? nedän? kimdän?** Baş cümledän sora, dal cümlelerin önündä virgül koyulêr.

Örnek: Ya, sän bak (**neyä?**), kaç türlü ruba anan yortu için hazırlamış.

Ansızdan bän korktum (**nedän?**), atılmasın dostum lafindan. Bu cümlelär ikisi dä dallı katlı **baalayıcısız annadıcı dal** cümlelêrlän.

- Tamannıçı dal cümlelär baş cümlelerin angı lafların maanasını tamannêêrlar?
- Angı soruşlara cuvap edêrlär tamannıçı dal cümlelär? Var mı nicä demää, ani onnar tamannıçı dal cümleleri? *Necin? İnanđırın.*
- Tamannıçı dal cümlelär angı baalayıcılarlan baş cümlelêrlän baalı olêrlar? Sıralayın, örnek verin.
- Tamannıçı dal cümlelär baalayıcısız kullanılêrlar mı? *Örnek verin.*
- Angı durguçluk nışannarı koyulêr baalayıcısız tamannıçı dal cümlelerin hem baş cümlelerin arasında? *Annadın.*
- Nicä tamannıçı dal cümlelär ayırılêrlar baş cümlelerdän, açan onnar bulunêrlar baş cümlelerin önündä, ortasında yada ardında? *Örnek verin.*

1. Aşaadakı katlı cümleleri yazın, baş cümlelerdän dal cümlelerä soruş koyun, dal cümleleri okuyup, söläyin onnarın adlarını, annadın, angı baalayıcılarlan baalaşêrlar dal cümlelär baş cümleyä hem angı cümlä payımı onnar yorumnêêrlar.

1. Uşaan anası içerdä dedi ona, ani büün o pek yalpak. 2. **Annayacek**¹ o, ani diilsin ona dost, da brakacek seni raada (*D. Kara Çoban*). 3. Mitrankanın Pantisi ölä bir ustaydır, ani elleri altın keser. 4. Görmeersin mi, ani o seninnän lafetmää istämeer. 5. **Belliydi, ani çotuklarda üzümñär artık olmuşlar**. 6. O deer, ki küçük uşaklar diil läüzim geç **vaki-dadan**² sokaklarda oynasınar. 7. Benim dädüm hem babum tutardılar aklılarında, nicä onnar gelmişlär Bulgariya tarafından bu erlerä (*N. Tanasoglu*). 8. **Çamur**³ ölä yımışaktı, sansın gündä hiç bulunmamış. 9. Onnar dostçasına lafedärdilär da duymadılar, nasıl derä boyuna indilär. 10. Lafedärkän, onnar denämedilär, nicä avtobus etişti Komrada (*S. Bulgar*). 11. Hısımımız annattı, neçin o gelmiş bizä. 12. **Bän düşünärdim, nasıl kurtulacam bu kafa acımasından**⁴.

2. *Aşaada verilmiş katlı cümleleri yazın. Neredä läüzim, virgül koyun, baalayıcıları hem baalayıcı laflarını çevreyä alın. Bulun da okuyun baalayıcısız annadıcı dal cümleleri.*

1. Avcı denedi ani göktä uçardılar yaban kaazları turnalar hem yaban ördeklär. 2. Biz annadık neçin çocuklar mecidä okadar pek çalışkandılar. 3. Paşoy kazmakta biz gördük ani yavaş işlemäklän var nicä geeri kalmaa. 4. Kızlar, bakın tezicik neçin bu küçük uşaklar oynamakta unuttular evi. 5. Kırboba zorlan savaşardı sokmaa delikannı ların kafalarına ki dokuz kerä edişär olër altmış üç (*D. Kara Çoban*). 6. Ha, şindi getir iyelim o ballı pitayı da bakalım nesoy onun dadı. 7. Sofi birdän-birä ürktü da bilmedi ne çuvap etsin (*N. Tanasoglu*). 8. Tutunuz aklınızda, ani gagauzlar pek cana yakın hem musaafirci insannar. 9. Sordum satıcıya kaçaa saa yaayın kilası. 10. Neçin sän braktın bana okadar çok köpeklär salsın? 11. Dışarda bobam bekledi klastan üüredici çıksın. 12. Geldi üüredici bakmaa ne iş kendibaşımıza biz yaptık. 13. Sabaaländän belli oldu ki büünkü gün dünküsünä benzämeyecek. 14. Panayırda satılan malların arasında anamnan baktık onu ne bän beendim.

§ 26. Hallıçcı dal cümlelär

Gagauz dilindä hallıçcı dal cümlelär var birkaç türlü:

- a) **erlik dal cümlelär**;
- ä) **zaman dal cümlelär**;
- b) **neetlik dal cümlelär**;
- c) **sebeplik dal cümlelär**;
- ç) **nicelik hem nekadarlık dal cümlelär** h.b. (§ 23).

Hallıçcı dal cümlelerin herbirinä ayırı läüzim analiz yapmaa.

§ 27. Erlik dal cümlelär

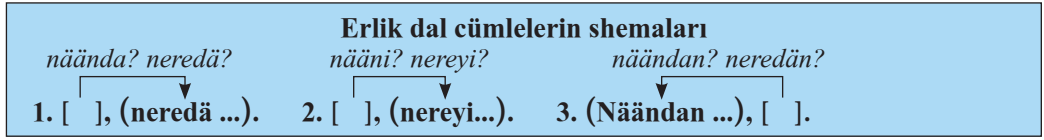
Erlik dal cümlelär tamannêrlar baş cümledeki predikatın hem er hallıkların maanalarını da cuvap edelär soruşlara **neredä? nään? nereyi? näända? näändan?** Baş cümlelän erlik dal cümleleri baalanêrlar bu baalayıcı lafların yardımınan – er işhallıklarlan **neredä, näända, nereyi, nään, neredän, näändan.**

Erlık dal cümlelär açıklêrlar er hallıkların maanalarını.

Örnek: 1. **Neredä** uşak çok, **orada** şamata da büyük. 2. Fabrikayı kurdular **orada**, **neredä** su bolluu vardı. 3. Kazahstanda, **näända** kelemä topraklar ileri hiç kazılmazdılar, şindi çiftçilär büyük bereket kabul ederlär. 4. O oturardı orada, **nereyi** kimsey istemäzdi yaklaşmaa.

Alın hesaba, ani bölä cümlelerin baş cümlesindä var nicä olsun te bu gösterici laflar: **orada**, **oyanı**, **oyandan**, **orası**, **orayı**, **oradan**. Kimi cümlelerdä bu gösterici laflar var nicä olmasın.

Erlık dal cümlelär kullanılêr baş cümleinin önündä, ardında yada onun içindä. Erlık dal cümlelär baş cümlelerdän ayırılêrlar **virgüllarlän** ölä, nicä gösteriler shemada.

- Erlık dal cümlelär tamannêrlar baş cümledän angı cümlä payların maanalarını? Örnek verin.
- Erlık dal cümlelär angı soruşlara cevap ederlär? Söläyin, örneklerdä gösterin.
- Angı baalayıcı laflarlan baalanêrlar erlik dal cümleleri baş cümlelärän? Örnek verin.
- Bölä katlı cümlelerin baş cümlelerindä angı gösterici laflar var nicä olsun? Sıralayın. Örnek verin.
- Erlık dal cümlelär neredä var nicä bulunsunnar? Sıralayın.
- Erlık dal cümlelär nicä ayırılêrlar baş cümlelerdän. Annadın. Shema yapın.

1. Aşaadaki katlı cümleleri yazın, baş cümlelerdän soruş koyarak, bulun erlik dal cümleleri. Baalayıcı hem gösterici lafların altlarını çizin. Annadın cümlelerin durguçluk nişannarı için.

1. Üürenmäk kiyadımı bän buldum orada, neredä avşam benim kızkardeşim brakmıştı. 2. Yolda, neredän geçärdi ök maşinaları, toz kalkmazdı. 3. Nastradin çeketmiş gitmää o küüyä, neredä büyük panayır varmış. 4. Neredä şindi bu geniş derenin suları akêr, oradan evellär sınır geçärmış. 5. Bostanda bekçi, bakına-bakına, girdi bordeyinä, neredä **yaamur**¹ yoktu. 6. Nereyi derenin suları akêr, orada tıynak ta var nicä bulmaa. 7. Orada, neredä koyunnar otlardı, bir **ateşçik**² yanardı. 8. Kaazlar durgundular tıynaan boyunda, neredän çabuk çıkardı bir ördek sürüsü. 9. Yol boyunda, neredä biz biraz oturduk, bän ot yoldum. 10. O taligaylan çıktı bir uzun panayır aulundan, neredän biri-biri ardı sora başka **adamnar**³ da çıktı. 11. Günün güneşleri düşärdi gölün o erinä, neredä onun suları pek duruktu. 12. Kırangaç kondu saçaan üstünä, neredän şindi hemen bir guguş uçtu. 13. **Gemi durgundu denizin o kenarında, neredän kasaba çekedärdi**⁴.

2. Aşağıdaki baş cümlelerä yazın dal cümleleri, kullanarak baalayıcı laflarını. Söläyin, angı dal cümleleri kurdunuz.

1. Beygırlär durgundular orada...
2. Kızkardeşim girdi büyük evin içerinä...
3. Çadır kasabası bulunêr orada...
4. Dostum çıktı sokaa...
5. Artistik kiyadımı aradım orada...
6. Ördekleri aydadım orayı...
7. Oturdum dinnenmä orada...
8. Hayvannar otlardı orada...
9. Büyük kardeşim gitti baaya...

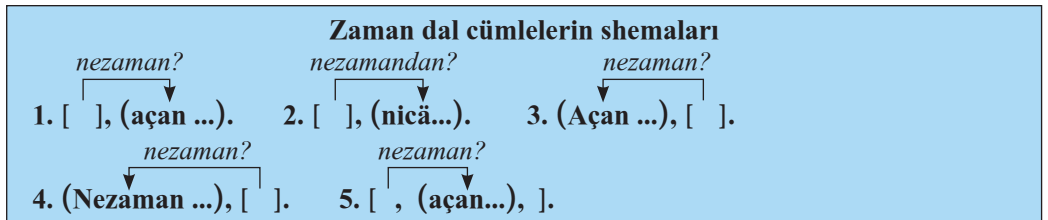
§ 28. Zaman dal cümlelär

Zaman dal cümlelär tamannêrlar baş cümlelerin **predikatlarını** ya **zaman hallıkların** maanalarını da cuvap ederlär bu soruşlara: **nezaman? kaç vakıt? nezamandan? nezamanadan?** Onnar baalanêrlar baş cümleyä baalayıcıylan **açan**, baalayıcı lafların **nicä, nasıl** yardımınan.

Baş cümlelerdä var nicä olsun gösterici laflar **ozaman, ozamandan, şindi, henez, herkerä, buyıl**.

Örnek: 1. Buyıl, **açan** Dezginceä anmak taşı açıldı, orayı Bayraktarın kardeşı geldi. 2. Bobam yattı dinnenmä geç, **açan** horozlar ikinciyä öttü. 3. Paşı **henez** klasa girdi, **açan** çan urdu. 4. Üç gün geçti, **nicä** evin saabisi çıkmış auldan. 5. Onnar uyanmıştılar **ozaman, açan** dışarda dübüdüz aydınnık olmuştu.

Zaman dal cümlelär kullanılêrlar baş cümlelerin önündä, bitkisindä yada baş cümlelerin içindä. Zaman dal cümlelär baş cümlelerdän ayrılêrlar **virgüllärlän** ölä, nicä gösteriler aşağıdaki shemada.

Var baalayıcısız zaman dal cümlelär dä. Onnar baş cümlelerä baalanêrlar maanalarına görä, sade lafedenin sesinnän, hiç bir dä baalayıcısız, ayrılêrlar yazmakta virgüllärlän.

Örnek: 1. Üç-dört minut geçti-geçmedi, tren işçilerin yanına geldi. 2. Bir-iki çizi döndülär-dönmedilar, başladı ufacık yaamur pufkurmaa (*N. Tanasoglu*).

- Zaman dal cümleleri baş cümlelerin angı lafların maanalarını tamannêrlar?
- Zaman dal cümleleri angı soruşlara cuvap ederlär? Sıralayın, örnek verin.

- Bölä katlı cümlelerin baş cümlesindä angı gösterici laflar var nicä olsunnar? Sıralayın, örnek verin.
- Zaman dal cümlelerin eri katlı cümleyä görä neredä bulunêr?
- Yazmakta zaman dal cümleleri nicä ayırılêrlar baş cümlelerdän? Annadın, verilmiş shemaya bakarak.

1. *Aşaadaki cümleleri yazın, bulun baş hem zaman dal cümlelerini, onların altlarını birêr hem ikişâr çizgiylän çizin. Zaman dal cümlelerinä lâüzumnı soruşları koyun. Baalayıcıları hem gösterici lafları ayırı okuyun.*

1. Açan kaar kaplêr meraları, gençlär taa sıkça toplanêr Kultura evlerinä. 2. Kosti geldi kendi küüyünä işlemää, açan universitettä üürenmesini bitirdi. 3. Adamı ozaman üürenecän, açan onunnan barabar bir torba tuz iyecän. 4. Üç yıl geçti, nicä bän dostlaştım eni komuşularımızın çocuunnan. 5. Açan havalar heptän sıcak olaceklar, ozaman bizim klas ekskursiyaya gidecek. 6. Dört yıl geçti, nicä aulda biz eni baayı diktik. 7. Açan dostlarım evimizdän ötää irmi-otuz adım gittilär, bän ozaman onların ardına baktım. 8. Bitkidä sä, açan o üürendi yaşamayı hem oldu halizdän aarif, onun kalmadı vakıdı yaşamaa da yazmaa islää kiyatlar (*D. Kara Çoban*). 9. Saat dokuza gidärdi, açan üürenicilär şkola önündä toplandılar. 10. Şansora üç saat olêr, nicä maalenin karıları sokakta oturêr. 11. O gitti top oynamaa ozaman, açan yaarınkı uroklarına başardı hazırlanmaa. 12. Dostum sevinärdi o vakit, açan bän annadardım okunmuş eni artistik kiyadın içindekisini.

2. *Aşaadaki cümleleri yazın, bulun baş hem zaman dal cümlelerini. Annadın dal cümlelerin erleri için. Zaman dal cümlelerinä soruş koyun.*

1. Açan avşam yaklaştı, hava hep taa serinedi. 2. Sofi saadı mı inekleri, onun yardımcısı o saat paklêr, yıkêr kapları. 3. Gagauzlarda pazar günü sokakta oturmaklar uzanêr geç vakıdadak, taa karannık çöküncä. 4. Açan uşaklar kalktilar, oradan dev adamnarı başladılar çabuk çıkmaa (*masaldan*). 5. Açan gün duudu, evimizin içersi aydınnık oldu. 6. Bir kerä, açan bän geçärdim hısımınarın evinin yanından, akranım Petri tuttu da çekti beni başçaya.

3. *Aşaadaki cümleleri tefterlerinizdä yazın, baş hem zaman dal cümlelerini biribirindän ayırın lâüzumnı virgüllärlän.*

1. Açan fabrikanın öndercisi **çaarardı**¹ beni kendi çalışma odasına bän başlardım **sevinmä**². 2. Biz çıktık evin içersindän dışarı ozaman açan yaamur dindi. 3. Açan başladı işidilmää beygirin kişnemesi bobam kalktı da gitti dama. 4. Geçän **pazar**³ günü bän uykudan kalktıydım ozaman açan gün gökün yukarsına artık çıkmıştı. 5. **Ertesi günü açan sade biraz aydınnandı ekskursiya yapan uşaklar erindän kalktilar**⁴. 6. Dostum durgundu ozaman açan onun önündä bir kelebek peydalandı. 7. Açan girdik aula Lena kapu önündä ördeklerä su dökärdi. 8. Yazın açan günnär pek sıcak olêr biz gideriz dereyä yıkanmaa. 9. Gerili tellerdän rubaları anam topladı açan yaamur başladı çisetmä. 10. Pazar günü bän oturardım içerdä yalnız açan kimsä urdu kapuya. 11. O sevinärdi açan yolcu annadardı kendi uur gitmiş işleri için. 12. Anam gücenärdi açan bän annadardım kendi zor geçirdiklerimi.

§ 29. Neetlik dal cümlelär

Neetlik dal cümlelär açıklêrlar baş cümledeki predikatın maanasını da cuvap ederlär te bu soruşlara: **angı neetlän? neyä deyni? ne neetlän?**

Neetlik dal cümlelär yapêrlar baalantı baş cümlelärän te bu baalayıcıların yardımınan: **ani, ki, aniki**. Bunnardan başka, neetlik dal cümledeki predikatın ardında var nicä olsun neetlik maanasında ardlaflı – **deyni**.

Örnek: 1. Evel kırdä kimi çiftçilär mancayı gömürmişlär erä, **ki** sıyaktan imeklär **işimesin**. Gömürmişlär *angı neetlän?*

Ki sıyaktan imeklär işimesin – neetlik dal cümlesi, baş cümläylän **ki** baalayıcısının baalı.

2. Bu yapılêr onun için, **ani** tauklar **yımirtlamasınnar** yabancıda, diiştirmesinnär yuvalarını (*D. Kara Çoban*). Bu yapılêr **angı neetlän?** Ani **tauklar yımirtlamasınnar yabancıda, diiştirmesinnär yuvalarını** – neetlik dal cümlesi.

3. Hepsı birdän sustular, **ki** islää **işidilsin** üüredicinin sesi. Sustular ne neetlän? **Ki islää işidilsin üüredicinin sesi** – neetlik dal cümlesi.

Neetlik dal cümleleri kimär kerä baş cümleyä baalayıcısız baalanêrlar.

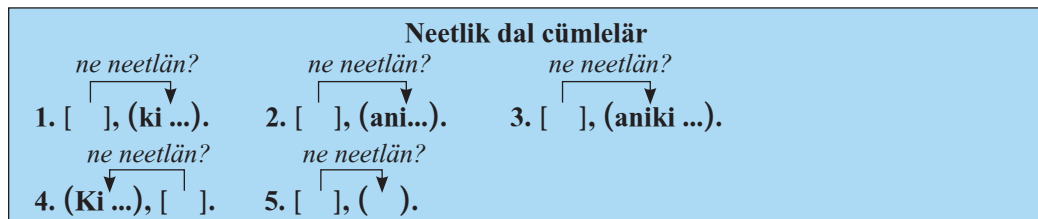
Örnek: 1. Onu yolladılar, damdan çıkarsın beygirleri da koşsun talıgayı.

Yolladılar **angı neetlän?**

2. Gersänä bu aacın dallarına iki peşkir, uşaa gölgä olsun.

Gersin iki peşkir **ne neetlän?**

Neetlik dal cümlelär var nicä kullanılsınnar baş cümle için önündä, bitkisindä yada onun içindä. Neetlik dal cümlelär baş cümlelerdän ayrılêrlar virgüllärlän ölä, nicä gösteriler aşadaki shemada.

- Neetlik dal cümlelär açıklêrlar baş cümlelerin angı laflarını? Örnek verin.
- Angı soruşlara cuvap ederlär neetlik dal cümleleri? Sıralayın, örnek verin.
- Neetlik dal cümleleri angı baalayıcılarla baalanêrlar baş cümlelerä? Sıralayın, örnek verin.
- Annadın neetlik dal cümlelerin katlı cümlelerdä eri için, onnarın durguçluk nışannarı için. Kullanın verilmiş shemayı.

1. *Aşadaki katlı cümleleri yazın, bulun baş hem neetlik dal cümlelerini, dal cümlelerä koyun läüzümni soruşları, baalayıcıları çevreyä alın.*

1. Ondan başka, ani kızçaaz aldansın deyni, yola ekeleer çok gözäl boncuklar (*masaldan*). 2. Bu almalar koyulmuş masa üstünä, iyilsin deyni. 3. Ki bakmamaa aalemin

işinâ, o **baalamış**¹ kendi gözlerini bir boşçaylan (*D. Kara Çoban*). 4. Onu yaamur yıslamasın deyni, Pirku girer bir laana **yapraan**² altına (*masaldan*). 5. Yolca gidân Vani alatlanmış, avşam **karannı**³ tutması onu deyni. 6. Büün salvererim seni iştân, ki sabaaki yola hazırlanasın. 7. Netürlü kolaylık sade biz aaramadık, aniki kurtulmaa bu tekliftân, karşılaşmamaa bu hayırsız adamnan! (*D. Kara Çoban*). 8. **Uzun saçlar düşmesin gözlerinâ deyni, kızçaaz ördü onnardan pelik**⁴. 9. Çuvalları taşıdılar hayada, yaamur yıslamasın onnarı deyni. 10. İşçi çöktü, aar çuvalı onun arkasında erleşirsinnâr deyni.

2. *Asansakı hem 73-üncü sayfada verilân katlı cümleleri yazın, koyarak lüzümnu virgülleri, baş hem neetlik dal cümlelerini, schemaya görâ belli edin.*

1. Paşi pek erken kalktı da kızkardaşı uyanmasın deyni dışarı çıktı. 2. Daattım bân tarlaya toomu da hem kazêrım hem dâ gargaları koolêrım toplamasınnar teneleri (*D. Kara Çoban*). 3. Çocuk şafkı yaktı anası kolay iinenin kulaana iplii geçirsın deyni. 4. Bân pindim küüyün kenarında bulunan bayırcın tepesinâ ki oradan ii görünsün maalemizin sokaa. 5. Sapêrım bân dar sokacıktan aşaa ki çabuk çıkayım stadiona. 6. Onnar lafedârdilâr pek yavaş ki engel etmemâä okuyan üürenicilerâ. 7. Göldâ leleklâr dalıp-çıkardılar su içindân ki tozdan paklansın onnarın biyaz tüüceezleri. 8. Su üstündâ hızlı üzân spotçu kafasını yukarda tutardı ki olsun nicâ solumaa. 9. Yırakta bulunan gölün yanına etişmâä deyni biz çok vakıt kaybettik. 10. Bân getirdim ilaç da verdim hasta malimâ çabuk alışsın deyni.

§ 30. Sebeplik dal cümlelär

Sebeplik dal cümlelär baş cümledän işlemin sebepini annadêrlar hem cuvap ederlär te bu soruşlara: **neçin? nedân? ne sebeptân?**

Sebeplik dal cümlelär baalanêrlar baş cümleyâ te bu baalayıcılarlan: **zerâ, neçinki, çünkü, ani.**

Baş cümledâ var nicâ olsun te bu gösterici laflar: **onun için, onuştan, ondan.**

Sebeplik dal cümlelär kullanılêrlar baş cümlemin önündâ, onun bitkisindâ yada baş cümlemin içindâ. Sebeplik dal cümlelär baş cümlelerdän ayırılêrlar **virgüllärlän** ölä, nicâ gösteriler aşaadakı shemada.

Sebeplik dal cümlelär

ne sebeptân?

1. [], (**zerâ ...**).

ne sebeptân?

2. [], (**neçinki...**).

ne sebeptân?

3. (**Çünkü ...**), [].

Örnek: 1. Bân üürenämedim, **zerâ** bobam pek fukaaraydı (*S. Kuroglu*).

Neçin üürenämedim? **Zerâ bobam pek fukaaraydı** – sebeplik dal cümlesi.

2. Şindi bu eski adetlâr batêr, kaybeler, **zerâ** uymêêrlar büünkü insanın yaşamasına (*N. Baboglu*). **Ne sebeptân** eski adetlerin kimisi batêr, kaybeler? **Zerâ uymêêrlar büünkü insanın yaşamasına** – sebeplik dal cümlesi.

3. Dev adamnarı sarmışlar aacı da çeketmişlär dut imää, **neçinki** pek açmışlar, zavalılar (*masaldan*). **Neçin** sarmışlar aacı da çeketmişlär dut imää? **Neçinki** pek açmışlar, zavalılar – sebeplik dal cümlesi.

Sebeplik dal cümlelär var nicä baalansınar baş cümleyä hiç bir baalayıcısız da, sade açıklayarak işlemin sebebini.

Örnek: Benim baarmama ses etmeerlär, kimseycik yok evdä (*D. Kara Çoban*).

- Sebeplik dal cümlelär baş cümlelerin işlemini nicä annadêrlar?
- Sebeplik dal cümlelär angı soruşlara cuvap ederlär? Örnek verin.
- Angı baalayıcılarla sebeplik dal cümleleri baalanêrlar baş cümlelerä? Sıralayın, örnek verin.
- Bu katlı cümlelerin baş cümlelerindä angı gösterici laflar var nicä olsun? Sıralayın, örneklerinizdä gösterin.
- Sebeplik dal cümlelär taa sık neredä kullanılêrlar? Annadın onnarın eri için.
- Yazmakta sebeplik dal cümlelär nicä ayırılêrlar baş cümlelerdän? Tefterlerinizdä shema yapın, kiyatta verilmiş shemaya bakarak.

1. *Aşadaki katlı cümleleri yazın, baş hem sebeplik dal cümleleri bulun, sebeplik dal cümlelerinä soruş koyun, onnarda baalayıcıları çevreyä alın. Annadın cümlelerdä koyulu virgüllär için.*

1. Dädu, erinä kanaat ol, zerä onu da kaybedecän (*masaldan*). 2. Bu adamın adı Kömürbey, onu bän tanıdım, neçinki Kara denizin boyunda onunnan düştüm (*masaldan*). 3. Bän büün karıklardan otları yolmayacam, neçinki onnar diil taa büyük. 4. Biz alatlardık işimizi başarmaa, neçinki karannık başladıydı çökmää. 5. Kara Kotoy kaliplemiş braksın çorbacısını, neçinki bu lobut pek aar gelmiş (*masaldan*). 6. Vasi **giidi**¹ eski rubalarını, neçinki dışarda lüzgerli yaamur yaayardı. 7. Ama bu **üklük**² hepsindän gözäldi, zerä o çiiiz üklüydü (*D. Kara Çoban*). 8. **İşä beygirleri biz hızlı aydardık, zerä sıcak başladıydı çıkmaa**⁴. 9. Onuştan, çocuum, durêriz **karannıkta**³, onuştan çıkmêêriz aydınnaa, ani biz bulunêriz ayının yuvasında. 10. Evin pençereleri günä karşı yalabıyardı, çünkü onnarın şişelerini diil çoktan paklamıştılar.

2. *Aşadaki ikişär sadä cümlelerdän kurun birär katlı cümlä sebeplik dal cümlelerinnän. Kullanın läüzümni baalayıcıları, gösterici lafları hem aşada verili örnää.*

1. Küüyün musaafirlik evindä er yoktu. 2. Biz geceledik bir çadır içindä.

1. İlkyazın aul boylarında yolcaazlar çabuk kuruyardılar. 2. Havalar başladıydılar olmaa sıcak hem güneşli.

1. Yok ne şaşmaa onun baarınmasına. 2. Onun karakterini bän bilerim.

1. Biblioteka kapalıydı avgustun onbeşinädän. 2. Remont gidärdi.

1. Ayazda bän kalpaksız çıktım içerdän sokaa. 2. Tezdä yangınım kalktı.

Örnek: Biz geceledik bir çadır içindä, **neçinki** küüyün musaafirlik evindä er yoktu.

çadır – palatka

musaafirlik evi – hotel

kaliplemä – burada: düşünmää

§ 31. Nicelik hem nekadarlık dal cümlelär

Nicelik hem nekadarlık dal cümlelär göstererlär, nicä olêr baş cümledä gösterili iş. Onnar annadêrlar nicelik hem nekadarlık hallıklarını, angıları var baş cümledä. Onnar cevap ederlär bu sorușlara: **nicä? nasıl? nekadar? kaç kerä?**

Nicelik hem nekadarlık dal cümlelär baalanêrlar baş cümleyä bu **baalayıcılarlan: ki, ani, nicä, nasıl, aniki.**

Bölä katlı cümlelerin baş cümlesindä var nasıl olsun bu **gösterici laflar: ölä, bölä, okadar, çok kerä, otürlü.**

Örnek:

1. Anam küçük kızkardaşıma ilaç verdi **ölä, nicä** doktor dedi.

Anam küçük kızkardaşıma **nicä** ilaç verdi? **Nicä doktor dedi** – nicelik dal cümlesi, baş cümläylän baalanêr baalayıcıylan **nicä**, baş cümledä var gösterici lafi **ölä.**

2. Biz düzelttik yolu **ölä, ki** geçän maşınalar sarsmasınnar. Biz **nicä** yolu düzelttik? **Ölä, ki geçän maşınalar sarsmasınnar** – nicelik dal cümlesi, **ki** – baalayıcı, **ölä** – baş cümledä gösterici laf.

3. Çüven içindä kaşık **ölä** kızmıştı, **ani** elinä alamazdın. Çüven içindä kaşık **nicä** hem **nekadar** kızmıştı?

Ölä, ani elinä alamazdın – nekadarlık dal cümlesi. **Ani** – baalayıcı, baalêêr dal hem baş cümleleri; **ölä** – baş cümledä gösterici laf.

Nicelik hem nekadarlık dal cümlelerin kimisi baş cümläylän baalanêrlar baalayıcı laflan: **nekadar.**

Örnek:

Orada erlär düz, **nekadar** gözün tutêr (*N. Tanasoglu*).

Nekadar – baalayıcı laf, dal cümleyi baalêêr baş cümläylän.

Nicelik hem nekadarlık dal cümlelär kullanılêrlar taa sık baş cumlenin ardında taa siirek – baş cümlelerin önündä. Nicelik hem nekadarlık dal cümlelär baş cümlelerdän ayırılêrlar virgüllärlän ölä, nicä gösteriler așaadakı shemada.

Nicelik hem nekadarlık dal cümleleri

1. [], (nicä ...). 2. [], (nekadar...). 3. (Nicä ...), [].

- Nicelik hem nekadarlık dal cümlelär neyi göstererlär? Onnar baş cümlelerin angı cümlä paylarını annadêrlar?
- Nicelik hem nekadarlık dal cümleleri angı sorușlara cevap ederlär? Sıralayın, örnek verin.

- Angı baalayıcılar baalêrlar nicelik hem nekadarlık dal cümlelerini baş cümlelêrlân? Söläyin, örnek verin.
- Bölâ katlı cümlelerin baş cümlesindâ angı gösterici laflar var nicâ olsunnar? Sıralayın, örnek verin.
- Annadın, nicâ yazmakta nicelik hem nekadarlık dal cümleleri ayırılêrlar baş cümlelerdân?
- Annadın, kiyattakı shemaya görâ, kendiniz tefterlerinizdâ shema yapın.

1. Yazın aşaadakı katlı cümleleri, nicelik hem nekadarlık dal cümlelerinin altlarını çizim. Bulun baalayıcıları hem gösterici lafları.

1. Çimçirik ölä şafklı çaktı, ani doz-dolay aydınlandı. 2. Şımarmayınız, yapmayınız ölä, ki gücendirâsiniz analarınızı hem bobalarınızı. 3. Hepsini götürecâm ölä, nicâ eveldân dedelerimizdân kalmış. 4. İlkyazın, nekadar taa derin kazacan, okadar taa çok yaşlık erdâ kalacak. 5. Orada erlâr otürlü düz, ki çok yırıktan var niçâ küüyümüzü görmää. 6. İki kız ölä kıvrak geçärdi sokaktan, ani onnarı görân insannar, durup ta, bakardılar.

2. Aşaadakı katlı cümleleri yazın, baş cümlelerdân dal cümlelerâ soruş koyun, annadın, nicelik hem nekadarlık dal cümlelerin erleri için hem durguçluk nışannarı için.

1. Da nicâ gidärdi o sokaan orta erindân dizädân toz içindâ, ölä dä durdu yol üstündâ (D. Kara Çoban). 2. Yabanıyı nekadar da beslä, o hep daaya bakêr (söleyiş). 3. Çocuk ölä çok kiyat okuyardı, ani hiç kalmazdı vakıt başka iş yapmaa. 4. Kızçaaz battıydı kaar içinâ ölä derin, ani gücülâ onu çıkardılar. 5. Başçada güllâr ölä gözâl açtılar, ani hepsi onnara, sevinip-şaşardılar. 6. Güzün, yaamurlardan sora, bizim sokak ölä çamurlu olêr, ani geçân taligalar batêrlar. 7. O kendisi okadar çemrekti, ani pırılđaa benzärdi. 8. O taa çok sevärdi sportlan iilenmää, nekadar sokakta vakıdı kaybetmää. 9. Bu yaz sabaası ölä gözäldi, ani verirdi kuvet hem ürek insana (S. Bulgar).

§ 32. Sankilik dal cümlelêr

Sankilik dal cümlelêr annadêrlar o işlemi, angısı olduynan, var nicâ başa çıksın baş cümledeki işlem dä. Sankilik dal cümleleri baalanêrlar baş cümleyâ **eer**, **açan** baalayıcıların yardımınan. Sankilik dal cümlelerdâ predikat taa çok kurulu sankilik çalımında işliktân **-sa (-sä)**, **-saydı (-säydi)** afikslêrlân.

Örnek:

1. **Hava islää olursa**, yaarın sabaa baayı bozmaa gidecez.
2. **Sokakta şafk şılarsa**, bân büük kızkardaşıma haber verecâm.
3. **Eer kafadarım bizä gelirsä**, biz ikimiz barabar yaarınkı uroklara hazırlanacez.

4. **Eer dostum yaarın urokta dooru cuvap verärsäydi**, o ii nota kabul edecek.

Sankilik dal cümlelêr kullanılêrlar baş cümlelerin önündâ, onun bitkisindâ yada baş cümlelerin içindâ. Sankilik dal cümlelêr baş cümlelerdân ayırılêrlar virgüllêrlân ölä, nicâ gösteriler aşaadakı shemada.

Sankilik dal cümlelerin shemaları

sanki ne durumda?

1. (Eer ...), []. 2. [], (eer...). 3. [], (). 4. (), [].

- Sankilik dal cümlelär neyi hem nicä annadêrlar?
- Sankilik dal cümlelär baalanêrlar baş cümlelêrlän angı baalayıcıların yardımınnan? Sıralayın, örnek verin.
- Yazmakta sankilik dal cümlelär nicä ayırılêrlar baş cümlelerdän? Annadın, verilmiş shemaya bakarak. Örnek verin. Bir katlı cümleyä kendiniz shema tefterlerinizdä yapın.

1. Yazın aşaadakı cümleleri, sankilik dal cümlelerin altlarını çizin. Bulun predikatları afikslêrlän **-sa, (sä), -saydı, (säydi)** hem baalayıcıları **eer**. Söläyin, angı cümledä onnar.

1. Sor sän Todiyä dä, eer annamadıysan beni. 2. Ekmeklär seninsä, isänä, ba ahmak (*fikradan*). 3. Yoksa paran, yola çeketmä. 4. Birkaç maani sölesäm, cebindä taşırımysın? (*maanidän*). 5. Bu kız gibi şeremet hepsi olsa, çiftçilerin işi çok ileri gidär. 6. Eer pek istärsän, hadi güreşelim. 7. Bän pek çok sevinirim, eer sän bana bu kiyadı baaşlarsan. 8. Eer komuşu kayıl olarsa, biz pazara bilä sarmısak satmaa gidecez. 9. Eer yaayarsaydı yaamurlar, biz bu karıklardan çok patlaca hem biber alacez.

§ 33. Brakım dal cümlelär

Brakım dal cümlelär göstererlär, neyi braktıynan yada neyi brakmadiynan, var nicä olsun (ya olmasın) baş cümledeki işlem. Bölä cümlelär baalanêrlar baş cümleyä **makar, makarki, makar ani** baalayıcıların yardımınnan. Baş cümledä var nicä kullanılsın baalayıcı **ama**.

Örnek:

1. *Makar* ileri bana baarardılar „ahmak”, *ama* ozaman bana ilindi yaşamaa (*D. Kara Çoban*).

Makar – brakım dal cümlelärin baalayıcısı; baş cümledä kullanılmış baalayıcı *ama*.

2. *Makar ani* bütün gecä yaadı, bu yaamur pek kuru topraa kandıramayacak.

3. O uyukladı, *makar ki* dışarda aydınnıktı (*S. Bulgar*).

4. *Makar ki* düşürdüm erä, plastmasa çini kırılmadı.

Brakım dal cümlelär kullanılêrlar baş cümlelärin önündä, onun bitkisindä yada baş cümlelärin içindä. Brakım dal cümlelär baş cümlelêrlän ayırılêrlar virgüllêrlän ölä, nicä gösteriler aşaadakı shemada.

Brakım dal cümlelerin shemaları

1. [], (makarki...). 2. (Makar ani), [].

- Brakım dal cümlelär neyi göstererlär?
- Angı baalayıcılar brakım dal cümlelerini baalêrlar baş cümlelêrlän?
- Bölä katlı cümlelerin baş cümlesindä angı baalayıcı var nicä kullanılsın? Örnek verin.
- Annadın brakım dal cümlelerin eri için. Onnar katlı cümlelerin angı erindä var nicä kullanılsınnar?
- Nicä brakım dal cümleleri ayırılêrlar yazmakta baş cümlelerdän? Annadın, verilmiş shemayı kullanarak.

1. Aşaadaki katlı cümleleri yazın, bulun brakım dal cümlelerini, gramatika temelini çizin. Bulun o baalanı kolaylıklarını, angıların yardımınnan dal cümlelär baalanêr baş olannara.

1. Makarki bu yazın havalalar kurak **gitti**¹, insannara etecek nekadar bereketçik toplandı. 2. Sän bizä gelsän dä, biz büün bu aar işä tutunamayacez. 3. Bän seni, kafadarım, tanıdım, makar ki pek **zabunnamışın**². 4. Makarki çok keret küsüşärdik, bän dostuma hatır güdärdim hem onu inanırdım. 5. Mejgeldek makar içmäzdi, ama o gitti **maazaya**³, çıkardı bir kila şarap, doldurdu filcanı, içti da baktı saada (*D. Kara Çoban*). 6. Naşey dä bän yapsam, o görececek sade yarısını! (*P. Çebotar*). 7. **Adam kalktı döşektän, makarki dışarda karannıktı**⁴. 8. Makarki iştä onun vardı kendi biyaz haladı, o diktirdiydi kendinä bir eni, kıvrak dikişli, kısa etekli fistan. (*S. Bulgar*). 9. Makar ani o bilmäzdi yolları, o bulduydu aşırıda yaşayan dostun evini. 10. Makarki yazın dumannı havalalar da iyidir, ama avcılar onnarı beenmäz.

§ 34. Yaraştırma dal cümlelär

Yaraştırma dal cümlelär göstererlär bir işlemin yada nişanın uydurulmasını ona, ne için baş cümledä söyleniler, da cuvap ederlär te bu soruşlara: **nicä? nesoy?** Yaraştırma dal cümlelär baş cümlelêrlän baalanêrlar te bu baalayıcılarlan: **sansın, nicä, nasıl.**

Örnek:

1. Onun emenileri paktılar, vaksalıydılar, **sansın saabi şindi içerdän çıkmış** (*D. Kara Çoban*). Onun emenileri **nesoy** paktılar, vaksalıydılar? Sansın saabi **şindi içerdän çıkmış** – yaraştırma dal cümlä, cuvap eder soruşa – **nesoy?** Baalayıcı **sansın** baalêr dal hem baş cümleleri.

2. Hava duruktı hem saktı, **sansın** bütün dolay uyumuştı. (*N. Tanasoglu*)

Nicä? Sansın bütün dolay uyumuştı – yaraştırma dal cümlä, baş cümleyä baalı baalayıcıylan **sansın**.

3. Pazar günü şkola yortusuna biz ölä alatlardık, **sansın kimsä geeridän bizi koolardı**. Alatlardık **nicä?** **Sansın** kimsä bizi geeridän koolardı – yaraştırma dal cümlä.

Bu dal cümlelerdä baalayıcıların *sansın, nicä, nasıl* önündä herkerä virgöl koyulêr.

Yaraştırma dal cümlelär kullanılêrlar taa sık baş cümlelerin ardında.

Yaraştırma dal cümlelerin shemaları

1. [], (*sansın...*). 2. [], (*nicä*).

- Yaraştırma dal cümlelär neyi göstererlär?
- Yaraştırma dal cümlelär angı soruşlara cuvap ederlär?
- Angı baalayıcılarlan yaraştırma dal cümlelär baalanêrlar baş cümlelêrlän? Sıralayın, örnek verin.
- Annadın, yazmakta nicä yaraştırma dal cümlelär ayırılêrlar baş cümlelerdän? Örnek verin. Tefterlerinizdä bölä katlı cümleyä shema yapın, kullanarak kiyatta verilmiş shemayı.

1. *Aşadaki katlı cümleleri yazın, bulun onnarda yaraştırma dal cümleleri, çizin skobalara onnarı alın. Annadın dal cümlelerin baalayıcıları için hem onnarın durguçluk nişannarı için.*

1. Karannıkta çimçirik ölä keskin çaktı, sansın dolay aydınlandı. 2. Ona neçinsä oldu üreenä ilin, sansın bu sabaa getirer sade isläalik (*S. Bulgar*). 3. Nasıl gücük ayda hava saadı-saadına uymêêr, panayır da ölä, hergün başka-başka (*N. Baboglu*). 4. Karşı gelän şılaklar geçärdilär, nasıl kelebeklär fenerin dolayanda uçusêr. 5. Aacın dallarında yapraklar titirärdilär, nasıl gölün suyu lüzgerdän dalgalanêr. 6. Avşamnän gök olduydu sarı-kırmızı, sansın onu sarmıştı yırakta bulunan büük yangının şafkları. 7. Palıcık bir incecik sestä mizlärdi, sansın bir küçük uşak aalardı. 8. Denizin suyu ölä duruktu, sansın kimsä onu maasuz paklamış. 9. İi laflardan onun kahır geçti, nicä sıcakta aacın gölgesindä serinneersin.

gücük ay – fevral

Dal cümlelerin soyları. Sınışlar

1. *Aşadaki katlı cümleleri yazın, onnarın baş hem dal cümlelerini bulup, shemaya görä belli edin. Annadın dal cümlelerin soyları için hem cümlelerdä durguçluk nişannarı için.*

1. Gezdik daada herersini, neredä mantarlar büüyärdi. 2. Yırakta, näända sansın gök erlän karışêr, bir serenni pınar göründü. 3. Ačan bobam aşırıdan evä geldi, o saat biz ona söledik küüyümüzün eni haberlerini. 4. Dün poştadan artık yolladım o kiyadı, angısını dostum, olmalı, pek beklärdi. 5. Bayırın aşaaında alpinistlär çadır germiştilär, neçinki bayırın tepesindä kaar görünürdü. 6. Astronom dooruttu bülürü orayı, näändan şafk gelirdi. 7. Üülen zamanı, açan biz ekmek imää oturduk, evimizä poştayı getirdilär. 8. Yolu dooru kapınca, taligaya koşulu beygirlär taa eşkinni başladılar gitmää. 9. Ačan kultura evindä

pazar avşamı, Dimu kaval çalêr, gençlär hepsi horu oynêr. 10. Pençerä boyunda çotuklar büüyärdi ölä hızlı, ani onnarın eşil yaprakları tezdä evin pençerelerini kapadardılar. 11. Soni bulü klubta ölä gözäl türkü çalêr, nasıl artist ştenada. 12. Klasta uroklardan sora uşaklar kendibaşına ölä uslu otururdular, nicä onnara üüredici sımarlamıştı.

bülürlän bakmaa – binoklidän bakmaa

2. *Aşaadaki katlı cümleleri yazın, onnarın baş hem dal cümlelerini bulup, ayırın biri-birindän virgüllärlän, annadın onnarın baalayıcıları hem baalayıcı lafları için.*

1. **Surtmaçlar**¹ kalkmışlar okadar erken ani dışarsı kap-karannıkmiş. 2. Büük bir dut aacı büüyür aulun ortasında neredä dädumuz evel harman kurarmış. 3. Anam yazın evin pençerelerini kapayıp-tıkêr ölä ani içeri girämeer ne toz, ne sinek, ne safk. 4. Aulun poyraz tarafından neredä vardı dizili iki sıra salkım işidilirdi bülbül kuşçaazın gözäl sesi. 5. Küçük kardaşım duydu ne isteerim bän ona sölemää. 6. Bir ömür geçti ozamandan nicä bän seninnän bitki kerä buluştuydum. 7. Kapuları angılarını biz maavi **boyadıydık**², läözüm olacek enidän boyamaa. 8. Daa içindä neredä can-cun yoktu **kuraktan**³ çeketti bir yangın. 9. Paşoy teneleri iiriydilär ölä sansın onnarı kimsä maasuz şişirmiş. 10. Buz dolabında yaanıyı biz tutêrız zerä sıcak erdä o var nicä bozulsun. 11. Komuşu geldi annamaa ne iş yaarın mecidä yapacez. 12. Karadaşımı evdä unutmayım deyni avşamdan onu çantama koydum. 13. **Geç güz vakıdı başçamız sansın boş hem sessiz oldu neçinki sırcıklar sıcak taraflara artık uçtular**⁴.

3. *Aşaadaki katlı cümleleri yazın, baş cümlelerdän dal cümlelerä soruş koyup, onnarın soylarını belli edin, annadın dal cümlelerin erleri için.*

1. Başçada hiç bir dä kuş sesçeezi işidilmäzdi, neçinki sırcıklar sıcak taraflara artık uçmuştlar. 2. Sıkışmalıktan çikalım deyni, biz başladık hızlı-hızlı ileri örümää. 3. Dädu haylak durmasın deyni, girmişti başça brigadasına çiten örmää. 4. Eer laanaları sulamarsak, onnar var nicä kurusunnar. 5. Açan tıynaan kenarı bukadar batêr, ozaman ortası, olmalı, dizädän batak. 6. Açan sabaalen bukadar sıcak, üülendä bu hava nicä olacektır, acaba? 7. Eer sabaa Çadırdan şkolanın direktoru avtobuslan gelmärsä, o öbür günä trennän gelecektir. 8. Küçük uşaklar bu zararları yapmayaceydılar, eer anam evdä bulunaydı. 9. İhtär malim geçirämeer bu iineyâ ipli, zerä onun elleri başladı titiremää. 10. Sölä, kaç çıbıcağ olacek, eer koyarsak te bu maavi çıbıcağ yanına bir kırmızı çıbıcağ. 11. Karannıkta, işidilmesin onun sesçeezi deyni, Sandi baardı auçları içinä. 12. O çiçeklerdän gelärdi ölä gözäl koku, angısını büük havezlän çekersin içinä. 13. Ateşin yalınarı ölä yukarı kalkardı, ani onnara yoktu nicä bakmaa. 14. Biz gördük, ani yavaş işlemäklän var nicä geeri kalalım. 15. O gençliindän taa üürendi, ne o çiftçi zaameti. 16. Gök ölä hızlı gürlüdedi, ani aaçların dallarında bulunan kuşçaazlar yukarı uçtular.

TEST „Dallı kath cümlelerin soyları” (baalayıcılarlan hem baalayıcı laflarlan)

1. Aşadaki cümlelerin angısında var bellilikci dal cümlä?

- Dädunun evi tuzdanmış, babunun da – mercimektänmiş (*masaldan*).
- Üürenici Andrey uroklarda hiç lafetmäzdi dostunnan, angısı oturardı onunnan yannaşık.
- Ah, tarafım, tarafım, erin eşil korafı! (*D. Kara Çoban*)
- Geçmeer çok vakit, pınara geler iki dev adamı (*masaldan*).

2. Aşada verili cümlelerin angısında var tamannıkçı dal cümlesi?

- Dostluun paası belada belli olêr.
- Gün kauştı, aaçların hem gümelerin gölgeleri kaybeldi.
- O açık duydu, nicä onun kollarının hem ayaklarının damarlarında kan hızlı örüyêr (*D. Kara Çoban*).
- Kurunun yanında yaş ta yanar (*söleyiş*).

3. Aşadaki cümlelerin angısında var erlik dal cümlesi?

- Gökü genä kara bulutlar örttülär, da çeketti yaamur yaamaa.
- Eşek durgundu orada, neredä hemen şindi koyunnar durardı.
- Ateş yanmayan erdä tütün çıkmaz (*söleyiş*).
- Bay Kosti yazı-kışı giyâyrdi bir yama-yama üstünä dimi (*S. Bulgar*).

4. Aşada verili cümlelerin angısında var zaman dal cümlesi?

- Açan tokada urdular birkaç kerä, bän açtım onu ardinadan.
- Güzün çevizlerin eşil kabukları patlêêrlar.
- Kırlar şışedän, annıklar meşedän (*bilmeycä, pençerä*).
- Aynaya bakmadaan, kendi burnunun ucunu yok nasıl göräsin.

5. Aşadaki cümlelerin angısında var neetlik dal cümlesi?

- Çalışkan insan mecidä dä çemrek işleer (*söleyiş*).
- Avşam olduynan, kız düzendän çıkmış da sormuş anasına, angı odaya erleştirsın musaafirleri (*masaldan*).
- Korunan gözä gübür düşmüz (*söleyiş*).
- Onnar da lafedärdilär yarım aazlan, ki engel etmemäa bana (*D. Kara Çoban*).

6. Aşada verili cümlelerin angısında var nicelik hem nekadarlık dal cümlesi?

- Dut aacın altında bän okadar dikat okuyardım benim artistik kiyadımı, ani denämedim dostumun bizä geldiini.
- Varmış karının üç kızı, nazlıymışlar o kızlar.
- Kulaa var, ama işitmeer (*bilmeycä, ünä*).
- „Estek-pestek, topal eşää bir köstek...” (*masaldan*).

7. Aşadaki cümlelerin angısında var sebeplik dal cümlesi?

- Bu haberi yırak dolaydan genç, zengin delikannıları işitmişlär (*masaldan*).
- Havada soluk kokardı gül çiçeklerinä, neçinki bizä başça yakındı.
- Elsiz-ayaksız, ama tokatları açêr (*bilmeycä, lüzgär*).
- Çiftçi yaşêêr umutlan, ani islää bereket büüdecek.

8. Aşada verili cümlelerin angısında var sankilik dal cümlesi?

- Yaşamak kendisi üüretmiş insanı, ani ekmäa läözüm korumaa.
- Salça boyundan giderim, soluyarak derin (*G. Gaydarci*).
- Onnar iştä geeri kalaceydılar, eer olmayaydı bu çalışkan kız.
- Güneş ateş kanatlarınnan atlêêr daldan erä.

§ 35. Baalayıcısız dallı katlı cümlelär

Büünkü gagauz dilindä baalayıcısız katlı cümlelär var türlü-türlü. Olur olsunnar dallı katlı yada benzesinnär dalsıza da. Gagauz dilindä kimi dal cümlelär baş cümleyä sade yamanêrlar baalayıcısız hem baalayıcı laflarsız. Bunnar ölä dallı katlı baalayıcısız cümlelär, angılarında var baş cümlä hem dal cümlä.

Örnek: Deersin, dostuna poştadan kiyat gelmiş (Uydur: Deersin, ki dostuna poştadan **kiyat gelmiş**). Birinci cümledä: **Deersin, dostuna poştadan kiyat gelmiş** – baalayıcısız dallı katlı cümlä. Baş cümlä: Deersin. Dal cümlä: **dostuna poştadan kiyat gelmiş**. İkinci cümlä: **Deersin, ki dostuna poştadan kiyat gelmiş** – baalayıcılı dallı katlı cümlä. (*Var baalayıcısı ki*).

Hem taa gagauz dilindä, nicä dä başka türk dillerindä, var maasuz baalayıcısız dallı katlı cümlelär. Bölä baalayıcısız dallı katlı cümlelerdä dal cümlelerin predikatı:

a) **mi, mi, mu, mü** payıcıkların yardımınnan düzüler:

Örnek: 1. Avcılıkta, görüp tavşamı, kurdum tufää da sayıkladım, acaba kaçmayacak **mi** bu meret önümdän? 2. Karaca seläm verdi, aldınız **mi**? (*folklordan*) 3. Görüp dik bayırı hem onun yanında uşakları, düşündüm, acaba pinäbileceklär **mi** sportçular taa yukarı.

Bu örneklerdä **birinci cümlä** – katlı dallı **baalayıcısız**. O kurulu iki cümledän. Birisi baş cümlä – **Avcılıkta, görüp tavşamı, kurdum tufää da sayıkladım**. Bu cümledän koyêrız soruş dal cümleyä: **Avcılıkta kurdum tufää da sayıkladım ne? Acaba kaçmayacak mı bu meret önümdän**. Bu **tamannıkçı** dal cümlä. O baalı baş cümläylän sade maanasına görä. Ama **baalayıcı** yada **baalayıcı** laf cümlelerin arasında yok. Baş cümlelerin içindä var halıştennikli lafçevirtmesi. Bütünnä bu cümleyä deniler **baalayıcısız dallı katlı cümlä**.

b) sankilik çalımında işliktän kurulêr:

Örnek: Sän bölä yavaş **gelirsän**, biz avşamadak evä etişämeyecez.

c) konyunktiv çalımında işliktän kurulêr:

Örnek: Anam hem bobam pek isteerlär, lişeydän sora **gideyim** üürenmää Komrat Devlet Universitetinä.

- Gagauz dilindä var mı baalayıcısız dallı katlı cümlelär? Neçin onnara deniler baalayıcısız?
- Angı baalayıcılar olur kullanılsın katlı cümlelerdä?
- Angı payıcıkların yardımınnan düzülerlär baalayıcısız dallı katlı cümlelär? Sıralayın, örnek verin.

1. Aşaadaki baalayıcısız dallı katlı cümleleri yazın, soruş koyarak, bulun onnarın baş hem dal cümlelerini, shemaya görä belli edin.

1. Uzak maaledän dostum yollamış bana haber, pazara gideyim onnara oynamaa.
2. Avşam yaklaştıkça, hava hep taa pek serinneer.
3. Bän geçärkän bir tükenin yanından, satıcı ansızdan tuttu kolumdan da çekti içänna.
4. Kızcaaz kalktı, buz dolabından bir

parça piinir alsın. 5. Bobası vermiş Nastradinä para, alsın bir koç kafası üülennii yapmaa deyni (*P. Çebotar*). 6. Benim baarmama ses etmeerlär: evdä kimseycik yok. 7. Bu sabaa anam pişirdi lokum, olsun bizä ne imää. 8. Sordum bobama, yaarin panayıra beni dä alacak mı. 9. Beş minut telefonda lafetmäk için bir saat bekledim. 10. Yalvaracam, Canabiniz çalışasınız sabaadan benim kemeñçemi düzmää.

§ 36. Dal cümlelerin baalayıcısız eklenmesi

Baş cümlelerä te bu dal cümlelär eklenerlär baalayıcısız, yazmakta onnar ayırılêrlar virgüllärlän:

I. Tamannıkçı dal cümlelär.

Örnek: 1. Kızlar o sabaa annayamazdılar, var mıydı papşoy sıraların ucu. 2. İsteeriz işidelim, üürendin mi peetleri kiyatsız sölemää. 3. Kayınna dedi, sofranın erini süpürelim.

İlk cümledä baş cümlä – **Kızlar o sabaa annayamazdılar**. Var nicä koymaa soruş. – Annayamazdılar *neyi*? Var mıydı papşoy sıraların ucu – bu dal cümlä, eklener baş cümleyä baalayıcısız. Cümleyä bütünnä deniler **baalayıcısız dallı katlı cümlä**.

Bu örneklerdä kalan cümlelerdä dä (ikincisindä, üçüncüsündä) var baş hem dal cümleleri. Onnar hepsi **baalayıcısız dallı katlı cümlä**.

II. Zaman dal cümlelär.

Örnek: **Baktım mı sana**, çocuum, tanıyıverdim kendimi. **Çaldın mı südü**, beklä onu, islää tutulsun. Paşa lafını bitirir-bitirmäz, Stuyan tokadı atladı (*türküdüän*).

III. Sankilik dal cümlelär.

Örnek: Tutundun mu horuya, oyna onu başadan. Verildin mi kiraya, dayan bitkiyädän (*söleyiş*). Bulamaydık yolu, biz geceleyeceydik daa içindä. Bän acıdıysam seni, sän gücendirmä beni.

IV. Neetlik dal cümlelär.

Örnek: Söledik sana, sän dä biläsin. Şeytannar kayı maasuz suya daldırmışlar, kimsey bulamasın (*masaldan*).

V. Brakım dal cümlelär.

Örnek: Türkücüysän dä, türküleri unut, çıraklıkta türkü yok (*legendadan*). Etişsän dä, alamayacan (*türküdüän*).

- Sıralayın o dal cümleleri, angıları var nicä kullanılsın katlı cümlelerdä baalayıcısız.
- Yazmakta butürlü dal cümlelär nicä ayırılêrlar? Örnek verin.
- Aklınıza getirin, ani genä bu dal cümlelär – tamannıklı, zaman, sankilik, neetlik hem brakım taa sık katlı cümlelerdä kullanılêrlar baalayıcılarlan. Örnek verin.
- Çıkarın yukarkı örnekleri tefterlerinizä, koyun läüzümni soruşları dal cümlelerä.

1. Aşağıdaki katlı cümleleri yazın, baş hem dal cümleleri bulun. Annadın, nasıl onnar baalanêrlar biri-birinnän. Var mı baalayıcılar ya baalayıcı laflar?

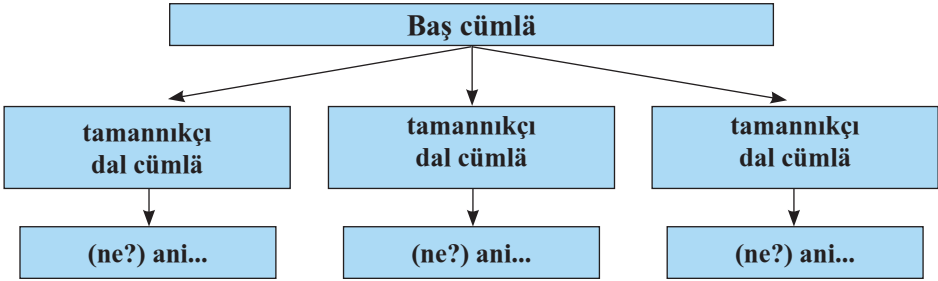
1. İsteersin mi kafadarınnan dostluk yapmaa, hazır ol herkerä ona yardım etmä. 2. Söledilär mi sana bir saklı laf, kimseyä onu hiç sölämeyäsin. 3. Birisi bana bunu söyleyädü, bän görmedään inanmayacedüim (N. Tanasoglu). 4. Sän duraydın, ba, bekim, kız sana çiçeeni verecedü. 5. Yımışak çekerdeksiz vişnelär diildi iışı: şeker içindä durmuşlar. 6. Başçada, eşil **biberlerin**³ yanında, yolcaaz yapmışlar, kimsey çünämesin. 7. Biz durmaydık çok bibliotekada, geç kalmayacedük televizordan kinoyu bakmaa. 8. **Yaayaydı büün kaar, gideceydük bayırdan kızak kaymaa**⁴.

§ 37. Birkaç dallan katlı cümlä

Katlı cümlelär, angılarında var birkaç dal cümlä, var nasıl butürlü olsunnar:

1. Birkaç dal cümlä açıklêr baş cümleinin maanasını hem cuvap ederlär hep bir soruşa, ölä cümlelerä deniler **birosy dal cümlelär**.

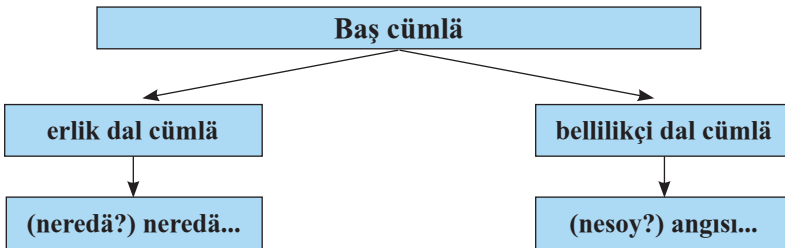
Örnek: Bobam bilirdi, **ani** benim gücenmäm geçecek, **ani** bän uslanacam, **ani** bu sade bir uşak nazı.

Üç tamannıçı dal cümlä bulunêrlar baş cümleinin ardında hem baalanêrlar ona bir baalayıcıyan **ani**.

2. Dal cümlelär açıklêrlar baş cümleinin bütünnä maanasını ya onun başka – başka laflarını (payını).

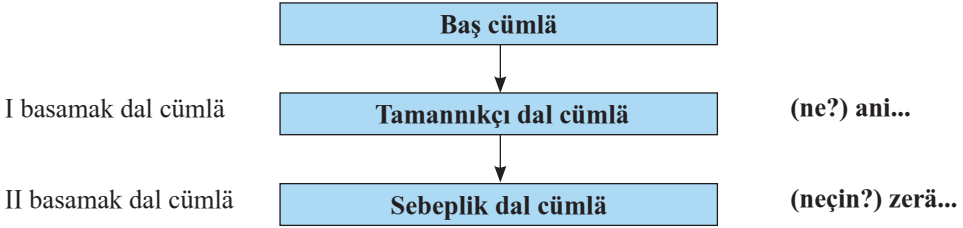
Örnek: Neredä kelemä sıçannarı yapınmışılär, vardı bir tepä tenä, **angısını** uşaklar, alıp, tınaza götürdülär.

Erlik dal cümlä annadêr baş cümleinin bütünnä maanasını, **bellilikçi dal cümlä** açıklêr baş cümleinin laflarını – **bir tepä tenä**, onnara da baalanêr.

3. Dal cümlelär var nicä gitsinnär biri-birinin ardına: birincisi baş cümleyi annadêr, ikincisi ilk dal cümleyi yorumlêêr, üçüncüsü – ikincisini, da hep ölä ileri dooru. Ölä dä onnar biri-birinä baalanêrlar.

Örnek: Bän annardım, **ani** bu suda yok nasıl yıkanmaa, **zerä** o buzlan karışıktı.

tınaz – büyük, üüsek tenä (ekin) tepesi

Tamannıçı dal cümlä baalanêr **baş cümleyä**, ama **sebeplik** dal cümlä baalanêr **tamannıçı dal cümleyä**.

Bu üç razgeliştän başka, var taa razgelişlär dä, angılarında bu temel soylar sıralanırlar türlü-türlü.

Açan dal cümlelär biri-birinä baalanêrlar, baalayıcılar hem baalayıcı laflar kalêrlar salt ilk cümledä, kalan dal cümlelerdä onnar var nicä olmasınnar.

Örnek: Todi hiç duymadı, nicä yıldızlar kaybeldi, gün duudu, sabaa oldu.

Biri-birinä ilişlän dal cümlelär var nicä baalansınnar birleştirän baalayıcıların yardımınnar.

Örnek: Fermer deer, **ani** buyıl hayvannar taa islää bakılırmışlar hem **ani** onnar taa çok maasul verirmişlar. (Açan baalayıcı **hem** razgeler bir kerä, onun önündä virgül koyulmêêr.)

Bakın aşadaki cümlelerin içindä, nesoy durguçluk nışannarı var:

Ölä bir avşamnamak vakıdıydı, açan silinärdi gölgelär, boyalar, çizgilär, görünmeklär; açan gün aydınnu bulanırdı, sansın karışarak gecenin bozluuna (M. Şolohov).

1. Yapın aşadaki verili katlı cümlelerin shemalarını, bulun dal hem baş cümleleri. Annadın, nasıl onnar katlı cümledä baalanêrlar.

1. Anam, açan düzendän çıkardı, o saat başlardı masur sarmaa, zerä bir yanında da uşak sallangaçta aalardı. 2. Taliga hanidän çıktıydı kenara, neredä fişki ükledirdi hem neredä öküzleri dinnendirirdi. 3. Kombaynadan angı başaklar erä düşmüştü, onnarı insannar hem şkolacılar toplardılar. 4. Mamu dedi, kalkalım erken, nezaman ilk horoz ötecek, gidelim panayıra da alalım kendimizä emeni. 5. Yıkadın mı içerdän¹ palaları, beklä, onnar islää kurusun. 6. **Tutundun**² mu su çekmää pınardan, ol kuşku, kaymayasın.

2. Verilän katlı cümleleri yazın, bulun baş hem dal cümlelerini, söläyin, nicä birkaç dal cümlä baalanêr baş yada dal cümlelerä.

1. Beşalma küüyün muzeyindä var bir büük karta, angısı gösterer, näändan gagauzlar Bucak tarafına gelmişlär. 2. Ekzamen okadar er kaplamazdı onun fikirindä, nekadar o başka iş, ne läüzimdi olsun büün (*D. Kara Çoban*). 3. Sabaalen üüredici durgundu şkolanın uurunda, angısının önündä birkaç şkolacı artık şaşardılar, ne gözäl çiçeklär burada açmıştı-lar. 4. Sana deyärselär, ani yayan gezmää taa islää, nekadar atlı, inanmayasın bunu (*P. Çebotar*). 5. O girdi bu eşil başçaya, angısında zambak çiçekleri ölä gözäl açmıştı-lar, sansın herersi maaviydi. 6. O bilmäzdi şansora, ne türlü islää laflar sölemää, ne ilik yapmaa bu adama, okadar beenärdi onu (*D. Kara Çoban*). 7. O gündüz taa denämediydi, ani kapu, açılarkan, gıırdêêr, nicä yaalanmadık tekerlek (*S. Bulgar*). 8. Ertesi günü sabaalen, taa gün duumadaan, bobam çeketti kazmaa aulu, neredä büüyärdi kartofilär, suannar hem sarmısaklar. 9. Nasıl büüdärmişlär ekinneri evel, bilerlär onnar, kim sürmüş puluklan, ekmiş ellän, biçmiş oraklan. 10. Çocuk gelärkenä, dostu çıktı sokaa ona karşı, ki almaa ondan aar kıyatların birazını.

3. *Yazın masalın bir payını. Etişmeyän durguçluk nişannarını koyun. Yapın katlı cümlelerä analiz, bulun baş hem dal cümleleri, koyun onnara soruşları da annadın, nesoy dal cümlelerdir onnar.*

... Oturmuş fukaara taşın üstünä. Bakasın mı ona, bakmayasın mı: rubaları yırtık, yama-yama üstünä, kendisi zabun hem kör. Zavalı adam yokmuş nicä bireri kıpırdasın zerä sora bulamayacak o taşı neredä karısı braktı. Karı da geldiynän var nasıl hiç bulamasın onu. Adam sayıklarmış zorlarını hem gözlerindän yaşlar damnarmışlar. Bir dä sesirgenmiş bir-iki kişinin lafına.

– Bu kör bilsä ani onun gözlerinin yılacı oturduu taş altında duracak mı da aalasın? – sormuş birisi öbürünä.

– Hm, – öbür ses demiş, – Susuz küüdä dä durmayacaklar insannar bilselär ani sızıntı onnarın yanında bulunêr.

– Ama padişahın kızı da bunca vakıt hastalık çekmeyeceydi, biläydi ani yılacı başı altında var, – demiş üçüncü ses...

Kör ötää dooru bu mırılıtının uzandını işidämemiş ama nelär işitmiş ona taman etärmiş. Bekleer bu kör adam panayıır daalsın işitii işlerin dä arası geçsin. Açan annamış ani dolayda yakın kimsey yok kaldırêr o taşı angısının üstündä oturmuş.

Adam alêr ilacı, angısınnan gözlerini yaalêêr. Taa yaalayınca aydınnı görer. Bundan sora evä gider. Karısı onu gördüynän şaş-beş olêr... (*masaldan*).

4. *Aşadaki tekstin bir payını yazın, etişmeyän durguçluk nişannarını koyun. Katlı cümlelerdä bulun baş hem dal cümleleri. Annadın dal cümlelerin soyları için.*

... Çok türlü bu dünnedä lafederlär üüredicilär için. Bän bilerim ani onnara onuştan deerlär üüredici ki onnar mutlak bilerlär kimi üüretmäâ, neyâ üüretmäâ hem nesoy üüretmäâ. Üüredicilerin taa çoyuna taa yaşarkan läüzım koymaa anmak taşı angısı olsun küüyün yada kasabanın ortasında. Te bir örnek erinä alalım Todinin üürediciykasını. Eer Zoya Petrovna ozaman yapmayaydı te bu duvar gazetasını Todi beşinci klasta üürenärkän kim biler neylän biteceydi onun üürenmesi. Todi nicä dä onun komuşusu Lambuşka üürenärdi pek kolay. Bilgileri derindädi ama vardı onun bir moţaa: klasta beşä bilmäzkänä kalkıp ta deyärdi: „Bilmeerim, üürenmedim!”

Üretilicilär çok lafetmeyip hem ona yalvarmayıp, oturdardılar onu erinä da başı acımasın deyni hem başka inatlını göstermesin deyni koyardılar jurnala „iki”.

Tä butakım inatlınnan Todi bir-iki haftanın içində dolduydu o ikiliklärän. Klasın haylazları onunnan şansora sarmaşıp ta gezärdilär, sayardılar ani Todi şansora onnarın kafadarıydı da buna pek sevinirdilär. Todi dä kâr heptän artık brakıldıydı üürenmektän: hesaplardı bezbelli ani bu ikilerin altından üstünä zor olacek çıkmama.

(K. Vasilioglu)

moçak – marfet, inatlık

§ 38. Baalayıcısız dalsız katlı cümledä durğuçluk nişannarı

Baalayıcısız dalsız katlı cümlä deniler ölä cümlelerä, angılarında sadä cümlelär toplu bireri diil baalayıcılardan ya baalayıcı laflardan, ama maanayca hem gramatikayca.

1. Yazmakta bu cümlelerin sınırları gösteriler te bu durğuçluk nişannarın yardımınan: **virgüllän, nokta** hem **virgüllän, iki noktayan** hem **çizgiylän**.

Örnek: 1. *Sıkı işlemektän gözlerim karardı, kafam başladı dönmää.*

Bu baalayıcısız katlı cümlä, kurulu iki sadä cümlelerdän: I-inci – *Sıkı işlemektän gözlerim karardı*; II-nci – *kafam başladı dönmää*. Bu iki cümlelerin arasında baalayıcı yok, payların arasında **virgül** koyulu.

2. *Güzün erinä geldi çiskin, bataklı kış; çiftçilär evlerindä başladılar dinnenmää.*

Bu baalayıcısız katlı cümlä kurulu iki sadä cümledän. I-inci hem II-nci cümlelerin arasında var **nokta hem virgül**, neçinki I-inci cümlä uzunca, onda kullanılmış birsoy cümlä payları.

3. *Yardım et dostlarına: bu yardımınan sän ilik yapacan hem can cömertliini gösterecän.* I-inci hem II-nci cümlelerin arasında kullanılmış **iki nokta**.

4. *Yaz geldi – işlär kırdı zeedelendi.* I-inci hem II-nci cümlelerin arasında kullanılmış **çizgi**.

- Angı cümleyä deniler baalayıcısız dalsız katlı cümlä?
- Kaç sadä cümlä var nicä olsun bir baalayıcısız dalsız katlı cümledä? Düşünüp, söläyin, örnek verin.
- Nicä baalanêrlar sadä cümlelär dalsız katlı cümledä?
- Angı durğuçluk nişannarı baalayıcısız dalsız katlı cümledä sadä cümlelerin arasında koyulêr? Sıralayın, örnek verin.

1. *Verilän cümleleri yazın. Annadın, kaç sadä cümlelerdän kurulu baalayıcısız katlı cümlelär. Durğuçluk nişannarın, angıları sadä cümleleri ayırêrlar biri-birindän, onnarın kullanmasını açıklayın.*

1. Bir vakıtlar varmış, bir vakıtlar yokmuş, varmış bir babuylan bir dâdu; babu ikinciymiş dâduya (*masaldan*). 2. Kocabaş Simu gezdi evin dolayanda da taa bir kerä

baktı duvarlara, onlardan eski suvalar artık düşürdiler, evelki küçük pencerelerin dâ çerçeveleri artık çürümüştlär, altlarında olmuştı birär oyuk (*N. Baboglu*). 3. Yolum düştü ana tarafıma, serin soluu çekerim güüsümä; te dönemeç, bitki yılma, bän girerim küüyümüzä (*P. Çebotar*). 4. Lüzgär oynêêr kara bulutlan, iilerlär fidannar erä, aaçtan iner uşak korkuylan, konamêêr garga tellerä (*T. Marinoglu*). 5. Büünnän-büün o orta yaşta adam düzdü pek gözäl aylä: iki kızçaazı pek benzärdilar biri-birinä hem ana-bobaya, nicä bir içim su, karısı da razgeldi onun karakterindä pek hatırlı insan (*N. Baboglu*). 6. Küüyün içindä ona sansın korkuluydu, kendi küçüklük sokaa sansın yabancıydı, boba evi sansın bir mezardı (*D. Tanasoglu*).

2. Aşaadaki baalayıcısız katlı cümleleri yazın, annadın, neçin koyulu bu cümlelerdä virgüllär hem noktaylan virgüllär.

1. **Baayın**¹ kenarları pak iiri olmuş balannan doluydu; ortasında da kararardı zaybir, yalabık hem „Moldova” üzümneri. 2. Yııındı havalar; başladı uyanmaa te bu meyva aaçları: kirez, alma, zerdeli, vişnä; sabaalen sırcıkların **sesleri**² işidiler. 3. Bobam gecä kalktı döşektän: çayırdä işidildi atlı lupurtusu. 4. Çiçu geldi beni **panayıra**³ almaa; o getirmişti bizä bir kazan kırmızı patlacan, bir torba alma, bir sepet üzüm. 5. Yol git-gidä hep taa kaçaklık olurdu, maşına kalgırdı, nicä top; biz biri-birimizä urulardık. 6. Güz yaamurları başladı dayma yaamaa; bulutlar iner aşaa, yıslayarak herersini: sokakları, evleri, aulları. 7. Etişer dädu evinä, sevineräk bu gözäl hem çalışkan kıza; birdän düün ooluna yapêr (*masaldan*). 8. Gider, gider çocuk, çok vakit yolda bulunarak; susamış da başlamış su aaramaa (*masaldan*). 9. **Üšek bayırın tepesindä bir-iki balaban aaç büüyey; onların üstündän geçerlär lüzgerlär, borannar, saurgunnar**⁴.

kangakhk yol – oyuklu yol, diil düz

§ 39. İki nokta baalayıcısız katlı cümledä

İki nokta baalayıcısız katlı cümledä koyulêr ozaman, açan:

1. İkinci cümlä gösterer o işin sebepini, angısı için annadılêr birinci cümledä.

Örnek: 1. Ard kapudan gel: tokattan var nicä köpek dalasın. **Yaraştırın:** Ard kapudan gel, **zerä** tokattan var nicä köpek dalasın.

2. İkinci cümlä ya birkaç cümlä açıklêrlar, yorumnêêrlar birincinin maanasını ya onun bir payının maanasını.

Örnek: Başça şen gerciklener meyva aaçlarınnan: top-top açêr zerdelilär, eşerer eriklär, günä uzanêr armutlar hem almalar. **Yaraştırın:** Başça şen gerciklener meyvalarlan **te nicä:** top-top açêr zerdelilär, eşerer eriklär, uzanêr günä armutlar hem almalar.

3. İkinci cümlä tamannêêr birincinin ya onun bir payının maanasını (taa sık predikatını).

Örnek: Gözlerimi açtım gibi gördüm: dışarda saurgun hızlanmıştı. **Yaraştırın:** Gözlerimi açtım gibi gördüm, **ani** dışarda saurgun hızlanmıştı.

Kimär kerä busoy cümlelerdä olur kullanılmasınnar laflar: **gördüm, duydum, işittim.**

Örnek: Çıkardım kafamı kapudan dışarı: lüzgär yakardı. **Yaraştırın:** Çıkardım kafamı kapudan dışarı **da duydum, nicä** lüzgär yakardı.

- Annadın, angı razgelişlerdä baalayıcısız dalsız katlı cümlelerdä iki nokta koyulêr sadä cümlelerin arasında. Örnek verin.
- Nasıl läözüm kontrol yapmaa, ki annamaa, ani iki nokta katlı cümledä dooru koyulmuş?
- Düşünüp, söläyin, örneklerinizlän inandırın.

1. Verili baalayıcısız katlı cümleleri yazın, annadın, ne üzerä bu cümlelerdä iki nokta koyulu.

1. Hayvannar bu yolu islää bilerlär: onnar hep buradan suya inerlär. 2. Belliydi, ani dädu üfkeliydi: altınkı dudaa titirärdi hem sık-sık omuzlarını kaldırırdı. 3. Bir iş onda beendim: çok çalışırdı üürenmää. 4. Ansızdan işittik: piliçlär kümestän kırlayıp-kaçardılar. 5. Neseydi kıpırdanırdı otlar içindä: o benim köpeciim kendi-kendinä oynardı. 6. Dumannı havayı malim beenmäzdi: onun kafası başlardı acımaa. 7. Hasta duydu: kiminsä elleri onun arkasını örttü. 8. Bän pek beendim eni artistik kiyadını: onda çok meraklı annatmalar var. 9. Aaçlar sansın aalardılar: onnarın aşaa sarkık dallarından sucaaz damnardı. 10. O kaldırdı kafasını da gördü: aacın yukarkı dallarında sırcıklar yuva yapmışılar.

2. Aşaadaki teksti „**Petri**” yazın. Annadın, ne üzerä cümlelerdä koyulu durguçluk nişannarı.

Petri

Sabaa oldu, saat, ani sergendä avşamdan kuruluydu, cingırdadı. Petri döşektän kalktı. İçerdä aydınnık oldu. Petri, islää giyinip, iki kazan su getirdi; onun mamusu imää hazırladı. Dışardan işidildi köpek sesi. Petri içerdän çıktı: ona gelmişti kafadarı Tanas. Petri bilirdi: kafadarın evindä saat yoktu, kafadarı vakıdı bilmäzdi, şkolaya alatlardı. Kafadarı Tanas sordu vakıdı, Petri onunnan annaştı. O gelecek bir saattan sora: şindi erke taa şkolaya gitmää.

Genä işidildi köpek baulaması. Petri köpää gözüktü. Kafadarı, köpektän korunarak, auldan çıktı da evä gitti. Petri içeri girdi: mamusu masa üstünä imekleri koymuştu, biber hem patlacan mancası gözäl kokardı. Petri çabuk yaptı gimnastikasını, yıkadı üzünü, ellerini, dişlerini da oturdu ekmek imää. Petrinin kızkardaşçı da kalkmıştı, yıkanmıştı; Petri oturttu onu yanına, anası ona da imää koydu.

Geçti taa yarım saat. Petri hem onun kızkardaşçı sofradan kalktılar, anası da başladı bulaşıkları yıkamaa. Petri topladı läözümni kiyatlarını da koydu çantasına, onun kızkardaşçı mamusuna yardım etti.

Geçti genä yarım saat, genä işidildi köpek salması. Petri, giyinip, aldı çantasını, öptü anasının yanaanı da kafadarınnan bilä şkolaya gitti.

§ 40. Çizgi katlı cümlelerdä

Çizgi baalayıcısız katlı cümlelerdä koyulêr:

1. **Açan cümlelär göstererlär hızlı diişilän işlemler.**

Örnek: Kaar yaayêr – erider, yaayêr – erider.

2. **Açan bir cümle nin maanası karşı koyulêr başka cümle nin maanasına.**

Örnek: Ateş hızlı yanardı – suyun neeti dâ yoktu kaynasın (Yaraştırın: Ateş hızlı yanardı, ama suyun neeti dâ yoktu kaynasın).

3. Açan birinci cümle gösterer ikinci cümle dâ lafedilän için zamanını ya kolaylımı.

Örnek: Olacak üülen – brakacez işi. (Yaraştırın: Açan olacak üülen, brakacez işi).

4. Açan birinci cümle nin maanası yaraştırılêr ikinci cümle nin maanasınan.

Örnek: Açan üfkeli bakêr – suratını biber yakêr (Yaraştırın: Açan üfkeli bakêr, sansın suratını biber yakêr).

5. Açan ikinci cümle yapêr bir çıkış te o işlemdän, angısı için annadılêr birinci cümle dâ.

Örnek: Ceviz yatkaları tatlı – olur mu onnarı sevmemää? (Ceviz yatkaları tatlı, te bunun için onnarı olmaz sevmemää).

- Annadın, nezaman baalayıcısız dalsız katlı cümlelerdä sadâ cümlelerin arasında çizgi koyulêr. Örnek verin.
- Nasıl lâazım kontrol yapmaa, ki annamaa, ani çizgi katlı cümle dâ dooru koyulmuş. Kendi örneklerinizdâ gösterin. İnanırın.

1. **Annadın, neçin aşıadaki cümlelerdä koyulu iki nokta ya çizgi.**

1. Sokaktan koyun sürüleri çoktan geçtilär – toz aulların yanında kesildi. 2. Bir yıl izmet ettim – bölä iş taa görmedim. 3. Çektim tetii – tüfek patladı. 4. Sesirgendim, işiderim: çırpılık altında fişirtı var. 5. Açan fena bakêr – ateşä attirêr. 6. Hazırlayın para: gelän haftaya tükenä çok eni mal gelecek. 7. Öküzlär sürer – beygırlär dinnener. 8. Geldi saat sekiz – başlêêrız alış-verişi.

2. **Düşünün da yazın 2-3 baalayıcısız katlı cümle. Annadın onnarın durguçluk nişannarı için.**

3. **Yazın cümleleri. Koyun lâazımını durguçluk nişannarını.**

1. Suuk bulurdu seni kırk kürk altında da o pek keskindi. 2. İslää düşündüynän annadım erif beni çuvala koymuş. 3. Brigada bütünnä çıkmıştı yolu düzmää ilkyaz selleri kaar suları yaamurlar onu oymuştu. 4. Güz geldi herersi oldu meyvalık erik armut zerdeli alma sefteli ayva hem türlü başka işlär. 5. Küçüktü çocuk ama tez gözümä girdi çemrekti hem lafi erindäydi. 6. Testeräylän çekettik kesmää da sıbıttık onun dişleri kırıktı. 7. Geldik evä boş sepetlärän yoktu birerdä mantar. 8. Buzlu hem pek kaygın yollarda bölä havada zor gezmää. 9. **Toom**¹ islää erä düştü yaamur olursa verecek büyük bereket. 10. Ay taa göktä yoktu o vakıt o geç duuardı. 11. **Zoruna**² lafımı söledim ölä can **erim**³ düülürdü. 12. **Yaz hazırlêêr kış harcêêr**⁴.

4. *Düştürin aşıadaki baalayıcılı katlı cümleleri, yapın onnarı baalayıcısız, koyun lääzımı durğuçluk nişannarını da tefterlerinüzä onnarı yazın. Verilmiş ornää kullanın.*

1. Eer olursa vakıdım bän gidecäm musaafirlää Canabinizä. 2. Açan alacan kinoya bir bilet açiver bana bir telefon. 3. Eer dün geläydin bana vereceydım sana benim kiyadımı. 4. Deredä sular zeedelendi hem çabuk akêr neçinki bütün hafta yaamurlar yaadı. 5. Bayırın tepesini duman sardı onuştan yırıktan onu zordu görmää. 6. Trendä bän uyandım da gördüm ani yolun yarısını artık geçmiştik. 7. Çuvalı doldurduk karpuzlan onuştan o pek aardı.

Örnek: Eer istärsän kısmetli olmaa, ozaman hazır ol bütün kuvedini hem havezliini bu neet için koymaa.

İstärsän kısmetli olmaa, hazır ol bütün kuvedini hem havezini bu neet için koymaa.

5. *Aşıadaki baalayıcısız dallı katlı cümleleri yazın, onnarda baş hem dal cümlelerini bulun, shemaya görä belli edin.*

1. Nicä çalgıcı, ölä dä oyuncu (*söleyiş*). 2. O pek islää adamdı: onunnan dostluk yapan insannar lafetmää doymazdı. 3. İşlär kötüydü – bu taşlı erdä hendek kazmaa zordu. 4. Kim toprakta işleer, o biler, ne o çiftçilik. 5. Bän görerim, sän kaavi erifsin (*D. Kara Çoban*). 6. İşittim, orada satılırmış besli beygırlär. 7. Näända görmüşün, kızlar korkulu erlerä gitsinnär, traktoru haydasınnar. 8. Var umudum, dostum yapsın bu iilii sana. 9. Tarlada bir-iki çizi döndülär-dönmedilär, başladı ufacık yaamur yaamaa. 10. Sabaalen saat altı oldu-olmadı, avtobus insannarın yanına geldi. 11. Oli saadı mı inekleri, o saat paklêêr, yikêêr onnarın erlerini (*N. Tanasoglu*).

TEST „Kath cümlelär” (birkaç dal cümläylän, dalsız hem baalayıcısız)

1. Aşaadaki angı kath cümledä var iki dal cümlä?

- Bucak, Bucak, duuma erlär! (*N. Tanasoglu*)
- Açan sän çok bakêrsın güneşli havaya, çekedersin orada görmää ölä işlär, angılarını başkası görmeer (*S. Bulgar*).
- Nesoy insan sade burada görmeersin: biyaz sargıylan, buruk çarıklan, yamalı arkaylan (*D. Kara Çoban*).
- Kázma kuyu aalemä, kendin düşärsin (*söleyiş*).

2. Aşaadaki angı kath cümledä var iki birsoy dal cümleleri?

- Hava bulutluydu, ama dışarda sıcağı.
- Yaamur yaayardı ölä hızlı, sansın bakırından su dökülärdi.
- Aşırıdan gelmä dostum yazardı benim adresimi hem yalvarardı, ki bän uurayım ona, ki bizim karşıgelmemiz bitki olmasın.
- Ölä karannık çöktüydü, ani biz dayma yolu kaybedärdik.

3. Aşaada angı cümlä baalayıcısız dallı kath?

- Geç olsun, ama güç olmasın (*söleyiş*).
- Hepsini erken uyandırêr, makar ki saat kullanmêêr (*bilmeycä, horoz*).
- Küüyün insannarına radio getirdi haber: yaarin avşamnen geler artistlär konfert göstermä.
- Almış bakırı paraylan da gitmiş o adama, angısı evi satmış ona (*masaldan*).

4. Aşaadaki angı cümlä baalayıcısız dalsız kath?

- Çan urdu, tren gitti, onun yalabık pençereleri kaybeldi.

- Kumi gitmiş saadıcına da istemiş kosayı (*masaldan*).
- Avşam olduynan, dostlar lafsız sokaa çıktılar da kultura evinä gittilär.
- Çok laf – aarlık, ama susmak – varlık (*söleyiş*).

5. Aşaada bulun o dalsız kath cümleyi, angısında ikinci cümlä ilk cümlemin işleminä çıkış gösterer.

- Kızçaaz sa pırıldak gibi dönärmış, çok iş yaparmış (*masaldan*).
- Gecä dolu aydan şafk gelärdi, ama evimizin yanında sokak karannıktı.
- Ya, kayıl olun oturmaa bir-iki saatçaaz, bän yapacam sizin patre-dinizi (*D. Kara Çoban*).
- Kimsey annamazdı, neredän bu ihtär dädü bulêr bölä yalpak laflar.

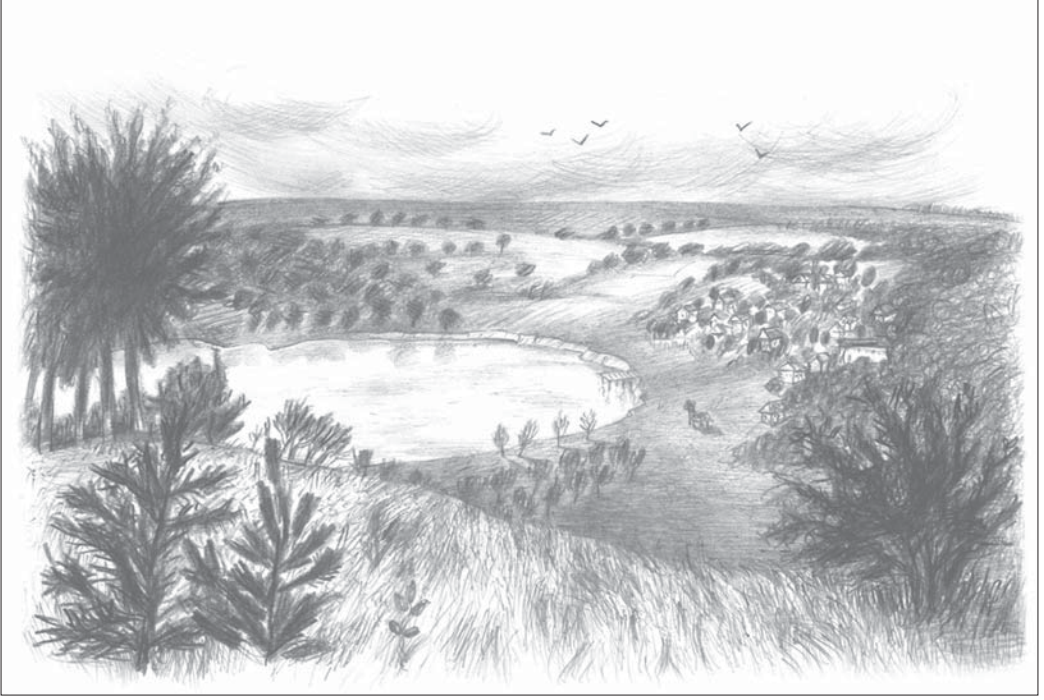
6. Aşaadaki cümlelerin angısında var brakım dal cümlesi?

- Makar ki dostum bendän bir yaş büük, o beni herkerä sesleer.
- Geçirer Kalina anasını hem bobasını tokadadan da geeri döner (*masaldan*).
- Geler onnarın sesinä keçi da, açan annêêr, kendi kuyruunu kemirer (*masaldan*).
- Dostunu aldattın – kendini sän sattın (*söleyiş*).

7. Aşaada verili cümlelerin angısında var yaraştırma dal cümlesi?

- Ördek deredä, kuyruu sa elimdä (*bilmeycä, çölmek*).
- Adam, aulunda pınar kazarkan, bir bakır para bulmuş (*masaldan*).
- Yaamur yaayarkan, ölä karannık oldu, sansın kara bulutlar erä indi.
- Ama o çemrek kız ellän külleri atmazmış, atarmış bir kül kaşınnan (*masaldan*).

NATURA

Yukarkı resimä bakıp, yazın birär yaratma, açıklayn bu temayı: „Ne bän bilerim Bucak tarafın naturası için”. Kullanın artistik stilini.

Yaratmada açıklayn bu soruşları:

- Neredä bulunêr Bucak tarafı?
- Bucak tarafın kırların, çayırların, başçaların, baalarların gözellii.
- Ne bän bilerim tarafımızın gölleri hem dereleri için?
- Kim läüzim tarafın paklını hem gözelliiini korusun?
- Necin ana tarafın naturası bizä en paalı?
- Ana tarafın naturası – bizim pak soluumuz hem umudumuz.
- Ana tarafın naturası her zaman gözäldir.
- Yazın kimi gagauz halk söyleyişlerini, uygun sözlerini, yakışıklı laf çevirtmelerini tarafımız için hem natura için.

SÖZ TEORİYASI

1. Aşağıdaki teksti „Zebra Afrikada yaban beygiriştir” okuyun, onun içindeliini sıradan annadın. Bulun da ayırı annadın zebranın görünüşünü. Bu tekstdän, üçür katlı cümlä çıkarıp, teftelerinizdä yazın, onnara sintaksis analizi yapın.

Zebra Afrikada yaban beygiriştir

Afrikanın uçsuz-kenarsız kırlarında kaç-kaçınêrlar büük zebra sürüleri.

Zebra ev beygirlerinä benzeyän bir hayvandır, ama onun derisini birkimsey sansın maasuz boyamış kara hem açık biyaz boyalarlan, angıları, kayış gibi, sarêrlar onun herersini: sırtını, şkembesini, ensesini, bacaklarını, kafasını, kuyruunu. Bölä gözäl „kayışçıklar” başka hayvannarda yok hiç birisindä dä! Zebra bir gözäl, kaavi hem kırnak hayvandır! O kirli hiç gezmeer. Çok kerä var nicä **görmää**¹, netürlü zebralar biri-birini paklêêrlar, uunarak arkalarinnan, omuzlarinnan, elelerinnän. Böläydür onnarın yıkanması! Butürlü yıkanmak taa sık olêr zebraların aylesindä. **Yıkanmak**² yardım eder zebraların aylesini bireri toplamaa, **ayledä**³ dostçasına yaşamaa. Eer ayledä yoksa kim paklasın tozları, yada çetkalasın onnarı, ozaman zebra yuvarlanêr toz içindä, sora, uunup bir aacın kökünä, silkiner, paklanêr. Zebranın var güür, sık büüyän elesi.

Zebraların sürüsü pek çoktur, kimi sürülerdä olur olsun beşüzdän zeedä hayvan. Kırlarda onnarın kaçınmasından kırmızı toz pek yukarı, gökâ dooru, kalkêr, da bu ufak tozçaazlar pek yırıktan görüner. Zebraların hızlı kaçınmasından ölä büük gürültü işidiler, sansın gök gürüldeer. Açan sa zebraların sürüsü razgeler bir otlu erä, onnarın kaçması yavaşı-yêr, sora da durgunêr. İri hem kaavi dişlêrlän zebralar kuru otları, erdän çekip-çıkarp, iyerlêr. Zebralar pek kuşku otlêêrlar, otlayarak seslenerlêr, soluu, lüzgeri kokêrlar. Kimêr kerä ansızdan onnarın kulaklarına lüzgêr getirer neredänsä aslan ulumasını. Bu ulumayı zebralar pek ii bilerlêr, tanıyêrlar! Osaat otlar aazlarında onnar dikerlêr kulaklarını, biraz seslenip, doorudêrlar kafalarını o tarafa, neredän bu duşmanın ulumaşı işidiler. Annayıp, ani bu sefer aslan pek yırıkta bulunêr, zebralar genä raat-raat çekederlêr otlamaa.

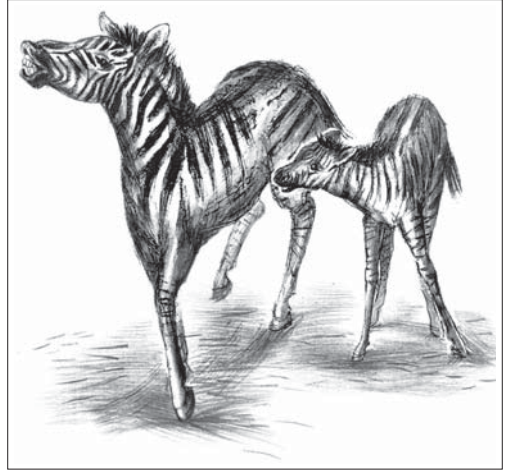
Açan üülenä dooru sıcaan kızgınnı kalkêr, zebraların sürüsü genä yolları alêr. Bu sefer sürü başlêêr aaramaa geniş dereyi, angısının suyu serinnik verer. Bulup dereyi, onnar duruklanêrlar suyun kenarında, birdän girmeêrlar su içmää, korkêêrlar su içindä olmasın krokodil.

Ama susuzluk üsteleer korkuyu. İlkin girerlêr suya en korkmazlar, sora onnarın ardına hızlanêr suya sürünün kalan hayvannarı da. İçip doyunca suuk su, sürü genä döner kır uvasına.

Zebraların yaşaması dolu korkuylan. Aslannar, kaplannar, kuduz köpeklêr hererdä onnarı kollêêrlar tutmaa. Kimêr kerä bu duşmannar sürüdän geeri kalannarı tutêrlar, onnarı yıkıp, paralêêrlar, yaanısını iyerlêr. Bir zebra var nicä çeksın 250 kila. Zebra pek hızlı kaçêr, onun kaçmak hızlılı – 55 kilometra bir saatta. Ama kimêr kerä bu hızlı kaçmak ta onnara yardım etmeer. Zebraların duşmannarı saklanêrlar gümelêr içindä, da ansızdan tutabilerlêr bu hayvannarın birisini yada birkaçını! Krokodillêr dä, saklanıp derelerin bataklı sularında, bekleêrlêr zebraları, gelsinnêr su içmää, da ozaman tutêrlar onnarın kimisini.

Gecä zebra lar uyuyêrlar, ama onnarın var kendi bekçileri, angıları uyumêêrlar, seslenerlâr herbir fışırtıya. Açan „bekçilâr” duyêrlar, ani duşmanın biri onnara yaklaşêr, onnar uyandırêrlar sürüyü, da sürü bu erdân başlêêr kaçmaa. Çok kerâ olêr olâ, ki ihtâr yada hasta zebra lar hızlı kaçamêêrlar da geeri kalêrlar, ozaman sürü duruklanêr biraz da bekleer geeri kalannarı, etişinnâr deyni.

Zebra lar pek koruyêrlar aylelerini. Açan leopardlar yada aslannar sürüdân ayırdêrlar bir zebra aylesi, aynenin başı – bir erkek zebra yalnız çıkêr duşmannara karşı, onnarı durgutmaa savaşêr: yatıp, duşmanı tutêr, sora, dalayıp, erâ urêr, buumaa çalışêr, aylesi yıraa kaçsın deyni.

Açan sa dişi zebra da kuli duuêr, o birkaç gün başka zebra ları kendi yanına hiç yaklaştırmêêr, küçük kulicik sade onun memelerinä, südüne hem sesinä alışsın deyni. Küçük kulicik bölâ üüener tanımaa, da kalaba sürüdâ tez bulêr kendi anasını, şaşımêêr başkasınnan.

Pek meraklıdır, ani zebra ların kulileri duuêrlar kırmızı hem beyaz boyada. Kırmızı boyada geniş çizgilâr sarêrlar kuliyi doz-dolay, sora büüdüyân, bu kırmızılar kara olêrlar.

Çok kerâ büyük sürülerdâ herbir ayledân kulilâr, bireri toplanıp, barabar kaçınêrlar, yarışêrlar biri-birinnân. Onnar kimâr kerâ oynêêrlar avcı oyunlarını – koolêêrlar yabancı kuşlarını, kelemâ sıçannarını. Kulilerin büyük kara gözçeezleri, kırmızı yalabık arkacıkları pek gözâl görünerlâr te onnara, kim geler zebra ların sürülerini siiretmää.

Büünkü günnerdâ, nicâ dâ evel, Afrikanın kırlarında oyanı-buyanı kaçınêrlar serbestli sevân hem pek gözâl zebra hayvannarı. Gördüyân onnarı, yok nicâ sevinmeyâsin yada şaşmayasın!

aslan – lev

kuduz köpeklâr – akıldan bozuk köpeklâr

2. Yukarkı teksti „**Zebra Afrikada yaban beygiri**dir” kullanarak, kısadan yazın birêr tekst zebra ların kulicikleri için. Teksttâ yukarkı resimâ görâ yazdırma elemetlerini kullanın.

3. Okuyunuz hem annadımız aşaadakı tekstin içindeliini. Koyun ona ad. Bulun onda publiştistik stilin elementlerini.

Bân çok vakit vardır durdum küüyün orta erindân geçân dereciin kenarında, sevineräk hem kahurlanarak, aklıma getireräk geçmiş hem yaşanmış oluşları, düşüneräk bu geçmiş kararlara hem diişilmeklerâ. Aklıma getirerim, ani benim yaşamam baalı bu küçük dereciklân, angısı yazın bu eşil hem pelikli otlarda buulêr. Dereciin kenarlarında boş er yok, kimi erlerdâ büüyêr çiçekli çimen.

Burada geçti benim küçüklüüm, burada benim gözlerim önümdâ seftâ açıldı bana bu diri hem güneşli dünnâ. Burada bân işittim seftâ ana dilimdâ söz, burada sesledim halk türkülerini. Burada bân annadım hem sevdim ana tarafın sıcaanı, angısı beni duudurdu hem büüttü.

Gececek çok vakıt, sanêrım şindi bân, ani gelân evlad boyları soraceklar bizä, nasıl biz bu çok güçlü, duygulu hem kahırlı günnerimizdä yaşadık. Düşünerim bân, ani biz lââzım unutmayalım bu toprakta yaşayannarı – dedelerimizi, dädularımızı, bobalarımızı, angıları kurmuşlar hem korumuşlar bu dili, angısınan şindi biz yazêrız hem lafederiz.

Ş 41. Lafetmâk stilin janraları

Aklınıza getirin, ani lafetmâk stili kiyat stili diildir. Bu stil kullanilêr o tekstlerdä, angılarında yazılı içerdä, sokakta, aulda hem başka diil ofițial erlerdä sözleşmâk için. Lafetmää deyni ayırılêr bol, serbest, en annaşılın laflar. Bu stilin baş neetiştir bunnar: biri-birinä haber, düşünmâk sölemää, annaşmak yapmaa.

Lafetmâk stilin var bu janraları: **bilet, telegrama, açık kart, teklif, vizit kartı.**

Bilet var nicä olsun birkaç türlü.

Birinci, bilet – o bir dokument, ani bir kişinin var dooruluu kullanmaa neyisä paraylan.

Örnek: avtobuslan, trennän, uçaklan gitmää bir erä kadar alınêr bilet paraylan; bilet alan kişinin var dooruluu, gitsin nereyäsä kendi neetinä görä.

İkinci, bilet veriler o insannara, angıları üürenerlär bir erdä yada, bir partiyanın azası olup, onun tarafını tutêrlar.

Örnek: partiya bileti, profsoyuz bileti, student bileti.

Üçüncü, bilet deniler bir yada yarım sayfaya, angısında var kısadan tekst bir oluş için yada bir pek lââzımın iş için.

Örnek: teklif bileti, ekzamen bileti.

Telegrama – kısadan çabuk verilân bir haber, angısı gider telegraftan yada radiodan. Telegramalar vardır hızlı gidän – **sadä** hem pek çabuk gidän – **yıldırım**.

Açık kart (otkrıtka) – maasuz bir pošta kiyatçı, angısının bir tarafında var açık yazılar, öbür tarafında – renkli resimnär.

Teklif – o bir kısadan mektub, angısında var yalvarmak yada te bu teklif: pay almaa bir toplantıda, bilim konferenşiyasında eki yortuda. Taa sık ofițial teklifleri kullanilêr.

Vizit kartı – küçüräk, çetin, beyaz bir kartonda basılmış yazı, angısından annaşılêr ofițial kişinin soyadı, adı, onun zanaatı, çalışma erin adresi, iş hem ev telefonnarı. Bu karta görä taa sık ofițial vizitleri yapılêr.

- Angı stilä deniler lafetmâk stili?
- Bu stilin baş neeti angısıdır?
- Sıralayın lafetmâk stilin janralarını.
- Neyä bilet deniler? Kaç türlü bilet olur olsun?
- Neyä deniler telegrama hem açık kart?
- Neydir o teklif hem vizit kartı?
- Siz bilersiniz mi lafetmâk stilin janralarını kullanmaa? Annadın.

§ 42. Yaratma kem takrir yazmak publiştika stilindä

Aklınıza getirin, ani publiştik stili kullanılêr taa sık gazetalarda hem dergilerdä. Bu stilin baş neeti te bunnardır: okuyucuları düşündürmää, inandırmaa, havezlendirmää. Bu stildä taa sık kullanılêr dooru, annaşılır laflar türlü haberleri vermää deyni, ama olur kullanılsın süretli sözlär dä. **Süretlik** tarafından **publiştika stili** yaklaşêr **artistika stilinä**.

Onuştan yaratma hem takrir taa sık yazılêr diil sade publiştika stilindä, ama publiştika hem artistika stillerinnän karışık.

Yaratma yazmaa deyni, en ilkin, yaratmanın temasını läözüm düşünmekli aklından geçirmää, kararlamaa, nelär girer bu temaya, neredä bu temanın sınırları, nelär var nicä yazmaa, angı material taa derindän bu temayı açıklayacak.

Bundan sora läözüm yaratmanın öz fikirini bulmaa. Yaratmanın baş fikirini açıklamaa deyni, yaratmada läözüm kullanmaa en annaşılan, inandıran argumentleri, angıları düşündürecek, dalgalandıracak okuyucuları.

Yaratmanın var çeketmesi (girişi), öz payı hem bitkisi. Yaratmanın bu strukturasına görä plan yazılêr. Yaratmada planın herbir soruşuna argument veriler, sıradan açıklanêr yaratmanın teması, olayları, öz fikiri. Yaratmanın bitkisindä çıkış yapılar, gösteriler avtorun bakışı bu tema için yada yaratmanın öz fikiri için.

Yaratma var nicä olsun **yazdırmalı, fikirlemeli** hem **annatmalı** (bakın kiyadı, "Gagauz dili" V-inci klaslara).

Bir yaratmada var nicä olsun hem yazdırma, hem annatma, hem fikirlemä söz tipleri yada onnarın elementleri. Onuştan yaratmayı yazannar läözüm ilerdän düşünsünär, nicä, angı söz tipi yaratmada baş olacak, angıları da – yardımcı.

Hep bölä **takrir** dä yazılêr. En ilkin, läözüm düşünmekli seslemää okunmuş teksti yada dikat okumaa verilmiş teksti. Sora, aklından geçirip tekstin içindeliini, bulmaa onun temasını hem öz fikirini, yazmaa o lafları, o argumentleri, angıları açıklayacak takririn baş fikirini. Takririn dä strukturası te böläydür: giriş, öz payı, bitkisi. Bu strukturaya görä läözüm takrirä plan yazmaa. Sora planın soruşlarını läözüm açıklamaa, kullanarak publiştika hem artistika stillerini.

Takrirlär var nicä olsunar **sıradan, kısıdan, ayırmaklı, yaratmalı** işlän (bakın kiyadı, „Gagauz dili” V-inci klaslara).

1. *Aşaadaki temaların birisini ayırıp, yazın birêr yaratma, kullanarak annatma yazdırma, fikirlemä elementlerini hem publiştika ya artistika stillerini:*

1. Bizim küüyün (kasabanın) gösterilecek erleri.
2. Benim küçüküm.
3. Dostlukta büyük kuvet vardır.

2. *Teksti „Çiçeklik başçası” okuyun, ona plan kurup, yazın birêr sıradan takrir, kullanarak publiştika hem artistika stillerini.*

Çiçeklik başçası

Bu yılın Çilingirlerin çiçeklik başçası¹ gidardı pek gür. İlkyazın² en ilkin başlardılar açmaa çiidemnär, sora ergivannar, laalelär, taa sora zambaklar, aşeşlar, zurnalar. Yazın kolverilirdilär bujorlar, kamçıtar³, ama o uzun gülfatmalar, etişip-geçärdilär aulu, da insan gibi, bakardılar sokaa iki tarafa. Onnarın da köklerinä sarılırdı altıncıklar hem başka tırmaşıcı türlü başça gercikleri⁴.

Güzün dä geç vakıdadan, kaarın da altından hep gösterirdilär dolu içli, şıralı boyada hem gözäl kokar güz çiçekleri. Onnarı ev saabileri çalışkannıklı toplamışlar, top-top baalamışlar da çölmeklerä koymuşlar. Taa biraz suuk urduynan, gözäl güz çiçekleri geçecekler maazaya kışlamaa...

Sokaktan geçennär, görüp alçarak aul aşırı bu başçacıkta dünnä gözelliklerini, sevinirdilär. Çiçeklär gözelliklerinnän kimi geçennerı durgudurdular bir-iki kıpıma. Onnar bakardılar da, beki, az buçuk unudurdular yaşamanın hergünkü zorlarını hem kahırlarını. Ev saabisi Demirçu Todur da aar işindän sora sıkça, aardılıp başçacının auluna, havezlän bakardı dünnenin şen boyalarına, sevinip, dinnenirdi teninnän hem ruhunnan. Haliz burada o büük çekiçtän yorgunnuk sansın taa ilin hem taa tez geçärdi (N. Baboglu).

3. Aşaadaki teksti „Trendä“ okuyun, onun içindeliinä görä plan kurun, yazın birär kısıdan takrir, kullanarak publiştistik hem artistik stillerini.

Trendä

Kızımnan¹ Ninaylan gelirdik Tumarvadan Çadıra. Pindik² trenä saat ondokuz buçukta avşamnen. Taman erleştik, işidildi titsi uzun bir sıkılık. Benim kızım dapturu geldi, bakardı benim gözümä³.

– Ne, korktun mu? – sordum bän Ninaya, – korkma, o tren çekedeceykän, ölä bir baarmak verer. Te artık darttı, gideriz...

Vagonnar başladılar «tangır-tungur» ilerlemää. Geeridä kalırdı evlär, aaçlar, yol boyunda taş hem kömür tepeleri⁴. Bir nedän sora biz artık çıktıydık kasabadan. Trenimiz hep taa hızlanırdı, alatları kavrasın yolu. Onunnan da barabar sol tarafı mızda gün dä alatları kauşmaa.

Biz kızımnan otururduk pençerä boyunda karşı-karşıya, kasabada gezmeklerdän yorulmuştuk, ama istemäzdik uyumaa, mayıl olurduk pençerä aşırı oynayan uzaklara... Yaz avşamı git-gidä koyulaşırdı, olurdu gecä. Karannık yavaş-yavaş çalışırdı kaplasın dünneyi. O, nicä bir insan, sin-sin sokulurdu kır-lara, ilkin erleşirdi alçaklara, sora kaplardı başka erleri dä. Bakmadaan avşamın karannına, tarafımız islää seçilirdi. Yolumuz gidardı Yalpu çayırların ortasından. Demir yolun boyunda yalabırdı derenin duruk suyu. Sıcak gecedä ırtırların seslerinnän karışardı kurbaaların yakırtıları. Bir eski sazdan yapılı tırlanın yanında yatırdı koyun sürüsü, çoban da kırığıasında dayalı neyäsä düşünürdü... Saa tarafımızda, göktä,

peydalandı harman kadar dolu ay. O uzadırdı çobanın gölgesini taa papşoyluk boyuna kadar. Tırladan geldi trenin kömür tütününän karışık taazâ piinir kokusu. Kızım sordu:

– Bu küü, ani görüner, diil mi Kazayak küüsü?

– Tanıdın, – cuvap ettim bän, – şindi, taa yarım saattan sora, etişecez evä, te önümüzä görüner Çadır kasabamız da.

(N. Baboglu)

1. Aşaadaki teksti „**Kuan balını sevän kuşcaaz**” okuyun, onun içindekisini annadın, söläyin, angı stildä yazılı bu tekst. Tekstin planını kurup, yazın birär takrir. Elbetki, kiyadı läüzim kapamaa, açan başlayacenz takriri yazmaa.

Kuan balını sevän kuşcaaz

Kuan **balını**¹ sevän kuşcaaz – bu ölä bir küçüräk kuşcaaz, benzeer bizim saçak kuşuna, ama o taa büüceräk hem onun tüüceezleri dä taa biyaza benzeer. O yaşêr Afrikada.

Afrikanın insanları hepsi bilerlär hem beenerlär kuan balını sevän kuşcaazı. Bu küçük kuşcaaz çok kerä insanlara gösterer yolu, neredä kuannar yapınmış, neçinki kendisi dä pek sever kuan balını imää.

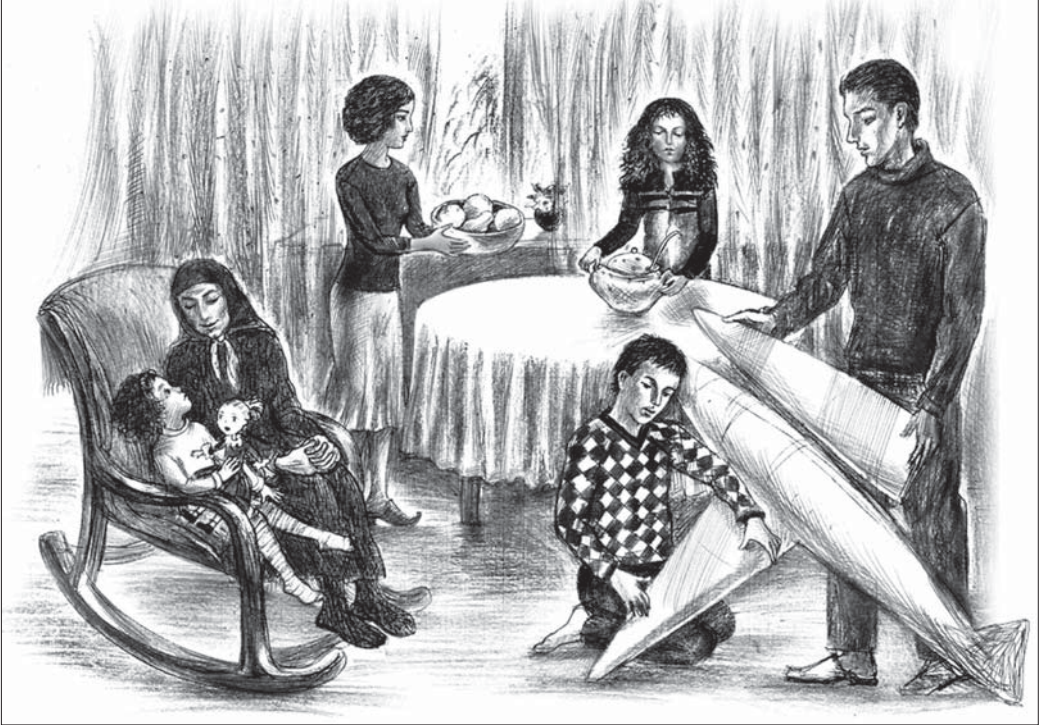
Afrikada yaban kuannar dayma **daalarda**², kalın aaçların deliklerinde, erleşerlär da bal orada yapêrlar. Bu kuşcaaz, bulup kuannarın **hotullarını**³, başlêr incä sesçäzlään baarınmaa, bölä o kaldırêr şamata da uçêr o tarafa, neredä insanlar yaşêr.

Oradaki insanlar pek ii bilerlär bu kuşcaazın tabeetini, onnar annêrlar, ani kuşcaaz, uçup-geldi burayı, insanları daaya çarmaa deyni. **İnsanların kimisi yollanêrlar orayı, neredän işidiler kuşcaazın sesi**⁴. Kuşcaaz da, baarınarak, uçêr daaya dooru, göstereräk insanlara o aacı, neredä kuannar yuva yapmışlar.

Bulduynan o aacı, kuşcaaz, uçarak, dolaylêr birkaç kerä onun tepesini, sora aacın bir dalına konêr da susêr. İnsanlar sa, ürküdüp kuannarı, alêrlar onnarın tatlı ballarını. Hem herkerä insanlar unutmêrlar bu kuşcaazı da, brakêrlar ona birazık kuan balı. Ko o da isin kendi payını çalışması için!

AYLÄ

- Neredän belli, ani resimdä bir islää aylä? Açıklayın kendi fikrinizi. Inandırın dooruluunuzu.
- Siz dä yardım edersiniz mi evdekilerinä? Nelär yapêrsınız evdä? Açıklayın.
- Dädularınız hem babularınız (malileriniz) sizinnän osa ayırı mı yaşêêrlar? Açıklayın, nelär onnar yapêrlar?
- Ayleyä deyni nezaman islää: çok uşakkana mı osaydı az uşakkana mı? Neçin? Inandırın dooruluunuzu.
- Ne läözüm yapmaa, da sän ayledä sevgili olasın?
- Ayledä kimneri läözüm hatırlamaa? Neçin?
- Aylenezdä sizä kim yardım eder?
- Neylän başkalanêr gagauzların küü ayleleri kasaba aylelerindän? Neçin? Inandırın.
- Yazdırın gagauz aylesinin birisini.

SÖZ TEORİYASI

§ 43. Publiştika stili: statya, reportaj, intervyu

Publiştika stili – söz stillerin birisiydir. Publiştika stilini jurnalistlär taa çok kullanêrlar gazetalarda hem dergilerdä, radioda hem televiziyada. Publiştika stilindä yazılêr statyalar, reportajlar, intervyular, habêrlär hem türlü informaçiyalar.

Statya – publiştika yaratması (annatması), angısında kısından annadilêr belli birkimsey yada bir oluş için gazetada yada dergidä. Statya yazılêr publiştika dilindä.

Reportaj – bildirim yada annatma şindi olan (geçän) oluşlar için, angısını avtor görer yada siireder kendi gözlerinnän. Reportaj var nicä olsun gazetada da, radioda da, televiziyada da. Reportajı var nicä yapmaa (kurmaa) sport oluşları için da, bir konkurs için dä (neredä yarışlar olêr), kırdä yapılan (tamannanan) ilkyaz yada güz işleri için, neredä gösteriler, kim pay alêr, ne işlär (oluşlar) olêr, neredä olêr, nekadar vakıt gider bu yarışlar h.b.

İntervyu – o bir annatma bir oluş için, ama annadêr o oluş için bir avtoritetli, saygılı adam, angısı cevap eder korespondentin soruşlarına. İntervyuda en ilkin önemni kabletmää cevap bölä soruşlara: nicä siz düşünersiniz, saygılı...; ne verdi bu yarışlar? Neçin...? Var mı fayda...? h.b. İntervyu – bu bir dialog anılmış sportsmennän, yarışmakta pay alannan, onun bakışını geçän (gidän) oluşlar için, yada bir dialog bilinir büük adamnan.

1. *Okuyun teksti, söläyin bu publiştika stilin çeşidini: statya mı, reportaj mı osaydı intervyu mu. İnandırın kendi dooruluunuzu.*

Dikat olun!

Dikat olun! Dikat olun! Futbol meydanında buluştu iki futbol komandası: „Çayır” hem „Bayır”. „Çayırın” forması eşil, ama „Bayır” komandanın forması sarı. Güüslerindä dä latin bukvalar „Ç” hem „B”. „Çayırın” tokatçısı Nazarcı Vasi, ama „Bayırın” – Kusursuz Petri. İkisi dä onnar çok yıl durêrlar tokatlarda hem pek siirek topları kaçırlar kendi tokatları na. Büün haliz, ani karşılaştılar „Çayırılan” „Bayır”. Oyun olacak pek meraklı hem kızgın.

Herbir komandanın oyuncularınnan bän sizi, paalı siiredicilär, tanıştıracam oyun vakıtında, ama şindi komandalar çekederlär oyunu. Top bulunêr arbitranın elindä, angısı hazır onu atmaa yukarı, da çekedecek oyun. Büün futbol daavacısı 1-inci kategoriyalı arbitra Çakmak Miti.

Oyun çeketti. Birdän-birä „Çayırın” futbolcuları, kapıp topu, biri-birinä pas yaparak, dooruldular Kusursuz Petrinin tokatlarına, angısı pek kuşku siireder oyunu. Yabancı Koli urêr topa, da top geçer bir-iki santimetra tokatların üstündän. Siiredicilär kâr soluunu

tuttular, ama boşuna... Stadionda taa çoyu isteerlär „Bayır” ensesin, ama diil belli, tamannanacak mı onnarın umutları, çünkü „Çayır” da pek kaavi komanda...

2. *Okuyun teksti da söläyin publiştika stilin angı çeşidi bu: reportaj mı, intervyu mu osaydı statya mı.*

Korespondent: Zaman hayır olsun, saygılı Simu bey! Bän bilerim, ani siz geldiniz „Çayır” komandaya da işleersiniz trener artık beş yıldan zeedä. Ozamannar komanda pek yufkaydı. Annatsanız, nicä siz kısa vakıdın içindä kaldırdınız onu bölä üüsek uura?

Trener: En ilkin, bän çekettin futbolcularla tanışmaa, soruşturmaa herbirin yaşaması için, herbirin zoru için; bakmaa hem hesaba almaa herbirin karakterini: neyi beener, neyi beenmeer... Bu komandada işi çekettiktän sora bän bir yıla yakın kaybettim, onnarı annayınca. Ama diil boşuna. İltän onnar kendilerini bendän uzacık tutardılar, ama şimdi herbir zorlarını, sekretlerini bana açıklêrlar, dişiplinayı tutêrlar, seryoz işleerlär, çalışêrlar...

Korespondent: Nicä bulêrsınız, saygılı Simu bey, kim büün enseyecek?

Trener: „Bayır” komanda pek kaavi. Bunu bän bilerim. Taa dooru demää: „kaaviydi”. Ama bitki vakıt, futbolcular gezerlär, hiç eri görmeerlär hodulluktan, sade imzalarını daadêrlar... Alarak hesaba onnarın tarafından bu bollanmayı, bän düşünerim, ani büünkü sayı var nicä olsun: 3:1 yada 2:1. Biz läüzım tarayalım!

Korespondent: Saa olunuz! Dua edecäm, ani büün sizin istediiniz tamannansın! Kalın saalıcaklan.

Ş 44. Publiştika stilin janraları

Bu açıklanmış çeşitlerdän kaarä, publiştika stili kullanılêr „**Tombarlak masayı**” götürärkän, bir **hronikayı** yaparkan, birisinä aazdan yada yazılı **harakteristika** verärkän yada felyeton yazarkan.

„**Tombarlak masa**” – o ölä bir janra, forma, açan toplanêrlar üüenmişlär, bir profildä işleyän zanaatçılar da, kaldırıp aktual soruşları, çalışêrlar bir büük, önemni, pek läüzımnı problemayı çözmää. Lafetmäk sözü (konuşmak sözü) publiştika hem ofițial-bilim stillerin arasında bulunêr, çünkü problemanın önemni brakmêêr, vermeer kolaylık gözelletmää türlü epitelêrlän, cannatmalarla hem uydurmalarla.

Hronika – bu bir istoriya annatmasına benzeer, çünkü onun neeti vermää **oluşları** biri-biri ardısora, **olduu sıralıkta** (annatmaa yada yazmaa). Hronika da götürüer yada yazılêr, dilin (sözün) publiştika stilini kullanarak.

Harakteristika – bu bir ofițial dokument, angısında yazılêr adamın yada bir zaametçinin çalışkannı için, beceriklii için, karakteri için; insannarın arasında kendini kullanması için, onun yaşamaya bakışları için... Harakteristikada veriler adamın en görümnü nışannarı, en parlak tarafları, ii tarafları yada kötü, angılarının o başkalanêr kalan zaametçilerdän.

Felyeton – bu bir gazeta yada dergi annatması büünkü bir önemni temaya, angısında gülmää alınêr birkimsey (onun yaşaması, yaptıkları) yada birbişey, angı

ları yaşamak normalarını bozêrlar, insana yaşamaa engel ederlär. Adetçä felyeton temaları: hırsızlık, sarfoşçuluk, hayırsızlık... Felyetonun dili keskin, acı hem dişli, ki taa peçä acıtsın, acılasın da doorutsun, yok etsin bu fenalı.

1. *Okuyun teksti. Bulun onun janrasını. Açıklayın, angı nişannara görä. İnandırın dooruluunuzu.*

Dermenci Vani bitirdi orta şkolayı 2002-nci yılda. On yılın içindä o gösterdi kendisini nicä bir çalışkan, namuzlu çocuk, angısı hızlı dostlaşêr başkalarinnan, bulêr läázımnı söz temasını, becerer yaklaşmaa insana, hızlı çözmää problemları. Vani sevmeer kavgalaşmaa, çekişmää hem zeedä lafetmää, herkerä durêr lafında.

Dermenci Vani – käämil ool da, çünkü o işlerin taa çoyunu evdä kendisi yapêr, yardım eder hasta bobasına hayvannarı da bakmaa, başka işleri dâ yapmaa...

Vani – käämil dost, angısı beklämeer onu çaarsınnar, ama kendisi gider dostuna, kuvedinä görä yardım eder. O bir kerä bilä dostunu, kafadarını satmaz, aldatmaz.

Vaninin karakteri yımışak, ama läázımsaydı, bitirmeyincä (tamannamayınca) işini, brakılmayacak, yaşamak normasından dışarı birbişey yapmayacak.

2. *Okuyun teksti, söläyin publiştika stilin janrasını. İnandırın dooruluunuzu. Nesoy var nicä adlamaa bu yazıtı?*

1810-uncu yılda küüdä vardı sade 51 aylä.

1812-nci yılda poyraz taraflarından geldi da konu taa 15 aylä.

1816-ncı yılda küüdä artık yaşayardı 80 ayledän zeedä.

1824-uncü yılda herbir aylä kabletti can başına birär hektar toprak.

1830-uncu yılda açıldı klisä.

1836-ncı yılda açıldı başlankı şkola, angısında üürenärdı 48 uşak.

.....

3. *Yazın kısarak bir reportaj sport salonundan basketbol yarışması için yada başka sport yarışları için.*

DİL TEORİYASI

Ş 45. Cümlelerin ayrırlı ikincili payları

Cümlä paylarına, angıları ayrırlêrlar maanayca hem intonaşıyayca, ayrırlı ikincili pay deniler.

Yazıda ayırı ikincili paylar ayrırlêrlar virgüllän, kimär kerä – çiziciklän.

I. Belliliklär ayrırlêrlar, açan belli ederlär öz adlarını da onun ardında durêr: Komrat, **Gagauziyanın merkezi,** genişlener yıldan-yıla. Nikolay Baboglu, **gagauzların anılmış yazıcısı,** 2003-üncü yılda tamannêr 75 yaşını. Dionis Tanasoglu, **anılmış yazıcı,** gagauz dilindä ilk romanı „Uzun kervan” çıkardı.

Cümledä belliliklär ayırılêr yalnız da bulunarkan, ama sade aderliin ardında: *Ona, üürenmişä, Bucakta herbir kapu açık. Sana, sportsmenä, karşı durmaa faydasız. Beni, çiftçiyi, yaza bekleer büyük bereket.*

Ayrıllı belliliklär aazdan ayırılêrlar intonañiyaylan, ama yazıda ayırılêrlar virgüllärlän hem kimär kerä çiziciklän: *Stepan Kuroglu – Gagauziyanın saygılı vatandaşı – okudu eni bir şiirini. Sıncap, aaçlar üstündä yaşayan bir hayvancık, toplêr imeelik kış için.*

Ayrıllı belliliklär baalanêrlar belli olan laflarlan türlü lafların yardımınan: *ya, yada, kâr, hep, osaydı...: Yarasa kuşu, yada kanatlı sıcan, insana büyük fayda getirer. Küülülerin çoyu, taa çok karılar, pazarlarda kliseyâ giderlär. Bizim güreşçi, soyadınca Kalın, halklararası güreş turnirindä ilk eri aldı.*

II. Cümlelerdä *ayırılêrlar hallıklar* da, angıları gösteriler tek hal iştenniinnän yada hal iştenniin laf çevirtmesinnän: *Kalkıp, kaku yaktı lampayı, baktı saada da hızlı çıktı dışarı. Girdiynän içeri, mamu birdän yapıştı sobaya. Alıp kurligayı elinü, çoban aydadı koyunnarı tolokaya.*

III. Tamannıklar da ayırılêrlar, açan onnar kurulu adlıklardan hem kullanılêrlar bölä laflarlan, nicä: *başka, kaarä, erinä, üstünä* h.b.: *Mamudan başka, küüdä taa ii terzi yoktu. Sandidän kaarä, burasını kimseycik bilmeer. Petridä, gözelliin hem leventliin üstünä, çok bilgi dä vardı.*

Ayrıllı tamannıklar, nicä dä başka ayrıllı ikincili paylar, var nicä olsunnar (bulunsunnar) cümlelerin çeketmesindä dä, ortasında da, bitkisindä (sonunda) dä. Neredä dä onnar bulunmasalar, herkerä ayırılêrlar virgüllärlän, hem siirek – çiziciklärän.

1. *Okuyun cümleleri. Söläyin, angı ikincili paylar ayırılêrlar herbir cümledä intonañiyayca aazdan hem nişannarlan (.) yada (–) yazıda.*

O, tırmıklı hem yaralı, döndü daadan. Komuşunun çocundan, adınca Mitrani, girilmedik bir dä başça kalmazdı. Bizim aul, yada başça, taa çok cennet koşesinä benzeer. Uşaklar, gözäl hem kıvrak giimni, dooruldular şkolaya.

2. *Okuyun cümleleri. Bulun onnarda ayrıllı ikincili payları da inandırın kendi dooruluunuzu, durguçluk nişannarını erleştirin.*

1. Sän, küsülü hem kahırlı, girdin içeri. 2. Tilki, sarı tüülü hem uzun kuyruklu, kaçtı daaya. 3. Yaamur durdu, neçinki bulutlar kaydılar bir tarafa. 4. Sokakça gideräk, Nasti kendisinä eldiven örärdi. 5. Petri sölemiş mamusuna, ani büün şkolada iki nota „on” kabletmiş. 6. Mani hepsindän ii üürenän kızçaaz gitti olimpiadaya. 7. Uşak sokakta oynayarkan kaybetmiş evin anatarını. 8. Sofi türkü çalarak yislayardı başçada çiçekleri.

3. *Okuyun. Bulun ayrıllı hallıkları da koyun läüzimni nişannarı. Açıklayın, neçin koydunuz hem inandırın koyulmuş nişannarın dooruluunu.*

1. Bana iki alma verip bekçi uzaklaştı tokatçıktan. 2. Vasicik aalayarık girdi aula. 3. Miti iki tarafa bakınarak atladı aulun üstündän. 4. Bostandan dönärkän bän berttim sol

ayaamı. 5. Klasa girdiynän benim aklıma geldi ani tefter kaldı masa üstündä. 6. Bana dedilär ki döneyim geeri taa karannık olmadaan. 7. İki tarafa kaç-a-kaç kâr ayaklarım koptu. 8. Doni bitirip yılı sade onnuklarlan bir haftaya gitti Moskvaya.

4. *Kurun 4–5-är cümlä, angılarında olsun ayırılı hallıklar, angıları gösterili tek halıştenniklän yada halıştennikli laf çevirtmesinnän.*

5. *Okuyun cümleleri, açıklayın hallıkların ayırılmasını hem onnarın ayırılmak sebeplerini. İnandırın koyulmuş nişannarı. Etişmäz durguçluk nişannarını köyun.*

1. Dolanıp evi batü hızlı girdi içeri. 2. Lüzgär kaavileşärdi sürüylän aydayarak yaprakları önündä. 3. Aylemiz kalkıp sofradan hızlı tutundu iştä. 4. Uşaklar işidip çanı hepsicii dooruldular klasa. 5. Kardaşçım susaraktan alıp sergendän bir alma çıktı dışarı. 6. Bitirdiynän aulda işini dädu çıktı sokaa da başka adamnarlan oturdu lafa.

6. *Okuyun verilmiş teksti. Bulun onun içindä cümleleri ayırılı ikincili paylarlan da inandırın, nesoy ikincili pay onnar hem nesoy nişannar koyulär.*

Aylemiz iştä

Aulda üzümnr artık olduydular. Bileräk, nelär lää-zım, biz hazırladıydık hepsini. Sabaalen kalkıp biz ilkin ekmek idik. Dädu herbirinin kuvedinä görä işleri pay etti. Sora alıp kazannarı çekettik baayı bozmaa. Kazannar dolduynan baka taşıyardı onnarı maazanın önünä da birär-birär dökärdi sepedä. Dädu kıyardı üzümneri şarapananın içinä. Şıra akardı bakır içinä. Bakırlar açan dolardılar, dädu onnarı taşıyardı maazaya da dökärdi fınyılan fiçıların içinä. Doldurup fiçıyı şıraylan, dädu koyardı vranaların erinä birär kartofi, ki fiçıların içinä gübür bişey düşmesin.

Avşamnen işimizi bitirip yıkadık ellerimizi da oturduk ekmek imä. Bitkidä içtik birär çölmek taazä şıra.

§ 46. Doorudan hem kıynaş söz

Sözä, angısı söleler yada yazılär birinci üzdn, **doorudan söz** deniler: *Vasi dedi: „Bän büün şkoladan getirdim dört taanä onnuk”. Maşıcık, kalktıynan döşeendän, her sabaa deer: „Hayırlı olsun dünnä!” Mamusu da ona herkerä cuvap eder: „Hayırlı olsun, uşam!”*

Sözä, angısını söleer başkası, diiştiriräk üzünü hem onun formasını, sade brakarak onun öz fikirini (içindeliini) – **kıynaş söz** deniler: *Vasi dedi, ani o büün getirmiş şkoladan dört taanä onnuk. Maşıcık, kalktıynan döşeendän, her sabaa deyärmiş, ki dünnä hayırlı olsun. Mamusu da uşaana herkerä cuvap edärmiş, ki hayırlı olsun.*

1. *Bulun doorudan sözlän cümleleri da yazın onnarı tefterlerinizdä, açıklayarak, nicä tanıdınız onnarı.*

Petri gider şkolaya. Yolda o buluşêr kafadarlarınnan da sorêr: „Kim yazdı evdeki takriri?” Miti demiş: „Bän yazdım”. Ama Koliylän Dimu susmuşlar. Petri demiş Mitiyâ: „Versänä bän onu yazayım tefterimä”. Miti, düşünmedään, demiş: „Lääzımdı evdä bunun için düşünäsın, ama şimdi geç, kafadarım”. Petri başka bişey dememiş. Gagauz dili uroonda, kafası banka altında, oturmuş, sormasınar deyni. Uroklardan sora Miti demiş Petriyâ: „Bölä kazuslar olmasınar deyni, lääzım evdä hazırlanmaa”.

2. *Bulun doorudan sözlän cümleleri da çevirin onnarı kıynaş sözü hem dooru koyun durguçluk nişannarını.*

Mamu dedi kardaşıma: „Koli git lafkaya da al iki ekmek hem bir kalup sabun”. Koli dedi: „Gidämeyecäm, mamu. Şindi var benim çok işim. Sora gidecäm”. Bir dä işittim sokaktan Todinin sesini: „Koli, gel bizä al kendi tefterini”. „Sän olma ölä, şiret, Todi. Sän aldın, sän dä getir”, Vasi annamış, ani bu işi düşmäzdi yapsın. Ürediciyka dedi, ki öbür uroo deyni hazırlayaymışık aazdan yaratmanın ii personajın patredini.

3. *„Aylä”, „Aylemiz”, „Birleşik aylemiz” yada „Neredä dä olmasam – ayleyâ çeker” temalara görä yazın birär yaratma, bakarak resimä da açıklayarak, nelär resimci göstermiş hem neleri o kaplayamamış.*

§ 47. Doorudan sözdä durguçluk nişannarı

Doorudan söz alınêr kavıçlar içinä: *Miti dedi: „Koli, hadi gidecez top oynamaa”. Koli cuvap etti ona: „Gidämeyecäm, kafadarım, çok işim var”. „Varsaydı, ne? Sora bitirecän işini”, – dedi Miti. „Sän, bekim, ölä yapêrsın, ama bän ilkin işimi bitiririm”, – cuvap etti Koli.*

Açan doorudan söz (D) bulunêr avtorun laflarından (A) sora, doorudan sözün önündä koyulêr iki nokta, açılêr kavıçlar da doorudan söz çekediler yazılmaa büyük bukvadan. Doorudan sözün sonunda kavıçlar kapanêrlar. Doorudan sözün sonunda (bitkisindä) var nicä olsun nokta da, duygu nişanı da, soruş nişanı da: 1) *Maşicik baardı: „Dur, batü! Al beni dä şkolaya!”* 2) *Üredici uroon çeketmesindä dedi: „Uşaklar, büün yazacez takrir”. 3) Sora o sordu: „Kim büün hazırlamadı evdeki işi?”* 1) A: „D!”. 2) A: „D”. 3) A: „D?”.

Açan doorudan söz bulunêr avtorun lafları önündä, ozaman cümleinin çeketmesindä açılêr kavıçlar, doorudan söz çekediler büyük bukvadan, doorudan

sözün sonunda koyulêr läázımnı durguçluk nişanı, kapanêr kavıçlar da sora koyulêr virgül hem çizicik da avtorun lafları çekediler yazılmaa küçük bukvadan. Doorudan sözün sonunda duygu yada soruş nişanı durarsaydı, ozaman virgül koyulmêêr, ama avtorun lafları genä çekediler yazılmaa küçük bukvadan: „**Taa duracez mı burada?**” – sordu çocuk. „**Ya, artma sän benim başımı kendi soruşlarınnan!**” – baardı bakası. „**Tä, yansın fenerin eşil gözü dä gidecez**”, – dedi uşaa mamusu.

1) „**D?**” – a. 2) „**D!**” – a. 3) „**D**”, – a.

Ama avtorun lafları var nicä doorudan sözün ortasında da bulunsunnar. Ozaman bütün cümlelerin önündä açılêr kavıçlar, cümlä çekediler yazılmaa büyük bukvadan, doorudan sözün ilk bölümündän sora koyulêr läázımnı durguçluk nişanı, virgül, avtorun lafları, virgül hem çizicik da ilerlener doorudan söz. Bitkisindä koyulêr läázımnı durguçluk nişanı da kavıçlar kapanêrlar.

1) „*Bän her gün, – dedi Pavli, – kalktıynan, yapêrım gimnastika*”. 2) „*Var mı sendä hesap, ba? – sordu dädu. – Nezaman brakılacan sän istemektän? Olsun hesabın!*” 3) „*Dostlar! Bän kendim hesapladım bu daavayı! – baardı sevinmeliktän üürenici. – Bän artık annadım, nicä bu daava tipleri hesaplanêrlar!*”

1) „**D, – a, – d**”. 2) „**D? – a. – D!**” 3) „**D! – a. – D!**”

Ama doorudan sözlü cümlelär olur kurulsunar butakım da, nicä gösterili aşaadakı shemalarda.

4) „**D? – a. – D**”. 5) „**D. – a. – D?**” 6) „**D! – a. – D**”.

1. Verilmiş cümlelerin yapın shemalarını, açıklayın durguçluk nişannarın dooru koyulmasını. İnanırın shemaların dooru kurulmasını.

1) „Gitmeyecäm bän bireri!” – baardı Länka. 2) „Mamu, beni dä kıra alacan mı?” – sordu uşak. 3) Mamusu cuvap verdi: „Alacam, usaam, ama gidecez yayan”. 4) „Ura! – baardı uşak. – Beni dä kıra alêrlar!” 5) „Sän pek sevinmä, benim zulumcuum. – dedi mamusu. – Sana orada işlemää sıra gelecek”. 6) Mani sordu Vasilkaya: „Sendä dä bölä şirit var mı?”

2. Yazın bu cümleleri tefterlerinizdä, koyarak etişmüz durguçluk nişannarını hem düştireräk nişannara görä (neredä läázım) küçük bukvaları büyük bukvaya yada tersinä.

1) Ya gel burayı çocuuum dedi Trifunun bakası. 2) Bekçi baardı hızlı çıkasınız başçadan, zerä, bän sizi tutarsaydım, kulaklarınızı koparacam. 3) Kim evceezdä yaşêêr sormuş tavşam. 4) Bän sıçan-hızlı kaçan baarmış sıçan. 5) Ya bak dooru benim gözlerimä da sölä sän mi kırdın o masa üstündä duran lampayı. 6) Bän kırmadım baka dedi uşak onu kırdı batü.

3. Bakın resimä verilmiş temaların birisinä „Kim ne yapêr ayledä”, „Herbirinin kendi işi var”, „Kimsey durmêêr haylak” kurun birär küçüräk annatma (yaratma), neredä olsun en aazdan 4–5-är doorudan sözlän cümlä. Cümlelär olmasunnar bir tiptä.

4. Kurun bu shemalara görä birär cümlä. Açıklayın durguçluk nişannarın dooru koyulmasını. İnandırın dooruluunuzu.

1) „D,” – a.

2) A : „D!”

3) A : „D?”

4) „D?” – a.

5) „D!” – a.

6) A : „D”.

§ 48. Doorudan sözüñ kıynaş sözü çevirilmesi

Kıynaş sözlän cümlelär kullanılêrlar, ki aalemin sözüñü sölemää kendi adından, ama diil nicä o sölenmiş başkasınan: *Simu dedi: „Doni, git tez evä da doyur piliççikleri”*. *Simu dedi Doniyä, tezicik gitsin evä da doyursun piliççikleri*.

Kıynaş sözlän cümlelär gösterelär doorudan sözüñ sade içindeliini, bakmayarak onun kurulmak strukturasına hem dä intonaşiyasına. Kıynaş sözlän cümlelär dönerlär katlı cümlelerä. Onnarda belli kalêr iki bölüm (avtorun lafları hem doorudan söz), angıları baalanêrlar biri-birinä baalayıcılarlan **ani, ki** yada aderliklêrlän hem hallıklan **kim, ne, nesoy, nicä, nasıl, nezaman, neçin, ani, ki**.

Dädu dedi: „Bän kırdä gördüm bir büük tavşam”.

Dädu dedi, **ani** kırdä görmüş bir büük tavşam.

Dädu dedi, ki kırdä görmüş bir büük tavşam.

Baalayıcının yardımınan **ki** duygulu cümlelerin içindeli gösteriler:

Baka teklif etti: „Fıçıları koyun maazaya!”

Baka teklif etti, ki fıçıları maazaya koysunnar.

Cümlelär, angılarında var aderliklêr hem hallıklar **kim, ne, nesoy, nicä, neredä, nezaman, neçin** h.b. yada soruş paycıklarınan **mi, mi, mu, mü**, kıynaş gösterelär soruş cümlelerin içindeliini:

1) „Angı kiyadı alayım?” – sordu Todur.

Todur sordu, angı kiyadı alsınmış.

2) Biz sorduk yolculara: „Nereyi gidersiniz?”

Biz sorduk yolculara, nereyi onnar giderlêr.

3) Bän sordum kafadarıma: „Hesaplayabilecän mi bu daavayı?”

Bän sordum kafadarıma, hesaplayabilecek mi bu daavayı.

Kıynaş sözdä soruş nişanı koyulmêr:

„Çocuklar, kim büün izmetçi klasta?” – sordu üüredici.

Üüredici sordu, kimmiş izmetçi büün klasta.

Avtorun lafları adetçä durêrlar kıynaş sözüñ önündä hem ayırılêrlar ondan virgüllän.

1. Verilmiş doorudan sözlän cümleleri çevirin kıynaş sözlän cümlelerä. Açıklayın durguçluk nişannarın kullanılmasını.

Örnek: Vasi dedi bana: „Hızlı git buradan, hiç geeri dä bakınma!” – Vasi dedi bana, ki hızlı gidäymişim buradan, hiç geeri dä bakınmayaymışım.

1. „Sorma bana bişey! – baardı Oli. – Bir dä laf sizä sölämeyecäm”. 2. „Hadi otur biraz, kardaşım, – dedi kaku. – Bän seni bildirdan beeri görmedim”. 3. Üredici dedi: „Açın tefterlerinizi da yazın büünkü datayı”. 4. „Bän artık yazdım”, – dedi Kati. 5. „Taa bıkmadınız mı yalan patlatmaa? – sordu babu. – Ya taa hızlı iştan tutunun!” 6. „İlkyaz geldi! İlkyaz geldi!” – baardılar sıyrıckıklar dallardan.

2. *Kıynaş sözlän cümleleri çevirin doorudan sözlän cümlelerä. Çalışın durğuçluk nişannarını koymaa dooru. İnandırın kendi dooruluunuzu.*

1) Mamu bana dedi, ki avşamadan bitiräymişim kazmaa aulu da sora gidäymişim lelülardan dübää almaa. 2) Kosti baardı, ki hepsicii hızlı daalışsınnar, zerä gelärmış bir hatalı yaamur. 3) Nikolay İvanoviç dedi, ki hepsimiz kalaymışık uroklardan sora, çünkü yarına olaceymış kontrol işi. 4) Yabancı salvermiş kuyruunu buzlu suya da deyärmış, ani tutulsun onun kuyruuna ufak ta, iiri balıklar da. 5) Açan tilki kapmış horozu, o baaramış, nekadar varsaydı kuvedi, ani tilki onu tutmuş da götürärmış ulu hem karannık daayın içinä.

3. *Verilmiş cümleleri çevirin kıynaş sözlän cümlelerä. Açıklayın durğuçluk nişannarın dooru koyulmasını.*

1. Zina sordu kumasına: „Sän büün gidecän mi kinoya?” 2. Şofer dedi: „Bän sizi 15 minudun içindä garajadan götürücäm”. 3. „15 minutsuz 12 olasınız muzeyin yanında”, – dedi üredicimiz. 4. „Nereyi gidersiniz?” – baardı Vasi. 5. „Dur! Alatlama!” – baardı batü. 6. Üredici teklif etti: „Vera, getir bana bir dalcaaz taazä lüläka”.

4. *Verilmiş cümleleri çevirin doorudan sözlän cümlelerä, alarak hesaba durğuçluk nişannarın dooru koyulmasını.*

1) Vani dedi, ki gidäymişim evä. 2) Mamu söledi, ani dün beni Sırtmaç Lübä aaramış. 3) Miti sordu uşaklara, nereyä onnar gidärmışlär. 4) Onnar cuvap ettilär, ani gidärmışlär gezintiyä. 5) Dädu dedi unukasına, ki uroklardan sora birerdä oyalanmasın, ki onunnan barabar gideceymışlär meyva başçasına. 6) Mamu sordu bana, nezaman bitireceymışim karıkları yolmaa. 7) Baka sordu Koliyä, neçin o ona sormadıynan almış sandıktan däduunun medalilerini. 8) Dani sordu kafadarına, niceymış onun dostunun adı hem nereliymış o.

5. *Bakıp resimä, düzün cümlä doorudan hem kuynaş sözlän.*

TEST „Doorudan söz”

1. Doorudan sözlän cümleyi bulun da alın çevreyä onun bukvasını.

- a) Dädu sordu: „Sän taa çok mu gezecän iki tarafa, uşam?”
 ä) Dädu sormuş unukasına, taa çok mu o gezecek iki tarafa.
 b) Dädu demiş unukasına, ki o gezmesin iki tarafa.

2. Bu shema angı cümlelin? „D! – a. – D!”

- a) „Gol! – baardı Sandi. – Bizimkilär enseerlär!”
 ä) „Nereyi gidersin? – sordu Vali. – Lafka artık kapalı”.
 b) „Versänä bana da bir şiir kiyadı”, – dedi Sırtmaç Koli.

3. Cümlelerin arasında bulun doorudan sözlän cümleyi.

- a) Dädu dedi, ki gelän yaz olaceymış yaamurlu hem bereketli.
 ä) – Gel bana, yavrucuum, – dedi mamu küçük kardaşçıma.

- b) Sandi hem Pavli, alıp sepetlerini, gittilär daaya mantar toplamaa.

4. Bu shema angı cümlelin sanki? „D? – a. – D?”

- a) „Okudun mu Tanasoglunun yaratmasını? – sordu Miti. – Ne yapacan, eer sorarsaydılar büün?”
 ä) Bän artık bıktım gezmää bu uşaan ardına! – dedi Kristina. – Ne yapayım şindi?”
 b) „Avşama geläsin futbol oynamaa! – baardı Todı. – Hiç düşünmä dä evdä durmaa!”

5. Resimä, bakıp, annadın, ne iş yapêr skolaclar.

- a) Ne havezlän onnar işleer?
 ä) Ne fayda onnarın işindän?
 b) Ne iiliklär vardır yaptınız hem nelär neetlensiniz taa yapmaa.

§ 49. Katlı cümlelerä sintaksis analizi

Katlı cümlelerä dä, nicä sadä cümlelerä, yapılêr sintaksis analizi. Analiz yapılêr bu sıralaa görä:

1. İlkin läözım uygun intonaşiyaylan okumaa cümleyi da durguçluk nişannarını dooru erleştirmää.

2. Bulmaa da çizmää katlı cümlelerin gramatika temellerini.

3. Belli etmää sadä payların (sadä cümlelerin) sınırlarını.

4. İlkin läözım, sayıp, sölemää, **kaç sadä cümledän** düzülü bu katlı cümlä.

5. Sora açıklamaa, angı baalayıcılarlan yada baalayıcı laflarlan cümlelär baalanêrlar biri-birinä.

6. **Sölemää** katlı **cümlelerin çeşidini** (dallı mı osaydı dalsız mı; baalayıcılı mı osaydı baalayıcısız mı).

7. Açıan katlı cümlä dallı, läözım **bulmaa** katlı cümlelerin **baş cümlesini**, sora da – dal cümlelerini (varsaydı birkaç). Herbir dal cümleyä, soruş koyup, sölemää onnarın maanayca soylarını (bellilikçi, tamannıkçı, hallıkçı dal cümlesi mi osaydı başka mı).

8. Sora läözım açıklamaa (göstermää), neredä bulunêr baş cümlä hem neredä baş cümlelerin eri, dal cümlelerä bakarak, angı nişannar var (yada läözım olsunar) katlı dallı cümledä.

9. Baalayıcısız dallı katlı cümlelerin dal cümlelerini hem baş cümlelerini läözım ayırı-ayırı okumaa, mutlak açıklamaa onnarın yanında bulunan durguçluk nişannarını. Soruşları herkerä läözım baş cümledän dal cümlelerinä koymaa. Soruş olur koyulsun bir dal cümledän öbürünä da.

10. Açıan cümlä baalayıcısız dalsız katlı da kurulu birkaç sadä cümledän, angıları kendibaşına, ozaman sölenêr, kaç sadä cümledän kurulu katlı cümlä, açıklanêr onnarın yanında bulunan durguçluk nişannarın läözımını.

Örnek: *Gürüldärdi traktor, ani paklayardı aulu o kaardan, angısı yaamıştı birkaç gün geeri.*

Bu baalayıcılı katlı dallı cümlä, angısı kurulu üç cümledän. Birisi – *Gürüldärdi traktor*. O – baş cümlä. Baş cümledän koyêrız soruşu ikinci cümleyä: angı traktor gürüldärdi? Cuvap: *ani paklayardı aulu o kaardan*. Bu – dal cümlä, açıklêr baş cümleyi, baalı baş cümlelän baalayıcıylan *ani*. Onuştan o – **bellilikçi dal cümlesi**. Bu dal cümledän koyêrız soruş üçüncü cümleyä: angı kaardan o paklayardı aulu? Cuvap: *angısı yaamıştı birkaç gün geeri*. Bu – ikinci dal cümlä, açıklêr birinci dal cümlä, yamanêr birinci dal cümleyä – **angısı** baalayıcı lafin yardımınnan. Onuştan o da – bellilikçi dal cümlesi. Baş cümlä **gürüldärdi traktor** bulunêr dallı katlı cümlelerin başlantısında, angısının ardına gider (bulunêr) iki dal cümlä. Dal cümlelerin önündä (baalayıcı **ani** hem baalayıcı lafi **angısı**) virgül koyulêr.

1. Verilmiş cümlelerä yapın sintaksis analizi.

1) Sabaalen ilkin kalktı Miti, onun ardına uyandı Petri, sora da peydalandı kapu önündä Sandicik. 2) Dädu oturdu güneştä, neçinki o üşümüştü. 3) Açan adam sever kendisini, o bir kerä bilä aalemä fenalık yapmayacak hem lafinda duracak.

2. Verilmiş cümlelerä yapın sintaksis analizi. İnandırın kendi dooruluunuzu.

1) Bän gittim evä, açan bitirdim işimi, açan artık içerdä bişey görünmüzdi.
2) Eer istärsyedin seni sevsinnär, yapma aalemä fenalık, çünkü darı ekän booday biçmüz.
3) Ne yapacan, onu da bulacan, zerä sade iilik yapan cennetä düşär.

§ 50. Puntuatıya

Puntuatıya deniler o kurallara, angılarını läüzım hesaba almaa, yazmakta durguçluk nişannarını kullanmaa deyni.

Gagauz dilinin puntuatıyası kuruldu cümlä lafların okunmasına görä, söylenmesine görä. Angı intonaşıyaylan okunêr laflar cümledä, otakım da durguçluk nişannarı koyulêr. Bundan başka, puntuatıya temeli olêr te bunnar da: cümlelerin maana hem onun gramatikayca kurmak prinşıpleri.

Durguçluk nişannarı te bunnardır: **nokta, virgöl, iki nokta, nokta hem virgöl, çok nokta, soruş nişanı, duygu nişanı, çizgi, parantezalar, kaviçlar.**

- Angı kurallara puntuatıya deniler?
- Nicä kuruldu gagauz dilinin puntuatıyası?
- Angı durguçluk nişannarı kullanılêr gagauz dilinin cümlelerindä? Sıralayın.

§ 51. Nokta

Nokta koyulêr:

a) Sadä annatma hem izin (duygusuz) cümlelerin bitkisindä.

Örnek: 1. Malim, yataceykan, herkerä stavrozunu yapêr.

2. Dostum, ver bana kiyadımı geeri.

Katlı cümlelerin bitkisindä, angıları duygusuz sölenêrlär.

Örnek: Bän düşünärdim, nasıl karşılayacam aşırıdan gelän dostumu.

1. Aşaadaki cümleleri yazın, neçin onnarın bitkisindä nokta koyulu, annadın.

1. Hava sıcaktı, karışık az buçuk bir yalpak lüzgerciıklän (*D. Tanasoglu*). 2. Görgi pek sevärdi çiftçilii (*N. Tanasoglu*). 3. Okumak – en ii üürenmäk. 4. Yolca gelirdilär mezarlıktan iki ihtär karı. 5. Onnarın arasında gidärdi Gançu Kirunun karısı Länka da (*D. Kara Çoban*). 6. Şindilik taa köprüdän vardı nasıl geçmää ötääna (*N. Baboglu*). 7. Sorma, geldi mi, sor, idi mi (*söleyiş*). 8. Sölä çorbacına, çıksın, bän onun bobası... (*G. Gaydarıcı*). 9. Ama şindi o giyimniydi başka rubalarlan (*K. Vasilioglu*). 10. Dooru gidän dolanmaz (*söleyiş*).

2. Aşaadaki cümleleri yazın, onların bitkisindä läüzimni durguçluk nişannarını koyun.

Bu oturuşta şu kararlar alındı:

1. Toprak insannara pay edilsin ödeksiz
2. Herbir ayleyä en az birär lot toprak verilsin
3. Kimin koşacaa yok yada az malı var, ortaklaşsın bir taa varlıklı çorbacıylan
4. Ertesi yıl için toomnuklar birerdä ayırı koyulsun
5. Arttan maasullar devletä satılsın En ilkin – terekä, em, gündöndü, üzüm, zarzavat

(G. Gaydarçı „Acı gerçeklär”)

6. Kimsey bu iştan tutunmamış, neçinki zamandan bilinirmiş, ani padişaaada dooruluk, nicä torbada çatı (*masaldan*)

7. Bııcı görmüş, ani kenarda bir baca tütärmüş, sanmış, küü yanêr, da çeketmiş kaçmaa (*masaldan*)

§ 52. Soruş nişanı

Soruş nişanı koyulêr soruş cümlelerin sonunda.

Örnek:

Sän vardır mı gördüün Sabaa Yıldızını?

Neçin bişeysiz küstün bana?

Bu su tatlı mı?

Neredä panayır sokaa?

1. Aşaadaki soruş cümlelerini yazın, onların bitkisindä läüzimni durguçluk nişannarını koyun.

1. – Bre, olan, neçin bizä üfkeliysin, neredä önünü geçtik
2. – Sölä baarım, angı küülüysün (*masaldan*)
3. – Bu sokacık beni panayır erinä götürecek mi
4. – Sän dün angı işleri yaptın
5. – Nezaman bu baaları diktiniz
6. – Taa duracan mı haylak. Nezaman bir kazan su getirecän pınardan
7. – Neçin senin parmaan baalı (*masaldan*).
8. – Kim urdu kapuya
9. – Angı klasta üürenersin
10. – Nicä üürenersin
11. – Kendini akıllı götürersin mi
12. – Nezaman hem neyä sän sevinersin

2. Kendiniz kurunuz shemalara görä beş-on cümlä, onnarı yazın, koyarak onnarın bitkisinä läüzimni durguçluk nişannarını.

- 1) [].
- 2) []?
- 3) []!
4. „D!” – a.
5. „D, – a. – D”.
6. A: „D?”

§ 53. Duygu nişanı

1. Duygulu cümlelerin sonunda duygu nişanı koyulêr.

Örnek: P11, da çok karımca tırmanmış bu aacın dallarına!

Ya, ne ansızdan gök gürüldedi! Yaamur geler!

Anacıım, bän pek severim seni!

Ya, ne güneşli, sıcak hava büün! Küüyün çamurlu yolcaazlarını kurudacek!

Kuşku olun yollarda, uşaklar!

2. Bir katlı uzun cümlelerin içindä yada bitkisindä, açan läüzüm göstermää avtorun bakışını, bu sölenän fikirä duygu nişanı koyulêr.

Örnek: – Diil! – baarmış Pepeleşka, – o kendisi giidirdi üzüü benim parmaama. Erleştirip islää hepsi işleri, bulup cuvap insanın istemelerinä, çorbacılar, razı olarak, daalıştılar! (D. Tanasoglu)

3. Cümlelerdä, angıllarında var danışmak, açan o danışmak cümlelerin başlantı-sında ya sonunda bulunêr, duygu nişanı koyulêr.

Örnek: Kafadarlar! Yapınız aranızda bana da bir er.

Uşaklar! Oynamayınız ateşlän, yangın yaparsınız!

1. Aşaadaki cümleleri yazın, annadın onnarda duygu nişannarının kullanılması için.

1. Vallaa, te o altın üzük bendä! (masaldan). 2. Aslı, hiç diilim yalancı! (masaldan). 3. Durun! Haydamayın faytonu. O beni düüdü da aldı üzümü! (masaldan). 4. Dädu, sade te o köşeciktä, süpürgä ardında, durasın! (masaldan) 5. Hayattan da şaşkın dädu – „hu” dışarı! (masaldan). 6. Getirin bana burayı Topal Şeytanı! – üfkeli baarmış kemeñeci (masaldan). 7. Hey, çocuk! Burada kurt-kuş gezmäz, sän ne aarêersın? (masaldan). 8. Dostlarım! Tutun benim kollarımdan da çıkarın beni bu hendektän. 9. Of, ne acıdı büün benim belim! – kahırlı dedi dädüm. 10. Ne gözäl olan, yalabık çoban! (türküdüän). 11. Of, da bu gagauz türküleri! Neredän onnara gelmiş bu darsık, garip seslär! (D. Kara Çoban)

2. Kendiniz, düşünüp, yazınız altışar duygulu cümlä, angılların sonunda yada başlantı-sında läüzüm koyulsun duygu nişannarı.

§ 54. Virgül

Virgül koyulêr:

I. Baalayıcılı hem baalayıcısız katlı cümlelerdä, açan onnar düzülü birkaç sadä cümledän: sadä cümlelär ayırılêrlar biri-birindän virgüllärlän.

Örnek: 1) İlkyazın gün islää yısıdêr, otlar eşerer, meyva aaçları çiçek açêr.

2) Beygir, o da sansın sevinärdi, ani oldu şaşılacak iş. (D. Kara Çoban)

II. Cümlelerdä, angıllarında var birsoy paylar:

a) açan onnar sıralanêr baalayıcısız; ä) açan onnar kullanılêr karşıtlayıcı baalayıcılarlan (ama, sa);

b) açan onnar kullanilêr birleştirci (**hem, da**) hem ayırdıcı (**ba, ya, yada, osa**) baalayıcılarlan, angıları çok kerä bir cümledä sıralanêrlar.

Örnek: 1. Uzun masalar üstünä izmetçilär artık koymuştular çinileri, filcannarı, kaşıkları, furkulişaları.

2. Ne salêr, ne uluyêr, **ama** evi bekleer (*bilmeycä*).

3. Kati ya Sofi, ya Zena çalacak bir türkü düündä: onnardan taa ii yok kim çalsın.

III. Virgül koyulêr cümledä göstermää deyni:

a) **ayırlılı** cümlä paylarını;

b) **hal iştennikli laf çevirtmesini**;

c) **danışmakları**;

ç) **koyulma** lafları hem koyulma cümleleri;

d) **duygucuları** ayırmaa deyni.

Örnek: 1. Bän, pek küsülü, braktım kafadarımı klasta da çıktım dışarı.

2. Siz, allele, genä ekskursiya yapmaa isteersiniz.

3. Sorayım sana, Sofi, fermada işleriniz nicä taa gider... (*N. Tanasoglu*).

4. Dur, mari, nereyi gidersin? (*D. Kara Çoban*)

5. Asıp omuzuna çantasını, çocuk pek erken şkolaya gitti.

1. Aşaadaki cümleleri yazın, onlarda virgüllerin kullanılması için annadın.

1. Kızçaaz küçüktü, ama ne akıllıydı! 2. Bän çantamda **aaradım**¹ kiyadımı, o sa masa üstündäymiş. 3. Taman sabaaya karşı dört beygir gelerlär da kaçarak girerlär tarlaya, da başlêrlar **ekinneri**², yolup-imää. 4. Mamu hem manca yapardı, hem uşaa bakardı, hem sümeeni işlärdi. 5. Bir yabancı çocuk, orta boyda, geldi ardıma. 6. Etiştirmedim seni evdä, yazık, geläydim taa ileri, hakına, yardım edeceydim sana! 7. Bey, olan, kolver beni da al elemdän bir kıl, nezaman sana läüzım olacam, salla onu, da bän senin en büyük zorunda **yardımcı**³ olacam (*masaldan*). 8. Vasidä, benim düşünmemä görä, läüzım bulalım o meraklı kiyatçı. 9. Tudorki, mari Tudorki, gitmä şu haydutun pınarına! (*türküdü*) 10. Avşam oldu, ay duudu, ay beni yalnız buldu! (*türküdü*) 11. **Bu toprakta zaamet ettiydi onun dädusu, bobası, toprak ta doyurardı onnarı!**⁴

2. Aşaadaki cümleleri yazın, koyarak läüzımni virgülleri.

1. Göktä kara bulutlar kaynaşêr çimçirik çakêr. 2. Taftaların birisi karaydı birisi kimi erdä boyalıydı (*D. Kara Çoban*). 3. Dädunun dokuz oolu varmış dokuz da kızı (*masaldan*). 4. Alêr o kiyadı da yırtêr da yazêr başka kiyat (*folklor*). 5. Koli ya Vani ya Stepü üsteleycek güreştä onnardan kuvetli yok. 6. Sizin te bu küpçeezleriniz dä te bu aac kaşıklınız da – hepsi pek gözäl. (*D. Kara Çoban*) 7. Andrey hesap aldıydı ani Nadiya, nesä düşünêr onun için! (*D. Tanasoglu*) 8. Bu adam en ilkin kendi lafına çorbacı! (*Bucak Dan erleri*) 9. Läüzım alatlamaa gelin evdä bekleer. 10. Çorbacıyca yaptı herbir ev işini zerä tezdä adamı iştan gelecek. 11. Kırboba durardı köprünün başında kısmetli hem düşünmeli (*D. Kara Çoban*). 12. Eni rubalarını giyiyip Miti şkola yortuşuna gitti.

3. Kendiniz kurunuz da yazınız beşâr sadä cümlä, angularında olsun ya koyulma laf, ya danışmak, ya birsoy paylar, ya halıştennikli laf çevirtmesi; läüzımni virgülleri koyun, onnarın kullanılması için annadın.

§ 55. Noktaylan virgül

Noktaylan virgül koyulêr:

I. Katlı cümlelerin içindä, açan o katlı cümlä kurulu birkaç sadä geniş cümlelerdän da onnarın içindä var artık virgül. Ozaman katlı cümlelerin paylarını biri-birindän ayırmaa deyni, koyulêr noktaylan virgül.

Örnek:

1. Otlar eşerdi, güneş şılêêr, yısıdarak dolayları; kelebeklär taa uçmêêrlar.
2. Yısındı havalalar: erik, alma, zerdeli aaçları uyanmaa başladılar; sabaalän sırcıkların hem başka kuşların sesleri işidiler.
3. Avşamnen dä sokacımızın orta erindän aşaa dooru geçärdi kazlar, ördeklär, inärdilär sincir gibi dizilmişlär, ayolum, sıracıklan; savaş onnarı ölä dizmää – hiç dizämäzsün (*N. Baboglu*).
4. Oldu üülen, geçti saat bir, geçti iki, üç, oldu saat dört; o sa hep gelmäzdi (*D. Kara Çoban*).

II. Açan cümledä var sıralamak. O sıralamanın bitkisindä koyulêr noktaylan virgül.

Örnek:

Eni evin yapısını düzän insannarın yanında vardı türlü tertiplär:

- a) keskin nacaklar;
- ä) uzun taftalar;
- b) sivri burgular;
- c) uzun testerelär h.b.

1. Aşaadaki katlı cümleleri yazın, erleştirin durguçluk nişannarını. Gramatika temelini cümleledä çizin.

1. Papşoylukta kazardık üülenädän, üülen sıcaa çıktıynan, biz, bän hem kızkardaşlarım, çı-kıp salkımnarın gölgesinä, ekmek iyirdik; sora, akıdıp batlaktan su, yıkanırdık da bir saat dinnenirdik.
2. Kimi erlerdä körpä almalar kalkınardılar meydana: onnarın siirek dalların arasında gücülä görünärdi gecä gökün maavisi, yayıladı ayın şüşekil şılää; herbir almanın önündä, biyazımsı otlar üstündä, yatardı onun senek-benek gölgesi (*İ. Turgenev*).
3. Burası doluydu türlü çölmeklärän, tenekilärän hep burada asılı un elää hem eski, yaalı kaşıklık angısını yaparak, usta belli ani hiç düşünmemiş gözellää (*D. Kara Çoban*).
4. Bizim borcumuz – üürenelim analardan-bobalardan masalları türküleri bilmeyceleri söyleyişleri kendi dilimizi läüzim koruyalım ilerledelim (*G. Gaydarci*).
5. Kıvrıcık, kula saçlı, maavi gözlü uşak benzemäzdi kimseyä o bakınardı aynaya da gülümsärdi kendi-kendinä (*M. Kuyumcu*).
6. Bulutlar kapladı gökü ansızdan karannık çöktü sendi kuşcaazların baarışması sokakta artık kimsey yoktu.
7. İki-üç haftadan sora gök açıldı güneş, bir gözäl kızcaaz gibi, dürük bulutlar arasından Bucak kırlarına genä gülümsedi (*T. Marinoglu*).

§ 56. İki nokta

İki nokta koyulêr:

I. O cümlelerdä, angıların içindä artık var virgül (birsoy paylarda hem dalsız katlı cümlelerdä hem başka).

Açan bütünneştirän laflar bulunêrlar birsoy payların önündä, ozaman bütünneştirän lafların ardına **iki nokta koyulêr**.

Örnek: Aul içindä gezinip-baarınırdılar türlü kuşlar: piliçlär, ördeklär, pipilär, kaazlar.

Bizim küüdä şkolaya yakın yaşardılar te kim: bekci dädu Miti, izmetçi Marinka bulü, sırtmaç Tanas batü.

II. Baalayıcısız katlı cümlelerdä, açan ikinci cümlä acıklêêr birinci cümlelin maanasını ya sebepini. Birinci cümlelin ardına iki nokta koyulêr.

Örnek: Dışarda durardı bir lüzgersiz, karannıcak hava: günün yarısı şindänsora saklanmıştı anızın ardına (*D. Kara Çoban*). Aslıydı: gelinnän kaynakata pek islää annaşırırdılar biri-birinnän, yaşamalarına kanaattılar (*N. Baboglu*).

III. Cümlelerdä, angılarında var doorudan söz. O cümlelerdä, açan avtorun lafları doorudan sözün önündä bulunêrlar, ozaman avtorun laflarından sora iki nokta koyulêr.

Örnek: Çarıklar ölä kuruydular, ani onnarı yoktu nicä giimää, da Kama dedi: «Sän yımışat onnarı da ölä gi!» (*D. Kara Çoban*).

1. Aşaadaki cümleleri yazın, iki noktaların kullanılması için, annadın. Doorulunuuzu inandırın.

1. Oguzlarda vardı taa eskidän kalma ölä denilän soy-senselä demokratiyası: cuvaplı işleri „bütün kurallan” kararlamaa, **herbir**² oguzun var **dooruluu**¹ karşı gitsin kararlara, diiştirsin onnarı (*D. Tanasoglu*). 2. Bakıp Toşkanın gözünä, Vani Topal dedi: „Brakalım, adam işlesin, bay Fima **küüyümüzä**³ – en zararsız adam”. (*N. Baboglu*) 3. **Ustanın masasında vardı türlü tertiplär: nacak, testerä, burgu, rendä**⁴. 4. Kapunun baalamaları gı-cırdardılar, da işidildi türlü adınnar: kimsä, girip, çıkardı (*A. Çehov*). 5. Ekspediñiyaya katıldı 4 kişi: Sarioglu – ekspediñiya başı, Demirci – çorbacılık bölümün başı, Tılmaç – ilaççı hem Kalaycı – aşçı. 6. Sordum: „Kayılmıysınız, sofrayı çekettirelim birär filcancık kırmızı şaraplan?” 7. Fondi kalktı da saurttu elindä bitirilmedik kiyadı: „Sän okudun, olmalı, gazetanın ötüögünkü nomerindä bana deyni kötü yazıyı?” (*S. Bulgar*) 8. Portadan girdik aula: tokatçıktan vardı nicä köpek korkutsun.

2. Aşaadaki cümleleri teftelerinizdä yazın, koyarak, neredä lälüzüm, ikişär nokta.

1. Demir yolun stanñiyasına yaklaşan insannar alatlardılar on minuttan sora tren yollanacak. 2. Çocuklar, ilerdän söleerim sizä uzun yolumuzda dinnenmäk olmayacak. 3. Dädüm kışın ayaz havaları beenmäzdi onun ayakları başlardı acımaa. 4. Baada o, kaldırıp kafasını, baktı çotuklara biyaz üzümñär eşil yaprakların arasından günä karşı yalabıyardılar. 5. Aşaadan ii görünärdi koyun sürüsü yavaş-yavaş bayırdan inärdi. 6. Yol boyunda

büüyärdilär te bölä aaçlar kavak, salkım, çam hem başka fidannar. 7. Uroklar bittiynän, üüredici dedi „Çocuklar, kızlar, yalvarınız analarınıza-bobalarınıza cumaa ertesi, saat altıda, gelsinnär şkola toplantısına”.

§ 57. Çizgi

Çizgi koyulêr:

I. Subyektin hem predikatın arasında, açan onnar ikisi dä kurulu adlıklardan, angıları bulunêrlar temel halında, yada – işliklerdän, angıları ikisi dä infinitiv formasında.

Örnek: Bucak (Temel hal) – bizim ana **tarafımız** (Temel hal).

Ana **dilim** (Temel hal) – tatlı **bal** (Temel hal) (*D. Tanasoglu*).

Susmaa (infinitiv) – kavgayı **bitirmää** (infinitiv).

II. Açan cümlelerin var birsoy payları da sora ardında bulunêr bütünneştirän laflar, onnarın arasında çizgi koyulêr. Taa çizgi koyulêr birsoy payların ardında da, açan läüzüm cümleyi başarmaa deyni.

Örnek: Örtülär, ard duvarların boyu, hendeklär, çalı aullar, kapu önneri – herersi kaplı kaba kaarlan (*S. Kuroglu*). Takımnar: çinilär, çanaklar, sua çiniciklär, garafa – bir çiiiz gibi urardılar gözä (*G. Gaydarçı*).

III. Açan sadä cümledä var iki predikat yada katlı cümledä var iki sadä cümlä, angıların maanaları karşı biri-birinä ya biri öbürünä çıkış gösterer, ozaman onnarın arasına çizgi koyulêr.

Örnek: O göstermedi ilaççıya acıyanır parmaanı – **sakladı** onu.

Gök gürüldedi – yaamur yaamaa başladı.

IV. Açan läüzüm olêr ayırmaa doorudan sözü avtorun laflarından, avtorun lafları doorudan sözün ardında bulunurkan, koyulêr virgül hem çizgi.

Örnek: – Bän şindän sora inanmayacam Topal Şeytanı, – demiş kemeñeci. (*masaldan*).

– E, h-e-e-e, – uzattı lafını Fima, – Tanas için var nasıl çok annatmaa. (*N. Baboglu*).

V. Açan cümledä maasuz atladılêr bir cümlä payı, onun erinä çizgi koyulêr.

Örnek: „Yarısı – saa tarafa, yarısı da – sol tarafa. Bir saat kadar futbol oynayacez”, – dedim bän dostlarıma.

VI. Dialogta, eni sıradan başlayarak hepsi eni replikaların önünä biri-birindän ayırmaa deyni çizgi koyulêr, kaviçlar ozaman koyulmêr.

Örnek: Marinka, ürektän şaşıpta, dedi:

– Nesoy sän olmuşun?!

– Nesoy? – hızlı soruverdim bän.

– Bilmeerim, büümüşün, batal olmuşun.

- Sän dä olmuşun...
- Nesoy?
- Pek gözäl. Levent.
- Bän ilerdän dä gözäldim.
- Var dooruluun, Marinka, bän unuttum, ani sän herkerä gözäldin. (K. Vasi-lioglu).

1. Aşaadaki cümleleri yazın, annadın, neçin onnarda çizgi kullanılmış.

1. Sän gelmedin bana – gittin Nadiya (G. Gaydarçı).
2. Bän üfkeliydim – o kasavetli.
3. Var kurtulmak, bay Görgi: läüzüm düşünelim hepsimiz serbestlik için, toprak için, dooruluk için – insanın her zamanki düşleri için (D. Kara Çoban).
4. Moldova – bizim Vatanımız.
5. Bucak – bizim duuma erimiz.
6. Üürenmä – taa akıllı olmaa.
7. Bay Miyal, senin süründä kaç koyun var?
 - Artık toplandı üz elli baş.
 - Taa kabledecän mi?
 - Bilmäm. Yalnız zapetmä bu saamal sürüsünü zor olacek. Bulunursa yardımcı, olur zeedelemä dä sürüyü.
 - Ya lafet Kirçuların Mitiylän. O bıldır bay Zaaridä yardımcı işledi. Bekim, kayıl olur... (G. Gaydarçı).

§ 58. Parantezalar

Parantezalar koyulêrlar o cümlelerdä, angılarında var koyulma cümlä. Parantezalar koyulêrlar ozaman da, açan cümlendä var annadıcı laflar, angıları eklenti gibi olêrlar.

Örnek:

Üürenicilär (onnar şkoladan gelirdilär) sokakta yardım ettilär bir ihtär adama çuvalı taşımaa.

Kafadarım (nasıl annadım taa sora) bir kasabadan, diil küüdän, bana kiyat yazmış.

1. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizdä yazın, parantezaların kullanılması için annadın. Doorulunuuzu inandırın. Başka durguçluk.

1. Bir büük ayaz günü (bu yılın çeketmesindäydi) çıkardılar bizi daaya aaç kesmä – kirestä hem odun için (G. Gaydarçı).
2. Pınar sa, nicä söledim, pek derin, var bir onbeş metra (D. Kara Çoban).
3. Senin yaratmanda, bän sana dooru söleirim, yok süret hem uygun laflar. Bu dädu, bana kalsa, diil saa, o kefsiz.
4. Yuvidan düşän kuşçaaz, nicä bän düşünerim, uçmadı pek yıraa, onu läüzüm tutmaa da erinä koymaa.
5. Bu adam doorudan demä pek çalışkan hem açıkgöz, ona var nicä vermä hayvannarı.
6. Bän hep getirerim aklıma o iilii bu olduydu bir yıl geeri, angısı beni kara beladan kurtardıydı.
7. Bölä meraklı annatmalar bän bütün yaşamamda duumamdan beeri yoktur işittiim.

kirestä – ev düzmä deyni aaç

§ 59. Kaviçlar

I. Kaviçlar koyulêr o cümlelerdä, angılarında var doorudan söz. Doorudan söz iki taraftan da alınêr kaviçlar arasına.

Örnek: Daayın ortasında onun önünä, dişlerini trakladarak, çıkêr Demir dişli babu da üfkäylän baarêr: „Burada kurt-kuş gezmeer, sän ne aarêersın? Te şindicik bän seni demir dişlerimnän paralayacam” (*masaldan*).

II. Gazetaların, dergilerin, gemilerin, kiyatların, oyunnarın, türkülerin, toplulukların, takımınarın h.b. adları yazmakta kaviçlar arasına kapanêrlar.

Örnek: „Gagauz sesi” gazetası, „Kırlangaç” dergisi; D. Kara Çobanın annatması „Kudal”; Gavril Gaydarcının yaratmaları: „Biyaz lelek”, „İki ool”, „Çelik”; „Kadınca” oyunu, „Düz ava” ansamblisi hem başka.

topluluk – grupa

takım – garnitur, serviz

1. Aşaadaki cümleleri tefterlerinizdä yazın, annadın, neçin kaviçlar kullanılmış.

1. Katır-Mulak diz çökmüş, düşüneräk: „Ha, te şindi bulacam bän senin zapını”.
 2. Geçärkän, Kelcä-Külcä bulmuş sazlar içindä bir yımırta da başlamış baarmaa: „Batülär, batülär! Ya, bän bir yımırta buldum!”
 3. Merkez basım evi haberleer, ani tipardan çıktı rusçaya çevirili bir çok meraklı eni kiyat „Gagauz halk masalları”, onu hazırladı bilindir gagauz yazıcısı Petri Çebotar.
 4. Publiştistik stilindä çalışêrlar yazmaa gazetalar „Ana sözü”, „Halk birlii”, „Gagauz sesi” hem dergi „Sabaa yıldızı”.
 5. Biz demekli hem duygulu okuduk „Tekerlek” adında teksti.
 6. Aşırıdan gelmä „Laalä” türkü ansamblisi küüyün Kultura evindä koñtert gösterdi.
 7. Şkolacılar pek beenerlär hayvannar için masalları „Tilki hem kirpi”, „Aarif tilki”, „Tamaa garga”.
 8. Biz annadêrız küçük uşaklara te bu büülü masalları: „Kelcä-Külcä”, „Kemenceci hem şeytannar”, „Bayır oolu”.

§ 60. Çok nokta

Çok nokta koyulêr:

I. Açan cümlelerdä gösterilän fikir ansızdan kopêr yada heptän bitmeer.

Örnek: Ya durunuz, kardaşlar... Benim işim var taa... (*D. Kara Çoban*).

Bucak, Bucak, duuma erlär! Ana toprak, tavlı, karagöz, yalpak, sıcak... (*N. Tanasoglu*).

Nezamansa bän buraya var geldiim... Çoktan... Pek çoktan...

II. Açan annadılêr biri-birini diiştirän işlär için dä läüzüm duruklanmaa.

O duruklanmanın erinä çok nokta koyulêr.

Örnek: Kalktı bir kıyamet... lüzgär, kaarları saurdup-saurdup, haşlardı üzümü, sansın sert kum, ne kuvedi varsa, serpärdi yanaklarına... (*G. Gaydarcı*).

III. Açan cümlelerdä, titalalarda var atladılmış laflar, onların erinä çok nokta koyulêr.

Örnek: Ama ... naşeyi olsun? Neçin satıcıyka, bir orta yaşta karı, çıkarıp-çıkarpı basmasını cebindän, silärdi gözlerindän yaşları (*N. Baboglu*).

İki kişi ... kafadarmışlar. Açan onnar büümüşlär, birisi ... olmuş zengin, öbürü sa yanaşmış ona çoban (*D. Kara Çoban*).

1. *Aşaadaki cümleleri teftelerinizdä yazın, çok noktaların altlarını çiziniz, onların kullanması için annadın.*

1. Araştırmaklar açêrlar, ani gagauzlar çıkma poyrazdaki kırcı türk senselerindän... O kırcı halklar yaşarmışlar üülendeki Rusiyada... Kara denizin poyraz kırlarında... (*S. Bulgar*). 2. Ya, oolum, gel, otur te bu skemneyä benim yanıma... annat zorunu. 3. Bu vakıtta Kazır-Padişaa islää üürener başçivancılık zanaatını... Onun karısı hem oolları kaavileşmişlär (*masaldan*). 4. Devlet Kuşu konu ölä bir adamın başına, angısı giyimniydi nicä bir fukaara çoban... hepsi baardılar: „Yanıştır!” (*masaldan*). 5. Vladi, koca kaavi adam, titirmiş, baarsın da yokmuş nicä, bak, dili dönmözmiş... Hele, kısmetinä, horozlar başlamışlar ötmää, da o saat gülüşlär kesilmiş (*N. Baboglu*). 6. Bu dooru, ani gelecek ölä vakıt, açan maşinalar işlerin taa çoyunu kendileri yapacaklar, da adam sade onnarı kullanacak... (*K. Vasilioglu*).

kıyamet lüzgär – pek keskin lüzgär

2. *Aşaadaki artistika annatmanın bir payını yazın. Cümlelerin içinä hem bitkisinä lüzümünü durguçluk nişannarını koyun.*

İşlärdim bän barabar çorbacının eski çıraannan Piç Kostiyän // Aalem danışardı ona Piç yada Masalcı // Ona deyardılar Masalcı neçinki onun gibi masal sölesin küüdä başka yoktu //

Nekadar biz işlärdik şaşardım bay Kostinin palaçorluuna // Giyardı yazı-kışı bir yama-yama üstünä dimi // Başında o taşardı ya bir yurtık saman paraliya ya bir soyuk balaban kalpak //

Deyärdilər ani Piç Kosti o donnarı bütün hafta taşıyarmış işä pazar günü dä giyirmiş onnarı önünü ardına da gidärmış horuya // Kışın açan o giyardı yaamurluunu sanılırdı diri korkuluk //

Kosti batünün vardı büyük aylesi dört uşak ama karısı neçinsä kaçmıştı ondan da evlenmişti aşırı küüyä // Kosti batünün bir iş hiç çıkmazdı aklısından nasıl bakmaa uşakları // Çok keret vardı işittiim ondan // Ölürsäm nabacaklar Vani Sofi Nasti Lençi // Gelirdi Piç sabaalen danışardı çorbacıya //

– Vanka batü versänä bir çarık //

– Näptın çarını ba zulüm //

– Kedi imiş //

– Brä-brä Sän beni züürt çıkaracan ba //

Piç Kosti dä kahırlanardı maana // (*S. Bulgar „Trakalı öküz”*)

züürt çıkarmaa – borçlu çıkarmaa, bankrot yapmaa

3. *Aşaadaki artistika annatmanın yazdırma payını yazın, cümlelerin içindä hem sonunda läüzimni durguçluk nişannarını kullanın.*

Ayran çıktı bir sazlan örtülü alçak evdän // Dışarda karannıktı güzdü yaamurlu havaydı
Çocuk kapadı kapuyu da sansın girdi dumannı yataa //

Çukurlardan kulaklardan daalıcaktan küüyü sarardı duman // O nicä bir sündük
sokulardı herbir aralaa // Ondan bişey görülmäzdi ne evlär ne samannık ne sazlık ne
köprü // Da bu dumannı avşamda sade çayırdan işidilärdi trenin örümesi angısınin
sesi benzärdi dev ulumasına //

Ayranın canına çökärdi darsıklık // Duman da sansın oturardı ensesindä bir tılsım gibi
// Birazdana Ayran tanıdı ani tren durdu onnarın uurunda // Aklınca beklärdi insannarı
ani gelirdilär geç vakit kasabadan // Çocuk yaptı kapunun önündä birkaç iş da hesap
aldı kendiyçä ani onu taa derin suvazlêêr can darsıklı //

O kaldırdı başını işindän baktı koyu dumannı hem siirek yıldızlı gökä da hesapladı
// Ah olsam şindi bir guguş da uçayım yırak denizä // Daadayım darsıklımı biraz oynaşayım
lüzgärlän bir uçmak oyunu // Sora seslendi çayır tarafına da genä düşündü //

Bu sıra deyecäm sana tren // Al götür beni uzaa denizä // Oluruz yoldaş hem kardaş
orada. (M. Kuyumcu „Romantikalı oynnar”)

4. *Aşaadaki annatmanın bir payını yazın. Annadın, neçin koyulu ölä durguçluk nişannarı herbir cümledä.*

Käämil gecelär Bucakta! Aaçlarda hiç bir yapracık da titirämeer! Yavaşacık yatêr
türlü-türlü dikiştä yamalar gibi meralar. İlin lüzgercik soluklandırêr, getirer gözäl kır
çiçeklerin kokularını. Bülbüllär çalêrlar yakında, ilerdä yalabiyêr göl.

Türkücü geldi kendisinä gecä yarısı. Açtı gözlerini, da ona bir minuda geldi, ani o
mezar içindä, nereyi gömmüşlär onu, sanıp, ki o ölü. „Läüzim çıkmaa buradan!” – dedi o
kendinä, da şüpedän, ani kalacak bu karannıkta yalnız, güüsündän çıktı:

– O, of!

O istedi kalkmaa, ama kalkamadı: acıdan döndü başı, kesildi kuvedi. O genä düştü
arkası üstü. Geldiynän kendinä, o açtı gözlerini, gördü, ani maaza kapusunun aralıklarından
hep taa şilêêr şılacık. Ay şılacı, uzun, iplicäk gibi, uzanmıştı taa maazanın dibinä kadar.
O annadı, ani yatêr maazada. Enikunu, alatlamayarak toplandılar, sora genä kaybeldilär,
öküz gibi, aar olmuş, geçtiklär... (S. Bulgar).

5. *Aşaadaki K. Vasilioglunun „Tekä” annatmasının bir payını tefterlerinizdä yazın, cümlelerin sonuna hem onnarın içinä läüzimni durguçluk nişannarını koyun.*

Tekä

(Bir payı)

Lambuška baktıynan komuşusuna Pavluşa taa alçaraktı ama taa tıkışıktı omuzları taa
dolucaydı, kemikleri taa kalıncaydı. Bu taraftan pek dädusuna benzärdi. Nicä dä kızkardaşı
Doni Lambuška karagöz bir çocucaktı. Onun kulakları nicä dä dädu Mitinin iiriydilär hem
iki tarafa kanatçık gibi yayılıydılar saçları sansın katrannan boyalıydılar angıları aylan da
taracak görmäzdidilär.

Lambuška üürenärdi ortaca, istediynän vardı nicä üürensın pek islää. Bilgilär açan klasta o ii seslärdi, yapışardılar ona nicä yapışkan adamın rubalarına. Sade kulaannan bilim informaıyasını bir kerä işitsindi unutmazdı onu çok vakıt.

Boyuna görä Lambuška herkerä oturardı ilk-ikinci bankalarda. Üüredici onun önündä durarkana istär-istemäz oturardı uslu da herbir işi izini annayıp başkasından ileri yapardı da kalan aylak vakıdını zulumnuklarlan doldurardı.

Bizim üürenicilerimiz başlankı şkolada üürenärdilär bir eski veran yıprak evceedä. O şkolanın pençelerindän klaslara bakardılar hem sokaktan geçennär hem kedilär-köpeklär dä.

Nicä evdä şkolada da hep ölä Lambuška uşaklarlan pek oynamazdı. Taa çok vakıdını o hayvannarlan-kuşlarlan geçirärdi. Onda herbir tauun da kâr adı vardı „balanka”, „bozka”, „garga”, „alacayka”, „tekirka”. Keçilerin adı „tamaa”, „şiret”, „ahmak”, „haylaz”, „Ristu”... Ristu – küüdä sarfoşun biri idi. Bu adı keçiyä koyduydu çünkü keçinin sesi pek benzärmiş o sarfoşun sesinä, açan türkü çalarmış maazalarda. Tekenin adını koymuştu Kapral...

6. Aşaadaki tekstin „Bobanın kemeñesi” bir payını yazın, onun cümlelerinin içinä hem bitkisinä läüzümni durguçluk nişannarını koyun.

Bobanın kemeñesi

(Bir payı)

Nikuşor masanın yanında oturardı da kafasını elinnän dayayıp düşünürdü Deyecäm bobama mutlak yalvaracam ona Şansora bıktım beklemää

Aulda birkimseyin gelmesi işidildi Nikuşor bobasının aar adımnarını birdän tanıdı. Osaat ta bobası içeri girdi Balaban batal geniş arkalı sansın bütün içersini doldurdu Yam-yaş yaamurluunu hem kalpaanı çıkarıp yorgun bir skemnecää oturdu.

– Ne berbat hava dedi Sora kalkıp ötäänna geçti Su şırıldaması işidildi Bakası yık-anardı.

O genä içeri girdiynän sofraya oturdu Haşlak kartofileri ani mamusu onun önünä koydu, o pek tatlı başladı imää Nikuşor dooru bobasına bakardı.

– Sanki söyleyim şindi düşünürdü o Osaydı taa iidir başka kerä Yok, şindi söyleyecäm Yaarın pazar baka büün taa geç yatacak.

İdiktän sora mamusu sofrayı topladı da ötäänna geçti Kaşıkların çanakların takırdaması işidildi Mamusu kapları yıkardı Bakası susardı Sora Nikuşora dooru dönüp, sevineräk ona baktı da dedi

– Çal bana bişey kemeñedä çocuum

Nikuşor duvardan bobanın kemeñesini alıp çenä altına onu kıstırdı da calmaa ceketti...

(D. Vetrova görä)

TEST „Punktuatiya”

1. Angı cümlelerin sonunda *nokta koyulêr?*

- soruş cümlelerin;
- duygulu cümlelerin;
- annatma hem izin cümlelerin.

2. Nezaman izin cümlelerin sonunda *duygu nişanı koyulêr?*

- Açan izin cümledä yalvarmak vardır.
- Açan izin cümlä duyguyulan söleler.
- Açan izin cümledä buyurmak vardır.
- Açan izin cümledä teklif vardır.

3. Aşaadaki cümlelerin angısında *soruş nişanı lââzım olsun?*

- Yaamur çoktan yaamadıydı, da yolda yatardı bir kalın kat kızgın toz (*D. Kara Çoban*).
- Var mı nicä adam bu dünnedä işsiz, zaametsiz yaşasın
- Git-gidä maşinalar hep taa çok iş insanın erinä yapêrlar, ama bir kerä bilä inanmayın, ani adam işsiz, zaametsiz kalaceymış (*K. Vasilioghuya görä*).

4. Aşaadaki cümlelerin angısında *duygu nişanı lââzım olsun?*

- Dädo, şeftelilerin kilasını kaçä satêrsın?
- Yolda Todur yırtmış bazirgenin cebini (*masaldan*).
- Sokaan iki tarafında da süzülürdü küçük kül kufneciklär (*S. Kuroglu*).
- Bak sän cümbüşü: çiftçi yan yatêr gölgedä, öküzlär dä kendileri tarlayı sürerlär (*masaldan*).

5. Aşaadaki cümlelerin angısında *virgüllär lââzım olsun?*

- Kırkayak Marinin kufnecii en kenar daydı (*S. Kuroglu*).

- Bukadaradan çok çekişmâk olur mu? (*masaldan*)
- Babu tutarmış aazında o okunmuş suyu (*masaldan*).
- Evelki vakıtlarda çok türlü büücülär falcılar cadılar tılsımnar varmış (*masaldan*).

bazirgân – alış-verişçi

6. Aşaadaki cümlelerin angısında *noktayan virgül lââzım koyulsun?*

- Kelcä-Külcä bütün gün küllüktä oynarmış (*masaldan*).
- Kelcä-Külcenin büyük batısu kapıp giymiş kardaşının kalpaanı (*masaldan*).
- Ertesi günü küü içindä peydalanmış altı asker çetesi padişahın adamnarı aaramışlar bir küllü kalpaklıyı (*masaldan*).
- Da butakım pazarlar günnerindä genç, boyar delikannılar gelärmişlär kismetlerini denemää onnara düşsün padişahın kızı (*masaldan*).

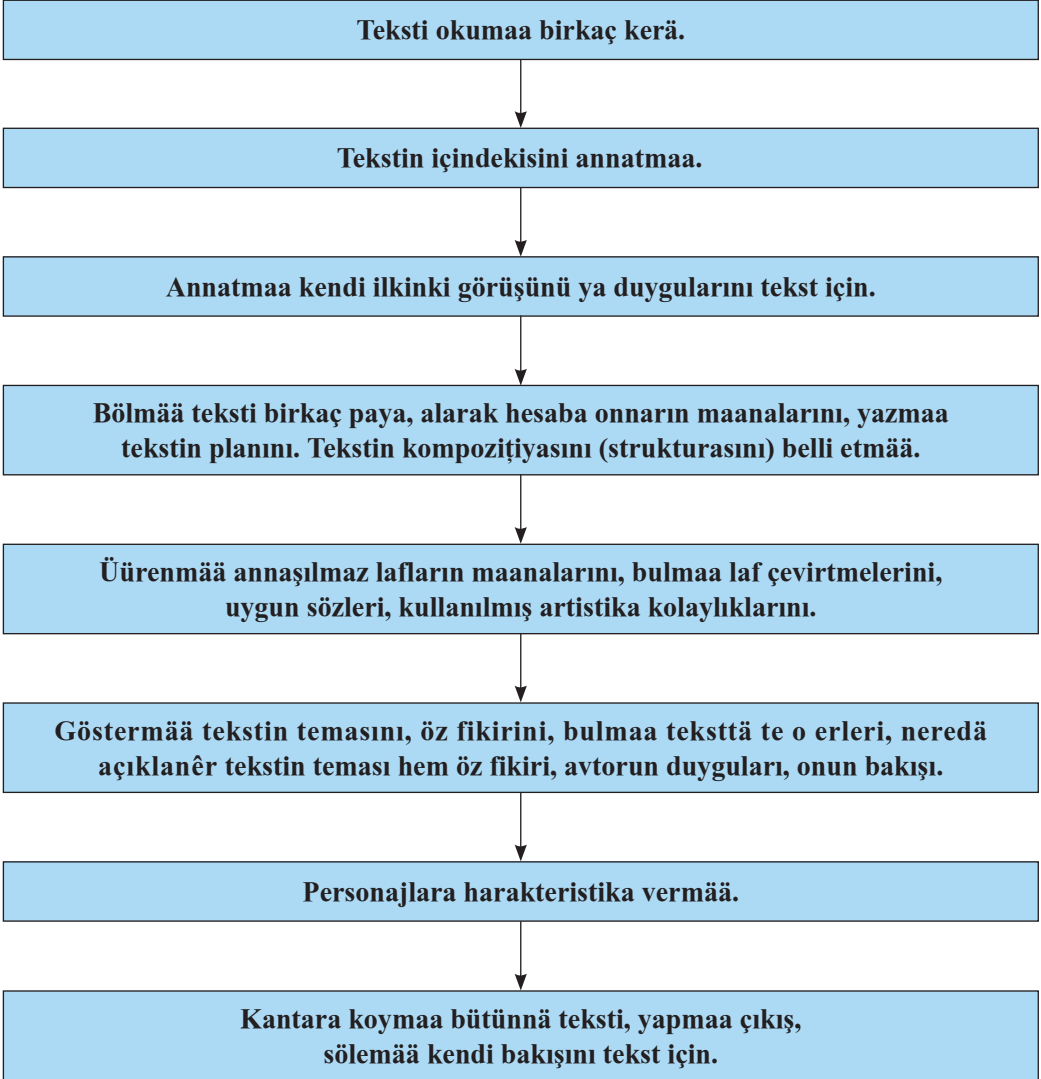
7. Aşaadaki cümlelerin angısında *iki nokta lââzım koyulsun?*

- Yokmuş nâpsın padişahın kızı, çıkarêr da verer bu olana nişan üzünü (*masaldan*).
- Dädunun sopası da sopa mı – haliz bir budanmış fidan güüdesiymiş (*masaldan*).
- Miti yapêr, nicä babu demiş her gün verärmiş däduya birêr parçacık alma (*masaldan*).
- Bitkidä karauullar sormuşlar, kolversinnär mi bu erifi dä eşeklän? (*masaldan*)

SHEMALAR

1-inci shema

Artistika tekstinä analiz sırası

Birsoy paylı cümle

○ – cümlenin birsoy payları

[] – cümle

⊙ – birsoy payların bütünleştirin laf

Sıcak yaz avşamında herersi: yukarsı hem aşaaşı – ırırılarn türkücüklerinnän doluydu.

[... ⊙ : ○ hem ○ – ...].

Birsoy paylı cümle (birsoy paylar baalayıcılarlan)

○ – birsoy cümle payı

⊙ – bütünleştirin laf

[] – cümle

Ülendä maavi gök yukardan aşaa dooru sansın **bakardı** hem **soluyardı** kendi güneşçiklerinnän.

[... ○ hem ○ ...].

Her gün cocucak aulda yapardı birkaç iş: hem otları **yolardı**, hem kartofileri **buazlardı**, hem kazları **dozurardı**.

[... ⊙ : hem ... ○, hem ... ○, hem ... ○].

Baalayıcısız dalsız katlı cümle

[] – kendibaşına sadä cümle katlı cümlenin içindä

Küüyün bataklı sokaklarında yolcaazlar açılêr: gün-gündän duyulêr sıcak, güneşli ilkayaz havaları.

[] : [] .

Baalayıcılı dalsız katlı cümle

İlkyazın sıcak, güneşli havalar her gün olardı, *da* küüyün bataklı sokaklarında yolcaazlar tez kurudular.[], *da* [] .

Dalı katlı cümlä (*Dal cümlä baş cümleinin ardında bulunêr*)

[] – baş cümlä

() – dal cümlä

Küüyün bataklı sokaklarında yolcaazlar tez kurudular,

baş cümläneçinki sıcak, güneşli havalar başladılar hergün olmaa.dal cümlä

[], (neçinki ...).

Dalı katlı cümlä (*Dal cümlä baş cümleinin önündä bulunêr*)Açan ilkyazın sıcak, güneşli havalar başladı hergün olmaa,dal cümläküüyün bataklı sokaklarında yolcaazlar tez kurudular.baş cümlä

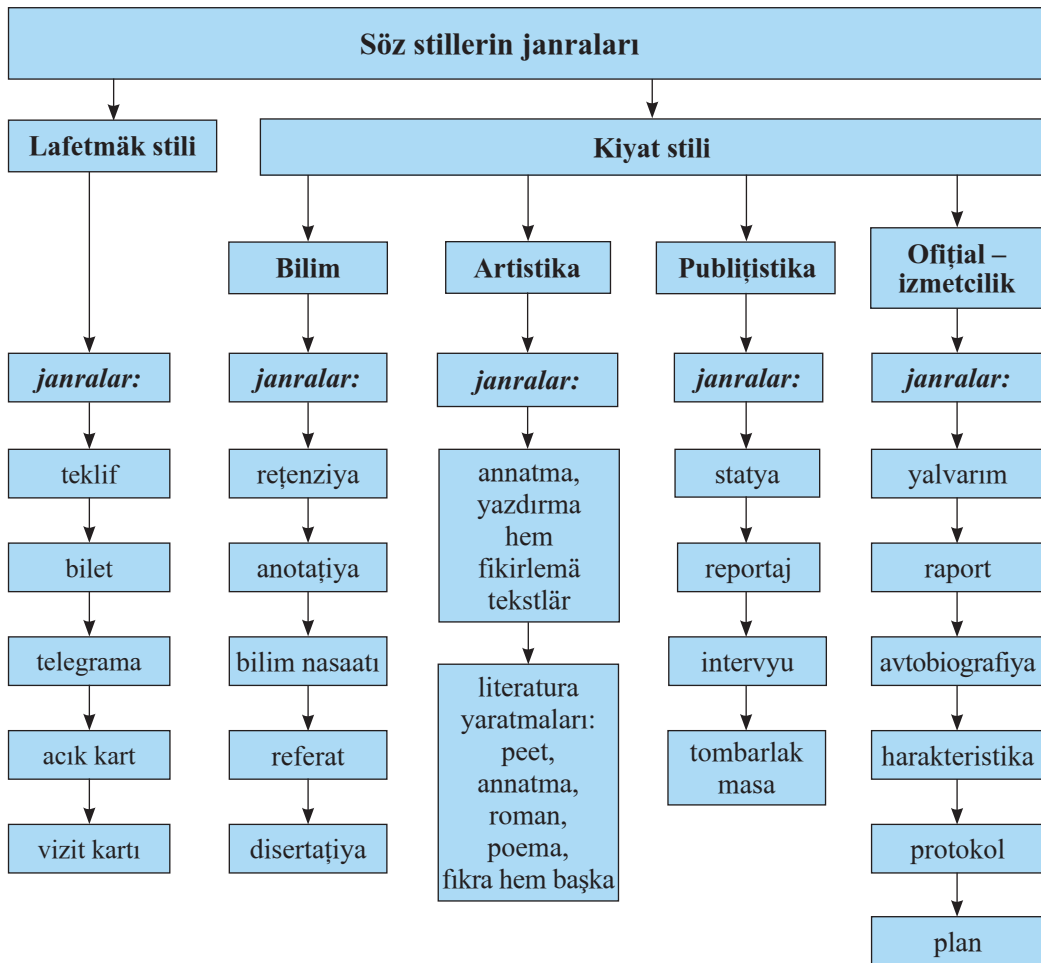
(Açan...), [].

Dalı katlı cümlä (*Dal cümlä baş cümleinin orta erindä bulunêr*)

Bucakta, açan oktäbri geler, gecelär taa serin olêr.

baş cümlädal cümläbaş cümlä

[... (açan ...), ...].

LİTERATURA TEORİYASI

LİTERATURA KIYMETLERİ

Gagauz halkın büünkü yazılı literaturası geldi dünneyä XX-nci asirin ikinci payında. Gagauz dilindä büünkü literaturanın başlantısını koydu bir küçük kıyat „Bucaktan seslär” adında, ani çıktı 1959-ncu yılda bizim aydınadıcımızın, yazıcının, şairin, profesurun D. Tanasoglunun zaametlerinnän. Sonunku 50 yılın içindä basıldı türlü basım evlerindä bizim ana dilimizdä üçüzün üstünä yaratmak kıyatları, sayılêr ayırı kişilerin, avtorların literatura kıyatları. Bu kıyatlar kalitâ uurundan hepsi diildilêr birtakım, kimisinä, beki, yakışmaz demää literatura da, ama onnarın arasında peydalandı da basıldı ölä üüsek biçimdä yaratmalar, ani onnarı şüpesiz olur koymaa irminci asirin seçi literatura kıyatlarına yannaşık. Bu kıyatlar kalitâ uurundan, dilimizi becerikli kullanmaktan, yazı kulturamızı çıkardılar yokluktan dä, kaldırıp, başladılar dizmää bizi, gagauzları, komuşu Evropalı milletlerin sırasına. Bu önemli birkaç eserlerin adlarını olur analım hiç sölämedään avtorlarını. Neçinki haliz üüsek uurda yaratmalar üzä çıktılar kimi yazıcılarımızda ansızdan, avtorlar kendileri dä duymadaan, nicä göktä akar yıldızlar, peydalanır. Te onnarın birkaçı: annatmalar „Yuvanoglular”, „Nişannar”, şiir „Geldim yoldan **dingin** bän...” roman „Uzun kervan”, poema „Oglanın legendası”, annatmalar „Masallı toprak”, „Ayva çiçekleri” „Aydarlı Adestä”; pyesa „Mumnar saalık için”, şiirlêr „Avdarma, Avdarma”, „Küüyümün kenarında”. Bu en üüsek uurda yaratmaları, olur deyelim, hepsi gagauzlar bilerlêr. Kim kendisi okuyamadıysaydı da, işitti hem biler bu kıyatların kimi içindeliklerini hem tanıyêlar avtorlarını. Neçinki haliz paalı kıymetli literatura yazıları batêrlar okuyucunun fikirinä. Okuyucular onnar için mutlaka isteêrlêr

annatmaa dostlarına da, yakınlarına da, isteerlär paylaşmaa kabul edilmiş sevinmeliklerini, duygularını aalemlänlään dä, nasıl deer eski **ata sözü**müz: „Paylaşılmış sevinmelik – iki kat sevinmelik hem paylaşılmış kahr–yarım kahr”, ama işidennär dä – o saat başlêêrlar aaramaa da, bulup, isteerlär kendi gözlerinnän okumaa...

Da te butakım türlü literatura paalılıkları hiç kalmêêrlar, tozlanıp-küflenmää bibliotekaların sergennerindä, neçinki onnar dürterlär herbir canın incä köşelerini, vererlär adama estetika duygularını, uyandırêrlar insanda iilik hem zeetlilerä acızgannık duygularını, yapêrlar insanı taa ii, taa cana yakın.

Ne kısmetsiz o halklar, kimin yok yazılı literaturası! Ama o yazısız halkların da var kolaylıkları yaratmaya katılmaa hem, yaratmak kıymetlerinnän faydalanıp, kulturasını kaldırmaa – bu folklor, halkın aazdan yaratması. Folklor taa en derin zamannardan var hepsindä dünnä milletlerindä, neçinki hepsi milletlär geçmişlär yazısızlık vakıdını, ama käämil yaratmalar derin evellerdän gelmişlär büünkü günnerä aazdan aaza da kaybelmemişlär. Folklor eserlerin dä yaradıcıları varmış, ama taman yazısızlık beterinä unudulmuşlar. Büünkü günnerimizdä dä halk yaratıcıları hep çalışêrlar yazılı literaturalara bişeylär eklemää. Folklor hem yazılı literatura yannaşık örüyerlär, onnar biri-birinnän baalıdır. Avtorların en seçi yazıları folklordan **ihlam** çekerlär ya folklorun yaratmalarını, taa derinnedip, enileerlär, vererlär onnara eni soluk, eni yaşamak. Deyelim, annatma „Nişannar” folklorun koynusundan çıktı, ama büük yazıcı ustanın aazında pak, nicä bir eni güneşlän şilêêr. Ya, alalım poemayı „Oğlanın legendası”, o da eski folklor kompozitiyasından, eski adetlärilän pak, nicä bir simfoniya, öter.

Gagauz halkın folkloru çok zengin türlü janralarlan. Ne yazık, ki büünkü yazıcılarımız pek az dayanêrlar kendi yazılarında folklorla, gözäl adetlerimizä! Göz atalım gagauz halk masallarına. Onnarın fantazyalı gözellikleri sansın hiç diil bu bizim dünnedän, ama gelerlär sansın göklerden, neredänsä ayozlardan. Masallar var iki türlü, bir, ani gelmişlär eski anonim avtorlardan hem ikinci türlü masallar, ani onnarı düzmüş büünkü yazıcılarımız, onnara avtorlu masal deniler. Gagauz avtorları da deneerlär düzmää masal, ama onnarın masalları çok taa yufka, folklor yaratmalarına bakınca. Sade dünnä literaturasında var ölä ustalar, ani düzdülär çok üüsek kaliteli masallar, te nasıl Gans Andersen, Grim kardaşlar, ani geçtilär dä eski folklor yaratmalarını. Bizim dä gagauz halkın kimi masallarını yazıcı N. Baboglu, toplayıp, kendiyçä işlemiş, zenginnetmiş becermesinä görä dä tiparlamış onnarı 1991-inci 1969 yılda Kişinövda. Kiyadın adı „Masallar”.

Gagauz folklorunda var türlü başka da yaratmalar, çok gözäl **eserlär** lirika janrasında, burayı girer bizim türkülerimiz gariplik, üüsüzlük, **gurbetlik** temalarına. Bu motivlerden bir örnek:

Bahtım, ecelim, attın beni
Yat-yabancılaa.
Burada kuşlar çalmêêrlar,
Çiçeklär senik acêrlar,
Derelär geeri akêrlar...

(*Gurbetlik türküsündän*)

Bölä türkülär çalınırken, sesleyicilär çoyu aalêêrlar. Türkü okadar derin, dooru hem süretli açıklêêr bu yabancılık temasını, ki hiç bir kimsey da gamsız kalmêêr. Hep lirika janrasında kimi yaratmalar var süjetli birkaç personajlan te nasıl „Marinka” adında türkü:

Marinka gitti baalara,
Baalara maslini toplamaa
Maslini topladı, yoruldu,
Acın altında yattı dinnenmä.

Kim senin saçını örer,
Kızım, deyip, da sever?
Marinka da deer:
– Anacıım, anacıım, saçımı yok kim örsün.

Uykusunda ilk anası düşünä geldi:
– Marinke, kızım, Marinke,
Dokuz yıl oldu bän öleli.
Kim senin başını yıkêr,

Kızım, deyip, da yok kim sevsin...
Birdän neredän sä geldi,
Bir fena lüzgär esti.
Maslini aacı sallandı,
Marinkanın yanaana bir maslini düştü...

Marinka çok tatlı düşündän uyanêr da o fena lüzgärlän maslini aacına betva eder. Bu türküde janralar katılı lirikaylan epika. Adetçä lirika türkülerinde düşer olsun bir personaj. Bizim örnektä var birkaç (Marinka, lüzgär, maslini aacı). İçindekiliin duyguluuna baktı ynan, türkü „Marinka” lirika janrasından. Çoyunda gagauz türkülerinde – sevda teması. Sevda türkülerinde personaj var bir. O sevdalı bir can, o sever, bekler sade bir onu, kimi seçmiş hem sevmiş. Örnek:

Şu çotucaan altında, mari kız,
Gülgülü üzüm var.
O üzümä baktıkça, mari kız,
Gözüm süzöldü.
Ele ver senin al **çevreni**, üzümü sileyim,
Üzümü, gözümü sildikçe, mari kız,

Seni bän anayım.
Seni dä bana vermezlärsä, mari kız,
Deli mi olayım, kırı mı alayım?
Şu Komrat köprüsündä, mari kız,
Direk mi olayım?

(*Türküyü çalêr bir delikanı*)

Sevdadan başka, var çok motivlär, ani yoldan dışarı çıkêrlar, da onnar olmuşlar türkü (Tunada balıkçılar lüzgerdä tutulmuşlar da bu olmuşlar, bu olay için var türkü, ya pınarı paklarkan göçmüş taşlar, can kaybelmiş – bu da olmuş türkü). Bunnardan başka, folklor türkülerinin temaları cenk hem cenktä kaybelennär için: „Varna gibi kalä yoktur”..., „Sımayılın topları”, „Tuna **nehri**” hem başka.

Gagauz folklorunda ayırn bir er kaplêr maanilär. Maanilerin da motivleri taa çok sevda, siirektä bir olur olsun başka tema, ama mutlaka karışık beklemäklän, evlenmäklän ya bir gülüşlü şakaylan. Maanilerin düzülmesi dört sıradan ya en çok beş, altı. Eer maanidä varsa altı sıradan taa zeedä, o türkü sayılêr.

Gagauzlar yaşamasında çok şaka kaldıran insannardır. Hiç küsmeezlär, eer onnar ilin şakaylan gülmäe alırsan. Bu şakacılık adetleri folklorumuzda da er bulmuş. Te birkaç şaka türküleri: „Oduncular şölä kesär odunu”, „Hopay – tropay, tuz-biber”, „Tuttum pirenin eniini...” hem başka. Maanilär, şaka türküleri, masallar çok üüsek süretli hem original haliz artistik yaratmaları. Onnar içindelik hem dil tarafından läazım olsunnar büünkü yazıcılarımıza örnek. Hep bu sırada olur analım kısa fıkraları hem porezenneri. Onnarın arasında en çok gezek olannar – „Hoca Nastradin için fıkralar”, „Otuz bir Petri için” hem „Kösä dermenci için” ya „Balakir için” hem başka.

Gagauz folklorunda da var epos hem dastan gibi yaratmalar, beki, onnarın parçaları, ama bu günädän bölä eski yaratmalarını bizim bilimcilerimiz taa aaraştırmadılar. Sade Moldova Akademiyasında filolojiya bilgilerindä doktor Lüba Çimpoeşin zaametlerinnän çıktı bir kiyat 1997-nci yılda kimi kahraman eposlarından hem dastannardan parçalarlan. Avtor

çalışêr aarasın, neredän çekiler gagauzların folklorunda anılan dastan parçaları, ani insanın aazında işidilerlär nicä masal annatmaları, burada en çok gezek annatmalar „Tepegözlär” için, „Köroolu” için, „Dengiboz” adında kuli için. Bundan beş yıl ileri, 1992-nci yılda, bizim (N. Baboglu, İ. Baboglu) „Gagauz literaturası” adında şkola kiyadımızda basıldı bir annatma parçası „Kamberim, sana ne gelir...” (şüpeleneriz, ki bu da, olmalı, „Garip Kamber” dastanından bir kırıntı). Yazdı bu parçayı Kıpçak küüyündä annadıcılardan yazıcı Nikolay Baboglu. Bu 104 sıralı parça da kim bilir angı büyük dastan parçası, ani zaman uzunnuunda heptän kaybelmemiş, büünkü gündä bizim borcumuz onu aaraştırılım derindän. Bizim esabımıza görä, hem nasıl da doktor Lüba Çimpoeş yazêr, bizim folklordan dastan hem epos parçaları çekilerlär, olmalı, Orta Aziyada yaşamış olan türk senselelerin yaratmalarından.

Gagauz literaturasında folklorlan baalı büünkü yaratmalara geçelim. Öncedän läözüm söyleyim, ki bizim anılmış şairin D. Kara Çobanın seçi stihların peetlerin hem annatmaların doorudan folklorlarda var kökleri. Tama folklorla dayanmaklan, folkloru derin tanımaklan D. Kara Çoban etişti yazıcılarımızın arasında üüsek bir erä. Nikolay Baboglunun da çoyu şiirleri hem poeması da „Oglanın legendası”, annatmaları „Demirçu”, „Allahın izininnän”, „Dünürcülük”, „Kulilär”, „Traktorculuk” çekilerlär ilkin folklordan, sora adetlerimizdän, halkın yaşamasından hem avtorun kendi biografiyasından. Folklordan ihlam almaa, folklorla dayanmaa hem folklordan üürenmää bilerlär gagauz dilindä yazan şairlerimiz S. Kuroglu, V. Filioglu, P. Yalınç, F. Marinoglu, ama onnarın en ii artistik yaratmaları taa ilerdä, onnar taa şindi henez açılmaa başladılar.

Bu yazımızda isteeriz açıklayalım literaturanın taa bir aspektini. Onun **eklentilerini** herbir okuycunun karakterinä, kefinä, onun **ruh** durumuna hem kendisinin terbiyetmesinä. Haliz üüsek uurda literatura yaratmaları okuycuyu kaplêrlar. İnsan, aldı gibi elinä kiyadı, brakâmêr onu – isteer bilsin, ne olacek ileri dooru – buna deeriz, ki literatura çeker okuycuyu. Kiyatları okumak daadêr insanın kahırlarını, düzer onun kefini, verer kolaylık genişletmää bakışını, üürenip-açıklamaa kendinä evelki meraklı geçmişleri hem büünkü **enilikleri**. Hem dä, ne çok önemli – literatura verer kolaylık insana kendisini terbiyetmää. Demäk, yaratmanın personajı dooru yaki kötü yaparsa yaşamasında, okuycu bu işleri geçirer kendi fikirindän, düşüner kendi yaşamasına da düzer kendi ömür **pozitiyasını** taa islää, taa dooru. Literatura yardım verer halkın azalarına duymasınar kendilerini ayırı, yalnızlıkta, ama sayılısınar toplu birleşik kendi milletinnän. Hem taa literatura yardım eder terbiyetmää ilikleri, **acıgzannı**. Deyelim, okuyarsak kiyatta zeetä düşän kabaatsızlar için, kendimiz dä taa çok annêeriz zoru, koyêrız kendimizi personajın erinä, isteeriz dünnedä olmasın dooruluksuzluk, kimsey boşuna zorları çekmesin, herkez yaşamakta biri-birinä yardımcı olsun.

kıymet – paalılık
eser – bir yazı, yaratma
ata sözü – söyleyiş
çevrä – dartı
nehri – derä
etki – yapılmış bişey
gurbetlik – yabancılık
ihlam – yaratma havezi

baht – ecel
ruh – duygu, çan duygusu
eniliklär – ne var eni
töylä – bu takını
tendentiya – hızlanmak durumu
dingin – yorgun

- Sevinmelik nasıl taa paalı? Sade kendin mi biläsin, osa başkasına da mı söyleyäsın?
- Gagauz folklorunda angı soyları taa sık bulunêr?
- Bükü gü gagauz folklorunda angı türkölär taa gezek?
- Angılarını tanıyêrsınız? Bilersiniz?

Artistik yaratmaların janraları

(Epik, lirik hem dramatik)

Yazılı literatúra sayılêr haliz literatúra ozaman, açan yazıcılar onnarı yazılêrlar üüsek literatúra dilindä, dilin normalarını kullanarak. Ama yazıcı kendi yartmasını bir literatúra janrasına görä uydurmaa savaşêr. Genel literatúra janraları: *epika janrası, lirika janrası hem dramatika janrası*. Bu üç janranın çeşitleri var.

Epika janranın çeşitleri: *poema, balada, fabula, annatma, roman, novela, dastan*.

Lirika janranın çeşitleri: *oda, epigrama, elegiya, satira, türkü*.

Dramatika janranın çeşitleri: *tragediya, komediya, drama*.

Bükü gü gagauz yazılı literatürada var çok lirikalı, dramatika hem epikalı yaratmalar. Onnar süretlik tarafından, ana dilimizi becerikli kullanmak üzerinä, gagauz milli tabeetimizi açıklamakta hem uygun tematika seçmekte etiştilêr etecek nekadar üüsek erä. **Ama** gagauz literatúra yaratmalarını zor erleştirmää eski klasika janraların kaluplarına. Neçinki gagauz yazıcıları literatúra işini üürenmää başladılar yoklamaklan, göz kararınnan, derin literatúra teoriyasını hiç bilmäkân. Ama butürlü aaramaklı yollar şaşırmadılar yazıcılarımızı. Onnar kullandılar yazılarında literatúra janralarını karışık. Ama literatúra janraların lirika, epika hem dramatkanın karışmaları artık ömür dünnä literatürasında var. Bizim dâ gagauz genç literatüramızda, makar ki var çok pak lirikalı şiirlerimiz, literatúra janraların karışmaları da var. Bu tendençiyalar avtordan-avtora, şiirdän-şiirä, neredä taa az, neredä taa çok üzä çıkêrlar da bununnan diil ani küçülsünnär paalılını eserin, ama onu taa uygun yapêrlar. Genä alalım bizim anılmış D. Kara Çobanın şiirini örnek erinä „Geldim yoldan...”

Geldim yoldan dingin bän
Yufka hem diil zengin dâ,
Da te küüyä girdiynän,
Selämimi verdiynän,
Küüdä insan bakardı,
Herkez bişey sorardı.
Dostum sordu:
„Hep dostmusun?”
Ahmak sordu:

„Hep prostmusun?”
Sıkı: „Borcu verecän mi?”
Sarfoş: „İkram edecän mi?”
Kardaş: „Kazanç hiç var mı,
bana da pay olar mı?”
Karım sordu: „Geldin mi?”
Bobam sordu: „Dindin mi?”
Anam sordu: „İdin mi?”

Baştan gider şairin sözü, düşünmekleri – pak **lirika** janrası: „Geldim yoldan dingin bän, yufka hem diil zengin dâ...” sora gider **epika** elementi – şair annadêr, nasıl o gelmiş küüyä, vermiş seläm da ileri dooru gider **dramatika** payı – dialog haliz, nicä pyesada.

Dost sorêr – hep dostmusun;
ahmak – hep prostmusun;
sarfoş – ikram edecän mi?
Sora kardaş, karı, boba, ana...

Bu literatura soy elementlerin karışmasından başka, D. Kara Çobanın şiirinin düzülmesinde göreriz, ani nicä klasika epika annatmalarında var **başlantı**, sora taa üç element birerdä – **düümüü**, **çözüntüsü** hem **kulminaıtyası**. Bu örnektä hepsi toplu anasının soruşunda – „İdin mi?”

Artistik kolaylıkları literaturada

Literaturaya var nicä demää artistik sade ozaman, açan o yaradılı artistik süretlerin yardımınnan, çok uygun maanalı laflar, demeklär, frazeologiya çevirtmeleri – onun temel materiallarıdır. Herbir rifmalı, ritmalı sıralara yok nasıl stih, şiir, poeziya demää, onların yoksa süretli gösterili ideyalar, oluşlar, dil hem stil zenginnikleri. Herbir prozaya da yok nicä artistik prozası demää, onun artistiklii yoksa. Artistik literatura yaratması läüzım bir ideya kullansın, bir problema kaldırsın, sayımnı soıial probleması, işlesin halkın kulturasını kaldırmaa, onun kultura, estetika uurunu kaldırmaa, ilerletmää.

Herbir literatura yaratmasının (poeziyanın, prozanın) läüzım olsun içindekili maanası hem dışankı uygunnuu, ustalı forması, ideyası hem teması-probleması, geroyları (personajları) kendi karakterlerinnän hem süretlerinnän; yaratmanın läüzım kompozııtyası (strukturası) hem süjeti olsun.

Ne o süret? Süret – artistik literaturanın en läüzımnı kolaylı (onsuz yok artistik literaturası!) – işlerin, insanın artistik yapısı, gösterilmesi. Süretlik düzüler artistik lafların yardımınnan, başka laflan – artistik kolaylıklarınnan, nicä: *alegoriya*, *antiteza*, *metafora*, *giperbola*, *epitet*, *metonimiya*, *yaraştırmak* (*uydurmak*) *tekrarlamak*.

- **Alegoriya** – birkimsey için ya bir predmat için başka türlü sölemää. Deyecez, fabulalarda taa çok sıra personajlar – hayvannar, kuşlar, ama okuyucular annêr, ani orada insannarın karakteri hem yaptıkları için söz gider.

- **Antiteza** – stilistika formaların birisiydir: poetika sözünün bir çevirtmesi, angısında, demeklilii kuvetlendirmää deyni, karşımaanalı annamalar, süretlär, personajların karakter çizileri karşı koyulêrlar (buz hem yalın, şiir hem proza).

- **Metafora** – ölä laflar, angıları çekimni annamasında kullanılêrlar. Metaforada obyektlerin ya oluşların karakteristikası, benzeşmesi gösteriler, o nasıl bir bütün resim, kolaylık yazıcıya verer pek kısadın sölemää kendi duygularını ya düşünmeklerini (lüzgerin kanatları, gözümä ilişti).

- **Giperbola** – büülmäk, artistik sözün ölä bir forması, angısı pek büük yapêr predmetleri, kahramannarı, işlemi. Büülmäk taa çok masallarda, söyleyışlerdä kullanılêr (Dev adamı, beygirin büülü kuvedi).

- **Epitet** – o bir predmet, insan oluş için nişanımf laf, angısı açıklêr onların maanası nı, vererek süret hem emoıtya (altın adam – pek ii adam, bitmüz ömür – uzun ömür).

- **Metonimiya** – ölä lafbirleşmesi, angısında bir lafın erinä predmeti yada olayı gösterän başka laf kullanılêr. Bu situaıtyada diiştirilän laf diişili maanada kullanılêr (Bütün küü mecidäydi – insannar yardım etmää gelmişlär; tombaralak masa (toplantı, masanın forması)).

- **Yaraştırmak** (uydurma) – artistik sözün ölä bir forması, angısında yannaştırılêr, uydurulêr iki obyekt, iki işlem yada iki görüm biri-birinä. Uydurma lafların arasında var nicä olsun maana baalantısı laflarlan – *gibi kadar*, *nicä* (ona yaklaştı dev gibi adam, nicä gök çatlar).

• **Tekrarlamak** – ölä laflar, angıları bir cümledä, yadä yannişik bulunan cümlelerdä tekrarlanêrlar. Tekrarlamak lafin en önemli maanasını çizdirer, angısının yardımınan tekstin emöjonal demeklilii kuvetlener (Zavalı, zavalı kanatlar...).

En paalı olacek ozaman, açan üürenicilär üürenmektä başlayacaklar derindän tanınaa yazıcıların poetikalı lafinı, annamaa gagauz literaturasının nañional speñifikasını, görmää literatura dilinin zenginniini – metaforaları, epitetleri, yaraştırmakları, söyleyişleri, aforizmaları, başka lafetmäk demekliini. Literatura yaratmaların dilinä analiz yaparken, üürenicilär läözım açsınnar hem göstereñnär, nicä yazıcı kullanêr yaratmanın uygun erlelrindä lafları, düzer türlü lafbirleşmelerini, angı laflarlan o verer karakteristikita literatura personajlarına, düzer onnarın partretlerini, başka yaşamak kartinalarını; bulsunnar eski, eni hem çokmaanalı lafları. Annaşılmaz lafların maanasını üürenicilär düşer bulsunnar laflıklarda. Sora arhaizmalarlan, eni peydalanmış laflarlan läözım düzsüñnär lafbirleşmesi yada cümlä.

Üürenicilerin lafetmesi taa ilerleyecek, açan literatura derslerindä onnar annadaceklar kendi laflarınan – neyi okudular hem ne annadılar okunmuş parçalardan, şiirlerdän, açan vereceklär cuvap yaratmaların bitkisindä koyulmuş soruşlara, yapaceklar karakteristikita baş personajlarına yada yazaceklar yaratma.

Taa kuşku aaraştırırsak gagauz şiirlerimizin arasında var yaratmalar, ani romans gibi olur çalinsınnar, hem kimisi çalınêrlar da. Çadırılı türkücü M. Ormancı çalêr romans D. Kara Çobanın şiirinä: „Nasil biz yaşardık aalem dä mayıl olardı...” Taa D. Kara Çobanın şiiri „Géçmä yanımdan...” genä romans, ama onu taa bulunamadı bir kompozitor **bestelesin**. Başka avtorlarda da var romans peetleri, zamannarda onnarı da mutlak çalacêklar. Var öda biçimindä dä şiirlerimiz:

„Tarañım, sän tarañım,
Ne gözälsin, korafañım!
Çok cömertsin sän toprak
Gagauz eri Bucak!..”

M. Kösä „Öda ekmää”

Şükürüm enidän ellerä,
ani ekin büüder
Şükürüm bol üreklerä,
ani hatır güder”...

Stepan Kurogluda „Öda insana”

Sonunda olur söyleyim, ani gagauz literaturasında var satira yaratmaları da. Örnek: N. Baboglundun şiiri „Kannı karılar”. „Fariseylerä” hep N. Baboglundun yaratmasında bulêrız parodiya Stepan Kuroglundun iki şiirinä. Sade ayırı bir şiir forması **sonet** literaturamızda nek az, neçinki butürlü şiirin var maasuz düzülmesi 14 sıradan, maasuz kendi rifma sistemi.

Sonettä var çok **yasaklı** işlär, bezbelli, bu betere bulunmadı aramızda birisi, ani denesin kendini sonet yazmakta.

Sonetin sıraları da esaplı. İlkin gider iki dörtlük (dördär sıralardan kuplet) sonunda läözım mutlaka gitsin iki kuplet üçär sıradan. Bu dolaşık sistemi dä, sanêrım, gagauz şairleri üüreneceklär.

Gagauz literaturası hem şiir janramız bulunêr bir eni gelişmäk hem genişlenmäk yolunda. Peydalandı dergilerimiz uşaklar için da bu jurnalların sayfalarına geler hep taa çok gençlär, büünkü uşaklar, da taman onnarın arasından, sanêrız, olur çıksın gelän günnerdä en ii, en talantlı yazıcılarımız.

bestelemää – şiiri notalara yazmaa

sonet – bir muzıka soyu

lirika – literatura soyu

dramatik – literatura soyu

yasaklı – olmaz

hatır gütmaa – olmaa kuşkulu yabancılara kultura gostermaa

seçmaa – ayırmaa

kalup – bir örnek için düzü, nişan

kullanmaa – lâazım oldurmaa

Çök önemli, ki gagauz folklorunda var maasuz uşaklar için türkülär, angıları taa açıklanmadılar hem kullanılmêrlar. Verelim bir örnek uşaklar için folklordan.

Deredä

Deredä menevşe gördüm
Bir kız, bir gelin birerdä.
Sordum, evlerni neredä,
Sokakta köşä başında.

Çesmelär eri serinneer
Susuz derin su verer
Kadınım ayna dizindä
Düzüner seçilsin isteer

Aullar taazä suvalı
Basçelär zümbüllän dolu,
Ortada cöşmelär akêr
Kurnalı beş sızıntılı

Taranêr, peliini örer
Üç yanı sedef döşeli
Dört yanı altın döşeli
Kalk kadınım yavuklun geler

Halk sözleri – halkın sedefleri

Söleyişlär

1. Türkülerin, masalların saabisi yok.
2. Tatlı söz fayda getirer.
3. Zorun önündä kolayı da var.
4. Laf lafi açêr, zaman da zamanı koolêêr.
5. Tikensiz gül yoktur.

İnannar

1. Ateşä gübür atma – içerdä kavga olur!
2. Süpürgeyä ayaan ilişmesin – içerdä kavga olur!
3. Para düşündä – fena laflar üstünä (senin).
4. Düşündä kara köpek – gündüzdä kahrır.
5. Kuşlar tozda yıkanêr mı – bu yaamura.
6. Çirkin düşü suya annat.
7. Beygiri satarkan edää vermä!

Okudunuz mu? Düşünelim..., çıkışları yapalım...

1. Ne bilersiniz gagauzların büünkü yazılı literaturası için?
2. Angı kıyat gagauz dilindä büünkü literaturanın başlantısını koydu? Nezaman bu iş oldu?

3. Sıralayın avtorları hem onnarın kiyatlarını, angıları bizi, gagauzları, Dünnä milletlerin arasına bildirdilür.
4. Açıklayın gagauz halkın folklorun janralarını.
5. Annadın gagauz türküleri için.
6. Ne o maani? Birkaç maani aklınıza getirin da çalın.
7. Taa ne türlü janralar gagauz folklorunda var? Sıralayın.
8. Sıralayın artistik yartmalarının janralarını.
9. Lirika janrasının çeşitlerinin açıklayın. Birür örnek gagauz artistik yaratmalarından verin.
10. Roman angı büyük literatūra janrasına girer? Örnek verin.
11. Dramatika janrasının çeşitlerinin sıralayın.
12. Gagauz literatürasında bu janranın çeşitleri var mı? Açıklayın.
13. „Oda” angı büyük janrasının çeşiti?
14. Ne o süret?
15. Angı artistik kolaylıklarını yazıcı kullanêr literatūra dilinin zenginini göstermää deyni?
16. Beendiiniz yaratmada (şüirdä yada prozada) bulun artistik kolaylıklarını da açıklayın onnarı.
17. Ne o antiteza? İnandırın fikirinizi örnek vereräk.
18. Neylän metafora hem metonimiya ayırılêrlar?
19. Ne o arhaizma?
20. „Deredä” şüirin herbir sıracını dikatlı okuyun. Şüirin dili için ne söyleyebilirsiniz?

Halk sözlari – halkın sedefleri

Söleyişlär

1. Aarayan bulur.
2. Dilin kemii yok.
3. Daa kurusuz olmazmış.
4. Derin su sessiz akêr.
5. Süüt aacı gibi herbir lüzgerdä sallanma. Gün gibi hen Ay gibi kararlı ol.
6. Haliz türkünün büüktür kanatları.
7. Acı patlacanı kraa haşlamaz.
8. Can buvazdan gelärmış.
9. Kuştan korkan arpa ekmäzmiş.
10. Hoş geldi da boş gitti.

Uygun sölemeklär

1. Gözümä ilişti... (metafora).
2. Şindi razgetirdi!
3. O ona toz kondurmaz!
4. O senin tırnaanı da etmeer.
5. Kimin ekmeenä sän yaa sürersin?
6. Bobada söz iki olmaz.
7. Dünnä gözeli...
8. Bir bulut bütün kırır örter.

YAZILI LİTERATURA

Nikolay Tanasoglu

Sofi

(Annatmadan parça)

Evlenmesi Sofinin olmadı ölä, nicä o düşünärdi, açan taa ondört-onbeş yaşındaydı: çıkacak bir gözäl yavklu, bakaceklar biri-birinä bir parça vakıt, horuda oynayaceklar, kenara çıkaceklar, horuçlarda borç kaçaceklar, suya gidärkän, ya gelirkän buluşaceklar, derneklerdä oturaceklar, nicä gagauzlarda, taa sevincä islä da sora o kaçacak ona, bak o gelecek bir gecä kafadarlarınnan taligaylan kıvrak beygırlärlän da kavrayacak onu adetçä; anası aalayacak biraz, bobası baaracak, ama annaşaceklar da düün olacek ballı rakısınnan, nicä gagauzlarda. Hakına, yavklu gözäl çıktı ona, ama az bakıştılar hem kalan işlär da olmadılar adetçä, zerä Lambu yaşta çocuk. Sevdaları ama büüktü, kızgındı ölä dä, sansın salt onnar biribirinäymişlär. Okadarki, bir taraftan baalantı oldu, başka taraftan sa – koptu: Sofiyi bobası evdän kuudu bir avşam, açan anası andı, ani Sofi isteer gitsin Lambuya, da dedi basmasın kapusuna, bölä adetsiz evermää kızını o diilmiş kayıl.

Anası haliz ani aaladı, ama diil adetini yapmaa deyni, kahrıdan; yavklusu da Sofiyi geldi almaa, diil kavramaa. Yazıldılar. Düün olmadı, yapmadılar. Lambunun anası, bak bobası onun yoktu, pek ii kabletti Sofiyi, ama kırık üreklän kaldı, ani suvatular küsülü, aykırı gittilär.

Birdän-birä Sofi işledi şuyanda-buyanda, gidärdi traktor brigadasına, traktorları bakmaa, yardım edärdi onnarı düzmää. Brigadir, Öşmer Görgi, izin verdi ona bir gün alsın bir traktor da baalar boyunda bir parça er sürsün. O er yamaçtı da Sofi dayma traktoru aşaa kaçırardı. Brigadir gösterdi, nicä yapsın da traktor çizidän çıkmassın. Birkaç gün Sofi bölä praktika yaptı.

– Şansora aldım kolayını, Görgi batü, olur kolay yalnız da süreyim.

– Nicä görerim, sän tez kolayını alêrsın. Te o iki çocu, Vasiyi hem Savayı, üüredincä kendibaşına sürmää canım artık çıktıydı. Şindi aldılar kolayını, sürerlär isleecä, sade onnar haylazça biraz.

– E-e, Görgi batü, adam işi sevmäzsä, iş onu hiç tä sevmäz, – dedi Sofi bütün ürektän.

Güz yaamurlu olduydu, haliz oktäbri ayında, çiftleri sä sürmää çok er taa vardı. O iki traktor pis havaların beterinä etiştirämedi sürmää vakıtları bitirsın. Predsedatel sımarlamıştı taa bir eni traktor yollasınar, ama birtürlü yollamazdılar. Geçmedi çok genä da bir çin sabaalän predsedatel urêr Lambuların pençeresinä:

– Gel da kabul et traktorunu, Sofi!

– Ne, Nikolay Panteleeviç, eni traktor mu yolladılar, – şen aazlan sordu Sofi.

– Elbet, kablettik onu şansora, şükür, enicä, yalap-yalap eder. Gel bak, beenecän, mi?

Sofinin ürää ürktü sevinmeliktän:

– Eni traktoru nasıl beenmeyim? – Da kapusunu hızlı kitleyip, predsedatellän barabar traktor brigadasına dooruldular.

Sofi baktı trakturun herbir ekini, yaaladı onu islää, sildi, yaptı onu ayna gibi. Geniş aulun içindä denedi, işleyecek mi. Eni maşına güürüdedi bütün kuvetlän, nicä gök çatlar. Sofi döndü aulun içindä birkaç kerä, maşına örüdü bir kusursuz.

– Kavi traktor, düzgün, – insan arasından ses işidildi.

– Helä bey! Birisi bana bunu söläydi, bän görmedään inanmayacâyım. Şaşacak iş bu: olmayacak adamın kızı minuniya yapsın! – kalabalım içindän bir ihtär şaşıp dedi.

– Vakıtlar şindi diişildi, dädu, gençlerin biri karıştı. – Şindi komunistçesinä işlär gider, hepsi kiyat biler, üürenmiş, girgin, diil nicä sizin vakıdınızdaydı.

– İnsan oldu arif ba, – başladı annatmaa bir başkası. – Hiç bir klisä yortusunu tutmêrlar, güneedän korkmêrlar. İlerdän çok şeylerä inanırdık, yortu da çok tutardık, haliz ilkyazın, taman açan işin koyusuydu, açan en zor işlär çekedärdi, sürmää, baa budamaa, kazmaa, insan büük horucu tutardı, iyärdi sade turşu. Bölä yavan imäklän adam ne iş var nicä yapsın? Savaşardı zoruna.

Oktäbrinin bitkisindä yaamurlar siireldi, ama kırda çamurdu, sürmää da vardı gerää-gibi. Sofi eni traktorunna podişä sürmää çıktı. Suukçaydı, kimikerä yukardan da ufacak yaamur pufkurardı, ama o hepsinä zorluklara dayanıktı. Kendi payını sürdü, bitirdi. Açan esap yaptılar, buldular ani o sürmüştü plandan zeedä gerää gibi. Sevinmeli onun büüktü pek, gelärdi, ani te şindi o yapêr haliz lăazımın iş nicä bir komsomolka. İşinä mayıldı, yaşamasına da genä, Lambuylan ona pek islädi, birliktilär, uzlaşardı gözäl.

Sofinin ürää ama kırıkta bir taraftan, zerä bobası ona küsülüydü. Kaç kerä denedi yaklaşsın ona, o kabletmedi. Geçtiyidi şansora may, bir yıl. Bir kış günü Sofi dedydi genä

denesin. Yolunda magazinä uuradı, aldı bobasına anasına birär baaşış, unutmadı, ama küçük kızkardaşını da. Çemodanı onun aarlaştı, ama ürää biraz ilinnendi. Ačan etişti evä bobasına, karannıktı şansora. Girdi aulun içinä da kapunun önündä duruklandı azbuçuk. Köpek damın başında baalı, duydu, ani aul içinä girdi birkimsey, salmaa çeketti, ama Sofiyi tanıyıp vazgeçti da kuyruunu sallamaa başladı. Sofi açtı kapuyu enikunu, girdi hayada, çemodanı koydu erä. Bobası içerdä uzalı yataardı anası da hayatta bulaşıkları yıkardı. Bir kör lampa gücülä aydınnadardı orasını. Ačan kızını gördü, ana şaş-beş oldu.

– Nändan koptun sän, mari-i, esaplardım, ani şansora dünnedä yoksun? – brakıp işini Matrona şen üzlän şaştı Sofiyä. – Ansızdan geldin, kâr ürääm dä ürktü.

– Geldim bakayım näbêrsınız, pek özledim sizi. Tä getirdim sizä birär baaşış.

– Genä ani geldin, kızım, da oyanda o kursularda, bän dä bu lafi deyämeerim, da te onu deyceydım, genä ani allaa korudu da oyanda kaybelmedin, kızım.

– Ey, mamu, sän dä! Orada sade bän diildim yä? Benim gibi vardılar çok.

Anasına Sofi göründü pek zabun – iş onu biraz örselemişti. Matronanın da kahırlardan suratı taa da pek buruşmuştu, ama şindi sevinmeliktän sansın düzeldiydi. Okadarki bu sevinmelik süündü, açan Moti, Sofinin sesini işidip, çıktı hayada:

– Geldin taa sonda, – çirkin bakıp dedi o Sofiyä, hiç elleşmedi, gülümsämedi dä. – Senin o şeytannı işlerindän brakıl, yada brakılmazsan, git orayı, nändan geldin. İi koca da buldun kendinnä, taa kart birisini kendinä bulamadın mı?

– Ha etecek, Moti, – kalktı kızdan yanı anası. – Etecek fenalını gösterdin. Bir kızım var, onu da acımêersin. Git tä yat taa islä. Bän dört gözlän uşaa bekledim gelsin, o sa bak ne yapêr. Günähtan da korkmêersin bə, Moti. Senin canın yok mu da bukadar fenalaa izmet edersin?

– Ha sän sus orada, çıkma benim önümä, zerä şeytan alır seni dä!

Sofi aaç gibi durdu, bişey demedi. Sora içini aar-aar çekip enikunu çıktı dışarı. Anası aalayarak ardına çıktı da sokaadan onu geçirdi. Damın başından Bozka Sofiyi gördüynän, kuyruunu sallayarak hızlandı ona dooru da bir-iki kerä mizledi, sansın istärdi desin: „Neçin gidersin, kalsana bizimmän burada?” Suuktu kış gecesi. Bir keskin lüzgär sokakta üflärdi da kaar yaayıntısını Sofinin suratına yapıştıardı. Can acısından Sofi sokakta aaladı.

Kolhozda Sofi çalıştı, işledi iki adam kadar. Hepsi onu beenärdi, cannarı da acıyardı, ani bobası onu ölä gücendirer. Kazancı büüktü, Lambunun da genä, giyindilär ayaadan. Vardı nändan anasına-bobasına da yardım versin, zerä onnara etişmäzdi, ama nasıl yardım etsin? Da gecä-gündüz düşünärdi, ne türlü yapsın da bobasını çevirsin, onunnan tez mi, geç mi baarışsın. Geçtiydi taa bir kış, geldiymi taa bir ilkyaz. Bir pazar günü Sofi istedi predsedateldän bir ük maşinası.

– Da ne läüzım sana maşına?

– İsteerim bobama biraz booday yollayım, zooru var da bekim annar kolhozun kuvedini, kızının da iiliini.

– Ne, hatırları için mi ona bu baaşış?

– Ey, hatırları için mi, ne için, ama isteerim yollayım. O yannişsa, bän olmayım bari.

Maşına geldi. Üklettilər beş-altı çuval da Harçu Motinin evinä haydadılar.

– Ey, saabi, aç tokatları, sana bir baaşış getirdik! – kabinanın kapusunu açıp, baardı şofer.

Moti çıktı içerdän başkabak, elini şopron koydu annısına da gözlerini kıpıştırarak baktı sokaa.

– Ne durmuşun da bakêrsın? Aç tokatları taa tez!

Moti açtı geriyädän tokatları, şofer çekti maşınayı kapunun önünä da ellerinä tükürüp girişti çuvalları prispaya atmaa.

– Kablet, Moti aga, kızından baaşış!

– Nasıl ölä kızından? Yok benim zorum ondan baaşış kabletmää!

– Yoksa, ozaman alêrim geri çuvalları!

– Ha bak işinä, çok lafetmä orada! Senin dä zorun diildi yä... Komşular aul aşırı gözlerini dikmiştilär da bakardılar hem şaşardılar, nändan Motiyä bu kadar ekin düştü.

Maşına gittiynän Moti annısından teri sildi da komuşularının gözlerindän sakınıp, tez girdi içeri. O gecä onu uyku tutmadı. Bir ton booday onun aylesinä iki yıl etecek. Da duyardı kendisini ölä, sansın o çuvallar boodaylan düşmedilär hayada, ama onun omuzlarına. Matronada o gecä, ne kadar Moti düşünürdü, hep bir onu zivirdedi:

– Sän, Moti te böläysin, iilää yapmêersın. Kız senin beterinä evä uuramêêr. Zavalı uşak, gün-güneş görmedi...

Moti sä ölä derin düşünmää dalmıştı, ani karısının homurtularını pek işitmäzdi. Sade kimär kerä onun sesi kulaana çalınardı da, ona kabak kadar gözlerini belerdip, dardı:

– Ha etecek homurdandın, taa var mı?

Bir nedän sora karı uyukladı, ama Moti hep taa iki fikiri bireri getirämäzdi.

– Ačan kendi kızım, heptä beni tä düşündü zorumda. Hm, benim „iiliklerim” için bana bu ödek allele. İilik! Ne iiliklär yaptım bän ona? Zavalı kız! – kendi-kendinä ayıflanardı aklıncaq Moti, – kolhoza girsin bän mi onu yolladım, yada evä geldiynän bän mi onu bir boba gibi karşı ettim? Bunnarı Moti yatarkan hem dayma iki yanına aktarılarkan düşünürdü. Kimär kerä unudardı, ani o kendi-kendinä düşüner, ona gelärdi, ani o karısinnan lafeder, da sesi ölä pek çıkardı, ani karısı onun sesinä gecenin bir vakıdında uyandı.

– Ne, Moti, fenalın mı oldu da ölä aar oflêersın? – uyku sersemi sordu Matrona.

– Başım bilmäm ne acıdı da o beterä raatlanamêêrim.

Karısı uykudan biraz kendinä gelip, aklına getirdi dünkü işleri.

– Bilerim, ne seni raada brakmêêr. Senin yaptıkların şindi başımı kemirer.

Ertesi sabaa Moti taa erken kalktı, yıkandı da hızlı çıktı içerdän. Matrona da hızlandı baarak:

– Sän nääm ölä donandın da bişey demedään yollanêrsın?

– Kızıma giderim, näanı!

Kolhozun pravleniyası taman toplanmıştı da esaplardı kimi gelän işleri üzerinä, birdä sakına-sakına kapuyu açtı, Moti da girdi. Kalpaanı çıkardı başından, verdi selemine da bir yapraklan elindä ikikat bükülü durdu kapunun yanında.

– Ne, Moti aga, netürlü boran getirdi seni burayı? – sordu şaşarak predsedateli.

– Ey, Nikolay Panteleviç, sade bän mi bir alaca kalayım bu küüdä? Şindiyädän becermedim yaşamaa, baarım şansoran... Tä, geldim gireyim, yaarın getireyim bütün varlımı kolhoza.

– E kim sana bu akılı verdi ya, Moti aga? Sän bu kadar vakit edinoliçnik oldun, burayı basmadın da nasıllan şimdi geldin? Yara kızın seni bu yola getirdi. Helal kızın var!

– Ey, kızım, kim, ama geldim. Görürim, ani kim girdi kolhoza, adam oldu, bän sä ne yaptım? Şindiyädän zoruna yaşadım, birerdän bir kapeyka elimä düşmüzdi. Var bir laf: „Adam nekadar yaşêêr, hep üürener”. Tä biz dä ölä.

Sofi bekim okadar sevinmüzdi kendi kısmetlerinä, nekadar ani kolhoza girdi taa bir aylä, ani bütün küü şansora geldi omuz omuza. Sade bir Sofi mi ama küüdä bölä duyup düşünürdi? Genç üreklär kızgın düülürdi eni yaşamak düzülmesindä, nicä bir büyük türkülü hem oyunnu yortu horusu, da bir inannı haber gibi sımardı vakıda kalmasın geri tarafımızın eşkinnii örümesindän.

- Angı evlenmäk adeti için bu annatmada annadılêr?
- Sıralayın eni adetleri, angılarına görä Sofi hem Lambu evlenmişlär.
- Yazdırın Sofinin süretini.
- Neçin bobası kızına küsmüş?
- Açıklayın annatmanın öz fikirini.
- Angı eni yaşamak için avtor yazêr?
- Nicä annêêrsınız du deyimi: „Adam işi sevmüzsä, iş onu hiç tä sevmüz”?
- Kayılsınız mı çıkışlan „Adam nekadar yaşêêr, hep üürener”?

N. Tanasoglu nun annatması için

N. Tanasoglu taa çok proza yazmış, şiir onda var azarak. 1970-nci yılda tipardan çıktı onun proza kıyadı „Bucak, Bucak”, angısında koyulu onun, olur demää, en ii annatması „Sofi”.

Bu geniş annatmanın bir fragmentini siz artık 8-inci klasta okudunuz. Yaratmanın adı koyulu baş personajın adına görä. Olaylar, angılarını N. Tanasoglu gösterer annatmasında, bir küüdä geçerlär (Sarılık küüyü) hem baalı Harçu Motinin aylesinä: Harçu Moti kendisi, Matrona, onun karısı nem Sofi, onnarın kızı. Yaratmada açıklanêr zamannar, angılarına insannar yavaş-yavaş, aaçlıktan sora, etişmää başlamışlar.

Açan hepsi küülülär kolhoza başlamışlar yazılmaa, Harçu Moti bir türlü karar alamazmış, he yapsın? Bu beterä kendi kızınnan da bir büyük annaşmamazlaa girer. Bobası kabletmaa istämeer, ani onun biricik kızı evlenmiş ta, yaşêêr da diil adetlerä görä. O sanêr, ani çok ii tradişiyalar yavaş-yavaş, bu eniliklärän, batılmaa başlêêr.

Sofi sä bütün üreklän eni yaşamayı kableder: komsomol olêr, kasabaya üüretmää gider, traktorda, adamnaran barabar, çalışmaa başlêêr.

Yaratmada N. Tanasoglu büyük inannan, üüsek artistik uurunda, gösterer soşial proşesini gagauz küülerin yaşamasında kolektivizaşiya yıllarını. Kendi inanını avtor bitkidä dä gösterer: bitki-bitkiyä Harçu Moti da kolhoza girer.

Dionis Tanasoglu

Bitki göçmek

(„Uzun kervan” romanından parça)

*Burada koca zor kelemä
kaldırdık, yaşamak etiştirdik...*

Tä bitki taligacıklar, aaç-daldan örmä tokatlar üstündä, koyunnr, atlılar sudan basıp çıkêrlar eni erlerin çimeninä. Bütün kervan toplandı Tunanın boyuna: geçtiydilär! Hepsi öperlär bu eni topraa, dönün buyanı, Bucaklara dooru: „Şükür Allaha!” Sora ihtär Akıl-baş döner üzünnän Balkannara dooru, brakılmış duuma erlerinä dooru da diz çöker. Ona görä bütün kervan döner da diz çöker!

– Prostet, ana topraamız! Prostedin, Balkannar! Prostedin, senselelä, ani kaldınız evdä! – batal sezlän dedi Akıl-baş, uzun bakarak Tunanın öbür kenarlarına, yırak topraklara nekadar görünärdi buradan... Bu laflarda bir aalak dizmäk koptu hepsinin güüsündän, ölä büyük bir can acıması, nicä ani bir ölüyü gömärdi bütün bu senselä – gagauzlar...

* * *

Mayıl olarak bakardılar bunnara rus-granişacıları, angıları bilärdilär, ani hristiannarı läözüm kolversinnär Rosiyanın meralarına. O zamannar sıkça geçärdi becenarcılar. Onnar yardım bakardılar versinnär bu kaçannara, annadardılar, nicä ilerlesinnär Bucakların içinä dooru, ani korunsunnar yabanılardan negaralık kırlarından hem Divan boyarların, moşierlerin hırsız bandalarından. Becenarcılar hem sezlärdilär, istärdilär annamaa nekadar taa çok, hem dä alatlardılar... sansın hep taa korkardılar urmasınnar üstlerinä yanıçarlar.

– Lääzım, nicä görerim, bizim bir korunmak kuvedimiz olsun, gagauzlar! – dedi ihtär Akıl-baş.

– Kim yaklaşacak bizim çetemizä? – baardı Todur. Çetä büüdü birdän. Toduru koydular çete başı. Dostu Arif oldu onun yardımcısı.

– Şindi bakın neresi nicä, birleştirin ne var da yollanalım buradan – baardı genä Akıl-baş. – Todur, sän koy yarım çete ileri yolu tutsunnar, kendin dä geerisini kitlä!

Şamata, gıdırı, baarış, hayvan sesi – bu büyük kervan yollandı geniş yaban kırların içinä dooru.

Gittilär yavaş-yavaş bütün gecä uz ileri. Uşaklar uyudular taligalarda, arabalarda ilk uykularını eni erlerdä. Sabaa karşı bu öryän küü hep o çolpan yıldızın şafkı altında durgundu bir derin hem saklı perdä içindä, kuytuda.

– Burada uygun, duracez dinnendirecez hem otladacez malları, düzecez, ne var düzmä, da yapacez sabaa ekmeeni, – dedi Akıl-baş durgudup arabasını da inip erä.

Haber etişti baştan başa, hepsi durgundu. Todur koydu doz dolay yamaçlar üstünä bekçi.

Derecihtë suladılar malları da kolverdilär otlasınnar. Adamnar düzerlä kırıkları, bozukları, malları bakêrlar, karılar tutuştırêrlar ateşleri, kotloncuk düzüp tä imää

yapmaa tutunêrlar da sansın bu küüyün genä başladı bacaları tütmaa, nicä ilerdän. Başka perdelerdä dä bekim başka kervannar dinnenerlär, yada giderlär oradan orayı, er aarayıp yapınmaa...

Ki olsun taa koruntulu hem dä kuytulu, zerä burada kalaceklar gecelemää dä, Akıl-baş dedi dizsinnär taligaları, arabaları dozdolay, oklar, arışlar içyanına dooru, ortalaa da gecä için olsun toplamaa malları.

Gün duuarkan ilk sabaa ekmeeni imää oturdu bu küü yurtlukta. Nasıl geçti buvazdan o ekme, zordur söylemää, ama adeeti oldu. Sofraları ta kaldırêrlar, silerlär, toplêrlar...

– Önümüzä çıkarsa bürkimsey, – dedi Akıl-baş, – dâriz, ani Tunaya dooru gideriz, burada kalmaa neetimiz yok, zerä başka türlü alırlar bizi çıraklaa o buralı zenginnär.

– E ne, burada da mı var zenginnär? – sordu bir çocukak.

– Var, çocuum. „Nânda çiftçi işleer, orda zengin da sever”, var bir laf.

Hepsi genä kuşkulandılar.

– Okları, arışları durguttukça çevirin Tunaya dooru, annamasınnar, – genä dedi Akıl-baş.

Gün sıcaktı. Hayvannar çalılıklara hep sokulardılar. Bu küü perdä içindä usluaydu, sansın çoktan buradaymış. Herkez yapardı ne iş lâazımdı, ama kimi karılar, ihtârlar yapaa da didârdilär ya işlârdilär, çeketmiştilär ani taa Tunanın öbür tarafında evdä. Salt Todur çetesinnän gittiydi taraşa, dolayları bakmaa, nâni dooru gitmää, nânda durgunmaa...

Bir parça gündän sora dönerlär, da tã Todur durgunêr deredä sulamaa beygirini. Buradasaydı kızlar çıkmışlar „Pipiruda” oynamaa, gülerlär, koolaşêrlar, yıslanêrlar suylan... gençlik! Todur seftä gördü gözâl Zanayı. Onnarın bakışları karşı gelip, brakêrlar üreklerindä bir tatlı raatsızlık.

Aman-babu da ama, oralarda dönüşüp, görer hem annêr bunnarın ahtını da sora savaşêr hıstırmaa Todurun üstünä başka çocukları, bak diildilär bir maaledän küüdä, gagauzlarda sa vardı taa „maalä duşmannı” – bir maalenin çocukları dokunmasınnar başka maalenin kızlarına, zerä – ölüm! Katran-beyä dä salt okadar lâazımdı – o birdän taa azetmediydi Todurdan.

Kervan döndüynän, Toduru sardılar da sorêrlar, o da annadêr, ani kimi erlerdä belli, ani yaşamamış insan, ama şimdi yok kimsey; ani sansın taa yıraklarda lâazımmış olsun küü-bişey, bekim kasaba-panayır da; ani görünärmiş kimi daalıcaklar da hem, ani düzbaskı hererleri nagaralıkmiş, nekadar gözün görer hem pelinnik, pek çalarmış türlü kuşlar, haliz cıvırlıgalar... tavşam, tilki, yabanı da ürüktmüşlär...

– Hepsi, ne lâazım yaşamak için! – dedi Akıl-baş.

* * *

Bir paarça vakıttan sora kervan kalkındı bu perdedän da yollandı ileri. Burası uygun geldiği onnara, ama pek yakındı granişaya.

Gıcırıtı-gıcırıtı, otladarak hem mallarını, kuşku gidardı bu tekerleklär üstündä „küü”, aarardı er yapınmaa. Geçtilär birkaç yamaç, daacık, da tã yaklaşêrlar bir küü yıkıntılarna hepsinä sansın bir fasıl geldi, tisti, göreräk, ani bu erdä yaşamış birkimsey da brakıp gitmişlär: nedän kaçtı onnar, acaba brakıp sarı toprak kufnelerini, bordeyelerini, kotlonnarını, fırınnarını?

– Onnar kaçmış biz dä geleriz! Neyä, Allahım? – ofladı Dona babu.

Salt çok vakit sora, yazıcılardan mı, kimdän annayacêklar bu becenarcılar, ani onnarın önündä bu kırlarda yaşamış tatarlar; üüreneceklär hem, bekim, ani bu kırlarda durgunmuşurlar da otlatmışurlar mallarını bizim oguz, gagauz dedelerimiz çok üz yıl geeri göçülärkän rus kırlarından Balkannara....

Şindi tatar kufneleri yıkıkmışlar yaamurlardan da sansın isteerlär annatmaa da bişey. Todur, girip ileri birdän esap alêr bir erifi baalı bir taş kayada sincirlän boynusundan, elleri dä ayakları da payvantlı. O tez çözdürüp boşandırêr onu. Erif korkudan titirer, kendi dilindä söleler, bunnar da gördülär , ani o sansın hep gagauz dilindä lafeder.

– Pııı, tä bizim gagauzu näpmışlar, ayol! – baardı karılar. – Nänı biz geldik, aman! Hepsimizi te bölä zeetleyceklär...

– Kimsin? Gagauzsun mu? – sordu Akıl baş. – Sansın benzämeersin.

– Tatarım men, tatar... – yarım aazlan dedi erif da sakladı suratını.

– Aa, tatar! – sevindi Akıl-baş. – Vardır işittiim. Dobrucada var çok onnar. Kabaatsız adamdır. Ya verin su-ekmek, aaç olmalı.

– Aga, su, su, rahmat... – enikunu savaşardı lafetmää tatar.

Todurun anası İvanka bulü tez uzattı bir çölmek süt, bir dä parça çörek. Tatar büyük gözlärlän bakarak aaç-aaç idi. Sora siiretti bu insannarı meraklan da başladı annatmaa:

– Beni bey, fena bey baaladı öleyim bu kırlarda...

– Ne kabaat yaptın ya? – sordu Meşä Petri, Zananın bobası.

– Yapmadım kabaat... Vardı boorcum ona, saklandıydım, gitmedim Kırıma. Yaşadım burada yalnız bir yıl. Ama o gelip buldu beni te bir hafta geri da baalattı bu taş. Dedi gelecekmış genä, baksın ölümü... – bakınarak annattı tatar.

Hepsinä titsi geldi onun annatması.

– Siz – gagauzlar? – sevindi o. – Bizim aulda vardı gagauz... gittilär başka erlerä...

– İstärsän, ol bizimnän, gösterirsın erleri, – dedi Akıl-baş da yaptı elinnän gitä ileri.

Bu tatardan annadılar, ani onnarın küücezinä däarmışlär „Karaküü”; hem annattı, ani bu kırlara çıkarmış Divan-boyarların bandaları da kollarmışlar göçülenneri, soyarmışlar neleri var hem zorlan alarmışlar çirak kendilerinä...

Bölä işlär işideräk, Todur hem gidärdi, hem düşünärdi, ani o herkerä savaşacak olsun hırsızların arkasında, da uygun atıp çatı-kemetlerini, en başlarını yakıp çeksinnär erä, kalanını da pistoflarlan korkutsunnar.

Kervan hep ilerlärdi sansın, ama, bekim, dä erindä dönärdi, kim biler, tanınmadık erlär....

* * *

Birdän-birä becenarcılar esap ta almadılar, nasıl kalkındı bulutlar, geldi bir lüzgär da çeketti bir çıvgını yaamur. Hepsi uvada, näpmaa? Bir daalicaadan vardı bir parça er gitmää. Alatladılar etişinnär, taa olmayınca pek çamur. Aaçlar arasında, altlarında uydurdular örtülü taligaları, durguttular, baaladılar malları... ama kuytuluk hep azdı, çıvgın içlerinä girärdi bu yorgun insaanarın, mallar yıslanardı. Hakına, terli beygirlerin, öküzlerin, eşeklerin üstlerinä attılar birër pala, partal bişey...

Todur ama çetelerinnän kuşku şüpedä bekçi durêr, tatar da onnarlan.

Yaamur tuttu bir parça vakıt, toprak yımışadı, yoktu nicä yollanmaa ileri da geldi sıra oracıkta gecelemää dä.

Ama zorlar yalnız mı gelerlär? Başladı köpeklär salmaa, koparacaklar sincirleri, angıları da boşta, çıktılar açlıcaan bir tarafından da kırdı salêrlar.

Todur annadı, ani üstlerinä gelir aman. Todur kestirdi, ani burayı yaklaştırmaa onnarı naafilä, olacak bozgunculuk da yollandı Arifi iki çeteylän bir taraftan, kendi dä iki çeteylän başka taraftan çıksınar o atlı geleräk bandanın yannarına hem ardına da yapsınar işi, nicä düşündüdü.

Radu, Negru boyarın oolu, bölä manevra beklämediydi da şaşırdı kendini, hiç duymadı, nicä erä çekti onu bir çatı boynusundan, taa da birkaç atlısı erdä seriliydilär. Kalanı da ortaya kalmıştılar bunnarın pistofların keezindä. Görüp zoru, Radu üfkäylän mırıldandı:

– Dobitoçi, dezlegați! E sunt fiul boerului Negru, toți veți fi arestați!

Da tez biri onnardan, türk mü, gagauz mu olan, çevirdi:

– Çorbacı Radu, Negru boyarın oolu, deer çözäsiniz, zerä fena olacak sizä!

– Ko hepsi dönüp gitsinnär te o yamacadan da ölä, – dedi Todur.

Radu yaptı nişan çirkin bakışınan da hepsi çevirip beygirlerini yorttular oyandı dooru. Gördüynän, ani uzaklandılar, Todur dedi çözsünnär erdä yatannarı. Kalktı bir çiçek bozumnu suratlı, kalın burnulu, kaba toyan bir boyar oolu, ani gecä göräsın, saçların ters kalkacak, onun gibi dä kalanı.

– Biz yapmêırız bir dä fenalık sizä, yok işimiz sizinnän, gidin, nicä geldiniz! – dedi girgin bakışlan Todur brakarak banditleri pinsinnär beygirlerinä. Kararık üfkedän, bunnar gittilär.

Hırsızlar gittikçä, Todur da çetelerinnän gidärdi yırıktan ardlarına taa görüncä, ani dönmeyeceklär başka bu kervanın üstünä.

Bu erlerdän becenarcılar gittilar başka bir alçaa dooru. Geçip iki tepeli bir yamaç, indilär o alçak içinä. Er uygundu, durgunup erleştılär, düzdülär kervan-tabur, bulunca başka, beki taa uygun er küü düzmää deyni...

payvanlı – baalı

erif – genç adam

rahmat – saa ol

pistof – pistolet

becenar – göçmen, buyanı geçän insan

yorttular – gittilär

dobitoc – hayvan, sıır

dezlega – çözmää

- Nicä prost olmuşlar ana topraklarınan gagauzlar, açan geçmişlär Tunayı? Acaba kolaydı mı yurtluunnan prost olmaa. İnsannarın iç duygularını açıklayın.
- Akıl-başın süretini yazdırın. Onun adı söleer mi onun karakteri için?
- Romanın bu parçası belli eder mi nekadar zormuş hem uzunmuş gagauzların yolu eni yaşamaa etışmää deyni.
- Todur ne karar almış kervanı korumak için?

„Bucak kırır” – bir fragment „Uzun kervan” romanından

Dionis Tanasoglu gagauz literaturasında ilk yazıcı, ani yazdı roman, onun adı „Uzun kervan”. „Bucak kırır” bu romanın üçüncü bölümündän bir payıdır, neredä avtor çalışêr göstêrsin gagauzların bitki erleşmelerini Bucak kırlarında.

Üçüncü kıyatta D. Tanasoglu annadêr, nicä gagauzlar yollanêrlar Balkannardan, geçêrlêr Tuna deresini da erleşêrlêr Bucak kırına. Avtor savaşêr cevap vermää soruşlara. Neçin bu yaşamak erin diiştirmesi oldu? Nicä bu eni erlerä erleşmâk oldu? Sonunda okuyucu duyêr, ki bu soruşlara kıyatta veriler sıraylan hem derindän cevap.

1811 yılda bildirildi, ki hristiyanlar, angıları geçärdilêr Balkannardan yaşamaa Tuna derenin sol tarafına verilecek baaşış oradaki boş erleri onnara, angıları erleşêr yaşamaa bu erlerdä. Hem da üç yıla kadar onnardan istänmeyecek harç yada başka bişey bu erlêr için. Bu bildirtmâk gagauzları dübüdüz yola koydu. Gagauzların taa çoyu başladılar kalkınmaa Bulgaristandan da, bir büyük uzun yol yapıp, erleştilêr Tuna derenin sol tarafındaki boş erlerä.

Romanda dooru yazılı, angı eni zorlar, belalar gelmiş gagauzların başına bu uzun yolda, Bulgaristandan Basarabiyayadan. Yolda gagauzların kimisi, hastalanıp öldülêr, kimisi buuldular aykırılarken Tuna suyunu. Ama te o insannar da, gagauz göçmenneri, angıları artık gelip, erleştilêr Bucakta, taa çok yıl zorlar çektilêr eni erlerindä.

Nicä dä kendisi avtor yazêr: „**Yollandın o uzak dumannı hem çıvgınnı zamannardan da etiştin bu Bucak kırlarına.Kaç tekerlek kırılıp diiştirildi, kaç beygir-mal düşüp çekämedi, kaç kervancı kaybelip etişämedi! Nändaydı o kısmetli kervan evi, o taraf, angısına etişämedi ya! Nändaydı o başçalı toprak, ki durgunsun bu uzun gelän kervan, insin kibitkarlarından, arabalarından da kalsın orada kahırsız?...**

Ölä hazır kısmetli toprak ama yokmuş, nicä görüner. Onu lääzımmış bulmaa da düzmää hem korumaa!”

Romanda görêriz, ani gagauzlar hem bulgarlar da Bucakta zeetleyicilerä, türlü zaabitlerä çeketmişlêr karşı koymaa, kendilerini korumaa. Gagauzlar nacak, diyren elindä bir köşä için, bir parça ekmek için, otlayacak kırları için düüştü.

D. Tanasoglu büyük havezlän hem sevgiyän açıklêêr Akıl-başın, Todurun süretlerini. Akıl- baş bir tekliflän gagauzların önnerinä çıkêr:

– Lääzim, nicä görêrim, bizim bir korunmak kuvedimiz olsun, gagauzlar! – dedi ihtêr Akıl-baş.

– Şindi bakın neresi nicä, birleştirin ne var da yollanalım buradan, – baardı genä Akıl-baş. – Todur, sän koy yarım çete ileri yolu tutsunnar, kendin dä geerisini kitlä!

Akıl-baş annardı, ani kendilerindän kaarä, onnarı kimsey korumayacak. Onun için öndericilii kendi üstünä aldı. Öleciklä kervan yollandı yaban kırların içinä.

Balkannarda gagauzların çoyu kan dökmüş, çoyu kaybelmiş, ama gagauz halkı, bulup kuvet kendinä, dübüdüz kaybelmemiş, toplanıp bir erä, yaşayıp üzlêrlän yıllar Balkannarda, büyük bela geldiyän bilêrlêr nicä korunmaa, korumaa büyükleri hem küçükleri, halkı.

Roman yazılı biraz arhaik dillän, ama avtor, olmalı, bunnan istedi göstêrsin zamannarı, açan bu olaylar olmuşlar. Çok uygun hem erli-erindä avtor kullanêr türlü dialogları. Romanda var çok söyleyişlêr, uydurma gözäl laflar, metaforlar, laf çevirtmeleri, lääzınnı erlerdä verili kimi halk türküleri dä.

Kıyadın paayı büyüktür... O yardım eder okuyuculara bilmää kimdir gagauzlar, açıklêêr halkın istoriya yollarını, ilerleder literatura kulturasını.

- Neçin gagauzlar karar kabul ederlär kalkınmaa Balkannardan, geçmää Tunayı da erleşmä Buçak kırında?
- Kolaydı mı insana brakmaa duuma erlerini da yollanmaa yabancı erlerdä yaşamaa?

Dimitri Kara Çoban

Bir çift çarık

(Annatma)

Geldi kış, düştü kaar, sıktılar ayazlar – Piti Örginin sa bir ayaanda vardı çarık, öbüründä – yoktu, da o hep diiştirärdi tek çarını ayaandan ayaana. Yaşardı Piti bir yıkık evin sobası içindä. O her sabaa bir parçacık ekmek için koçına paklardı, dam kürüyärdi, beygir kaşıyardı. Örüyardı hem işlärdi, o çıkararak çok türlü şamatalar: burnu fosurdaması, ayak hışırdatması hem taa nesoyşa seslär.

Bir sabaalän o genä gidärdi sokakça aaramaa iş. Aul boyunda duran Kama Ligor çaardı onu da dedi:

– Bakêrim bir ayaanda çarıcaan yok. Bän verecäm sana bir çift çarık, eer sän yaparsan benim aylımı.

Piti pek sevindi buna da kayıl oldu.

– Nekadar vakıt tutacêr o aylık? – sordu o.

– Bir iki-üç ay, – dedi Ligor.

– E, neredä o olacek?

– Nereyi götüreceklär, orada olacek. Dobrucada olmalı.

Ertesi günü onnar gittilär primariyeyä kurdular dokumentleri da Kama Ligor yollandırdı Pitiyi kendisinin erinä ölä bir recimentä, angısında „herbir kasabaya deyni var birär güllä”.

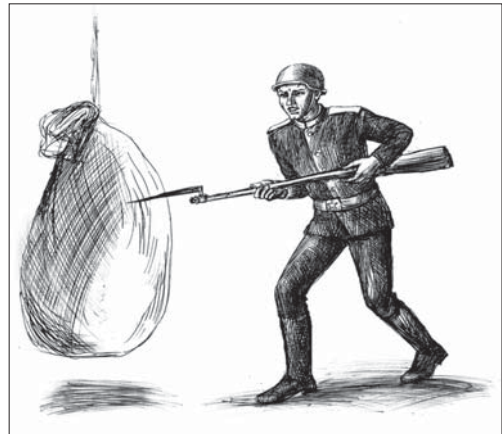
Aylıkta Pitiyâ hem işlettirdilär hem top kavallı paklattılar hem „struktiya” da yaptırıldılar. Kaar içindä emeklärdilär, koyardılar tüfek kılıcınan samandan adamnarını saplasın.

– Tölä cenktä da saplayacan, – deyärdilär ona.

– E, öldürärsäm? – sorardı Piti.

– Te öldürmää üürederiz seni e, ba ahmak! – annadardılar ona.

Her gün kaçırıldılar. Da Piti kaçardı, aazından tatlı köpük gelincä. Kazarmanın yanında durardı bir kişi, bir dâ – aulun yanında. Piti etişti bir başa – onun sırtı iyärdi bir sopa, etişti öbür başa – taa bir sopa. Bir kerä aylıkçıları kaçırtdılar irmişär kila kum sırtlarında, on kilometraya daalık içindä. Piti kesildi kaldı geeri. İlerdä nändä sa

işidilärdi „ura” baarmak. Piti sa gidärdi yalnız, gücülä ayaklarını atarak. Bir dä buruk yolda peydalandı majur tuttu kolundan da sürüdü kaçsın.

– Sän, – deer, – benim bölümümü geeri çekersin! Bän senin canını bu iş için alacam.

Ertesi günü Pitiyâ imää vermedilär da o kufnedä bulaşık kazannarında aarardı ekmek parçası hem yalardı çanakları. Kufneyä girdi kapral. Piti bilmeyeräk ne yapmaa çeketti kaçmaa su kadaların arasında.

– Uz dur! – baardı kapral.

Piti topladı ayaklarını bireri da elindä çanaa dayalı zülüfünä.

– Ver seläm laflan! Laflan! – anırdı kapral.

Piti deyeceykana „Sa trêiți!” – dedi „stoy-prayfrayt”.

– Git da götür recimentin ştabına skemneleri, – izin etti kapral, – ayır o skemneleri, angıların altında yazılı tölä bukva Ş, sayılêr oku Şa. Bak da kalmasın hiç bir skemnä.

Piti gitti da burnusunnan fosurdayarak, ayaklarınnan hışırdayarak başladı domalıp bakmaa skemnelerin altına hem söylemä!

– Şa, şa, şa, şa...

– Naşey sän yapêrsın burada? – sordu majur.

– Şa, şa, şa – tekrarlardı Piti.

– „Şa, şa mı?” – Sän beni susturêrsın mı? – delirdi majur. Onun suratı oldu saurgun cenk kırır. Da o şaşkın baardı Pitiyâ okadar nekadar Nadi bulü motana. – Bän sana verecäm „Şa”. Ya sän oruçlu fakir, askerci adam, koruyucu arhangil, git karçerä!...

Bir kerä regimentä geldi ceneral. Verdilär aylıkçılara tüfek, dizdilär onnarı, ki geçsinnär ceneralın önündän. Kolona gidärkän, tüfeklär läüzimdi uz dursunnar, kıpır-damasınnar. Pitinin sä tufää başladı ölä sallanmaa, ani kapral urdu Pitinin yanına iki yumuruk. Piti baardı „ura” kösteklendi düştü da yıktı sıranın yarısını. Ceneral çeketti gülmää.

Kolona etiştinyän kazarmanın önünä, oldu komanda:

– Sol tarafa!

Piti döndü saa tarafa. Onu çıkardılar sıranın önünä. Bir soldat aldı onu sırtına da iki kişi urdular ona onar sopa...

İzmet tuttu üç ay, ama Pitiyâ bu vakıt göründü bitkisiz uzun. Pek çirkin zeetledilär, semeledilär onun ölä dä yufka kafacını. O zabundu oldu kapçık kadar, ensesi kaldı armut sapı kadar. Taa geldiyän aylıkçılıktan, Piti gitti Kama Ligorun evinä kabuletmää çarıkları, gördüyän Pitiyi, Ligor kaldırdı ellerini:

– Geldin mi, Örgiça? İslää, islää, ani sän yaptın benim aylımı! O girdi içeri da birkaç minuttan sora döndü elindä – bir çift çarık hem iki eski sargı.

– Na gi da taşı saalıklan, – uzattı o onnarı Pitiyâ. Çarıklar ölä kuruydular, ani onnarı yoktu nicä giimää, da Kama dedi:

– Sän yımışat onnarı da ölä gi.

Piti pınar başında yısladı çarıkları da esap aldı, ani onnar yırtık. O oturdu erä dä kaldırarak çarıkları, tutulu seslän baardı:

– Aldattı, aldattı!

Sora o giidi onnarı da gitti yıkık duvarlar içindä sobasına doru.

Onu görän insannar deyardilär:

- Te Pitinin da var şansora çarıkları.
- Ne seviner zavalı!
- İnsan arasında te o da kaybelmeer...

aylı yapmaa – bir ay asker başkası için yapsın
güllä – toplara kurşun
kapral – sercent
karçer – bir kişilik kapan
koçina – domuzun yataa
majur – kapitan
reciment – polk
Sä trêiti – çok yaşayın (romıncadan)
„struktiya” – askerä üürenmeklär (romıncadan)
fakir – yoksul, fukaara

- Neredä Piti Örgi yaşardı?
- Ne türlü püsür işlär o yapardı bir parça ekmek için?
- Ne adadı ona Kama Ligor, yapsın onun erinä aylı deyni?
- Yapın Piti Örginin patredini yazılı. Annadın nasıldı adamın görümü aylaa gideceykän hem aylıktan geldiynän.
- Annadın tekstä yakın laflarlan Pitinin aylı yapmakta yaşaması için, nasıl ödek kabuletmiş Piti aalemin aylını yaptı için?
- Annadın Kama Ligor için, yapınız onun yazılı karakteristikasını.
Taa annadın kendi laflarınızlan Ceneralın gelmesi için.

İnandırılmadık

(Annatma)

Bir gün bän kabulettim bir yabancıdan kıyat. O yazardı bir **erif için**, angısı pek talantlıymış, da varmış nicä olsun kompozitor, ama pek sakınarmış. Yabancı yalvarardı, bän uurayım bu erifä da kızıştırıyım onu, yazsın muzıka.

Buldu bän bir ara da gittim o muzıkanda. O yaşardı kasabanın bir dar sokaanda, bir derin aul içindä, nereyi geçmää läazımdı bir dar buaz erdän, **kira** evceezlerinin aralarından. Buldu bän evin nomerini da durdum kapunun uurunda. İçerdän işidilärdi kemençä sesi, halk temalarına süit improvizaşiyası. Çalardı talantlı adam. Çalmak manerası genişti, boldu.

Birkaç minuttan sora çalmak kesildi. Bän urdum kapuya. Çıktı bir incä, orta boylu erif. Bän kapu aşırı tanıttim kendimi.

– Buyurunuz içeri, – dedi o.

İçerdä pençerelerin setleri, duvar boyları – herersi doluydu muzıka tertiplerininän. Burada vardı: kemençä, gitara, balalayka, mandolina, garmonika, kauş; kapunun yanında durardı kara-mor açaştan bir şimbal.

– Bunnar hepsi – sizin mi? – sordum bän, göstereräk muzıka tertiplerinä.

– Diil benim, getirerlär düzdürmää.

– Kimdän üürendiniz bu zanaatı?
– Kendi kendimä, haylak kaldıynan, bakêrım onnarı...

– Neredä işleersiniz?

– İşleerim orkestra başı fabrika klubunda.

– Bän dışardan sesledim Canabinizin muzikanızı.

Notaları yazılı mı? – sordum bän.

– Ba, bölä yaymannı notaya koymaa gülünç, – dedi o, bakarak aşaa.

– Nesoy yaymannık? Sızdä var kompozitor **vergisi**, – dedim bän.

O gülümsedi, genä baktı aşaa da **inkärli** salladı kafasını:

– Hm, bendän kompozitor!

Bän koydum, ne kuvedim vardı, ki inandırayım onu, ani o kâr kabaat yapêr, eer bölä vergiylän tutunmarsa muzıka yaratmaa. O sa dârdi:

– Kompozitor, o diil şaka e! Herkezindän kompozitor yok nicä olsun.

Bän yalvardım, o çalsın taa bişey kendiliindän. O ilkindän istemâzdi. Sora bir onbeş-irmi minut çaldı haliz olgun, eni havalar. Ama o ölä da kaldı inannı, ani onda yok talant.

erif – bir adam, kişi

inkärli – kayılsız

kiralı ev – ev verilmä paraylan başkasına yaşamaa

vergi – talant

- Enidän okuyup teksti, inandırın, ki bu adam olur olsun büyük kompozitor.
- Bu adamın içersini yazdırın.
- Bulun teksttä üç türlü bakış erifin yaratmalarına (kiyadı yazan, avtor hem kendisi erif).
- Eer varsa kolayı, bulun bu annatmaya taa uygun bir başlantı.

İhtâr

(Annatma)

Baldırannık küüyünä bir kerä geldi etnografiya ekspediñiyası – üç kişi: bir adam hem iki karı. Onnar toplardılar eski patret, adet, folkloru hem annatmak evelki yaşamak için. Onnar uuradılar Vataf Doniyä, elleştirilär onunnan, baktılar duvarlarda patretleri, sora oturdular da yalvardılar onu, annatsın bir istoriya ya da bir adamın yaşaması için.

– E, annadıyım te o karşı evin saabisi için, – dedi Vataf Doni da gösterdi sokak aşırı bir boş evä, angısının örtüsündä kalmıştı saade birkaç demet saaz.

Şindi orada kimsey yaşamêr. Evin pençereleri yok, içersi dolu kuru yapraklan, **kazallan** hem türlü bokluklarlan. Evin duvarları kara, zere onnar hiç bir kerä yoktur kireçlendii. O evin saabisi bütünnä yaşamasında hep çıraklık etti da, ölä dâ bişey

kazanamadı kendinä. Evli o diildi, bir ayaa sakattı. Bitki on yıl o **ardey** satardı. Yatardı o bir kuru patta da hep aalaşardı yannarından. Nesoy yaşardı mı o?

Sabaalän kalkêr, inneyräk, giiner da, çalpalayıp suylan suratını, yollanêr panayıra. Ayaklarında onun – kim biler, neredä bulunma iki büyük, yırtık kaloş. Juketi bütünnä partal. Gider o yavaşacık, sürüderäk saa ayaanı – sakattı. Suratı onun traşedilmedik, sakalı ötää-beeri kırkılı makazlan. İhtärin elindä – süüt fişkanından örülü bir eski sepet, angısının içindä görünerlär kırmızı ardeylär.

Etiştiynän panayıra, dädu salverer kendini uzun skemnenin üstünä da bekleer usullansın ürää. Sora o enikunu çıkarêr sepettän beş-altı ardey da koyêr masa üstünä.

Te gelir bir karı da satın alêr ondan on ardey. İhtär bekleer eni alıcıyı, ama insannar geçerlär onun yanından, sade atarak birêr kaygın bakış onun malına.

Dädu oturêr da bekleer. O baker uz kendi önünä.

Bölä geçer bir saat, iki. Dädunun başlêêr acımaa beli. O çekeder oynatmaa kendini da esap alêr masanın altında bir **sınık** benizdä ardey. O uzanêr almaa onu, ama diidiynän duyêr, ani o çürük. Burada o getirer aklına, ani o kendi sıbıttıydı onu.

O dorudêr belini da genä bakêr uz kendi önünä. Gün üülendän deviriler, yırtık kaloşlar içindä dädunun ayakları başlêêrlar üşümää. O güçlü bakêr kendi sakat ayaana.

Onun gözünä genä ilişer erdä ardey. O genä iiler almaa onu da diidiynän ona, genä duyêr, ani o çürük da genä aklına getirer, ani o kendisi çoktan sıbıttıydı onu. O üfkeli dartêr omuzunu da battırêr yufka gözlerini orayı, nereyâ o burada bakêr herkerä.

İnsannar sa hep dolanêrlar onu. Panayı başlêêr siirelmää. Avşam yaklaştıkça hava hep taa serinneer. Dinmiş ihtär, kalkêr kendi erindän, alêr satılmadık mallan sepedini da sallanarak iki tarafa sürüyer **kötürüm bacaanı** evä, ki sabaa genä gelmää o erä, neredä masanın altında yuvarlanêr çürük ardey.

Tölä o yaşardı. Bilmeerim yakışaçêk mı bu istoriya, – kıstı omuzlarını Vataf Doni.

ardey – yakıcı biber

Baldırannık – ölä bir ot, burada küüyün adı

kazal – paşoy yaprakları

kötürüm bacaı – aar hasta bacaı

sınık beniz – sarıya bakan pembä

- Doninin annatmasına görä annadın siz dä o ihtär için, sora, eer siz dä bilerseniz bölä bir adam için bişey, annadın.
- Eer yaşamayı sayarsak on notaylan, annatmadan ihtärin yaşamasına kaç nota koyarsınız?
- Düşünün da söläyin angı vakıtlarda yaşamış ihtär?

Bakış annatmalara „Bir çift çarık”, „İnanırılmadık” hem „İhtär”

D. Kara Çoban „Bir çift çarık” annatmasında gösterer bir personaj, angısı olur sayılsın milletimizin ruhunun dibi. PİTİ ÖRGİ – o en düşkünü, en zavalısı. Gezer Piti bir çarıklan–okuyucu annêr, ani onun öbür ayaa kaarda da çamurda da yalnayak. Pitinin

başka rubalarını avtor göstermeer, burada da okuyucu kolay annêr, nasıl o giyimni, açan avtor taa baştan söleer, ki Piti gecelârmiş bir yıkık evin fırınında – bezbollahi, onun üstündä yırtık partallar hem saçları, sakalları da kara kurumnuydular. O diil evli, kimseycii yok, işleer dam kürümektä, koçına paklamakta bir parça ekmek için. Piti gezärkän, çıkarêr bir fosurtu, okuyucu hiç şüpelemeer dâ, ani ondan gelir bir çirkin koku, makar ki Kara Çoban bunu sölämeer. Piti çirkin, ondan iirenâsin, ama okuyucuların ona canı aciyêr. Piti, o biz-gagauzlar, beki, okuyucunun bobası, dâdusu, ne estetika duyguları kazanêr okuyucu bu bizim gagauzdan, ani girmiş literatúra sayfalarına da. Şüpeli taa bir iş: Pitinin akılı da sanki bütün mü? Neçin tezicik kayıl olêr bir iki aya zeetä girmää sade bir çift çarık için. O akıllı olaydı, taa primariyada annaşaçeydi, ne ödek olacek aylık için. Hem olmaz unudalım, ani gagauzlar cana yakın insannar, da nekadardaki zor olsa, bölä zavalılara onnar hazır bişey vermää, bişeylän yardım etmää. Sanêrız, ki primariyada o Pitiylän Kama Ligor annaşırkan vardı insannar, ani olurdu çeksinnär Kamanın enini da vazgeçtirsinnän o cansızı zavalıyı aldatmaktan...

D. Kara Çoban – bir realist yazıcı, çok meraklı annatmaları lirika şiirleri var, ama realizmada var bir önemli taraf – aslıyı göstermää, ama o olsun tipik, demäk, bir literatúra kaplasın çok kişilerin. Pitinin o zamannarında hakına yaşamak diildi kolay, ama hiç bir dâ gagauz ölmäzdi açlıktan. Piti gibileri dâ bulardular bir parça ekmek, neçinki vardı öbür gagauzlarda koçınalar, domuzlar, damnar hem beygırlär. Da bütün küüdä bir Piti gibi çıkarsa, onu el-eldän bakardılar, brakmazdılar ölsün. Taa beeri, bizim vakıtlara geldiynän, gördük, ani gagauzlar, diil Piti gibileri, ama çalışkan insannar ev kapamayca açlıktan ölürdülär, sokaklar, boş kalıp, kapanırdılar.

Annadıran aylıkta yaşamak için Kara Çoban eltener biraz da gülmäk yapmaa, ama gülmäk burada hiç uymêr, yaraşmêr, aalamaa läözüm. Burada Kara Çoban diil realist. O zamannarı, angısına Kara Çoban atêr Pitiyi, dooru yazmış V. Moşkov, insannar işçi, şakacı, şennikçi. Moşkov Beşalmanın horusunu patredä çıkarmış. Olur görelim insannarın giyimini – orada hiç bir da **Pitiyâ** benzeyän yok...

Hep bu siirdä yazılı Kara Çobanın taa bir annatması „İhtâr”. Boş ev pençeresiz, kapusuz, örtüsündä kalmış sade birkaç demet saaz. Bu evdä yaşamış bacaandan sakat bir yalnız adam. Bütün yaşamasında çıraklık yapmış, ama bişey kazanamamış. Düşünelim nasıl çıraklık etti bu bacaksız adam. Vardı mı nasıl çok kazansın bir kusurlu adam, açan sapa-saa olan gücülä kendini bakabilirdi. **İhtâr** da, nicä **Piti Örgi**, en düşkün, en zavalı gagauz, onun için dâ zor okumaa, ama ona var nasıl canın acısın. O ihtârlık beterinä, bezbollahi, unudêr da hep yoklêr **tejgä** altında çürük biberi, sanêr ki o diil çürük, sanêr o kendi düşürdü...

Sonunda olur birkaç aydınlık laf sölemää „İnandırılmadık” annatması için. Burada D. Kara Çoban gösterer, ani bizim gagauz halkımızda var haliz büyük talanlı insannar, da o bizim çok läözümni insannarımız çıkamêrlar, kendi **alcak gönüllükleri** beterinä, utancaklıktan. Ama burada da söyleyelim, ki avtor muzıkacıyı läözümdü taa dolu, taa derin gösterebilir. Ölä çeknik insannarı başkası läözüm güneşä çeksin.

tejgä – satıp-almak için sofrası, masa

gönül – ruh durumu

alcak gönül – çekniklik, incä üzlülük

Oolum, oolum!

Oolum, oolum, yalnız uşaa,
yazıym bir kıyat, kalıym aşaa,
Olsa sendä evlad bir can,
beni kolay sän annaycan.
Zoor yıl oldu, sıra geldi.
da bukamı sana böldüm.
Korku çektim senin için,
korkulardan acıyêr içim.
Hasta oldun – kahırlandım,
dirseciimdä sabaaladım.

Döşää koydum – semiz ettim,
günä koydum – beniz ettim.
Baktım seni güncääz-güncääz,
büüttüm seni saatçaaz-saatçaaz.
Sendän fayda taa olmadı,
da bän maana hiç bulmadım.
Sade açan baktın dürük,
ürääm oldu çürük-çürük.
Sade açan suuldun bizä,
bän kör oldum dizä-dizä.

- Okuyun demekli şiiri.
- Nicä siz düşünersiniz, ne türlü duygular dalgalandırêr bobasının üreeni bu kıyadı ooluna yazarkan?
- Netürlü korkular çekmiş bobası oolunu büüdüncä?
- Sonunda neçin bobası kör olmuş dizä-dizä? Verin cevap bu soruşa, şiirin sıracıklarını kullanarak.
- Açıklayın şiirin sıracıklarını „Olsa sendä evlad bir can beni kolay sän annaycan.”
- Bobasının süretinä analiz yapın.

Geldim yoldan dingin bän

Geldim yoldan dingin bän,
Yufka hem diil zengin dä.
Dä te küüyä girdiynän,
Selämimi verdiynän.
Küüydä insan bakardı,
Herkez bişey sorardı!
Dostum sordu: „Hep dostmusun?”

Ahmak sordu: „Hep prostmusun?”
Sıkı: „Borcu verdin mi?”
Sarfoş: „İkram edecän mi?”
Kardaş: „Kazanç hiç var mı?”
Bana da pay olar mı?”
Karım sordu: „Geldin mi?”
Anam sordu: „İdin mi?”

- Sıralayın soruşları, angılarını şair koyêr herkezinin önündä. Avtorun klasifikasiyasınan kayılsınız mı?
- E cevaplarlan, angılarını avtor herbir soruşa dizmiş? Diilsaydınız kayıl, kendi cevaplarınızı dizin.
- Acaba anası neçin sormuş? İdin mi? Açıklayın fikrinizi.
- Bu şiirin öz fikrini açıklayın.
- Sıralayın artistik kolaylıklarını, angılarını avtor kullanmış.

D. Kara Çobanın şiirleri için

D. Kara Çoban, nicä dä bizim gagauzların hepsicii, başlayıcı yazıcıları gibi stih yazmaktan çekeder. Taa sora belli oldu, ani yaradıcının baş vergisi şiirlämiş.

Alalım onun peetlerini, angıları girdilär bu üürenmäk kiyadına: „**Oolum, oolum!**”, „**Geldim yoldan dingin bän**”.

„**Oolum, oolum!**” Bu šiirdä D. Kara Çoban kendi duyularını, kendi iç acısını bir kiyat esabı gibi, yazêr ooluna. O gösterer, ki uşak bobayı annayacak sade ozaman, açan onun kendinin „evlad bir can” olacak. İç sancıylan şair sıralêêr, nekadar zor büütmää uşak: sıra gelmiş bukacını da yarı etmiş, gecä dä uyumamış, bakmış oolunu saatçaaz-saatçaaz. Da sora, açan uşak büüyêr nekadar acıdêr anaları-bobaları uşaan dürük bakışı yada suulması.

Sade açan baktın dürük,
ürääm oldu çürük-çürük.
Sade açan suuldun bizä,
bän kör oldum dizä-dizä.

Şiirdä „**Geldim yoldan dingin bän**” çok becerikli gösterer, nica bir uzak yoldan gelän adamı küüydä karşılamışlar. Herkezi bişey sormuş bu dingin adama. Hepsinä nelär sä läüzümmiş: kimä sä borcu versin, kimi sä ikram etsin, kimä sä pay versin... Sade anası sormuş „İdin mi?”

Nikolay Baboglu

Kulilär

On yıl geçtiydi, nasıl küüdä kolhoz düzüldü, ama o işlär, nelär olduydu eni dolaşık yollarda, kimseyin aklından çıkmazdılar. Kırdä, iştä, bir topluşta, sokaklarda küülülerimiz, aklına getirip kolhoz başlantısını, biri-birlerinä annadırdılar, çalışardı lar taa bir sıra o geçmiş işleri annayıp, haliz paasını koymaa.

Nekadar insannar kendibaşına edinoliçnik işlediydi, herkezin kötülüü, iili kapalıydılar kendi aullarında, kendi içerlerindä. Elbetki, o zamannarda da işidilirdi kimi saklılar: filan haylazmış, fişman sıkıymış, bu içkici, öbürü düüşçü... Bunnar işidilirdilär, ama görünmädilär. Kolhoz sa hepsindän perdeyi aldıydı bir tarafa. Birerdä işlemäk, hergün buluşmak maalelilerinnän, küülülärnän-açıkladıydı herkezin içini hem dışıyannı, gösterdiydi tabeetini hem neetlerini da – adam hergün halk arasındaydı, görünärdi, nicä duruk aynada. Alalım birkaçını.

Bizim kolhozda en büük mal seviciydi Fima Haşlama, o doorulukçu hem çok cana yakın bir adamdı, artık yaşlıydı, etiştirmişti ileri kendibaşına da işlemää, kolhoza da girdiynän, onu beygirlerä çekmişti da te artık on yıl hep taligacılı haydaardı. Bir başkası Topal Pani, bu da çorbacılık tarafından en becerikli adamdı, onuştan da Paniyi kolhoza başkan ayırdıydılar. Burada gösterdi tez-tez işini, onun kullanması altında çiftçilik ii örüyêr, etişti kos-koca mal ferması, gözäl baalarlar, meyvalık başçaları hem taa başka işlär.

Te Toşka Kademsiz – kıskanç, amazçı, çok görücü, çoyunu korkuttu, sattı, amazlayıp, bir kabaatsız kapattı **zındana**, ama bitkidä kendisi da kapana etişti, orada da hep taa yatêr.

Donsuz Todurların Mitradisi – haylazın haylazıydı, taa üstünä da içkici. Otuz yaşında hep taa evlenilmedik kalmıştı, kimsey istemäzdi versin ona kızını. Kolhozda olmuştu beş-on iş diiştirer, hererdän da, tez kuuyup, çıkarardılar. Bu Donsuzun işleri için bana

sık-sık, karşı gelän, annadardı tanıdım dost Fima Haşlama. Birgün buluştuk onunnan avşammen, açan gelmişti kolhozun damnarına taligasını kolvermä. Orada da aulda bir serenni pınar vardı, göreriz, Donsuz Todurların Mitiradisini o pınarda bir çift beygir sulamaa çalışardı. Fima, bunu görüncä, atladı taligasından erä da hızlandı Mitiradiyä:

– Sän şindi dä buradamıysın, be sündük?

– Kaç ordan, ne takılıdın bişeysiz, önünü mü boşlan geçtim? – homurdandı Mitiradi...

Beygirlär pek susamıştılar. Mitiradi kofayı pınardan çıkarır-çıkarmaz mallar ikisi dä birdän hızlanırdılar içmä, ama sımaazdı kalakları kofaya da devirärdilär suyu erä.

– Tpry-y-y! – baarardı Mitiradi bozuk sesinnän, çirkin-çirkin süvardı hem, alıp kamçıyı, urardu kafalarına, beygirlär dartardılar, da o kendisi arkası üstü düşardı, kaçırardı elindän edekleri, ama yanık susuz hayvannar pınardan ayrılmazdılar.

– Kurtlar isin kafalarını, sansın su görmemişlär, globalar! – ateş üfkeli baarardı Mitiradi.

Fima da Mitiradiyä üfkelenmektän benizini diıştırdıydı. Onun canı acardı susuz beygirlerä.

– Kurtlar isin diil onnarın, ama senin kafanı! – dedi da, nicä çakmak, tutundu Donsuzun peşindän. – Hele bak sän, çarık suratlıyı, sän dünnä kötüsüysün, ani bu toprakta bişey **kotarmamış**, o mallara betfa eder, neçin? Kendinä bak, ba, yok Ali! Kolhozda oldu kırk iş diıştıresin, angı erdä **bir hol** yaptın, ha sölä! Malların sırtından hepsimiz, bakınıp-doyunêrız, onnarın yanı sora Allah da bizi insanı acımış, sän da süversin mi onnara? Kim seni şindi beygirlerä yolladı?

– Bizä prisidatıl yollamış, şu gözdän çıkı, – karıştı lafa bir başka damnardan izmetçi, o geldi Mitiradiyä yardım etmä beygirleri sulamaa. Baksanız e, o yakmış beygirleri susuz, zavalılar pınara gireceklär!

– Sän mi onunnan barabar işleersin? – sordu Fima, sansın uslanarak.

– Düşüm bu gün onnan barabar, okadar da yol bulmayaydı burayı. Braktım onu yalnız, kendim da hızlandım evä, çamurumuz vardı... Geldim, bakêrım – onun gözleri, tulum gibi, şişmişlär uykudan.

– O düz yolda kösteklener, bre sansın **şap hastalına** karmış, – ekledi Fima.

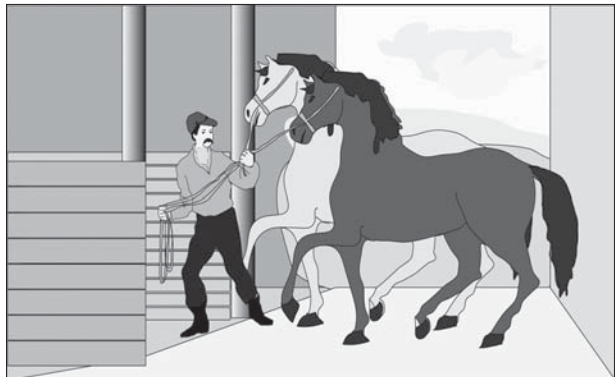
– Kösteklener e, zer, görmermiysiniz o sarfoş. Neredä sa bulmuş şarap ta patlamaa...

Fima hızlandı pınar yanına kamçısınnan, sandım uracak.

– Seni gidi haylazını seni ha-a, kos-koca dangalaksın, uykudan, mındar, geberecän, ba kokmuş!

– Ölä be, Fima-batö, beygirlär onun yanında kişneerlär, taa bizdän işidiler, ama o uyuyor, hiç **umurunda** da diil.

– Hey, dünnä kötüsü, taa da pek üfkeli takıldı ona Fima, – sän

bilmeermiysin, ani malın aazı var, ama dili yok, o söyleyäämeer, ani susuz. Sän eer adam-san, kendinin lääzım aklın ersin, doyurup-sulamaa hem kaşıyıp-paklamaa da, baksana, onnarın üst-başı saman hem fişki. Ani patlamakta süzüleceydin, kaşıyaydın e onnarı.

– Kaşıyaceydım, ama sölämedilär, nereleri gidişer, onnarın aazı var, ama dilleri, – yok, genä buruk dilinnän, homurdanarak, – cuvap etti Mitiradi.

– Aha, senin taa var neetin benimnän cümbüş ta patlatmaa, – taa da pek kızdı Fima.

Birkaç adam, ani geçärdilär oradan, başladılar gülmää Mitradinin persenkli cuvabına, ama Fimaya hemen gelärdi, koparıp, parçalasın onu.

– Brak Fima-batö, dedi o adam, ani gelmişti sulamaa yardım etmää, görerim düümää isteersiniz, ani bu **sinsora** uracan, taa ii erä ur, onu şansora mezarlık doorudacek. Bir dembel için olur mu belaya giräsiniz?

Fima ölä dä yaptı, braktı dembeli da başladı annatmaa bana, kim olduunu Donsuzlar, onnarın **cetini**:

– Bu erifin bobası, – dedi o, – Donsuz Todur ölüncä baalarlarda bekçilik etti, başka iş bişey beçermäzdi hem diil, ani olsun sakat ya **ihkimsız**, ama pak haylazlık beterinä. Yazın **baarında**, acan kalan insan, kırılmış gibi, kırlarda çalışardılar, o baalarda, bulup en koyu gölgeyi, soyunup çıır-çıplak aftalarla uyuyurdu, oradan da adı kaldı Donsuz. Hele sıra geldi oolu da taman bobası gibi çıktı: armut aacından uzacık düşmäzmiş... Taa da beygirleri yınanmışlar ona, kim acaba yaptı bu günahı?

– Senin beygirlerin tuuyanca görümnü, – diıştirdim bän lafı, çalışarak, uslandırıp-dorutmaa, dostumun kefini, – çoktan mı malları kullanêrsın?

– Taa nasıl kolhoz ceketti. İlk yılın biraz çalıştım oyanda-buyanda, sora girdim taligacılää, neçinki burada adam etişmäzdi da te aldım onnarı kuliciktilär, enez birär yaşında da taa yoktular. Koştum, üürettim. Te, sözün gelişi, siz da üürediciysiniz, bir çift beygir da üüretmää çok üüredicilik bilimnerin lääzım olsun kafanda, başka türlü başa çıkamasın. Hem taa lääzım çok saburluk, hem malı ürektän sevmäk, hem bakmaa onnarı lääzım, nicä kendi uşaklarını, neçinki onnar diri candırlar...

Açan ozaman, sekiz yıl geeri, baktım bu kuliciklerä, onnar, te nasıl görersin, tüüdä dä, su damnası gibi, biri-birlerinä benzärdilär hem, kismetimä, karakterleri dä pek uydular, ama, bilersiniz, malı eşlemektä var çok büyük iş. Razgelirsä birisi hızlı, öbürü dä aarca, ölä mallarla zor çıkararsın başa. Aar olan heptän haylaz üürenecek, ezecek öbür hızlıyı, ama hızlı olan da yalnız ükü enseyämeyecek, bu üzerä yavaş-yavaş olur **harın** üürensın ya, zabunnayıp-düşsün, gebersin. Heptan başka iş, açan ikisi da bir tabeettä, te nasıl benim beygirlerim, onnarla ükü, taa aar işi da kaldırırsın. Birlik diil sade insannarın arasında lääzım...

Da te nasıl sölärdim, ayırdım onnarı ozaman analarından, taktım birär eni yularcık da edeerim yannaşık sulamaa. İlk kokuştular, sora – de tepmeleşmää – pak, nicä küçük uşaklar. Ertesi günü aldım bir taa uzunca edek da denerim onnarı yannaşık harmannıya haydamaa, ama onnar acamıdan taa acamı, hiç annamêêrlar, ne isteerim bän, geldilär kalak-kalaa da dalaşêrlar, ozaman kaldım bän aralarına, aldım edeciklerindän da kendim giderim ileri, onnar da ardıma, gittim ölä bir çevrä, iki,

bakêrim, te hayvannınnan, ama annadılar – sevindim, aramızda annaşmak başladı. Aldım uzun edää uçtan da sölerim onnara istediimi: „Dönün koşturarak harmannıya! Haydi, haydi kuliciklerim, te genä annaşık!” Dönerlär benim „üürenicilerim” ilin, sevineräk, kış atarak, yok ne ük, ne da başka aarlık – vallaa oyuncak... Bir gün sora genä harmannıya döneriz, sora genä. Alıştılar yannaşık kaçmaa, nicä ikiz eşleri. Şindi bän geçerim eni „derslerä”. Giidirdim arkalarına şilteleri, yan kayışları baaladım yukarı üstlerinä da genä, yannaştırıp, isteerim haydayım, ama benim kulilerim istämeerlär gitmää. Bän – haydi! Onnar – erindä! Sansın bişey diişilmediydi, hepsi niceydi baştan, ama kulilär duydular, ki nesä diil ölä, bakardılar biri-birlerinin arkalarında şiltelerinä. Diişiklik oydu, ki şindi onnar giyimniydilär. Genä bän alêrim usulçuunnan kısadan edeemä, kendim giderim ileri, kulilär da ardıma, yaptım birkaç **dönemeç** da bukadar etti, sora kaçtılar ilerikisi gibi, bän sadece gösterärdim arkalarından Kamçıının uçluunu. Ölä-ölä geldi sıra, koştum onnarı bir iki tekerlekli boş kotigaya. Hiç bir da aarlık onnara yoktu, ama genä zor oldu çeketmemiz. Bakardılar geeri, insannar gibi, şüveli-şüveli, sanki ne olsunu bu enilik? Sora koydum terbeyleri da kendim pindim kotigaya. Bu „ders” benim „üürenicilerimä” hepsindän zor geldi. Bän „haydi” deerim, ama onnar hiç almêrlar, isteerlär geeri baksınnar, ama gözlerinin önündä kapaklar göstererlär sadece ilersini. Onnar alışıkıtılar beni yannaşık görsünnär ya harmanın ortasında, ama şindi geçtiydım arkalarına, läözımdı buna da sınaşınnar. Söleerim „haydi ileri”, onnar – durêrlar erindä. Braktım, ko biraz dursunnar ölecä, annası nnar, ne olêr. Geçti bir kısa zaman, genä yalpak seslän teklif ederim. Kamçıyı sakladıydım, zerä vardı nasıl korkudayım onnarı da ozaman aramızda dostluk kaybelirdi. Hepsi läözım annaşmaklan, iiliklän olsun. Bän genä deerim „Haydi kuliciklerim”, da tä ölä çekettik. Zorlan, kardaşım, bu dünnädä bişeycik olmaz. Bu aslıyı bän taa bobamdan işittiydım hem yaşamamda da annadım, ki mal olsun insan olsun herkezinnän annaşmalı iiliklän hem yavaş-yavaş.

Açan kulilär kotigayı başladılar hiç şüpesiz çekmää, bän üklederim ona biraz aarlık nekadar da azıcık, ama benim mallarım bunu da duyuverdilär, herbir işi başladıydılar insan gibi annamaa. Onnar büün benim sesimdän annêrlar, nezaman läözım bütün kuvedı koymaa, nezaman da iş pek az çalışmaklan bitecek. Te ölä onnarı bän üürettim düz yolda, sora bayıra urdum. Atlarım alıştılar bana, bän da–onnara. Bu gündä, olur deyelim, geçtik çok büyük işlerä. Fermada bensiz hem benim beygirlerimsiz hic yok nasıl olsun bir da gün: alaf taşıyêrim, fişkılari atêrim, sütleri götürerim hem başka bin türlü işleri yapêrim. Benim beygirlerim yolda beni hiç bir kerä bilä brakmêrlar. En zor işlerä benim taligamı yollêrlar, ama biz korkmêrız, yapêrız işi nasıl taa islää, onuştan da bizä dayanêrlär.

Ama kalsın bendä beygirlerim sulanmadık yada alaflanmadık, Allah korusun! Bölä iş dünnäädä en büyük günahtır.

Bay Fima kolverdi beygirlerini dama da sımarladı o bakıcılara:

– Benim beygirlerimi bu gecä o Donsuz Mitiradiyä yınanmayasınız, zerä sizi bilmäm ne yaparım!

Sora tekliv etti beni gidelim ona evä bir dostluk ikramına. Bizim gagauzlarda bu adet vardır taa eskidän: çaarmaa beendiğin adamı kendi evinä. Bän dä atılmadım dostumun istediğindän, gideriz yayan ona evä, yolda kolhozun çeketmesi için başladık lafetmää. Fimanın aklına geldi komuşusu Benimci Tanas. Bän başka kerä da vardır işittiim ondan Tanas için, ama şindi istedim bileyim taa bişey, sordum kim olduunu o, ne ölä fasıl adı var?

– E-he-he, – dedi Fima, – Benimci Tanas için olur çok annatmaa. Onu bildiğnän, benim da içimi, yaşamamı olur göräsın. Etişelim evä dä olur derindän uzadalım bu lafımızı.

Onda evdä girdik maazaya. Saabi Fima yaptı tezicik bir süüt kamasından çep da deldi dipteki fiçıyı. Akıttı bir oka şarap duruk, nicä tavşam kanı. Sora **sacak** altından asılı baurdan kesti koca bir parça, yanımızda kadadan çıkardı turşu laana, onun da içinä dooradı suan, döktü taazä oloy, bundan sora çıktı maazadan, baksam, gelir elindä bir taazä, **sünker** gibi, kaba ekme somunu, kırdı dört-beş parça önümüzä da artık imeyi olurdu başlalım, ama biz ilkin şefk ettik, sora buyurduk. Bana bu sofrada varlık okadar taazä hem datlı göründü, ki sanardım anamda da bölä mezetli imeklär imemiştim.

– Buyur, dedi Fima, tuzlan doyun, bu gün şükür aaç diiliz, ama şindiyä kadar biz nelär çektik, Allah kısmet etmesin...

Lafçım sustu, derin içinä çekti da bir nedän sora, ekledi:

– Beni o zamannar kulak yazmıştılar, selovettä baştı bir yarı ahmak, yarı deli hem kıskanç Toşka Kademsiz, te burada yakında yaşardı. Kendim için ne söyleyim, o zaman da hep bölä işçiydim, çalışkandım, malı sevârdim, bakardım beygirlerimi onnarın yanına bir da çift öküzçük artık etiştirdiydim, vardı aulumda bir da inek, birkaç koyun, kuş tutardım, nasıl bu işlär gecä-gündüz hep kaçmak, hep çalışmak, ki bişeyimiz olsun aalemdän geeri kalmayalım...

Ama bu komuşum Toşka, gelip-gelip:

– Hey, sendä var, bendä sä yok, neçin benim işim örümeer?

– Sendä dä örüyecek, – deerim, – çalış taa zeedä!

Onun sa bir tarlası vardı, ekardı onu geç, kazardı ötää-beeri. Neredän bereket, neredän artaceydı? Sora taa da düştü, tarlasını sattı. Çocukları, kıpayım, etiştılär büüdülär da taa çok boyar meralarında **kırpınırdılar**. Arada, sırada gelärdilär evä bir-iki paraylan, alardı analarına bir fistan bobaya da bir çift don-gölmek. Ama bu Kademsiz karısına da herşeyi çok görürdü, kardaşınan, gidip-gelmäzdi, neçinki o da adam neredä işän, neredä diştän biräraz arttırdı da taa iicä çalışardı yaşasın. Toşka sa kan kardaşına da kıskanç gözlän bakardı. Da ne sanêrsınız cenktän sora sovetlerdä soruldu kimi koysunnar küüyä baş, kim aranızda en fukaara? Te Kademsiz – en fukaara, – baardı kimsä şakadan mı, gülmäk için mi, da o saat onu koydular küüyä baş. Ama bu şaşkına taman bu kadar da läüzımdı: girişmesin mi amazlamaa kuvetlerä bir onu, bir bunu, ani küüyümüzü dirildecek, o çalışardı insanı **gözlän** isin, zamannar sä nasıydılar, bilersiniz, amazlamak pek geçardı, boşuna eskidän laf kalmamış, ani zaman

adamını da bulmuş... Bu pezevenk çok insan kapattı hiç bir kabaatsız. Açlıkta da onun beterinâ en ii insannar, en doorular öldülär, neçinki nekadar imeelicäk gelmiş yukardan açlık çekennerâ deyni, Kademsiz satmış onnarı sol tarafa da doldurmuş kendisinâ bir sandık para. Ama kendisi, **maamudâ** surat, hep yamalı donnan gezärdi, aalem bişey şüpelemesin deyni. Vermiştilär elinâ bir da tüfek, sokaklarda insannarın köpeklerini kurşuna ururdu. Bu kötülüü da o esaplan yapardı, istärdi nekadar taa çok korku insana soksun. Kimsey eltenmesin cız da demää ona karşı. Hele, açan kolhoz çeketti düzülmää, bu kara fikirli ilkin girärdi adamım auluna da patladardı tüfek yukarı, sora başlardı sormaa: „Sän da mı protif gidersin, kolhoza mı karşıysın? Kim kolhoza girmeyecek, onu, köpek gibi kurşuna! Annadınız mı?”

Ama Benimci komuşum, ani te orada karşı yaşaardı, onu da Kademsiz Toşka mezara sokan, karezlener adama, neçinki bir kerä sormuş ona:

„Toşka-batö, bän Çadır panayırında işittim, ani kolhoz o **dobrivolnuymuş**, sän neçin bu tüfeklän korkudêrsın?”

– Bän diilim sana Toşka, – kızmış, o bänim bu gün küü başı, tovarişçi prizdatili, annadın mı, be hayvan kafalı? Bu tüfek nemçeyi ensedi, şindi dä sizi, protifleri, yola-izâ koyacak.

– Bän diil protif, bän da suveŭki için, cevap etmiş Tanas, ama kolhoza şindilik girämeyecäm. On yıl oldu taligama bir koştum, bıldır gücülâ öküzçüklerimi eşledim, isteerim bari birkaç yılcaaz kendibaşıma çifçiliktä havezimi alayım.

– Girecän, girecän hem bir **foru** oynayacan. Avez alsınmış, kolkozda al avezini da bak işinâ.

Te butakım o kolhoz düzdü. Ama bän gördüm, ani Toşkaylan läázım bir türlü yatımna gitmää, zerâ vardı nasıl kapatsın **zımdana** da, eski kıskançlı bana taa geçmemişti, bu üzerâ ilkin yazdım zayavlenie kolhoza girmää da aldılar neceezim vardı aulunda: arman taşı, düven, inek, taliga koşulu okuzlerimnän. Vardı bir da çift beygirim, bütün küüdâ en iileriylä, da front geçärkän, aldılar onnarı da askerâ. Toşka sa beni kulak yazmış. 1949, yazın, açan koptyudu o insannarı kaldırmak, Allah göstermesin, dünnää **vıyıldardı**, aalayışlar, saklanmaklar görölmedik **kiyamet** koptyudu. Sadece bizim küüdän üzün üstünâ evlerdän insannarı kaldırdılar. Bän etiştirdim kaçmaa Borlaçana, oradan da diişildim Ukrayınaya bir boş nemçe küüyünâ Şamponoza. Aklımca düşündüm: binnärlän insan kaldırdılar, bän, kaçıp-saklanarsam, beki, kurtulurum, angı birini bu karışmalıkta aarayacaklar? Ölä dä oldu kimi tuttular, aldılar bu gün da zavalılar oyanda, angısı öldü da kurtuldu, angısı zaametinnän orada da kazandı biraz yaşamak. Üç aydan sora kaldırmakların yalını biraz geçti da bän evä geldim. Kolhozda insan kalmamıştı, yoktu kim işlesin kırlarımızı. Hepsi küülü insannarımız kalktılar Toşkaya karşı, sorardılar ona „Neçin bay Fimayı kulak yazmışın, ne istedin bu işçi adamdan?”

– Ne bileyim bän? – deer Toşka, deliyâ çıkarardı kendini... Ama hepsi annardı, ki o sattı hem diil sadece beni, ama yarım küüyümüzün en ii adamnarını. „Bra-kın adamı işlesin kolhozda!” – üfkeli-üfkeli barınardı kalabalık. Kolhozun da prisidatili Pani Topal, bir akıllı adamdı, bakıp Toşkanın gözünâ dedi:

– Brakalım adam işlesin. Bay Fima küüyümüzde en zararsız adam... **Hırsız** Toşka hiç bişey demedi, gitti.

Bän o zamandan beeri işleirim kolhozda. Pek zordu çiftçilii kaldırmaa koşacaksız da ozaman annaştık Paniylän üüredeyim te bu kulileri. Te büün da hep işleirim onnarlan.

Küüdä sä ozaman vardı çok taa edinoliçnik, sayılêr kendibaşına işleyennär, geçti taa dört-beş yıl, onnarı da, büküp sokunca „tepeyâ tınaza”. Zavalı komşum Benimci hem taa birkaçı, ani onun gibi baalydılar kendi varlıcaanda, kendi topracında, nelär onnar çektilär, allah korusun!

Fima biraz sustu kahırlı da bir nedän sora uzattı.

– Deerim Benimciyâ, komuşu gir sän da kolhoza kurtul bu zulüm Toşkadan.

Bän da artık bakmadaan, ani birkaç yıllık kolhozçuydum, çalışardım havezlän işleyim, nicä kendimdä, ama meranın en ii erindä tarlacım, ani artık diildi benim, sansın bir kurt gibi, içyanımı törpüläärdi. Ozaman da açan koptuydum topraamdan, sansın bişey etimdän koptuydu da hep taa büün da sızlaması boşlamêêr. Bakardım Benimciyâ da şaşardım onun çetinniinä hep kendibaşına haydardı. Onu bir türlü bükämäzdi. Kimär kerä bir aklım da deyärdi, sanki bän kendim da boşuna alatlamadım mı bu kalabalaa girmää, ama Toşka aklıma geldikçä kıptardım. Açan taa birkaç yıl geçti, annadım, ani bu yoldan kimsey kurtulmayacak. Ölä da oldu. Açan ayrııldı Topal Pani prisidatıl, Toşka hep kötülärdi onu: sıkırmış taa tez insanı kolhoza girsinnär, türlü kabaatlar ona bulurdu. Ama Panidän da taa ii adam bu erä bizdä başka yoktu – o çok becerikliydi, bilärdi çiftçilii hem taa herbir işin sırasını, derin annamadaan hiç bir da iş çekettirmäzdi. Toşka, gelip-gelip kolhoza, fitlärdi prisidatili:

– Sendä prost kollektifizaçie gider. Te karşı maaledä sto prisent, sendä se bir sürü edinilişnik, onnar hepsi protif annayormusun?

– Ne yapayım taa çok eni kolhozçuları, açan burada iş örümer, toomnuk yok, mal etişmer. Yaarın kira çıkmaa läüzüm olacek, bizdä puluklara **koşacek** yok.

– Sok kolhoza kimdä koşacek uar! Te Benimciyi çek bir çift öküz verecek hem onun ardına taa başkaları da var.

– Sadece Benimci bir edinoliçnik, ani var malı, ama kalanı hepsi, **küp** gibi, bomboş, hiç biriciindä ne mal, ne toomnuk, kendilerindä dä imeelik yok. Benimci dä istämeer kolhoza, ne yapaceymışın ona?

– Nasıl ölä istämeyeceymiş? Zorlan sok, bük onu.

– Sän neçin bükmeersin? O adam biler, ani kolhoz dobrivolnu.

– A ha sän da mı protifsin, koydum senin için laf prisidatili olasin, sän sä kendin da protifsin...

Toşka birkaç kerä tüfeeni pat, pat ateş edärdi kolhozun aulunda da gidärdi başkalarını korkutmaa.

Hep bu günnerdä Toşka gelir bir kerä Benimciyâ gecä, kaldırêr onu döşeendän da başlêêr sormaa, ne taa bekleer, neçin kolhoza girmeer. Genä patlatmış aulunda o tüfeeni birkaç kerä, korkutmuş karısını, uşaklarını... Sabaası gelir bana komuşum Benimci da sorêr:

– Ne yapacez, komuşu Fima? Bu deli Toşka avşam genä geldi da aklımızı aldı.

Deerim:

– Bän kendim da işittim, üç kerä tüfek **atıldı**.

– Tüfek attı, yakalarımдан **darttı**, kolhoza da kolhoza veräymişim zaiivlenie.

– Kolhoz, deerim, **dobrivolnu**.

– Dobrivolnu, ama obizatılnu, – dedi o.

– Girmeycäm, – dedim, istär – öldür, açan diil dobrivolnu, sokun **sayvleniesız**.

– Girecän zaiivlenie da yazacan, – deer, – da genä o tüfeklär paldır, paldır! Hiç

bilmeerim ne yapmaa?

– Bän, bay Tanas, sana yok ne akıl vereyim, – deerim, – ama duyêrım kurtulamayacan, dostum. Ömür dünnää kolhozu lafeder. Geçennerdä gittim Çadır panayırına, orada da cümlesi alış-verişleri brakmışlar da sadece kolhoz işlerini lafederlär, angısı islää söleer, angısı fena... ucu kenarı yok.

– Nasıl da olsa bän kolhoza girmeyecäm, kesin söledi o.

– Neçin?

– Sän, komuşu, islää bilersin necin, ama sana taa bir kerä annadacam da bekim içimdän **acılarım** çıkar. Bobamdan kaldı iki tarlacık, bildıradan onnarı **kıymık-kıy-zmık** ayırıktan ayıtladım, her yılın fişkıylan besledim. Şindi kolhoza girärsäm, lääzım onnarı vereim orayı. Kim topraa bakacak nicä kendisi saabi? Taa sora lääzım öküzlerimi vereyim, e, onnarı kalabalıkta kim bakacak? Donsuzların Mitiradisi mi? Ani onnarı alacaklar, taa ii canımı alsınlar. Ondört yıl çiftçilik ettim sade bir öküzlän da şindi açan olur deyelim dün eşledim... Benimci buulurdu kendi goz yaşları nda... Uşaklarımın aazından ayırdım, kendim yarım karnıylan yaşadım da topladım iki öküz bireri, sansın aulum da doldu... Da şindi çıkar onnarı da kendi elinnän ver... Kimä? Neyä?

Bän dedim:

– Yok ne yapmaa. Komuşum sustu. Onun susması te ölä dura-dura sansın **tıkardı** adamın solumasını, bir çok sustuktan sora attı gözünü kendi evinä dooru. Orada taligada baalı öküzlär kıra gideceykän biraz iyärdilär. Tanas bıktı susmaa da dedi:

– Öküzleri vermää olmasa... Gözlerindä dostumun peydalandı, **boncuk** gibi yaşlar.

Bän:

– Komuşu, brak okadar kahırlanma zerä, Allah korusun, bir **yakma** hastalına uoramayasın. İstedim biraz uslandırayım dostumu da ona te şölä bir akıl verdim. Aalem, deerim kolhoza girmektän ileri malı satarmış, ama öküzü yakışêr kesmää da, herbir görürsän, ani başka türlü çıkış yok...

– Ne, keseyim ya satayım bu malları mı? Bän bu öküzlerä el kaldıramam ne da satarım. Onnar bana, nicä kendi canım, uşaklarımın da taa paalı. Bän duracam bölecä ta bitkiyädän ne olursa olsun.

O ilkyazın çeketmesindä en lääzımını işti **toomnuk**. Bu yoktu kolhozda, yoktu edinoliçniklerdä da, ama tarlalar ekilsin lääzımdı. Benimci Tanas satmıştı Çadır panayırında karısının biriçik kilimciini da edinmişti papşoy toomu taman iki tarlasına kadar.

Biyaz ekin o ekmedi – ona çok toomnuk gider... Kolhoza sa lääzımdı çok biyaz ekin ekmää, mera büüktü, ama güzdän da hiç bişey ekilmediydi – umut kalırdı ilkyazlıklara. Bu üzerä rayon başları annaşêrlar Nistrunun ötâyanından kolhozlarlan yardım etsinnär Basarabiyalı eni komunist gospodarliklarına – kolhozlara toomnuklan. Da orası vermiş kayıllık. Elbetki, vereceklär. Vard mı onnarda zeedesi, yoktu mu, ama yukarsı ölä sımarlamıştı, bezbollahi, göstermää deyni Basarabiyalı eni kolhoza girennerä, ani eski kolhozlar zengin. Ozaman yukarsının izininä karşı gidilmäzdi, ama ölü-diri yapıları te o, ne dedilär.

Gitti bizdän oyanı birkaç kişi, üklettilär ödünç toomnuu: arpa, booday, papşoy vagona da yollêrlar demir yoluyca bizä, 4–5 gündän sora lääzım etişsin...

Ama bizdä dä bu yoksul ilkyaza yakın Toşka taa pek kudurmuştu, sıkardı insannarı hepsi kolhoza girsinnär. Bu duşman göz koymuştu Benimciyä da taa pek onu zeetlärdi. Gelip-gelip auluna, tüfek patladardı, süvärdi çirkin-çirkin. Komuşum Tanas ta bana gelärdi danışmaa, zorlarını başka yoktu kimä gitsin.

– Sän, komuşu, – deer, – bendän yaşta taa büüksün, dooru adamsın, ver akıl, sanki hiç mi yok kurtuluş bu kolhoz sıralıından?

– Yok, – deerim, – kardaşım, hepsi biricädän insannar girerlä, te işittim oyandan geleñnär, ani bizä toomnuk istemää gittiydilär sölärmışlär, ki kendibaşına çiftçi hiç bir da yokmuş...

– Kötü işlär, – deer Tanas, genä may aalamaa yakın.

– Kötü, akına, komuşum, ama durum butakım. Lääzım olacek sän dä giräsin...

– Girmeyecäm, kardaşım, ne öküzleri mi vereyim? Bän taa ii kendim zor çekeçäm, ama başka elä zeetä malımı vermeyecäm.

– Mal kolhoza taman şindi lääzım. Taa geldicäänän toomnuk, demir yolundan evä neylän taşıyacez? Bilersin, ani oradan bizä kadar otuzun üstünä kilometra var.

– Girmeyecäm, istär canımı alsınnar.

– Ne protif mı kalacan?

– Neçin protif? Siz beni yok nasıl annayasınız. Bendä „protiflik” yok, ama öküzlerim benim, neçin onnar aalemin olsunnar?

– Benim da ürääm kırık, komuşu, ama bilersin, ani duşmannar bizi raada brakmayaceklar. Görmeermiysin, Toşka gibi, can iicilär başımızda var.

– Bilmeerim bu Toşka balşuvikmiş, deerlär, te onnardan, ani allahtan da atılannar, şeytan gibi bişey, eer diil sä şeytandan da beter, görerim, ani akına can iici, bana da en çok **karezli**...

Taman açan geldi demir yolundan haber, gidelim toomnuu taşımaa, başladı bir ilkyaz yaamuru: ilktän ufacık lüzgersiz, sora da, dönüp-dönüp, döktü, nicä bakırdan. Ölä dä yımışak, ilkyaz yollarını heptän yımışattı. O gara yollarında tekerleklär dizädän batardılar, başlıklar da gömülürdü, ama toomnuu lääzımdı getirmää, zerä bölä yaamurun ardına tez ektiynän vardı umut büük bereketä.

Mal etişmäzdi. Toşka hem kolhozun da başı Pani Topal gezdilär, sıraladırlar toomnuu taşımaa çıksın hepsi hem kim artık kolhozda sayılırdı, hem kim taa

girmediydi – **edinoliçnikti**. Bu teklifi Benimci da kabuleder, çünkü o kendini „protif” saymêêr, sade ani işlesin isteer kendibaşına. Şindi bu sıkı iştä gider kendi taligasınan toomnuu getirmää, ükleder altı çuval, getirer bir yol, ama derin çukurda battırêr, da ne kalmış çıkamasın. Ertesi günü Toşka demiş ona dört öküz koşsunar bir komuşusunnan.

– Koşmaycam! – baarmış Benimci, – bän hastayım, zorum var, yok nasıl gideyim.

Tanas akına dooru söylemişti, onun çoktan kuru-kuruya bacaa acırdı. Şindi aar iştä taa da zorlamıştı kendini ayaandan pek topallardı.

– Ozaman kolhoza gir! – demiş Toşka.

– Girmeyecäm, – dalaşmaa başlarmış Benimci dä.

Toşka tüfek da patlatmış, baarmış, korkutmuş, ama ölä da koyamamış Benimciyi öküzlerini koşsun.

Ama Benimci Tanas o günü dä sulayıp alaflamış, nicä biler kendi öküzlerini, da düşmüş **döşeklerä**. Toşka yollêêr kolhoz başını Topal Paniyi Benimciyä lafetsin onunnan da eer kendisi halizdän hastaysa, koşsun onun öküzlerini başkası. Ama Pani bana teklif eder:

– Hadi, bay Fima, – deer, – gidelim ikimiz, bekim, komuşun seni seslär. Gittik.

– Komuşu, – deerim bän, – ver koşsunar öküzlerini toomnuu getirincä, sän çiftçiyisin, ne yok mu haberin, ani tarla toomu bekleer?

– Bilerim, ama aalemä malımı yınanmêêrım, alışayım da kendim gidecäm, bän diilim protif.

– Diilsin protif, ama kolhoza girmeersin, – dedi Pani.

– Kolhoza girmeerim, o dobrivolnu. Ama bir yol getirdim taa da yardım edecäm sadece alışayım...

Ölä dä vermedi öküzlerini. Geleriz kolhoza orada Toşka, tüfek elindä bizi bekleer.

– Ne o zirgil vermedi öküzleri?

– Vermedi, – deeriz, – kendisi gideceymiş.

– Bän onu kendim erleştirecäm, – dedi Toşka, yumuruunu sallayarak. O gecä selsovettän **dijurni** Benimciyi iki kerä çarmış, ama o gelmemiş: hastaymış, kalkamazmış.

– Karısı gelsin, – urmuş ayaanı Toşka da üçünçülää yollamış çarmaa Benimciyi. Karı geceliinnän gelmiş.

– Bän sizä kaç kerä oldu yollêêrım? – baarıp, sormuş Toşka, – siz **hayınsınız**, küü başlarını saydırmêêrsınız, – yumuruunu, masaya urup, korkutmuş Benimcinin karısını.

– Tezıcık yaz zayivlenie.

– Nasıl zayivlenie?

– Ne bilmeermiysin nasıl zayivlenie, bütün küülülär yazêrlar? Kolhoza girmäk için zayivlenie.

– Adama sormadaan nasıl yazaceymışım?

– Yazmasan bän sizi taa yaarına biyaz ayıların yanına yollayacam, annadın mı?

– Bän kiyat bilmeerim, yazamayacam.

– Bilmäsän **parmak** bas!

Tutmuş karının elini, bulaştırmış onu çernilaylan da zorlan bastırmış parmaını hazır yazılmış zayıvleniyaya.

– Şindi artık kolhoznik oldun, var nasıl gidäsin evä, – demiş Toşka, – yaarın öküzleri kolhoza alacez.

Benimcinin karısı gelir, aalayarak, da sölämeer kocasına, ne oldu selsovettä, korkêr, hayırsız olup, ölmesin. Taa ertesi günü Toşka üç kişiylän gelir Benimcilerä da sormadaan, çıkarıp damdan, koşêr, öküzleri da bir kolhozçuylan yollêêr toomnuk taşımaa. Benimci, düşä-kalka, çıkmış da Toşkaylan çekişmiş, sora heptän çok zoru olmuş, da onu kucakta içeri almışlar.

– Öküzlär şansora kolhozun! – demiş Toşka auldan çıkarkan da genä üç kerä tüfek patlatmış.

– Kolhozunmuş... Nasıl ölä kolhozun, açan bän zayıvlenie yazmadım? Sölenirmiş Benimci, kendisini kaybederäk...

O günü, avşam üstü Tanasın biraz ilili olmuş o, bakmadaan karısının yalvarmalarına, göz yaşlarına, kalkmış da gitmiş baksın, neçin getirmediär öküzleri onun kendi evinä. Ama o görmüş öküzlerini artık baalı kolhozun damında.

– Neçin benim öküzlerimi burayı baaladınız? Kim sizä dedi? Bän taa diilim kolhoznik...

– Toşka sımarladı, – demiş o adam, ani bakarmış hayvannarı.

– Bän zayıvlenie vermedim kolhoza.

– Sän vermedin, ama karın vermiş!

Bu kara haber Benimciyi kesmiş. O ıdırannı ayaa burulmuş da adam erä düşmüş. Toplaşmış insannar, kaldırmışlar da istemişlär evinä götürsünnär, ama o gösterirmiş damı, annamışlar, ani o isteer öküzlerini görsün. Orada sarmaşmış boynularına, öpmüş onnarı, aalamış da genä düşmüş.

Buyol o artık kendinä gelmemiş, komuşular kucakta götürmüşlär onu evä. O gecä artık saalı heptän kötü olmuş, kimseyi tanımazmış hep öküzlerinnän lafedärmiş, sularmış onnarı, alafarmış...

Ertesi günü karısı çaardı ferşeli. Bän dä gittim, durdum yanında birkaç saat, laf kattım, ama komşum hiç kendinä gelmedi ölä da sabaaya etişmedi-öldü, gitti Benimci kolhoza girmedän, edinoliçnik... Te geçä anıldı komuşum, – dedi Fima, – da aazından bir derin „of” çıktı,

topracı ilin olsun, pek çalışkandı, toplayıcıydı, bencileyin, çok malı sevârdi, bakardı onnarı, hem gözünü gibi, korurdu. Bana kalsa, angı küülü hayvannarı sevmeer, o diil çiftçi. Benimci haliz çiftçiydi, sevârdi malı da, kırı da...

– Yazık adama, dedim da sordum, kaç yaşındaydı?

– Otuz beş yaşındaydı, açan geçindi, taman yaşamasının ortasında. – Lafçım, bay Fima, diıştirdi sözü. – Ama o yaamurlu ilkyaz getirdi kolhozniklerä bir pek büyük bereket, kolhozun çiftçilii dirildi. İnsan kabuletti imeelik, ama devlet ta etecek nekadar postavka aldı. Ne da olsa er bereketi büüktü üç plan tamamnadı da genä etiştirämedilär hepsini kürümää, bizä da kaldı...

Bän baktım saadıma, Fimaylan lafımız uzanmıştı, olmuştu gecä yarısı deerim:

– Laf islää, ama yaarınkı günümüz işlenir, läüzım daalışalım evlerimizä dinnenmää.

– Hadi ozaman, – kayıl oldu Fima da döktü birär yolculuk şarabı. – Ölüyü andık adetä görä düşer, – ekledi dostum da, yamuldup fılcanı, döktü birkaç damna erä.

– İslää adet, – dedim bän, – mezarlaa da gittiynän ölmüşleri anmaa dökeriz hepsimiz birkaç damna şarapçık, sucaaz, kimdä ne varsa.

– Bu onuştan, – annattı Fima, – neçinki toprak bizi duurmuş, onda baalı göbeemiz yaşarkan, öldüyünän da genä o bizi kabuleder. Bän yaşamamda en büyük zoru geçirdim, açan duuma erimdän topraamdan **kırlattılar**, bu işi kim geçirmemiş başından, o annayamaz, bu diil şaka! Ama benim genä kısmetim varmış, şükür dönäbildim sevgili yurtluuma, topraama, ama... kaçı oyannardan geeri gelämedilär?

mallar – burada: hayvannar, diil alış-veriş işleri

persenkli cuvap – meraklı, düşünmää koyucu cuvap

yazın baarında – yazın ortasında

kotiga – iki tekerlekli taliga

acamıdan taa acamı – hiç üüredilmedik

kademsiz – rızsız, kötü, inansız

şiltelär – beygirleri koşmak tertipleri

şevk ettilär – buyurdular, içtilär

eşledi – çift yaptı

ömürünä – çok vakıda, bitkisiz zamannara kadar

yular – beygirin kafasına giidirilän kayıştan edeklik

çakmak – çetin taş, yalın çakıcı

maamudä surat – yapılmak

yakma – hastalık

ihkim – zabun, yufka

kötü – prost, fena

kırlattılar – kuudular

bir hol – bir ufak iş

şap hastalı – bulaşmak hastalığı, kösteklenmäk, düşmäk

baarında – ortasında

sinsor – inat, haylaz

kama – şişirmäk, ya eklemäk için bişey
hamazlamaa – aazı yaymaa, yalandırmaa
kızmış – üfkelenmiş
zından – kapan
kıyamet – büyük zorluk, bela
vıyıldardı – nek çoktu, ulurdu
törpülärdi – raat vermäzdi (burada süret)
kıpıtmaa – korkmaa ansızdan
koşacek – koşmak için mal
tüfek atıldı – tüfek patladı
hırsız – kapıcı, çalıcı, soyucu
kıymık-kıymık – azar-azar
zirgil – hayırsız, kavgacı
parmak basmaa – yazılmak erinä
yatımına gitmää – kaarşı ona gitmemää
törpülemää – iielemää, yavaş-yavaş kazımaa
hol kotarmaa – bişey yapmaa, bişey başarmaa
zavlenie – dilekçä kiyadı, yalvarım (rusçadan)
kasap – hayvan kesici
sadakalı – çok kötü
kasaveti – umuru
dobrivolnu – diil zorlan (istediinä görä) (rusçadan)
obizatilnu – diil zorlan, ama zorlan (rusçadan kalambur)
cet, ceti – soyu, damarı kimdän çeker

- Kim o Fima Haşlama? Neçin olur demää, ki o doorulukçu, cana yakın adam?
- Annadın, nicä Fima kulicikleri üüretmiş da etiştirmiş çok ii koşu için beygırlär.
- Kimi ayırdılar eni düzülän kolhoza baş? Neçin haliz onu?
- Neçin Toşka Kademsiz bütün küüyün gözündän çıkmış?
- Kim o Donsuz Todurların Mitiradisi? Annadın.
- Gagauzların angı käämil adetleri anılär bu annatmada?
- Annadın, nelär annattı Fima Haşlama maazada komuşusu Tanas için?
- Nasıl Toşka Kademsiz yapmış bir sandık para? Ama neçin yamalı donnan gezärmiş?
- Neçin Benimci Tanas kolhoza girmää istemäzmiş? Kaç yıl o çiftçilik etmiş bir öküzlän?
- Kim kabaatlı Benimci Tanasın ölmesi için?
- Beki, taa ii kolhoz düzülmesin, da insannar kendibaşına işlesin? Düşünün da annadın, ne düşünersiniz.
- Eer kolhozu zorlan düzmeyäydilär, beki, insana taa kolay olaceydı? Düşünün da sölayin, ne düşündünüz.

„Kulilər” annatmaya analiz

„Kulilər” adında annatma peydalandı 1965–1970 yıllarda (parcaları) „Bucak ecelleri” kiyadında. Taa sora bu annatmayı avtor eniledi da 1992-nci yılda, girdi VIII–IX-uncu klaslar için literatūra kiyadına. Özü annatmanın işidildi raametli Stepan Prudeldän, angısı o yıllarda brigadir işlärdi Kongazın kolhozunda. Ama olmaz düşünmää, ki bu bir haliz istoriya oluşu, makar ki çekeder aslı insannarın ömüründän, beki, Kongazda, Kıpçakta, Baurçuda, Kazayakta...

Bu bir literatūra yaratması, angısında genişän kullanıldı hepsi literatūra kolaylıkları: yazıcının fantaziyası, ayırı insannarın yaşaması onnarlan gösterili bütün halkta geçirilmiş olaylar, hem yazıcının topludan bakışı annatmanın vakıdına; kullanıldı giperbola da, metafora da, söyleyişlär hem bir, çöşmä suyu gibi duruk, pak gagauz dili. Hepsi annatmanın personajları-toplama literatūra üzleri (süretleri).

Alalım Fima Haşlamayı, o bir küülü çiftçi orta varlıklı, ama işleri hepsini geçirmiş, biler iinedän ipläädän, nelär olmuş o zamannar küüdä: postavkalar, korkutmaklar, zenginneri kaldırmaklar, sora hepsi bu kötülüklär uurunda kolhoz düzülmesi. Fima kendisi dä ne kalmış Sibirä atılmış olsun, ama kendi çiftçi keskin fikiri onu kurtarmış.

O işçi, büyük mal sevicisi – nasıl may hepsi bizim gagauzlar. Ama nasıl pedagogika gösterer, o kulileri üüretmektä, olur ondan üürensini hepsi akademiyacı pedagoglar da. Onun en baş çalınarnarı: iiliklän hem yavaş-yavaş. Butürlü çalınarnarlan kulilər, hayvan olarak, etişerlär ölä beygirlerä, ani en aar ükü dä enseerlär.

Burada var bir saklı yaratırmak, angısını üüredici läüzüm mutlak açıklasın üürenicilerä. İiliklän hayvannarı da var nasıl ii yola koymaa, ama fenalıklan? – İşlär ters gider, ilerlemäk durgunêr. Te örnek kolhoz düzülmesindä: insannarı zorlan, yalannan, aldadıp-korkutmaklan haydêrlar, nicä sıırı, kolhoza, bu beterä da açlık, yokluk, korku, ölüm, bitkidä dä hepsi daalêr, dönüler geeri...

Benimci Tanas çok yıl bir öküzlän çiftçilik etmiş da şindi, açan taman öküzünä eş edinmiş, o bir çift öküzünü, tarlasını läüzüm kolhoza versin. O ayırılâmêr kendi terinnän kazanılmış malından. Ama Toşka Kademsiz – haset, amazçı kiskanç, çok görücü, tüfek omuzunda itirer insanı istär-istemöz kolhoza, nicä hayvannarı kasapçılara. Benimci Tanas öler, ama kolhoza girmeer.

Tanasın ölmesi literatürada bir büyük simvol, angısı gösterer, ani ó zamanın politikasıydı: çiftçiyi, soyup, ezip, zeetleyip, öldürmää. Akına taa biraz ölä gidäydi, ölmeyäydi çiftçileri iici Stalin, büyük bir Sovetskiy Soyuzda çiftçi kalmayaceydi, insannar kaçardılar kasabalara, düşärdilär kapannara h.b. Benimci Tanasın zorları gibi zorlar geçirdi binnärlän insannar diil sade Moldovada. Tanas gibi çalışkan çiftçilii sevicisi insannarı kannan karışık koparıldılar topraktan kendi varlıcaandan.

Şindi büünkü gündä dä gider bu işlerä karşı bir proşes: isteeriz çiftçi sevsin kendibaşınalı, topraanı da olsun çorbaçı kendi varlına, nicä zamandan. Allahtan kalmış bu işlär. Ama şindi geeri dönmäk olur olsun taa kolay, neçinki yok zorlamak, yok tüfekli toşkalar, ani koolasinnar insanı kolhozdan geeri ya kolhoza.

Annatmanın sonunda var bir soruş: sanki, kolhozlar zorlan düzülmeyädilär, okadar tez daalaceydılar mı?

Bu soruşa lääzım versin cuvap üürenicilər hem bütün yaşayan bu günnerdä halkımız.

Toşka bir kötü personaj, süret ani fenalın tarafını gösterer, ama o hepsini miskinnikleri, fenalıkları yapêr çünkü iilik için, iiliin adından. Onun haliz düşmannı üzü saklı da bu beterä o taa da sadakalı, taa da kötü.

Hep kötü personajlardan birisi Donsuz Todurların Mitiradisi. Onda yok mal, yok toprak, yok ondan ne alsınnar, ama başkalarından ani alêlar, Mitiradinin pek az **kasaveti**. Beygırlär susuz yanêrlar, pınara gireceklär, bu da onu dürtmeer.

O süüyey, baarêr, urêr kalaklarına, kendisi haylaz, taa üstünä dä sarfoş. Bu bizim gagauz halkımızın ayıplı, onnar bizdä siirek, ama var, onuştan literaturada da lääzım gösterilsinnär. Annatmayı taa kuşku okuyarsak, göreriz, ani tüfekli düşman Toşkalar Donsuz Mitiradilerdän çekilerlär.

Ama iilikçi, işçi, çemrek Fimadan da çeker Topal Panilär, kolhoz başı, gospodar hem cana yakın adam. Da inanêriz, ani bölä adamnar halkımızda varkan, bakmadaan düşmannarın kötülüklerinä gospodarlık dirilecek, insan zorları enseyecek. Ama çok erdä bizim küülerdä toşkalar gibileri kolhozlara da baş oldular, ölä erlerdä küülär dä varlık ta hiç yıllarca ürämedi, işleri bir türlü düzeldämedilär.

Oglanın legendası

(Poema)

I

Tuna, senin suyundan,
Bir köprü düzerim bän.
Bir kaavi köprü, uzun
Eskilii bana bulsun...
Götürsün beni derä,
O eski evellerä,
Neredä saklı kaldı,
Devlerin girgin adı
Eh, silsäm legendadan,
Pas tutmuş örtülerni.
Eh, görsäm, orda ne var,

Ne aslı, ne diil aslı.
Hem insäm da bakayım,
O derin asirlerä,
Hem bulsam da açayım,
Ne diil belli bizlerä.
Dedemä da sorayım,
Şatrasında durayım.
Da olsun canım duymuş
Bu günnär ne unutmuş.
O geçmiş zamannarı
O girgin olannarı.

II

Giderim bän eni düzmä o yolundan
Geldim karşı seninnen, bey gözäl Oglan!
Gidärdi düüş kannı hem pek **cellat**,
Köpüklän pak biyaz olmuştı kara at
Oglan da tez **özengi**yi dürtüverdi,
Daaya kaçmaa kapmıştılar te yolları
Körlük için sa çöktular artık
Dooru için azlıktınız siz pek azlık,

Sarsmıştılar duşmannarın sıralarını,
 Gözdän çıkık duşmannarı etişirdi.
 Oglan, hızlanma, dur sän koolamaa,
 Çalış onun arifliini bir annamaa!
 Ulu daada te sataştı bir düüş eni,
 Belli hiç diil kim enseyecek kimi,
 Kızgın düüştä duyulmadıydı ariflik.
 Zora daldı bir dooruluklan girginnik:
 Daaya çekip, sardı, duşman bu çeteyi...
 Duyduynan da, ani burda bir aldanmak,
 Oglannarda geeri hiç yoktu bakınmak.
 Dooruluk için tut bitkiyädän sän emin! –
 Bu kalırdı askerinä dedemin.
 Gelirdi aar bu filcanı ki içsinnär,
 Dooruluk için paalı canı da versinnär...
 Kızgın girdi pelivannar zor güreşä,
 Kimsä sansın barut atmıştı ateşä;
 Yanardı düüş ölüsüyä artık kannı,
 Can pazarı bu halizdän da yok canını;
 Eti kesä o kılıçlar da körlendi,
 Derä kadar alçaklara kannar indi...
 Dartış ilktän pek hızlandı da bunaldı,
 Öbür dönüş bu pelivannarı sardı.
 Hiç sarımadı o Oglanın yanı tarafçılar –
 Te taa pek urdu o **süngülär**, yaadı oklar!
 Asker sa Oglanda kalardı hep taa az,
 Duşman da, ama hep düşärdi, nicä saz.
 „Daayım, sän da gelsän bizä bir yardıma!”
 Baarıp sölärdi girginnär o „dostuna”.
 Daalar da yardıma yollaardı aaçlarını,
 Tıkardı duşmana şafkı hem yollarını.
 Gecä-gündüz hiç dinmedi o kılıçlar,
 Serä-serpä çok yatışırdı ölülar...
 Oglan da te yalnız kaldıydı, o ancak
 Tutardı güüs bir askerä o yalnızça,
 Çiilär verdi diri yudum su Oglana
 Da enidän o hızlandı bu duşmana.
 Birkaç gümä dedi ona: „Sän kaç, kurtul!”
 Ona ayıptı bu teklif. „Kaçar salt kul!”
 Dooruluk için sa ölenär-Ay göklerdädir kabul!
 Girgin hem üfkeli saplardı süngüyü,
 Kuşlar ona çalardı türküyü:

„Oglan, Oglan, girgin Oglan,
 Sana biz yardımcı olsak, gözäl Oglan!”
 Yıktı Oglan bir çalımda beş-onunu,
 Duşman ama art-arkadan bastı onu...
 Dooru düüştän duşman korkêr –
 Ama **miskincä** salt arkadan urêr...
 „Topraam, afet, ki kurtaramadım seni!” –
 Ölüm zaman Oglan yanık dedi.
 Taşlar kopêr, kalkêr, uuldêr hem meşelär,
 Aar kaşlarını kinni dürer köklär.
 Toluyulan yaamurlar örteerlär kannarı,
 Kara yaşlı akêrlar Tuna suları...
Başıbozuk duşman daada kaç-kaçınêr,
 Kesik kafaylan çuvalda hırsızça çıkınêr,
 Ki kurtulsun bu cendemdän, soluu pak kesilmiş,
 Gözlär fırlak, can da buvazına gelmiş,
 Kaçıp ordan, duşman şindi girgin,
 Çuvallan hodullu küüyä girdi miskin,
 Türlü kötülöklär, atıp o düüşçüyä.
 Çünkü korkakmış da kaçmışmış bu küüyä...
 Da boşalttı o kafayı tozlu erä,
 „Te nasıl kim bizä karşı gider,
 Evä onun salt kafası geler”.
 Onu tez tanımış ihtär ana,
 Hiç korkmadaan çıkmış o duşmana,
 Rızısı, ki kurtarsın:
 – Oolum ölü da korkunçlu sizä
 Düş-duşmannar,
 Bu ölüsü da uracek sizi, kara hırsızlar!
 Sürtämeyecek çok bu sizin haset sevinmeniz,
 Cingilecek er dibinä yılan yuvalarınız!
 Var anada dokuz kardaş taa Oglana
 Benzeerlär hepsi da tıpkı ona!
 Azetmedi bundan ursuz o miskinnär,
 Kinni gülüp, kesti o anayı! Da gittilär
 Kimisä aaramaa küüdä çekertilär.
 – Gösterin, näändä saklandı Dünnä o gözeli,
 Adıymış Länka, hemmiş Oglana gelin...
 Çıkmış püsür bir amazçı da çıtlatmış,
 Dünnä Gözelini kannı altınnan o satmış,
 Kapıp Dünnä Gözelini, bu zulumnar kaçêr,
 Zapa uzak kurbetliinä onu aşêr...

Akan sular, şu Tunada,
Siz neçin, görüp, salt
Baktınız?!
Zorda siz Oglanı
Yalnız braktınız?
Suyun siz dibindä,
Kumnar hem taşlar,
Siz neçin zorlarda,
Yırak hep kaldınız?
Hem Turnalar-kuşlar,
Uçan göktä siz yolcular,
Nasıl o düüştü gördünüz.
Gördüydü hem göklär
Daada oldu nelär.
Nasıl oklar tükendi,
Kollar da kesmehtë dindi
Kılıç, bıçak körlendi, otlar

Da tä Dünnä Gözeli
En zor kannı vakıtta,
Kaybetmedi kendini...
Hatalı ecel saatta.
Länkanın neetlerini,
Haber etti turnalar.
Oglanın da işleri,
Batıp, kaybelmedilär...
Saa olunuz, turnalar,
Turnalar-türkücülär,
Käämil ne çalgıcılar,
Dünneyi gezicilär!
Hem legenda, masallar,
Ki annatsınar ne var,
Korktu sizdän vakıtlar
Kitli derin zamannar,
Büülü da zemperesiz
Mühürlü kapulardan.
Yaptı bizä saklı iz,
Ses verdi karannıktan:
Yaptılar bizä iilik,

III

sendi, baarındı...
Erlär al-kan kannandı,
Daalar da seslän aaladı...
Toprak yaşlı, oollarsız
Kimä kalsın dayansın?
Kuvet geeridän geler,
Gençlik kurtarmaa geler.
O ölenär cenhtë denksiz
Can borcunu yaptı onnar.
Kurban olup, bir **dileksiz**
O ruhlardan, er altından,
İşidiler bizä seslär.
Onnar yollêr
Gelennerä haberlär:
Vatan sesleri
Çaarêr, çaarêr onnar
eni o genç askerleri...

IV

Oglanın hem Länkanın
Vakıdında oldu, ne var,
Çektilär bilgi iplik,
Ki biz dä ii bilelim,
Nelär geçirdi onnar.
Göklär taşlar, ama saar –
Ne çok aar sustu onnar.
Mutlu salt o turnalar,
Ki onnar söledilär,
Nasıl Länka tutuldu,
Bukaalı o kayıkta.
Duşman elindä gider,
Zor yaşamaa **kullukta**...
Aklınca o düşüner:
Yapıp ne bän edecäm,
Kul elinä düşmeyecäm,
Taa ii Tunaya kurban,
Bän kendimi verecäm.
Hayın duşman önündä
Yalpak gülümsämeyecäm
Gözdän çıkın yanında

Baygın lafedämeycäm,
Taa ii deredä kurban
Olacam balıklara,
Taa ii örtü olaçam,
Su altında taşlara.

„Seslä, Tuna, sän beni,
Suyun alsın tenimi,
Gök ta alsın canımı...”

Bir dä dalga kalkındı,
Köpüklü o sulardan,
Länkanın soruşuna
Geldi cuvap Tunadan:
– Bana olma sän kurban,
Bänim Dünnä girgini.

Yär gibi, sevdim seni!
Diil sade gözelliini,
Taa çok bol serbestliini,
Kara hem kaşlarını,
Güvem gibi, gözlerini,
Cana yakın sözlerini...
Düzdüm bän bir neet derin,
Teklif edecäm, afet,
Olasın bana gelin!
Bän dä olacam güvää,
Da brakmaycam seni gülmää.
Suyum kaç yıl akacak,
Doyamaylım sevişmää,
Görsün bu gözäl dünnä,
Bizdä nasıl uzlaşmak
Çok **dirliktä** yaşamak!
– İslää, Tuna, teklifin,
Ama benim var eşim
Yavklum pelivan Oğlan.
Hayın bir denksiz düüştä
Onu ölürdü duşman...
Ama şindi o kayıp
Bän da duşman elindä,
Tä onnarı aldadıp,
Tezdä olacam sendä...

Duşmannar, kıza bakıp,
İsteerlär uslandırmaa,
Alıp bukaalarını,
Başlêrlar bollandırmaa.

– Zulum, hey, askercilär, –
dedi Länka onnara, –
Gözäl kız sevicilär,
Çözün heptän ellermi,
Üzümü çalpalayım,
Kendimi donaklayım.
Tuna-suda aynada,
Bakınıp düzüneyim,
Gözälim nekadard bän,
Taa okadar olacam.
Günä – deycäm – ya, duusun,
Ya da kendim duuacam!
Bu arada süütlüktän,
Dobruca tarafından,
Kukumäuka sesetti:
Kiy-kı-kı! O üç kerä,
Pek titsi sıklık etti!
– Dünnä Gözeli uyan, –
Dedi duşmanın biri, –
Çozdük senin ellerni...

Lüzgär sazlıkta gezer,
Duşman nazlıktan güler,
Boran taa koyu kalkêr.
Länka elleri boşta,
İlip kayıktan suya,
Tunada o yıkanêr,
Aklınca topracından
Bitki görüşü alêr...
Bir dä bakınıp, durdu,
Hızlanıp da atladı,
Derenin dalgasına
Tunanın ortasına...
– Al, güvää, beni kucak
Buymuş son kısmetimiz,
Eş olalım ikimiz
Çok ileri yıllara,

Çok uzun vakıtlara
 Biz olalım baş direk,
 Sevicilerä örnek
 Büün biz hiç aalamaycez,
 Ama bir düün yapacez
 Zulunun yınadına,
 Serbestliin da adına!
 – Buyur, sevdam, içeri, –
 Aldı Tuna gelinni.
 Dedin, nicä olacek
 Bizim düün anılacak.
 Olsun bizim düünümüz,
 Geniş o Kara deniz.
 Saadıç – aylan gün olur,
 Dever bulutlar durur.
 Düünä – Nistru çarıcı
 Yalpug hem da Prut – aşçı,
 Düüncü gelsin engeçlär
 Gelsin hem da balıklar.
 Saadıç koltuu yıldızlar.
 Mumnarı tutsun sazlar.
 Selämnarı taşıyıcı
 Bizä olsun o kazlar.
 Çok seläm getirisinnär
 Senin garip anandan,
 Hasta sığın bobandan...
 – Uçun, kazlar, uçunuz,
 Turnaları bulunuz,
 Bizim evä uçsunnar,
 Uz örtüyä konsunnar:
 „Kim sattı, amazladı,
 Ki bän Dünnä Gözeli?
 Kim o içer düşmanı,
 Kim o sattı canımı?“
 Kat-kat bän yalvaracam:
 Görmesin hiç raat düşman!
 Taa hem sorayım sizä,
 Neçin Oglanı düüştä
 Bir yardımsız braktınız?
 Pek isterim bulsunnar,
 Kim öldürdü Oglanı,
 Tez onnarı tutsunnar,

Cezalara koysunnar...
 Taa da seläm anama
 O düşünmesin bana,
 Kul olmadım düşmana;
 Var bendä eni kısmet
 Büün Tuna – bana güvää,
 Vermedi beni gülmää,
 Olacek tez düünümüz...
 Düünümüz – Kara deniz,
 Olacek ölä bir düün,
 Ani yoktur görüldüü!

... Düün evi – Kara deniz,
 Büün donaklı hem temiz
 Su altında seraylar,
 Ak bezlärlän sarılar.
 Saadıçlar da te geldi,
 Aylan Gün suya indi.
 Çok işlär onnar almış –
 Üç boşça dolu baaşış:
 Bir kaardan biyaz duvak,
 Bak öläydi annaşmak,
 Hiç paasız sazdan mumnar
 İlkin adandıydılar.
 Kap ayaana verdilär:
 Süt-biyöz emenilär
 Dünnä Gözeli – gelin,
 Adımnêâr ilin-ilin,
 Güvää da ona görä,
 Gider o da hep ölä.
 Kapu önü basamak –
 Var masadan atlamak
 Oyunnan oynattılar,
 Kapuda balladılar.
 Şaka da çok yaptılar,
 Sana kaynata – kurum,
 Kayınna, sana da – un,
 Booday sora ektilär,
 Adet nicä eskidän
 Hepsciini **şevk** ettilär,
 Güveeyi traşettilär,
 „Kadınca” oynadılar

Hem çok türkü çaldılar.
 Oğlanı da andılar,
 Gelin için çaldılar,
 Sabaadan konuştular!
 Paalı musaafirleri
 Pek gözäl çiizledilär.
 Tuzlan ekmään önündä
 Gelin-guvää iildilär,
 Adetçä sölettilär...
 Gelin, ama kahrıda,
 Zor ecellän sofrada
 Pazar ertesı günü
 Tatlı rakı içtilär...
 Gelin çıktı izmetä,
 İzmet ama etmedi.
 Ona büün tanıttılar,
 Komuşu kapularını,
 Sora da oynattılar
 En ii oynannarını.

Çıktı en şakacılar,
 Güldürmää ustacılar.
 Eni kaynana olan
 Öldü çünkü – şakadan...
 Cümbüş-şaka – düün bitti,
 Kim düüncü evä gitti.
 Unutmayın o günü!
 Buydur gagauz düünü...
 Türküdä dä söleler
 Hepsi da bunu bilir –
 Länka Dünnä Gözeli
 En zor düüşlü vakıtta
 Kaybetmedi kendini
 Hatalı ecel saatta.
 Länkanın neetlerini
 Haber etti turnalar,
 Oğlanın da işleri
 Batıp, kaybelmedilär...

barut – tüfek tozu
başbozuk – akıldan bozuk
davranmaa – kuşkulanmaa
girgin – kaavi, korkmaz
denksiz düüş – açan bir kişiyä karşı düüşer çokluk
dever – düündä güveeyin kafadarı
evellär – geçmiş zamannar
cellat – sert, fena, öldürücü
zap – kapan
kul – zoruna işçi, zoruna zapta, diil serbest
kurbetlik – yabancılık
meşelär – gürgen aaçları (başka erdä) kızılılık aaçları
miskin – zulum, fena
mutlu – kısmetli
olannar – çocuklar, gençlär
özengi – erliktä ata pinmäk için basamak
rız – ayıplık, utanmak duygusu
sıngın – düülmüş gibi
tükenmää – bitmää, kalmamaa
hatalı ecel – kısmetsiz yaşamak
ceza – takaza zarar için
süngü – düüş, cenk tertibi
şevk – buyurmak, şevk etmäk, içmäk
dilek – bir istemäk
mühürlü – kilitli
dirlik – usuluk, annaşmak

- Kim yazmış bu poemayı? Neçin onun adı „Oglanın legendası”?
- Kimä danışêr poet, ona evelleri açsın?
- Nelär vardır işitiiniz bu poemanın personajları için, poemayı taa okumadaan? Söläyin.
- Var mı nicä demää, ki Oglan halk girgini? Neçin? Gösterin poemadan sıralarlan, ani o akına girgin.
- Nasıl annêrsınız poemadan sıraları: „Tutardı güüs bütün bir askerä”. „Yıktı Oglan bir salımda beş-onunu”?
- Nasıl yalnız Oglana yardım eder natura: aaçlar, gümelär, çii?
- Oglanı öldürdü duşmannar, ama o üstelendi mi? Neçin o üstelenmedik kaldı?
- Nasıl duşmannar, Länkayı tutup, bukalamışlar?
- Verilmiş mi Länka? Kimä o evlenmiş?
- Okuyunuz gagauz düünnerin adetleri için poemada.
- Ne var bu poemada aslı? Ama nelär fantaziya?
- „Oglanın legendası” poemada var I–II–III–IV–V bölüm. Bu bölümneri ayırı-ayırı kuşku okuyup, düşünün onnarın herbirinä birär başlantı.
- Yapın karakteristika Oglanın anasına, kullanarak poemadan sıraları hem dä ekläyiniz kendinizin düşünmelerinizi.

- Yazınız Oğlanın karakteristikasını.
- Yazınız Dünnä Gözeli Länkanın da karakteristikasını.

„Oğlanın legendası” poemaya analiz

Poema „Oğlanın legendası” – bir lirika, epikalı, romantikalı, fantazyalı yaratma. Poema bütünü folklor hem folklor için.

Teması açıklêr halkın eski savaşlarını, serbestlik için, düüşünü. Annadêr anılmış kahramanların cenklerde girginniklerini, nasıl onnar Vatan için kurban olmuşlar da istoriyada yazılı kalmamışlar, ama yaşêrlar halkın folklorunda (türkülerde, legendalarda, masallarda: Oğlan, Länka, Oğlanın anası).

Poemanın strukturası. Beş bölümdän. Şiirli. Şiirlär iki ölçüde, 7 kısımnı, nicä bizim maanilär hem 12 kısımnı, nicä kimi baladalar.

I-inci bölümdä avtor bulamêr yazılı kaynarca halkın eski girginnikleri için da danışêr Tuna suyuna. (Poemada süjetinin girişi.)

II-nci bölümdä okuyêrız, nicä gider daalıkta bir denksiz çok cellat düüş. Oğlanın çetesi küçük, ama derin kararlı, hazır ana topraa için versin canını, kanını bitki damnayadan. Duşmannar çokluk, kaavi, silâhlı, tamaa, cellat. Onnarın neeti–aalemin topraklarını kaplamaa, insanı baskı altına koymaa, kul yapmaa. Duşman şiretliklän çeker Oğlanın çetesini daalık içinä, da orada denksiz kavraşmakta hepsi Oğlanın tarafçıları düşerlär. Oğlan yalnız „...Tutêr güüs bir bütün askerä”, ama sonunda onun da kafasını keserlär, da, koyup bir çuvala, götürerlär onu anasına. Anası hiç bir dä korkusuz söleer duşmannara, ki onun var taa dokuz oolu Oğlan gibi. Onnar mutlaka „sizi cezalayacaklar”. Duşmannar öldürerlär ihtâr anayı da. Hep bu bölümdä söleer, nasıl satkının birisi amazmış duşmannara, ki Oğlanın yavklusu **Dünnä Gözeli Länka** saklı filan erdä. Duşmannar, bulup, alêrlär **gözäl Länkayı** kullaa, kurbetlää. **Burada süjetin sergisi** – okuyucu tanışêr kahraman Oğlanın, onun anasının, yavklusunnan Länkaylan, duşmannarlan... (süjetin düümüü).

III-üncü bölümdä var bir **lirika geerilemesi**. Avtor sorêr naturaya: Tuna sularına, dibindä taşlara, turnalara, neçinki sade onnar gördü, nicä çirkin düüş oldu: „oklar tükendi, kollar da kesmää dindi, kılıçlar da körlendi”... Bu lirika geerilemesindä var bir önemli çarış gençlerä, eni askerlerä, ki onnar işitsinnär topraa karışannarın ruh seslerini da cezasınnar duşmannarı.

IV-üncü bölümdä gösterili **Dünnä Gözeli Länkanın** da girginnii. O verilmeer duşmana, çözdürüp ellerini, atilêr Tunaya. Tuna ister, ki Länka olsun ona gelin. Länka deer, ani onun var güveesi, adı Oğlan...

Ama şimdi o kayıp,
Bän dä duşman elindä

Te onnarı aldadıp,
Tezdä olacam sendä...

Länka uzanêr yıkamaa üzünü Tuna suyunda da atlêr onun dalgasına – evlener Tunaya. Turnalara sımarlêr amazçı satkını evdekilär bulsunnar da cezasınnar, söleer, ani evlendi Tunaya. Düünü olacek Kara Denizin dibindä – **burada süjetin kulminaşyası**.

V-inci bölüm – Länkaylan Tunanın düünü Kara denizin dibindä. Su altında saraylar temiz. Gün hem Ay–saadılar, mumnarı tutêr sazlar... Burada avtor verer çok simbolu

gagauz halkın düün adetlerini. Taa bu düünnän gösterili girgin personajların ölümsüzlüü. Onnar ölmedi, onnar diri halkın inanmasında, adetlerindä. Hem diri olaceklar okadar, nekadar akacek Tuna suları, nekadar çalkanacek Kara denizin dalgaları, nekadar şafk edecek „Saadıçlar” – Gün hem Ay. – **burada süjetin çözüntüsü hem sonu.**

Poemada avtor geniş kullanmış literatúra metodunu **cannaştırma**yı. Te birkaç örnek cannaştırma için:

1. Tuna suyu – çannı insan gibi lafeder avtorlan hem olêr Länkaya güvää.
2. Kuşlar – cannı gibi çalêrlar Oglana türkü „Oglañ, Oglañ, sän girgin...”.
3. Çiilär – Oglana bir yudum su vererlär.
4. Daada gümelär, otlar, aaçlar söleerlär Oglana kaçsın, kurtulsun, ama o kabul etmeer bu ayıp kaçmayı.
5. Turnalar – haberleri götürerlär Vatana, gençlerä.
6. Sazlar düündä mumnarı tutêrlar.
7. Kara deniz temizlener da olêr düün evi.
8. Gün hem Ay saadıç olêrlar, çiiizleri getirerlär.
9. Lüzgär – sazlıkta gezer.
10. Bulutlar – düündä dever olêrlar.
11. Yalpug hem Prut deresi – düündä aşçı olêrlar.
12. Nistru – düünä çaarêr.
13. Yıldızlar – saadıç koltuu olêrlar.
14. Masallar hem legendalar eskilii anmayı koruyannar h.b.

Poemada literatúra kahramannarın karakteristikası

1. **Oglañ** – poemanın baş girgini. O korkmaz, çetin, haliz girgin dürüst, cana yakın, duşmana karşı cellat, Vatan sevicı.

2. **Länka**, gözäl (Dünnä-Gözeli), uslu, sevicı, duşmana karezli, keskin, kararlı.

3. **Oglañın anası** – ihtâr, akıllı, korkusuz, dooruyu duşmanın üzünä söleer.

4. **Duşmannar** – cellat, tamaa, kapıcı, yalancı, hırsız.

5. **Avtor** – eveli hem gagauz folklorunu biler, biler gagauz halkın adetlerini, onnarı uygun örer poemanın süjetinä, sever kendi halkını, yazısında tutêr Länkanın hem Oglañın tarafını.

Poemanın dili – o bir büünkü, henez dirilmeyä başlayan, literatúra dili.

Avtor kullanêr bu dili becerikli, var türlü söz çevirtmeleri hem literatúra kolaylıkları – metaforalar, epitetlär, yaratırmalar, onnarı bulêrız may herbir dörtlülüklerdä.

Gözäl annaşılı dillän yazılı poema kolay okunêr, verer kolaylık okumaktan kazanmaa estetika duygularını. Bu poemayı olur aktörlar sıkça okusunnar radiolarda, yapılsın süjetlerä görä ştenkalar da gösterilsin televiziyada.

Halk sözleri – halkın sedefleri

1. Sevda ölümdän kaavi.
2. Bilinmeyän yolun sonu yoktur.
3. Yaptıma görä fayda da olur.

Gavril Gaydarci

Çörek

Diziler yıllar-sincir,
Vakit geçer pek,
Unutmaz sade fikir,
Nicâdir ekmek.

İmeklär sırasında –
Tatlı hem taazâ,
Çörek sofrâ üstündä
Hep urêr gözä.

Şu kıtlık unutulmaz,
Kör, kara kıtlı –
Uşaklar süündürmää,
Aaçlını bıktı.

Cenktän sora her vakıt
Kıtlık ses eder,
Erkek kulluna da kıt –
Karılık enseer.

Erkek kıtlı zamanı
Küçüklär buuşêr:
Uşak düüyer harmanı,
Uşak ter döker.

Taa büücesi ayledä
Boba erindä,
O puluklan çizidä
Buuşêr gün-günä.

Boba gibi küçüünä
Verer ekmeeni,
Bakmayarak üzünä,
Yutkunêr kendi.

Salt şaşarsın, neredän
O kuvet toplêêr –
Çiftçi onbeş yaşında
Kendini enseer!

Getireräk aklıma
Bu türlü gerçek,
Bıkmam çörek dadına:
En tatlı – ekmek.

- Angı zamannar için avtor peetindä annadêr?
- Neçin peetçi şiirin adını „Çörek” koymuş?
- Okuyarkan bu yaratmayı, nicä kendinizi duydunuz? Annadın.
- Neçin avtor aççlı „Kör, kara kıtlı” sayêr?
- Yazdırın onbeş yaşında çiftçinin süretini.
- Ne bilersiniz aççlık için? Cuvap verärkän, başka gagauz yazıcıların yaratmalarını aklınıza getirin.
- Ne fikirä geleer avtor şiirin sonunda? Ne bu düünedä en tatlıdır?
- Şiirin dilinä hem stilinä analiz yapın.

Zor yolu kismet

Sarp işlär, yok ne demää,
Etiştirmedim yapmaa.

Yok körlüüm da sayıda
İnsanın arasında.

Kimseyin da bozmadım
Yortuda sofrasını,
Yollarda dilenmedim –
İdim ekmek kendimin.

„Er kara, ama – para”, –
Halkımız söleer.
Kim bet bakmêêr çamura,
Taa da pak olêr.

Zor kolaylan kol-kola
Yoluma çıkardı,
Şükürdüm kimi kerä
Bir yavan ekmää dä.

Kısmetliyim bän ondan,
Ki çamur kardım,
Ki hiç kaçmadım zordan,
Ki güçtän dattım.

Savaşardım güç yolda
Zenginnik yıvmaa,
Sayarak taa büyük fayda –
Yol, çamur karmaa.

Sorsalar, kayılmıyım
Genä zor yola?
Bän deyârim kendimä:
„Hey, kolay gelä!”

- Angı temayı bu şiirdä şair açıklêêr?
- Angı yaşamak paalılıkları için avtor sayıklêêr?
- Sıralayın onnarı, şiirin sıracıklarını kullanarak.
- Ne türlü cuvap verer şair by soruşa: „Sorsalar, kayılmıyım Genä zor yola”?
- Okuyun o eri taa bir kerä. Nicä o sözleri annêêrsınız?
- Sizin bakışınıza görä şiirin angı sıraları bu yaratmanın öz fikirini açıklêêr?
- Peeti taa bir kerä demekli hem düşünceli okuyun.

G. Gaydarcının şiirleri için

Ggavril Gaydarcının şiirlerinin temalarını açıklêêrlar onnarın adları „Çörek”, „Zor yolu kısmet”.

„Çörek” bu şiirdä avtor gösterer nekadar zor yaşamış gagauzlar cenktän sora, açan „kör, kara kıtlı” bütün Bucaa sarmış. Büyük sancıylan şair annadêr, nicä onbeş yaşında çocuklar bobalar erinä kalmışlar, da birdän-birä büyük adam olup, büyük yaşamak problemlerini çözmää savaşmışlar. Sonunda annêêrız, ki nekadar da insanın varlı olmasın, çörek ekmek dadına bıkılmaz, çünkü ondan tatlı bişey yoktur.

Şiirdä „Zor yolu kısmet” peetçi yazêr kendi eceli için, inandırêr, ani o kısmetini bulmuş iştä, çalışmakta. Kısmet için o zor yolu kapmış, sade kendi kuvedinä dayanmış, çok üürenmiş, çok işlemiş, sıra gelmiş „çamur da karmış”, „kimi kerä şükür etmiş yavan ekmää dä”, kimseyä körlük yapmamış, zenginnik yıvmamış. Şiirin sonunda annaşılêr, ki avtor herkezinä nasaat verer: zor yolda da adam kısmetini bulur, zorları üstelâr, ama bunun için o lââzım pek çok üürensın, çalışsın, zordan korkmasın hem da kaçmasın. Sade zor yolu geçiktän sora kısmet kazanılır.

Sorsalar kayılmıyım
Genä zor yola?
Bän deyârim kendimä:
„Hey, kolay gelä!”

Stepan Kuroglu

Harmanda

(Annatma)

Harmanda sabaalän da yok raatlık insana. Gün taa duumadı, ama Kalpaksız Toşkanın aulunda artık **harman döner**. Toşkanın hısımnarı hem uşakları terä düşmüşlär harmanı saçêrlar. Belliki, var akıl savaşmaa: annının terleri – karnını doyarar.

Gün duudu. Toşka pindi ayakça düven üstünä da **kaptırdı** harman kamçısının beygirlerä. „İiy saatlan, e-e-h!” – baardı o, – durmayın masala! Kardaşlarım, harman dönärkän – harmanın kenarında durun.

Te bobası, dädu Miyal, diirennän harmanı aktarêr, karısı Tudorka suvacılarlan beygirlerä su taşıyêr, kızı Girgina, harmanın kenarında süpürer, kardaşları harabayı, hazırlêr harmandan çıktı gibi biçintiyi getirmää. Hepsi işleerlär, hepsi alatlêr.

Vakit geçtikçä gün taa pek yısıdêr. Tozattırêr düven, terlettirer iş.

„Haydi, mari karı, – baarêr karısına bay Toşka, durup ayakça düven üstündä, – git saur üflä avucunda bir çanak arpa, çek kayada, yap bir çerek.” Tudorka kaku alatlêr.

Gün yaklaşêr kuşlaa, zaametçilär sä taa bir buka aazlarına almadılar.

Toşkanın hısımnarı sınaştılar erken sabaaländän ekmek imemää. Diil yokluk için! Şindilik yaz: taa yazdan çok idiyän, kışa läüzüm olacek çüvenneri yalamaa hem da kaşıkları kemirmää.

Kalpaksızlar diildi okadar fukaara da. Küä içindä vardı insan onnardan da beter fikaara. Bakmayın, ani deerlär „kalpaksız”. Yaz vakıdı yok ne taşımaa kalpak – hepsi kalpaksız. Kışın sa onnar da kalpaklı, okadar ki biri dışarda kalpaklan, kalanı da içerdä bekleerlär o gelincä. „Soyun çarıklarınını hem sargılarını, çıkar kalpaanı, getirecäm bir suacı su!” – karşılêr bobasını kapu önündä bay Toşka. Te ölä biri-birinnän da diişerlär.

Onnara uyarımış ad Kalpaksız koymaa. Halizdän kalpaksız demişlär, bak Toşka batünün dädusu, bobası hem o kendisi bir kapaklan evlenmişlär, üç düün geçirmişlär.

Gün artık dört adam boyu kalktı. Sıcaktan zordu soluunu almaa. Te dut altına, geldi Tudorka bulü, sofraya elindä. En küçük kızcaazı Sofi çii borç susaannan elindä, çocucaa Petriş da ekmek bezinnän örtülü çörelän, anasının ardından harmana geldilär.

– Haydi, izmetçilär, sabaa ekmeeni yapmaa! Toplanın dut altına, çaardı dä dädu Miyal da gitti yalakta ellerini yıkamaa, o zamannar öläydi tabeet. Hepsi kaşıklêr suanı hem sarmısaklı çii borcu, imekleri sofraya üstündän süpürerlär. Harmanda işlärkän, ilkin büükklär isin. Uşaklar sora da var nicä isinnär. Kim taa çok terledi o läüzüm en ilkin doyunsun!

Te sofradan bir tarafa çıkındı dädu Miyal, bitkinci bukasını yudup.

– Barsak doldu, var nasıl yaşattırmaa, – söleer dädu. Te Toşka batü da yangeldi bir tarafa: kafası gölgedä, ayakları güneştä.

– Vay-vay, vay! Bey, nesoy hastalık bu, bey idirer da yattırêr, – baardı o da taa uygun erleşti.

– Toşka yatêr günä karşı, yırtıklarından yannarı şılêr. Karısı Tudorka döktü uşakların güvecinâ biraz borç da laf kattı Toşkaya:

– Ba! Sän pek günä karşı durma, şılêêr yannarın, kamaştırêrsın gözlerimi!

– Beni görêrsin, kendini sa görmeersin.

– He-e! Benim çukmanım hep taa geniş, görünmeer okadar. Toşka batü sustu Nâbacan karınının var dooruluu, Döndü ayaklarını geçirdi gölgeyâ, kafası güneşâ kaldı.

Kostika sorêr:

– Toşka, ne ölä kafanı güneşâ çıkardın?

– Ko dursun güneştâ, canın acımasın, zerâ kafa yapêr da ayaklar çeker. Baari okadar dinnensin ayaklar... Bilersiniz mi ne düşündüm?

– Sanki naşey? – sordu Sandi.

– Dün pazardı, yattım dinnenmäâ da dinnenämädım düşünmektän. Geçirdim aklımdan, nasıl olsun bizim yaşamak taa ilin? Kalabalım var, uşaklarım artık çokça...

Dädu Miyal ardını dönmüştü, seslemâzdi Toşkanın masallarını, sıyırğıyı düzârdi. „Trak-trak!” – kaptırêr çekiçlen.

– Sıcak çıktı, sıyırmaa lâázım, oollarım, – dädu Miyal izin eder.

– Dur, tati, traklatma, annadayım, ne geldi aklıma, – alta kalmêêr Toşka. – Şindi kolada orucunu tuttuynan ölsäk da koladaya karşı dirilelim, da üç gün kolada yortu turalım.

– Helal düş Toşka, – hepsi mayıl olêr.

– Sora genâ ölelim, – annadêr Toşka, – da Paskellâ orucunu tutmaa kalkalım, üç gün da Paskelledâ iyelim, doyunalım, nasıl biz geçireriz herkerâ bu günneri. Sora birtaan genâ ölelim da taa koladaya kalkalım. Esapladım, ani taman ozaman imeeliimiz etecek.

– Dobrucaya da lâázım olmayacak gitmäâ, – laf kattı en büük kardaşı Vani. Bölâ kışın biz gideriz Dobrucaya, çorbacı damnarında geceleriz, harman vakıdında da geeri döneriz da hep etiştirämeeriz.

– Paylarımı da işledim, – etiştirämedim, – ekledi dädu Miyal, – sora sattım paylarımı – hep etiştirämedim. İlkyazın alêrız zenginnerdän ekin veresiyâ, ekeriz iki candan topraa, güz geler, genâ kalêrız fukaaralaa.

– Sansın diiliz haylaz da, – sölenen en küçük kardaşları Sandi, – sansın iş işleriz gecä-gündüz, sarfoşluk etmeeriz, ama neçin etiştirämeeriz, fukaaralıktan çıkamêêrız. Boyar Zulum olsa baaşlasın herbir kardaşa beşâr ektar toprak, ozaman etiştireceydik. Zulum kâr zabunnamayaceydı.

– Tölâ, – bitirer lafını Toşka, – avşam düşündüm. Tölâ var nasıl bulmaa yaşamının kolayını.

– Ya, kalkın, oolarım, brakın bu masalları, – izin verer dädu Miyal. – Gelecek vakıt, fukaaraya da gün şen şılayacak. Gün duuêr diil paraylan – sıraylan! Bakın harman taman oldu aktarmaa. Ya, na, Kosti, sıyırğıyı, geç saa taraftan! Ya Vani, koy kazı erinä!

Hepsi enidän tutundular işlemäâ. Gün yısıdêr, vakıt geçer. Bulutlar da başlêêr göktâ peydalanmaa. „Alatlayın, oollarım! Su – göldän, ekmek – eldän!” – işidiler dädu Miyalın ihtâr sesi.

- Kolay mı bu annatmadan annamaa, nicä evel harman düülürmüş?
- Angınız vardır işittiiniz sizin evdekilerdän, nicä eskidän harman düülürmüş? Sorun evdeki ihtärlara, onnar bilerlär mi, aklında tutêrlar mı eski harmancılı? Sorun evdeki ihtärlara, onnar bilerlär mi, aklında tutêrlar mı eski harmancılı?
- Aarayın evdä tavannarda eski damnarda tertipleri: sıyrığı, yaba, düven. Düşünün, läözüm mü bu günnerdä o tertiplär? Neçin diil läözüm?
- Okuyun enidän kendibaşınıza annatmayı da düşünün, çok mu ilerledi büünkü ekin çiftçilii, evelkisinä bakınca?
- Siz şindän sora büüksünüz, 9-uncu klasta üürenersiniz. Esaba alını da yazılı cuvap edin bir soruşa, angısı läözüm hem sizä kendinizä.
- Sanki, neçin läözüm oldu bu eski çiftçilik için sizä kiyatta verilsin? Eskiyä bakarak hem büünä düşüneräk, ne var nasıl demää çiftçiliin işleri için?
- Sanêrız, ki söyleyeceniz dooru, ki çok iş diişildi, enilendi, ama soruş sizä başka.
- Sölayın: Ne üzerä bölä çok büük diişilmeklär oldu çiftçiliktä?
- Bekim vakıt yardım etti, çiftçilik bölä tez diişilsin?
- Bekim politikalar diişildi dä çiftçilik ta ardına?
- Bekim insannar taa akıllandılar?
- Esap alın, annatmanın tekstindän, kaç kerä harmancılar gündä ekmek iyirmişlär, hem ne iyirmişlär?
- Siz beki deyeceniz, ki yazıcı Stepan Kuroglu biraz işleri büülde, beki deyeceniz, ani diildi kâr okadaradan çirkin yoksuzluk hem yavansızlık, sanêrız yanılacemiz... Biz, bu kiyadı sizä yapannar, söleeriz, ani Kuroglu dooru yazêr evel için. Evel diildi hepsi birtakım, ama taa çoyu insannarın öläydi, nicä Kuroglu yazêr.
- Düşünün, annatmakta Toşkanın, onun karısının hem başkaların giimneri için dä sölayın, ölä kötü giyim siz büün var mıdır gördüünüz? Sora düşünün, neçin gecä-gündüz işleyennär ölä kötü giyinirmişlär?

„Harmanda” annatmaya analiz

Annatma yazılı gagauz küüyündä harman vakıdında çok sıkı küü işleri için. Okudukça bu eseri, sansın döneriz çok eski küülerimizdä harmancılık işlerinä. Yoktu ozaman hiç bir dä maşinalık, hepsi yapıları çiftçilerin ellerinän. Kırdan biçintileri araba getirärdi aula. Aulun ortasında bir tombarlak harman. İşlär gider sıraylan: biçintileri saçêrlar, uşaklar, ihtärlar hepsi karışêr işä kendi halına görä.

Avtor işlän barabar çıkarêr çok tipik süretlär: Toşka – bir işçi gagauz, lafını söleer, nicä izin verer, harman işindä olmaz durmaa masala.

Çok açık hem aslı gösterili o zamanın yokluu, fukaaralı. Eski ekmek çoktan bitmiş, imeelik eni berekettän. Birkaç avuç teneyi kayada çekip da yapmaa pita.

Yokluk beterinä insan isteer alışmasın sık imäa. Sade gündä bir kerä.

Ama son sonunda küülülär optimist kalêrlar. Bakmadaan büük fukaaralaa, yokluklaa, onnar umutlanêr, ki „Gelecek vakıt fukaaraya da gün şen şılayacêk” – söler dädu Miyal.

harman – döner iş gider

kaptırdı – urdu

Gün yaklaşêr kuşlaa – üülenä yakın

Güneşli dünnä

Hey insan, hey gündendi,
bak çıktı güneş –
uzadıp ellerini,
günnän sän elleş!

Her sabaa ko şılasın
yaşayana gün,
insana o baaşlasın
kısmetli ömür.

Ol mayıl ömürünä,
aydınnaa şükür,
sebepli Nurlu Günä
diz çöküp, baş ur.

Hey insan, hey gündendi,
bak çıktı güneş, –
uzadıp ellerini,
günnän sän elleş.

sebepli – alıştırıcı

nurlu – çok faydalı, meraklı, çok şaşılacak iş

- Şiirin öz fikirini bulun. Dorudan mı onu söleer şair?
- İnandırın kendi düşündüğünüzü.

Bucakta sabaa

Birkimsey sorsa:
„Ne gözäl heptän?”
De ona kısa,
çok düşünmedään:
„Bucakta sabaa.”

Hoş geldin bizä
hem bütün küüyä,
herbirimizä
sän verdin seläm!”

Gün duudu, sesli
uyandı Bucak.
„Hoş geldin, eni
gün hem yaşamak.

Birkimsey sorsa:
„Ne gözäl heptän?”
De ona kısa
çok düşünmedään:
„Bucakta sabaa!”

- Okuduunuz gibi belli mi baştan, ani bu şiir patriotizma temasını acıklêêr?
- İnandırın şiirin sıralarınnan, ki burada ana topraamızı sevmäk için yazılêr.

Canımı baaşlêêrim...

Oolların biriyim
ool sırasında
bän dä bir diriyim
taa... sayısında.

Sözünü sesläyin
Saalık saadında
sorun hem ekläyin
ayın açıktan...

Gördünüz – tanıyın
filan oolunu
açıklını sayın
hem dooruluunu

Tanımalık varmış
taa evellerdän,
sade bu sayılırmış
aydın dünneeydä

... Canımı baaşlêêrim
büük neetimizä
hem kurban olêrim
milletimizä...

filan – birisi, bir kimsey

tanımalk (tanımaklık) – demäk saymak, birkimseyi esaba almaa

- Düşünün ne bu dünnäda kalarmış ömürünä, şairin düşündüünä görä?
- Düşünün, sizi kendinizi vardı mı olsun, ki saymasınar? Nasıl duygu brakêr bir tanımamazlık, saymamazlık?

Allaa adamı

Yol mu tek ömür
Düpä-düzlük, bayır?
Bol ürektän hergün
yap insana hatır!

Ver üüsüzä ekmek,
dilenciyä-para
kuvetsizä-ürek,
Kör olana, saara...

Yaptıkların – ödek
yaşayışın için,
borç sa ödenmedik –
başarmadık işin.

Yap bir köprü taştan
Ya da pınar serenni, –
herbirisi sayar
„allaa adamı” seni.

Vardır hem yok vakıt
bu dünnedä, bey can...
Çok var yapmaa hatır, –
Kalma borçlu, insan!

düpä-düz – çok düz, islää düz

- Nasıl da olsa ömür düz mü, hendekli mi, neyâ çaarêr şair?
- Nasıl läâzım olsun adamın ürää? Annadın şiirin sıralarınan.
- İiliklerä, ani yapêr insannar parasız, ödeksiz gagauzça deniler hair. Okuduunuz şiirdä, angi hairları avtor sayêr çok önemli?

S. Kuroglunun şiirleri için

Stepan Kuroglunun şiirleri gagauz genç literatürasında, olur deyelim, büük er tutêr. Kuroglu taa yazıcılää başlamasından annadı bir çok önemli iş. Ani yaratmakta, yazıcının yarattı literatūra olsun deyni, ilkin läâzım sölenmesin doorudan nicä hergünkü lafımızda, ama sölen sin heptän eniyçä, sade kendiyçä, original, nasıl başkaları söyleyämemiş. Yaratmak bekim, baştan dil annaşılmiş, ama o sonunda läâzım getirsin derin fikirlerä dâ bu türlü okuyucu da yapılsın yaradıcıya yardımcı, düşünmektä. Bu türlü yaratmak

yok nasıl olsun hepsindä, kim sıraları biler dizmää, ani nasıl Mihail Emineski söleer, ki sade „kuyrukları ötsün...”

Te Kuroglunun kısa şiiri „Allaa adamı”. Burada insannık için, can acısı için laf gider, ama nasıl gözäl söleer şair, bu zamandan bilinik işleri... Yazıcı istär-istemäz gözlerimizi açêr bu eski dünnä dooruklarına. Yada, alalım, başka şiiri „Canımı baaşlêırım”. Taa şiirin başlı söler, ki yazıcı hepsini varlını verer tanımalık (saygılık) için hem kendi milleti için, ama bunu okuyucu annêr şiiri bütünnü okuyup düşündüktän sora... Da te bu türlü yazêr Stepan Kuroglu hepsini şiirlerini. Neçinki Kuroglu var, hem, sanêırım, kalacek gagauz literaturasında haliz yaradıcı.

Elbetki, Kuroglu poeziya uurunda haliz aslı poet.

Konstantin Vasilioglu

Küçüklüm

(Akıla getirmeklär)

Satılık-Hacı

Bän, Kosti Vasilioglu, duudum Bolgrad rayonun Aleksandrovka (Satılık Hacı) küüyündä 1938-inci yılda fevral ayın 28-indä. Beni duudurduynan, mamu sansın bir çizi çekmiş suuk kışlan ilkyazın arasında. Beni o sansın bir annık taşı koymuş yıl zamannarın arasında. Bezbelli, pek büyük üfkesi vardı o saurgunnu, ayazlı artık geçmiş kışa.

Mamu pek islää bilärmiş rusçayı, ama bilmäzmiş rumıncayı. Da bu beterä bän Kolidän Kosti olmuşum. Ama iş tä netürlü olmuş. Mamu, çıkılıyıp beni kundak içinä, almış kucaana da gitmiş kliseyâ beni vaatiz etmää. Popaz rumınnmış, rusçayı, gagauzçayı bilmäzmiş. Molitvalarını, duvalarını bitirdiktän, tamannadıktan sora, sıra gelmiş metrikayı doldurmaa da sormuş mamuya rumınca:

– Ne koyacan uşaan adını?

Mamu, annamayıp, sanmış, ani bobamın adını sorêr da demiş:

– Konstantin.

Popaz annamış, ani benim adım olacek Kosti da doldurmuş o sıracı, neredä uşaan adı – Konstantin. Ondan sora popaz istemiş annamaa uşaan bobasının adını da genä sormuş:

– Parintinin adı nicä?

Mamu sanmış, ani popaz annamadı ilk kerä da sorêr taa bir kerä. Soruşu işittiynän, mamu demis:

– Söledim yâ parintinin adını – Konstantin.

Popaz, hiç bişey şüpelemeyip, genä yazmış o sıracıkta, neredä bobayca (bobanın adı) – Konstantinoviç.

Bununnan bitirip vaatiz etmesini, verer mamunun elinä metrikayı da demiş, ani o artık serbest.

Mamu buna pek şaşıp, stavrozunu yapmış, popazın elini öpmüş da doorulmuş benimnän evä. Ama yolda o düşünürmiş da annayamazmış, neçin parintinin adını (niçä o annamış) popaz iki kerä sormuş, ama uşaan (benim) adını hiç bir kerä da sormamış.

Evä geldiynän, musaafirlär artık beklärmişlär kutlamaa mamuyu. Anton çiču sorêr mamuya, ne koydu adımı. Mamu söylemiş, ani uşaan adı Koli. Çiču almış metrikayı da, okuduynan, seslän gülmüş:

– Uşaan adı diil Koli, ama Kosti!

– Tâ neçin bu rumın popazı iki kerä sordu parintinin adını? – demiş mamu.

Mamu hem musaafirlär gülmüşlär benim Kolidän Kostiyä dönmemä, tühlanmışlar, ama bitki-bitkiyâ girmişlär fikirä, ani Kosti da gözäl ad.

Marinka lelü demiş:

– Ko olsun Kosti. Bunu Allaa, olmalı, istedi, ani uşak Kosti olsun.

Bän şindi düşünürim, ani popaz kâr dooru da yapmış, çünkü herersi Koliylän dolu: Nikolay Arabacı, Nikolay Tanasoglu, Nikolay Baboglu,... Etmeer mi? Ko arada bir dä Kosti olsun. Bu–şaka.

Da şindi, paalı okuyucular, bilmeersiniz, neredä bulunêr Aleksandrovka mı? Kahır lanmayın. Bän mutlak isteerim açıklamaa bunu, çünkü herkezi yaşamasında makar ki bir kerä lââzım gitsin Aleksandrovkaya. Nasıl annadayım sizä, paalı dostlarım, da taa kısıdan olsun? Çadırdan Aleksandrovkaya doorudan, kır yolundan gittiynän, bir 18–20 kilometra uzaklık. Taa zeedä diil. Bu yoldan diil gençlär, ama ihtärlar da taa çok kerä yayan gezerlär, çünkü angı taraftan da Aleksandrovkaya doorulmasan, yolun ucu manastırda biter, karı manastırına götürer.

Küüyümüz bulunêr Dimitrovkanın, Eni İvanovkanın, Pındıklının, Çiişinin, Eni Troyanın arasında. Bu küülerin arasında sade Aleksandrovkada hem Dimitrovkada gagauzlar yaşêrlar. Kalan küülerdä – bulgarlar, angılarının arasında büük dostluk hem annaşmak.

Herbir küüyün var anılmış, gösterilecek hodulluk erleri. Bizim küüyün dä var hodullukları. En ilkin – kendi gözäl kızlarınnan. İnanmêersınız mı? Boşuna, paalı dostlarım. Sade bir örneçik getirecäm. Kakumun vardı üç kızı. Da tâ, birisi, Kati, küüdä kaldı. Stifanayı çiişili almayınca raatlık bulamadı. Ama en küçüünü, Dorayı, Dimitrovkanın baş doktoru almayınca, hiç işinâ bakamadı. Onun gibi gözäl küüyündä da, dolaylarda da bulamamış. Kalan kızlarımız dä kâr gül toomrucaa, başça çičää.

Anılêr küüyümüz taa arif, girgin, ii kalipli insannarınnan, angıları taa çoyu pazarlarda, yortularda sürü–sürü, alam–alam olup, giderlär karı manastırına, angı–sı bizim küüyün hem Dimitrovkanın sınırında durêr. Bizdän manastıradan bir üç kilometra, ama bu yol insansız hiç kalmêr. Giderlär manastıra küçüü–büüyü, çünkü pek anılmış o (içyandan da, dışardan da) kendi gözellinnän, kendi donaklınnan hem durêr pek uygun erdä...

Anılêr bu manastır kendi horunnan, kendi ikonalarınnan, angılarının taa çoyu sayılêr ayozlu. Bu manastırda yok bir dä adam izmetçi. Bekçisi dä, şoferi dä, başka zanaatçılar da – hepsicii karı.

Bu manastırda bulêrlar can raatlı hem Allaha yakınlık binnêrlên kişi diil sade Aleksandrovkadan, Dimitrovkadan, dolay küüerdân, ama Çadırdan da, Bolgradtan da, Ukrainadan da, Moldovadan da... Orayı diil sade inanıcılar, ama kimisi cannarını da dinnendirmää deyni giderlâr. Tâ neçin küüyün türküsündä çalınêr:

Çok erlâr bân gezdım, aktardım,
Uzakta vakıt pek zor geçer.
Neredä dä olsam, dostlarım,
Burayı kâr magnitlân çeker.

Bân hodulum, ani bölä gözâl manastırımız var! Bân hodulum, ani göktä yıldızları manastırın pınarında var nicä görmää gündüz da! Bân hodulum, ani düünnenin bir gözâl, ayozlu köşecii bulunêr benim duuma küüyümdä!

Küüyümdän taa gözâl dünnedä
Hiç bulamadım bân birerdä!
Büük duygu doldurêr üreemi:
Küüktän taa severim seni.

Küüyümüzün adı Satılık-Hacı. Nicä görersiniz, küüyün adı artık gösterer, ani Aleksandrovka da (**Satılık-Hacı** da), karı manastırı da – onnar hacılık, ayozlu erlâr, insanın canını, ruhunu paklayan, Allaha yaklaştıran erlâr; insana kuvet verân erlâr; hatalardan, belalardan insanı uzaklaştıran hem umutlara yaklaştıran.

Kâr desä dä birisi, ani manastırdan fayda yok, sade, girdiynân onun içinä, gördüynân o üzlêrlâr ikonaları hem başka donaklıkları, angıları altından yada altınan yalazlı (örtülü), baktıynan o üüsek tavannara, angıları gökâ çıkêrlar, hem horun allaha dua etmesindä sesini göklerä çıkarêrlar, bulunmaz ölä adam, angısının fikirinä bu vakıt hayırsızlık gelsin yada başka bir fenalık. Sade bu gözelliktän, temizliktän, insanın bakışlarından, angıları taa çok gökâ – Allaha doorudulu, var nicä paklanmaa, ilaçlanmaa, fenalıktan brakılmaa, inanıcı olmaa.

Var bir dä büük, genä ölä anılmış bolnişamız, angısında birdän var nicä yattırmaa üzlêrlân hasta, angısında var herbir hastalık bölümü, var herbir hastalık doktoru. İlerdän bizim bolnişada vardı ölä anılmış doktorlar, angılarına gelêrdilâr ilaçlanmaa Ukrainanın hem Moldovanın herbir köşesindän, büük kasabalardan, büük-büük insannar. Bitki yıllar da bolnişamız ii eldä bulundu, çünkü orada baş doktor-hirurg çalıştı benim kafadarım, angısınan barabar büüdük hem orta şkolayı bitirdik. Onun adı Dmitriy Paraskiva.

Taman eri birkaç laf sölemää kafadarlarım için. Kısacıktan. Hepsicii, kim benimnân orta şkolayı bitirdi, oldular doktor, agronom, üüredici hem başka zanaatçı. Benim çıçumun oolunun oolu da Georgiy Födoroviç Vasilioglu bütün yaşamasını üüredici işledi. Karısı da, Elena Konstantinovna, anılmış rus dili üüredicisi. Kakumun kızı da, Ekaterina Panteleyevna hep o şkolada işledi. Şindi artık dinnener.

Küüyümüz anilêr taa Vasilioglularlan. Küüyün bir üçüncü–dördüncü payı, yalan da sölämeyim – Vasilioglu. Ölä bir kırkıncı–ellinci yıllarda kolhoz listesindä benim mamum, Vasilioglu Mariya Konstantinovna durardı 7-nci, kakum da, Vasilioglu Mariya Konstantinovna 8-inci. Bu, ani soyadlar da, adlar da, bobaycalar da açan

birtakım. Okulun jurnallarında da herbir klasta uşakların üçüncü – dördüncü payı – mutlak Vasilioglu. Çoyu söleer, ani Aleksandrovka horozların da, başka horozlara bakınca, sesleri taa keskinmişlär. Kimisi varmış denedii, ani manastırda manaşkalar hem inanicılar sabaalän Aleksandrovka horozları öttükten sora kalkarmışlar. Onuştan da bekim küülülär da erkenci oldular?! Bilmeerim.

annık – sınıır

çıkı – boşça

hodulluk – gogorluk

kalip – karakter

- Ne avtor kendi küçüklüü için annadêr?
- Angı küüdä yazıcı duumuş? Küüyün eski adını da *aklınıza getirin*.
- Nicä K. Vasilioglunun anası ooluna ad koymuş? Bulun o eri teksttä da taa bir kerä onu okuyun.
- Küüyün angı anılmış erinnän avtor hodullanêr?
- E, sizin küüyünüzde, kasabanızda angı anılmış erlär var? Annadın onnar için.

Anam

Bän bilerim, ani bu dünnedä hepsi mamular kendi uşaklarına deyni – hepsindän gözäl, nicä dä herbir anaya onun uşaandan taa gözäl hem taa akıllı yok. Garga gargacı görmüş: – gözelim benim! – demiş. Bu ölä. Bununnan bän Amerikayı açmêêrim. Ama benim mamum, Kara Kostinin Manisi, halizdän da, boydan kaarä, çok üüsekti başkalarından. Tä neçin bu laflar ona pek yakışar:

Türlü gözäl karılar
Gök altında çok.

Mamu gibi gözeli –
Dünnedä hiç yok.

Hem mamu pek arifti, akıllıydı da. Bunun için çok örnek var nicä vermää. Mamu, nekadar yaşadı – küüyün en ii terziykasıydı. Dikardı herbir rubayı, kimä ne läüzımdı. Hem dikardı hızlı, havezlän, adamın sırtına görä. Rubalar olardılar gözäl, kıvrak, uygun, yakışıklı, fasonnu...

Bän artık yazdım, ani bizim küüdä büük bolniņa, okul, neredä pek çok karı zanaatlaşardı. Elbetki, hepsindä vardı olä rubalar, angıları başka erdän, kasabalardan alınma. Elbetki, o rubalarlan çıkardılar sokaa yortularda, pazarlarda, işä giyardılär... Mamu birisini dä, fasonnu rubalarlan geçärkän, brakmazdı, çıkıp önünä, bakmayınca hertarafça. Mamu sade bir kerä bakardı da sansın gözlerinnän patredä çıkarardı. Tutardı aklısında herbir buruşuca, herbir dikişi.

Kendi müşterilerine ondan sora çok kerä mamu dikardı sımarlama fasonda. Deyelim, ki gelmiş bir üürediciyka da isteer diktirmää fistan. Ama isteer olsun fasonu, nicä doktorun karısının te o kırmızı güllü biyaz fistanı. Yada küülülerin biri gelmiş da isteer diktirmää fistan, nicä üürediciyka Mariya Grigoryevnanın. Mamu sade sorardı: „Angısı, mari? Te o mor mu, osaydı çizgili eşil olan gibi mi?” Sade bundan sora mamu ölçü alardı: rubanın uzunnuunu, genişliini..., döşedardı masanın üstünä plati da,

tebeşirlän belli edip rubanın herbir payını, kesärdi, duurayardı o pladı da kalan pladı hem parçaları geeri verärdi. Kim çoktan diktirärdi, o bilärdi, ani mamuda ölçünmäk geçmeer da sade sorardı, nezaman gelsin almaa. Ama eni müşterilär ölçünmeyi dä sorardılar.

Da sora, geldiynän sölenmiş gündä, gördüynän rubayı hazır, dikilmiş, ütüyü urulmuş, pek şaşardılar buna. Mamu, elbetki, teklif edärdi giisinnär. Ama giidiktän sora taa da pek şaşardılar, çünkü ruba yatardı insanın üstünä, birersi sarkmazdı; omuzları, koltukların altları germäzdi... Ennerin da, paçaların da, uzunnuu taman, nicä müşteri istemişti. Hem taa bir iş isteerim sölemää. Mamu birkerä bilä körlemeyä örnek almazdı. O mutlak gördüü fasona bişey-bişey ekleyärdi, zeedeleyärdi. Hep o fason mamunun elindän mutlak taa gözäl, taa uygun, taa yakışıklı çıkardı. Da bundan sora fason saabisi taa çok kerä gelärdi da isteyärdi, ki onda da olsun bölä fistan.

Benim dä üreemä pek hoş gelärdi, açan insan, alarkan o rubaları, sevinärdi, şılardı üzleri, aydınanardı. Açan da razgelärdilär beni birbişey yaparkan!... Bendän kısmetli bu dünnedä yoktu. Tä, çok yıl geçti, nicä anam geçindi, ama bän şindi dä hep düşünürim, ani yoktu ölä iş küüdä, angısını o becermesin. Eer göräydiniz, ne gözäl paskalar, kolaçlar örärdi anam! Çok kerä, düün kolaçlarını, saadıç kolaçlarını, paskaları yaptırardılar, ördürärdilär mamuya. Kär büünkü gündä dä ölä artistik yaratmalarını var nicä görmää, ama sade büyük sergilerdä.

Mamunun gevrekleri dä, var nicä demää – kär artistik yaratmasıydı! Onnar ölä tatlıydılar, ölä gözäldilär, ölä gevrektilär, ani aazında eriyärdilär! Mamu gibi gevrekilän sofrayı kimseycik donadamazdı. Mamu o gevrekleri incecik pazılardan peşkir gibi kesärdi da baalayardı, banta yada gül gibi yapardı. Hem kesärdi onnarı diil bıçaklan, ama kertikli gevrek kesecäännän. Kaurarkan onnarı, mamu domuz yaayınnan oloy yarı-yarıya koyardı. Çıkardıcaan o büyük çüvendän, taa haşlakkan ekelärdi onnarın üstünä pudra-şeker da o kızarılmış gevreklerin üstünä sansın kraa düşärdi. Açan da erleştirärdilär gevrekleri o büyük, çiçekli çinilerä da koyardılar masaların üstlerine – düüncülerin hem saadıçların çeneleri buruk kalardılar!

Onuştan bän var nicä hodulluklan söyleyim, ani mamu başkasına deyni hertarafça örnekti: iştä dä, türküdü dä, oyunda da...

Hepsi karılar işleer,	Düünerdä, konuşkada
Hepsi çalışêr.	Karılar çalêr.
Açan mamucuum işleer –	Mamunun sesi orda
Ortalık şaşêr.	Pek ayırılêr.

Mamu halizdän da pek çok şiir bilärdi. O pek sevärdi Puşkini, Lermontovu, Gogolü, Çehovu... Bilärdi pek çok Krılovun masallarından. Hem pek sevärdi rusların halk türkülerini.

İsteerim birazıcık açıklamaa. Bän ölä aklımda tuttum, ani kışın kırk ikincidän kırk üçüncüyä karşı bizdä yaşadıydılar bir kış rus kaçkınnarı. Bilmeerim, kimdän hem nereyi kaçardılar, ama o aylä için (karı-koca hem çocukları) bir dä prost laf söyleyemeyecäm. Pek gözäl hem uslu insannardı. Onnar pek ii hem pek cana yakın insannardı.

Tutêrim aklımda, nicä onnar karı-koca, ama kimär kerä çocucaklarını da alardılar yannarına da gidärdilär küü içinä kendilerinä bir parça ekmek kazanmaa. Ama o uzun kış avşamnarında üüredärdilär beni rusça lafetmäâ, annadardılar kendi yaşamaları için, türlü bitmäz, uçsuz-kenarsız meraklı masallar... Ama taa çok avşam vakitlerini onnar doldurardılar rus türkülerinnän. Onnar ikisi dä çalardılar tenorlan. Halk türkülerini çalarkan, seslerini uzadardılar, da açan gelärdilär kulminațiya erlerä, tavan sansın yukarı kalkardı. O sesleri uçardı, sansın yukarda, havada... Sora yavaş-yavaş ses inärdi aşaa, erä dä genä iki gözäl tenor sıcaklan doldurardı içersini hem benim o körpä canımı.

İktän sakına-sakına, kıyışmaya-kıyışmaya, ama sora, biraz vakit geçtiynän mamu da onnarlan barabar çalardı ikinci seslän. O zamannar, açan mamu 42–43 yaşındaydı, sesi onun pek kaaviydi hem gözäldi. Pek sevärdi mamu onnarlan çalmaa „Brodägayı”, „Polüşko-poleyi”, „Stenka Razini”, Ermak için türküleri. Ama açan tutturardılar o „Veçerniy zvonu”, tutêrim aklımda, bän dä bitkidä, onnarın ardına tekrarlardım: „bom, bom, bom...”. Bu, sayılardı, ani bän dä onnarlan barabar çalêrim.

Senselä diil mi – hep bir sıralarda buluşardılar mamu hem üç lelü: Marinka lelü, İvana lelü hem Varka lelü. Nicä görersiniz, kvartet artık hazırdı. Kimär kerä üç sestä, ama açan birisinin vardı işi o vakit yada neçinsä yoktu nicä çalsın, ozaman o gagauz hem rus türkülerini çalardılar iki seslän. Mamuyan üç lelüm çalarkan, onnara kimsey başka katılmazdı, çünkü karıştırmaa da istemäzdilär, türkülerin laflarını da bilmäzdilär. Başka taraftan aldıynan, kâr korkunç ta sokulmaa bölä uygun kvartetin içinä, neredä herkezi bilärdi kendi rolunu, kendi nüanslarını.

Ama titirärdi tavannar da, açan tutturardılar seslerini çiçularım hem başka adamnar-senselerlär. Ozaman, bir taraftan seslediynän, zordu annamaa bu kazak stanişası mı, osaydı gagauz küüyü mü, çünkü, nicä geniş kırlarda işidilärdi „Po Donu guläet kazak molodoy”. Yoktu ozamannar ölä türkü, ölä oyun, ölä bir enilik, angısını mamu yada bizim „Pazlamalar” becermesinnän, bilmesinnär yada altından çıkamasınnar. Mamu, oynayarkan o „kadıncaları”, „maaramcaları”, sansın o erin, döşemelerin üstündä kayardı, sansın kugu kuşu (lebed’) su ustundä üzärdi.

Mamu diil sade oynunnarda, türkülerdä hem başka kendi işindä kalanından üstün olsun, ama, şindi, nicä bän annêêrim, büyük pedagog hem psikologtu da. Bän, var nicä saymaa, birdim. Ama yaşamamda o yoktur bana bir dä şamar urduu yada sesini kaldırdı, bir kerettän kaarä. Bän bilerim, ani herbir ana uşaklarını kendiycesinä sever. Hem bu dooru. Yok hepsinä deyni bir reçept. Birisi uşanı dayma-dayma öper, suvazlêêr, nazlandırêêr... uşan herbir iştediini tamannêêr... Bundan sora uşak, elbetki, büüyür nazlı, moţaklı... Bölä uşak sayêr, ani ana-boba hem ne var dünnedä – hepsicii ona deyni..., ne istääseydi, o var nicä yapsın. Zor olêr ölä uşaklan annaşmaa. Zor ölesinin önünä çıkmaa. Hem büüdükçä, bölä uşaklar taa naalet olêrlar.

Bän pek islää annêêrim, ani mamuda o zor vakıtlarda yoktu bana deyni ölä çok vakıdı, ama o beni kendisindän uzacık tutardı annaya-annaya, maasuz, bilä-bilä işi. Çünkü o nekadar taa suuk, taa uzacık bendän kendisini tutardı, beni okadar taa çok ona çekärdi.

Mamu üzdän göstermäzdi, sevmäzdi, öpmäzdi, suvazlamazdı beni, ama bän hastalandıynan, benimnän bişey olduynan, o kendisinä er bulamazdı. Hazırđı erin

dibindän çıkarsın birbirşey, eer hasta uşacı istediseydi, deyecez ki, bal yada kış vakıdı bir alma. Pek zor vakıtlardı ozamannar. Kimseydä yoktu ne kuan, ne dä meyva aacı. Hepsini bireri topladıynan, bekim bütün küüdä vardı 10–15 meyva fidanı. O vakıtlar aullar işlenmäzdi. Eşillik, baa, meyvalık yoktu. Aulların içi doluydu türlü samannı klarlan, otluklarlan, tezekliklärlän. Koca er aulun içindä kaplayardı koçına, sırlık aulu. Bir tarafta durardı araba, düven, harman taşı, sürgü hem başka çiftçi avadannıkları.

Tutêrım aklımda, nicä kıtlık yıllarında, açan imäk etişmäzdi, mamu kendisi imäzdi doyunca, ama beni çalışardı doyurmaa, bana bişey-bişey bulardı. Ko olsun bir parça kepek pıtası, kâr olsun çanaan dibindä bir kaşık ottan mı, kartofi kapçımdan mı „manca”... „Mancayı” bän yok nicä almayım kavıçlara, çünkü onun sade adı kalmıştı, okadar... Ne dä olmasa – ilkin mamu beni doyurardı. Şeker ozaman yoktu. Çay otu da – hiç. Näändan sa mamu bulardı tatlı aaç kökü da, kaynadıp, yapardı çay. Bän bulêrım, siz, paalı okuyucular, annêrsınız, ani „çay” – onun sade adı, nicä dä „mancanın”. Pek baygındı o çay, datsızdı, ama yokkan başka, o da adamın içini yısırdardı hem barsakları doldurardı.

O açlık yıllarında inärdi hepsi... Kimin ne elinä düştüseydi: salkım aaçların çiçekleri, susay, kömüren, ebä göbecesi (ot), eşil ardal sapı, labada...

Ee, var mı işittiiniz, nicä olêr çarık yada kamçı „mancası”? Kâr şindi dä gözümün önündä, nicä bän getirdiynän evä bir eski, yırtık çarık, mamu onu yıkadı, döktü çüvenä su, attı içinä kıyılmış çarı da koydu kotlona. Sora, islää piştıynän, attı içinä biraz kepek, karıştırdı, içinä biraz tuz koydu da oldu bir datlı, „yaalı” „manca”, angısınin adıydı „yoka benzemäz”. Hep bölecä imeklär olardı eski, çürük kamçılardan da, terbeelerdän dä, kantırmalardan da, başlıklardan da... herşeydän, angısı yapılydı deridän. İyärtilär eski emenileri, çizmeleri, tabannarı da... İyärtilär diil sade beygir eti, ama köpeklär dä, kedilär dä, kelemä sıçannarı da delikates erinä gidärdilär.

Açlık yıllarında en aazdan küüyün üçüncü payı kaybeldiydi, aaçlıktan öldüydü. İnsan kendisini hem uşaklarını kurtarmaa deyni, verärdi bir auç, bir futa kepää gözelin kilimneri, rubaları. Yarım, bir çuval arpaya adam verärdi klisä gibi evini küüyün ortasında da kendi uşaklarınnan geçärdi küüyün kenarında bir küllän örtülü bordeyä.

Bilmeerim, nezaman hem nicä, ama mamu bulmuştu benim en yufka, en incä erimi da kullanardı onu, nicä bän şindi annadım, ustayca. Gagauzların arasında var ölä bir söyleyiş: „Söleerim, kızım, -anna, gelinim”. Mamu da haliz bu söyleyişä görä yapardı. Ama ozamannar bän pek küçüktüm, bunu annamaa deyni.

Sade senselelerdän yada müşterilerdän birisi gelsin, ölä laf arasında, erini bulup, mamu çekedärdi beni metetmää. Ama diil doorudan. Sade ölä yapardı, ani bän işideyim. O çekedärdi bölecä: „Bizim bu Kosti – kâr kızçaaz. Evdä ufak işleri hepsini hiç sımarmadaan yapêr. Biz başçadan evä dönüncä, kapunun önü da süpürülmüş, patlacannar – biberlär da yıslanılmış, avşam imeesi da yapılmış... Yokkan ekmek – görseniz, ne mamaligalar kıvradêr?”

Bän sesleyärdim da bana pek hoş gelärdi üreemä. Ondan sora, ertesi günü hem ileri dooru, bän taa üstün çalışardım yapmaa, işleri taa da uygun yapardım. Ozaman mamu halizdän da şaşardı. Bän sokaa uşaklarlan oynamaa çıkmazdım, ama çalışardım bişeylän – bişeylän mamuyu sevindirmää.

Da şindi, buncak yıldan sora, bän pek şükürüm anama, ani o beni üüretti çalışkannaa. Dooru sölediynän, bän şindi da becermeerim, bilmeerim dinnenmää. Yok bendä vakıt kartı, kuran, şaşkı, şahmatı,... başka oynunnarı oynamaa, gidip, birerdä savsaklanmaa. Yok bendä ne pazar, ne yortu. Benim en büük iilencäm – iş, yazmak.

Bän diil saade ev işlerini, ama çok kerä mamuya da yardım edärdim: kolay dikişleri maşınkaylan geçärdim, dikilmiş rubaları ütüyä urardım, kopçalarını dikärdim... Açan da bana mamu bir-iki kama urardı aalemin yanında – bän havada uçardım. Tä nekadard bän şkolada üürendim, yoktur işittiim, ani onnar soruştursunnar, nicä bän üürenerim. Bunu diil saade şkolada, ama bütün küü dä bilärdi, ani bän pek islää üürenerim. Ama başka taraftan da genä bilärdilär, ani bendän zulüm – bütün okulda da yok.

Bizim yanımızda, sokakta, kâr tokatçın yanında şindi dä durêr bir çıkırıklı pınar. Onun derinnii, en azdan bir irmi metra var. Da bän, açan taa küçüktüm, dokuz-on yaşındaydım, hergün birkaç kerä girärdim o pınarın içinä dä inärdim taa suyadan. Yukarda siiredän uşaklara belli olsun deyni, ani etiştım suyadan, bän lääzımdı, iilip o geniş pınarın içinä, şamarımnan suya urayım. Sade su alkaları yayıldıynan, belli olardı, ani bän suya dayandım. Kimär kerä bän etiştirämäzdim çıkmaa pınardan, biraz dinnenmää, nicä bulunardı birkimsey, angısı inanmazdı benim „kahramannımı” (geroyluumu) da bana genä lääzım olardı, te o maymunnar gibi, girip tä, taştan-taşa, taştan-taşa taa bir kerä göstermää „gırginniimi, kıyaklıımı”.

Ama bir gün, taman bän iki tarafa, mekik gibi, gezärkän, bulunarkan pınarın içinä, ansızdan mamu döner iştän. Gördüyünän uşakları pınarın dolayında, sormuş. Uşaklar cuvap etmişlar, ani siirederlär, nicä bän suyadan inerim aşaa. Mamu, beni korkutmasın deyni, bişey demeyip, girer aula. Çıktıktan sora, işiderim mamunun sesini:

– Kosti, ya gel burayı.

Bän, bilmeyip işi, giderim onun yanına hiç şüpesiz. Bir dä... açan kablettım baldır larıma bir oklava... Benim arkama sansın bir propeler koyduydular... Bän, o Karlson gibi, aul içinä pırıl-pırıl, kâr uçardım. Bän kaçardım... – mamu da aardıma oklavaylan. Bilmeerim kaç kerä dolayladıydık bizim aulu,... ama... Makarki tokatçık açığı – bän onun üstünä ölä dä razgelämediydım.

Aulumuz ozaman tikenni tellän sarılıydı da bän sade koçınanın üstündän sokaa yol bulduydum. Gücülä kurtulduydum ozaman mamudan. Ama ondan sora başkasını da yoktur gördüüm, kendim dä pınara başka girmäzdim. Birkaç oklavaylan mamu benim „kahramannımı” ilaçladıydı.

kugu kuşu – rusça: lebed

araba – üüsek koşlu taliga (saman, ot taşımaa)

harman taşı – kertikli hem tombarlak taş (başakları falamaa deyni)

düven – geniş, çakmaklı tafta (samani kıymaa deyni)

sürgü – harman avadannı

terbää, çılbrı, kantırma – beygir tedarıkları

kelemä sıçanı – toloka sıçanı

kartı – rusça: kartı

- Nicä avtor sözünü anası için bu annatmada başlêêr?
- K. Vasilioglunun anası neylän zanaatlaşarmış? Onun ustalık uuru için annadın.
- Nicä yazıcı aachlık vakıdı için annadêr? Anasını nicä yazdırêr?
- Angı kendi yufka erleri için avtor annadêr? Nicä anası bu erleri ustayca kullanarmış?

Tätü

Bizim evdä, bizim ayledä herkezin vardı kendi müşterileri. Mamunun müşterilerini pek kolaydı tanımaa taa uzaktan. Gördün mü birisini bizim sokakta boşça koltuunda – mutlak o mamunun müşterisi, angısı ya getirer diktirmää bişey, yada dikilmiş rubaylan evä gider.

Tätünün da müşterileri uzaktan tanınardılar. Onnar da belliydilär. Onnarın da koltuklarında yada ellerindä mutlak lääzımdı olsun ya bir torbacık bişey, yada çuval. Çünkü onnar gelärdilär tätüdan almaa ya toomnuk kartofi, ya arpacık, ya suan, yada suan toomu. Pazlama Kostiyi, nicä bizä aynaşêrlar küüdä, pek islää bilärdilär diil sade küülülär, ama dolay küülerindä dä: Çadırda dä, Bolgradta da, İzmailda da, Besarabkada da, Komratta da hem uzak başka erlerdä dä. Tätü – anılmış başçıvancıydı, anılmış suancıydı.

Başkaları taa sade ekärdilär, ilk buvazı kartofilerä çekärdilär, ama bizdä turfanda vardı artık eni kartofi kendimizä imää dä, satmaa da. Hep ölä eşil suannan hem sarmısaklan da. Başkalarının taa gücülän erdän çıkardılar, ama bizim suannar, sarmısaklar artık büüktülär, semizdilär, uzun yapraklı hem kalın saplıydılar. Çünkü tätü taa güzdän hazırlayıp suannarın, kartofilerin toomnuklarını, onnarın aul içindä erlerini, ilkyazın hepsindän ileri topraa tırmıklayardı, ki nem kaçmasın, toprak kurumasın da, açan toprak başlayardı bulgurlanmaa hem yısınmaa, ekärdi, koyardı erä hepsini, ne lääzım ekilmiş olsun kendi vakıdına görä.

Hem taa bir iş önemli küçük çiftçiliktä. O toomnuk için en ii, en uygun, en saa arpacıkları, sarmısakları, kartofileri ayırdı.. Ekmää vakıt yaklaştıyan, bir ay kadar kaldıyan, tätü, maazadan toomnuk kartofileri çıkarıp, taa bir kerä toomnukları eldän geçirärdi, koyardı onnarı eski sinilerin, kalburların hem başka kapların içinä. En ilkin o pufkurardı onnarın üstünä su. Sora itirärdi onnarı patın altına, karannaa. Gün aşırı, çıkarıp toomnukları, pufkurardı ilicacık suylan hem gündän günä onnara taa çok şafk verärdi...

Kaldıyan ölä bir haftaya yakın, çıkarardı onnarı aydınnaa da sınaştırardı, çeliklendirärdi. Sıra geldiynän ekmää, o alardı kartofileri kap içindän da koyardı usulcuunnan onu topaçsız, kaba kuyu içinä. Bakardı filizlär kırılmasınna hem olsunnar yukarı dooru. Hem taa bir iş sevmäzdi: sıralar olsunnar buruk. Karıklarda suvannar mı, kartofilär mi – sıralar uzdular, nicä ipä görä koyulmuş.

Suannarı da, arpacıkları da mamu ekärdi uzucuk, nicä markerlän, 10–12 santimetra biri-birindän.

Toomnuklar ekildiktän sora, taa bir kerä onnarın üstündän geçilärdi tırmıklan, ani kalmasın bir dä çırpıcık, bir dä topaççık. Aulda her bir eşillik biri-birindän ayırıldardı yolcaazlan. Hem her yılın tätü onnarın erlerini diiştirärdi, hiç bilmäzkenä kiyatlardan,

ne o „sevooborot”. Bir erdä ekiliykenä, deyecez ki kartofi – orada büüyärdi sade kartofi. Orada, o erdä, yoktu nicä olsun ne suan, ne çukundur, ne trup yada gündöndü bişey.

Bileräk çiftçilik temizliini, bizim eşilliklär da aulda büüyärdilär, nicä elit. Onuştan da tamızlık için her şeyi bizdän alardılar.

* * *

İsteerim göstermää bobamı başka taraftan da. Tätü pek käämil bobaydı hem terbiyeciydi. Bän tutmêêrim aklımda, ki o bana baari bir şamarçık ursun, parmaannan diisin yada baarsın. Benim zulumnuklarıma o dayanardı, nicä dä läözüm dayansın terbiyecici. O laflan çalışardı dooru yola koymaa, vazgeçtirmää beni kötü tabeetlerimdän. Vardı benim bir tabeetim tırmalamaa başka uşakların suratlarını, açan onnar beni gücendirärdilär. Benim boycaazım küçüktü, kendim başkasından yufkaydım da çoyun peydalanardı havezi bana bir şamar yada tepmä çekmää. Bän dä, borçlu kalmayım deyni, o gücendirenin suratını tırmıklardım ölä, ani o haftaylan sokaa çıkamazdı. İkinci kerä hızlanarsaydı üstümä, bän taa bir kerä onun suratını resimnärdim tırnaklarımnan... Taa o brakılınca beni gücendirmektän.

Tätü benim bu korunmak tabeetimi bilärdi da sade birkimsey senselelerdän gelsin, bän onnarın yannarında dönüşärkän, deyiverärdi:

– Kostika, ya annat, nicä sän tä filanın-fışmanın suratını resimnemişin da onu mamusu da tanımamış, bobası da beenmiş, bir haftadan zeedä artık şkolaya gitmüzmiş.

Tätü hertarafça pek dooru adamdı. O azetmäzdi haylazlardan, hırsızlardan, kısıkançlardan, haseetlerdän, yalancılardan,... Eri geldikçä, dedelerimizin sızıntısından o bişey-bişey bulardı da bana yada başkasına annadardı. Sade birkaç örnecek getirecäm. Aldadannar, çok adayannar için, angıları kendi derilerini korumaa deyni, anasını-bobasını da adayacaklar.

Geçärmiş kayıkta boba kendi çocucaannan bir hızlı gidän, hızlı sulu derecii. Herbir sekund su varmış nicä aktarsın onnarın kayıcaanı. Bobası dua edärmiş allaha, danışarmış Sveti Petriyä, ki kurtarsın onnarı bu hatadan, ani kenara çıktıynan, klisedä koyacak onun hatırına ok gibi bir mum.

Çocukak sorarmuş bobasına:

– Baka, näändan sän alacan ölä mum ya va?

– Sus, ba ahmak, bän adêêrim derenin kenarına çıkınca.

Ya da annadardı çingenelär için bir fıkra esabı, nicä çingenenin birisi panayırdan insannarı, panayırcıları kendi mallarından (tovarlarından), çantalarından, torbalarından autmaa deyni, pinmiş taliganın üstünä da başlamış baarmaa, ki hepsicii onu seslesin:

– Kafadarlar, panayırcılar! Ya sesleyin beni. Bän sizä pek önemli bir iş isteerim sölemää.

Çingenä çalışarmış uzatmaa lafını, ki başka çingenelär, çingeneykalar hem çingeneciklär daalışsınнар panayır içindä, yaklaşsınнар mallara, bulsunнар açık aazlıları da başlasınнар „işlemää”. Çingenä genä danışmış panayırcılara da uzatmış sözünü:

– Benim bobam, ihtâr çingenä, angısı gezdi, aktardı diil sade Besarabiyayı, bu tarafları, ama uzakları da, pek aarif adamdı, çok işlär bilärdi, çok işlär görmüştü, çok işlerdän annayarı...

Butakım çingenä beş – on minut annatmış bobası için, ki dostları etiştirsinnär obyektı paklamaa da, sauşmaa da vakıtları. İnsan içindän başlamış işidilmää seslär:

– Da sora ne? Benim da bobam çok işlär biler?

– Bu bekim dooru, – demiş çingenä, – ama benim bobam ölecääzaman, topladı bizi, oollarını, uşaklarını da dedi bu aarif lafları:

– Kışın lüzgär neredän dä esmesä, hep okadar suuk.

Bu, açan adam lafeder boşuna, vakıdı doldurmaa deyni, yada autmaa deyni.

Butakım annatmalar, fikralar, cümbüslär o bilärdi üzlärlän. Kär kendisi dä kurardı onnarı. Tä onnardan birisi.

Ŧıgara almaa deyni, mamudan saklı birär filcan şarap içmää deyni, komuşudan o hep alarmış ödünç gibi birär-ikişär rubli. Günün birindä komuşu demiş tätüyä:

– Kosti aga, ya ödeş benimnän, yada bän isteyecäm paramı Mani bülüdan.

Buna tätü demiş:

– Diil läözım bunu yapmaa, komuşu. Bän sana bir çuval booday verecäm.

Taa o günü ödeşmiş adamnan, mamuya deyip:

– Mani, bän komuşuya bir çuval booday verdim ödünç.

– İslä, – demiş mamu.

Birkaç gündän sora kufnedä, nereyi çıkêr tavanın kapucuu, merdiven altında durarmış bir çuval booday, angısını gördüyän, mamu sormuş tätüyä:

– Nesoy booday bu?

– Komuşu getirdi. Tä ani geçennerdä aldıydı.

– Ee ne kaldırmêersın onu tavana?

– Pek istärsän, kaldır. Bän onu nekadar buuştum indirincä.

- Nicä küüdä yazıcının aylesinä sokakça deyärmişlär?
- Avtorun bobasının süretini yazdırın.
- Neylän onun tätüsü zanaatlaşarmış?
- K. Vasilioglu, nicä kendi bobası için yazêr?
- Yazdırın kendi bobanızı.

K. Vasilioglunun annatmaları için

Akıla getirmeklär – literaturada bu bir annatma forması, neredä annadan (aazdan) yada yazan aklısına getirer kendi uşaklı için, çoktan geçmiş vakıtlar, oluşlar için, angılarını avtor başından geçirmiş yada angılarında o pay almış. Akıla getirmeklär yazılêrlar birinci üzdän, çünkü avtor yazêr kendisi için hem ona yakın, bilän kişilär için.

„**Küçüklüüm**” – bu avtorun akıla getirmekleri kendi uşaklı için. Bu annatma (akıla getirmeklär) kurulu 10 küçük annatmacıktan: „**Satılık–Hacı**”, „**Anam**”, „**Dermenci**”, „**Cenk**”, „**Armut aacı**”, „**Alöşa**”, „**Toloka sıçannarı**”, „**Tätü**”, „**Tavşamcılık**”, „**Şakacılar**”.

Herbir annatmacıkta avtor tanıştıreêr bizi onun yaşamasının bir tarafınnan, küçüklüün bir epizodunnan yada bir parça vakıdınnan.

„**Satılık–Hacı**” – Aleksandrovka küüyün eski adı. Bu annatmada avtor annadêr kendi küüyü için, neredä o bulunêr hem onun gösterilecek erleri için: karı manastırı hem bolnița için, Aleksandrovkanın çalışkan insanları için.

İkinci annatmada, angısının adı „**Anam**”, elbetki, annadilêr avtorun anası için, angısı bir çalışkan hem becerikli insanmış: türkücüymüş, oyuncuymuş, rus dilini hem rus klasiklerini bilirmiş, gözâl imeklâr yaparmış, dolaylara anılmış terziykaymış hem käämil mamu – terbediciykaymış.

Tätü. Kimisi deer bobasına tati, totu, tetü, tätü, buba, baka, papa... Bu – kimdä nasıl geçärseydi. Ama avtor „tätü” deyärmış kendi bobasına, angısı dolaylarda anılmış başçıvancıymış, tavşamcıymış hem cümbüşçüymüş.

Eer izleyärseydik avtorun köklerini, biz görecek, ani onun anası da, bobası da – pek çalışkan, herbir iştan tutunan hem herbir işi becerân. Butakımkana köklâr – dallar olamaz kuru, olamaz veran, olamaz zayıf. Tä neçin, bezbelli, avtor yazêr, ani o şindi da bilmäzmiş, becermäzmiş dinnenmä, vakıdını geçirärmış işlemäklân, çalışmakta, ani iş, zaamet ona deyni, nicä sarfoşunun birinä içki.

Alatlama fenalık yapmaa

İkinci binyıllık –
Pek düşkün hem veran.
Çok kerä läözimsiz
Derelâr dolu kan.

Allaayı unudup,
Cannarı sattılar:
Parada, altında
Büük dostluk buldular.

Asirin bitkisi,
Binyıllın bitkisi:
Sokakta, meydanda –
Fenalın salt sesi.

İstä, kâr istämä –
Gelecek vakıtlar:
Kantarın üstünä
Konacek bu cannar.

İnsannar karıştı
Büük, kannı cenklerä.
Öldürerlâr biri –
Birini dünnedä.

Kuvet kuvetsiz
Ozaman kalacek.
Yaptına görä salt
Herkezi bulacek.

Cençilâr pek cansız
Oldular bitkidä
Ateşli silâhlar.
Harmannêr Çeçneda.

Alatlama, dostum,
Fenalık sän yapmaa.
Taa ii şindi düşün
Canını kurtarmaa.

asir – üzyıllık
fenalık – hayırsızlık (prostluk)
kantar – çeki

- Duygulu okuyun şiiri, açıklayarak onun içindekiliini.
- Açıklayın kendi fikirinizi bu şiir için. İnanırın kendi dooruluunuzu.

Sana bu çiçeklär

Sana bu çiçeklär, anam!
Sana, benim canım!
Hiç aklımdan sän çıkmêêrsın.
Sensiz – yok bir adım.

Sana bu çiçeklär ölä
Küçük baaşış, ani
Hazırım bän çiçek büütmää
Sade sana deyni.

Sana söleerim günündä,
Ani severim pek!
Anam, bendän sana bu gün:
Al bir kucak çiçek!

Anam, bunu sän kazandın,
Olmaa büün kısmetli.
İsterim yaşaman olsun
Ölüncä çiçekli.

Pek yaraşêr sana çiçek!
Üzün – güneş gibi.
Severim gözlerni senin,
Ani hiç yok dibi.

Baaşlêêrım büün bir dä fistan –
Taşı onu, anam!
Hem korusun seni Allaa
Yaşlı belalardan!

- Demekli hem duygulu okuyun bu şiiri, açıklayarak içindekiliini. Ezberläyin onu.

Sevda için çok yazılı

Sevda için çok yazılı
Türkü hem şiir.
Sana, canım, çalarım bän
Türkü taa bir.

Kara gaytan o kaşların
Sarfoş eder.
Pembä, tatlı dudakların
Saalık verer.

Örüyüşün senin gözäl,
Boyun kıvrak.
Açan türkü çalêrsın sän,
Sesleer sokak.

Benim duygum ölä gözäl,
Ölä haşlak,
Ani hazırım taşımaa
Seni kucak.

Açan geçersin sokaktan,
Lüzgär durêr.
Çocukların enseleri
Buruk kalêr.

Seni gördükçä, kanadım
Büüyer birdän.
Haşlak öptükçä, kâr sarfoş
Olêrım bän.

Senin kara o gözlerin,
Güven gibi.
Ölä derin onnar, ani
Hiç yok dibi.

Sevda için çok yazılı
Türkü hem şiir.
Sana çanım, çalarım bän
Türkü taa bir.

- kıvrak** – gözäl
güven – aazını buruşturan (toplayan) emiş
gaytan – ipektän ip

- Demekli hem duygulu okuyun şiiri, açıklayarak içindekiliini. Vardır mı bölä duygular haşladını üreenizi, açan sevdadan sarfoş gibi gezersin? Açıklayın bakışınızı bu problemaya.

K. Vasilioglunun şiirleri için

Şiirlär „Alatlama fenalık yapmaa”, „Sana bu çiçeklär”, „Sevda için çok yazılı”, angları girdilär 9-uncu klasın programasına, hepsicii morallı, açıklêêrlar herbir adamın istediklerini, ki olsun dünneä annaşmak insannarın arasında, dökülmesin kan, kaybelsin erin üzündän fenalık hem başka kötü oluşlar; yaşasın dünneä sevda hem iilik. Tä bu problemlar taa çok kerä brakmêêrlar avtoru raat uyumaa, çünkü hepsicii büünkü gündä kasavetsiz uyuyarsaydılar – insanı hem dünneyi bekleer büyük belalar.

Hep bu problemlar kaldırılêr „Alatlama fenalık yapmaa” şiirdä dä. Sölenen, ani devletimizdä hem erin üzündä peydalandı çok fenalık, ani çoyu düşüner zenginnik hem kendisi için, unudup Allahu. Avtor hepsinin aklısına getirer, ani gelecek ölä vakıt, açan kuvet kuvetsiz kalacak hem herkezi yaptıklarına görä bulacak.

„Sana bu çiçeklär” – bu şiir analar için, anglarının önündä biz ölüncä borçluyuz. Şiir kaldırêr bizi o annamak uuruna, angısı hiç birisini brakmaz kendi anasını acılamaa, üüreder bizi anaları hatırlamaa, saymaa, sevmää hem onnara mayıl olmaa, unutmamaa, ani onnardan taa paalı hiç bişey yok.

„Sevda için çok yazılı”. Gerçektän aldıynan, sevda için bu Dünneä pek çok yazılı hem yazılacak ta. Ama yok nicä yazmamaa da, açan sevdadan sarfoş gibi gezersin; açan uyku tutmêêr sevdacının buluşmaktan sora yada onun önündä; açan tabiat karşılêêr seni çiçeklän yada büyük bereketlän; açan içersi uşak dolu; açan karşı gelennär, sana gülümseerlär; açan birbişey yıllarlan yapmışın da bitkiyä başarmışın; açan zor, olunmaz istediklerin tamannanmış; açan...

Bakmayarak buna, avtor kayıl hem isteer taa çok kerä yazsın sevda için şiir dä, türkü dä, anglarını hazır çalmaa dinnmäz, gecä-gündüz.

Mina Kösä

Turnalar

Zamanın serinniindä,
Havanın serinniindä,
Turnalar ne baarişêr,
Näänisa yolu aşêr.

Gecä dä uçêr onnar
Kuşkuluu geçip, kuşlar,
Bu topraa brakıp, uçêr
Cannarı darsı taşêr,

Bu topraa onnar sever:
Bekim, ani hep bekleer,
Her ilkyaz, ki dönsünnär,
Yavrularını büütsünnär,

Bekim, ani çok yandı,
Bu toprak cenk vakıdı.
Hem, ani o koruyêr,
Tunmasın göklär bakêr.

Hem dä ani bu toprak,
Usullu büüder uşak...
Nasıl acısız brakmaa
Butakım sevgi toprraa?

- Demekli şiiri okuyun.
- Neyi göktä turnalar düşünerlär?
- Nasıl sayıklamaklar peetçi şiirindä sıralêêr?
- Angı çıkışları kendisi avtor yapêr?
- Bu şiiri kiyatsız sölemää üürenin.

Baş yol

Çıkıp, gideriz biz küüdän,
Biyaz saçlı köşemizdän,
Hiç sormadaan kayıllını,
Onun candan hastalını.

Kapêriz biz türlü yolu,
Binnärlän, ani kurulu,
Varêriz oyanı, yıraa,
Hep naşesä bulmaa, yapmaa.

Kalêr ana, kalêr boba
Aardımıza baka-baka,
Umut edä, ki gelecez
Da onnarı yısıdacez.

Büün içeri girmää deyni,
Çekmâzdir onnarı, belli,
Onnar bakêrlar hep yola,
Kâr herbir izimizä öndä.

Bakêr ana-boba, bakêr,
Umutları ürää toplêêr,
Kızı, oolu, ki gelecek,
Köşesinä çekilecek.

Umut bitmâz, umut süünmâz,
Başka türlü ömür gitmâz,
Ki baş yol var, çekän geeri,
Sevmää evdekilerini...

- Neçin avtor „Baş yol” şiirin adını koymuş?
- Bu şiirin öz fikirini açıklayın.

Dostlaşım...

Açan girärdim ömürä,
Nicä puluk girär erä
Bana gelärdi kuş sesi
Ecelimi gözelletti.

Fasıl kuvet bana verdi,
Ani gitmää dinmâz deyni,
Ko kış olsun ya yaz yaksın,
Ama ömür haliz kalsın.

Bän küsmedim ecelimä
Geeridä kalmış günnerimä.
Nezaman gökâ baktım taman
Körpâ yaşımdı, taa ahmak.

Ama umutlan dostlaşım,
Ona kardaş gibi kaldım.
Da şükürüm yolcaazıma,
Ne verdi Allah bana...

aşmaa – hızlı yok olma, gitmää

biyaz saçlı koşâ – o er, nereda biyaz saçlı ihtärlar

- Nica sayêrsınız ömürlän olur mu dostlaşmaa? E umutlan?
- Ne türlü dostluk için peetçi yazêr? Açıklayın, şiiirdän sıracıkları kullanarak.

Can erimä

Var dooruluun, ürään, senin
Büün sızlaarkana keskin:
Bän seni koromadım,
Halına hiç varmadım,

Şafk lafi peedä koymaa...
... Büün sä pek saplêersın sän,
Pak sıkêrsın içimdän!
Kesildin mi ne şindän,

Pazarda da iş buldum,
Gecenin vakıdında
Kandilledim kiyatta,
Ki düzmää, ki yaratmaa,

Osa pek bana küstün,
Aniki bölä üklär
Tez erä urar-cingär?
... Sän afet beni, paalım, –
İleri gitmää lääzım!

Mina Kösenin şiiirleri için

Mina Kösä literaturamızda bilinir şair, onun kiyatlarında „Kardaşlık”, „Umutlar”, „Topraan ürek düülmesi”, yazıcı gösterer kendini artık nicä profesional. Onun var kendi stili hem şiiirlerdä kendi dili. Küüyün kır işini, çiftçinin en tecil problemnerini Mina Kösä biler diil işitmektän, ama haliz kendi yaşamış, geçirilmiş günnerindän.

Beenerim çiftçiyi,
Gözal-gözäl işlerini

Büük havezlän hem bilimnän o yazdı meraklı şiiirlär ana tarafımız için, ana dilimiz için.

Ana dilim, ana dilim,
Sensiz bän soluksuz gibi...

„Turnalar” şiiirindä avtor sayıklêêr kendi tarafı için, sevgili topraa için. Kuşların da „...cannarı darsı taşêr...” bu topraa brakardan. Ama peetçi bir çüpesiz biler, ki gelecek ilkyaz da kuşlar genä yavrularını büütmää deyni mutlaka döneceklär. Cünkü sade butakım sevgili toprakta olur yavru büütmää.

Sonunda poet bir büük soruş koyêr:

Nasıl acısız brakmaa –
Bu takım sevgi topraa?

„Baş yol” şiiirindä avtor deer, ki insan yaşamasında türlü yollarda gezer, naşeysä aarêêr, yapmaa savaşêr, ama sonunda hep tä lääzım kendi köşesinä çekilsin, cünkü orada analar-bobalar bekleerlär. Onnar umutlan yaşêêrlar, ki oolu yada kızı gelecek da onnarı yı-sıdacek. Bitkidä annaşılêr, ki herkezin baş yolu, o yol neredän insanın yaşaması çeketmiş, angısı bitki-bitkiyâ geri evä, evdekileri sevmää çeker...

„Dostlaşım”. Filosoфіya uurnda bir şiiir. Avtor deer, ki ecelä olmaz küsmää, umutlan da taa ii dostlaşmaa, kardaş olmaa. Sade ozaman insanın uuru da ii olur. Sonunda peetçi yazêr:

Da şükürüm yolcaazıma,
Ne verdi Allah bana...

Olur unutmayalım, ki Mina Kösenin şiirleri halkımızın hoşuna gitti. Onnara düzündü muzika da çalınêrlar şenniklerdä.

Petri Çebotar

Duudu bu meraklı adam 1957-nci yılda Aydar küüyündä Çadır rayonunda. Baştan üürendi kendi duuma küüyündä nicä dä onun başka kafadarları, başlankı klasları bitirincä. Sora başardı orta okulu da ilerletti üürenmesini Kişinövdäki Devlet universitetindä filologiya fakultetindä.

Şiirlerini yazmaa başladı askerlik zamanında, açan insan bulunêr duuma erlerindän uzakta. Ozaman insan taa çok duygulu olêr. İlkinci şiirleri basıldılar gazetalarda. „Ana sözü” gazetasında basıldı onun bir kısa şiir toplumu „Beklä beni cumertesi”. Burada onun şiirleri artık derin duygulu, temaları seçili akıllı. Ama onun yazıları çok yumora çekerlär. O çok meraklı gülmää alêr boş hodulluu esapsız diklii, zeedä içkicili (şiirlär „Arka”. „Nedän”) Var onun bir sevgili personajı bizim gagauz folklorundan Nastradin. Onun için hem onunnan baalı avtorun çok şiirleri, Petri Çebotar azetmeer, ani bizim kimi artık belli yazıcılar, da yazêrlar kötü sıralar. O derin tanıyêr yabancı dillerin literaturalarını, çevirdi gagauz dilinä rus hem moldovan dillerindän.

P. Çebotarın şiirleri çok original hem meraklı. Onnar kısa, ama derin fikirli. Te birkaç sıra:

Sän çıkma o günü küüyä,
Evdä beni beklä.
Çarşafı ur ütüyä
Hem kuşları seslä.
Şarap olsun keş versin
Hem manca ateştä...
Beklä beni cumertesi,
Avşamneyin saat beştä.

Petri Çebotar taa onbeş yıl geeri läüzümdü olsun Yazarlar Birliin azası, ama o hiç alatlamadı – Birliksiz dä o üüsek uurda yazıcı kaldı.

Sanêrız, ki Petri Çebotar bizim okuyucuları sevindirecek çok taa da gözäl eni yaratmalarlan. Petri Çebotar hepsi okuyucuların sevgili şayıri.

Nastradin hocanın fikralarından

İkram

(Annatmalar toplumdän)

Bir zengin adam çaarılmış Nastradini musaafirlää. Bütün gün çorbacı gezdirmiş aulda, evin dolayanında, göstermiş içerlerini, varlığını. Auşam üstü musaafir ölä kesilmiş hem acıkmış, ani duramarmış ayakça. Bitki-bitkiyâ koymuşlar sofrayı. Nastradin

esapalmış pençerä setindä dizili çanakları sarmaylan, sıcak gözlemäylän hem başka tatlı imeklärlän. Ama sofraya ilkin koymuşlar çorba. Hemen Nastradin datmış bir kaşık çorba, ev saabi baarmış aşçıya:

– Ah, seni kalın kafalıy! Nekadar var nicä sölemää, ani çorbayı saarmısaksız koymayasın! Çabucak alasin bunu önümdän da yok olasin!

Aşçı almış çanakları da çıkmış. Nastradin yutkunup bakmış onun arkasına.

– Hoca, – demiş çorbacı, – sän gördün mü bu hayırsızı? Kim nelär taa yapacak o büün.

Sora aşçı getirmiş kaurulmuş piliç. Hocanın aazı sulanmış. Taman o uzatmış elini bir piliç budu koparmaa, açan çorbacı genä baarmış aşçıya:

– Bän sana sölämedim mi, piliçleri kızartmayasın hem kara biber koymayasın? Al bunnarı da görmeyim seni burada!

Aşçı almış piliçleri dä. Birkaç vakıttan sora o getirmiş gevreklän bal. Nastradin genä başlamış yutkunmaa, ev saabi, aykırıdan göz atıp musaafirä, itirmiş çanakları aşçıya dooru da demiş:

– Sän düşünersin mi? Ne, isteersin aaç karnıya doyurmaa bizi tatlılıkıan mı? Al bunnarı buradan!

Görüp ani gevreklän bal da gitti, Nastradin dayanamamış. O fırlamış erindän da abanmış pençerenin setindä mancalara.

– Hoca, – danışmış çorbacı, – otur. Nübêrsın sän?

– Sän git annaş aşçınnan, – cevap etmiş Hastradin, – bana etär bunnar da.

- Okuyun annatmayı da söläyin güldürdü mü o sizi? Sora siz dä düşünün taa ne bilersiniz Hoca için?
- Angınız bilersiniz sarp annatıcı için bişey, söläyin, kimdän işittiniz? Neredä? Nezaman?

Kardaşça

Bir kerä Nastradin karşı gelmiş 9 kişiyän, angıları aydayarmışlar on koyun. „Bunnar, olmalı, hırsız. – düşünmüş Nastradin. – Kim neredän çaldılar bu koyunnarı”.

Uurlaştıynan o adamnarlan, Nastradin sormuş:

– Ey, hırsızlar, nereyi aydêersınız o koyunnarı?

– Senin ne işin, e? – cevap etmiş adamnar.

„A, açan sölämeerlär, ozaman onnar haliz ani hırsız”, – Nastradin da demiş:

– Pay ederiz koyunnarı kardaşçasına mı osa bän sizi bildirerim kadıya mı?

Hırsızlar gerää gibi kıpıtmışlar da düşünmüşlär, ani taa ii pay etmää koyunnarı, nekadar kapana düşmää.

– İslää, – demişlär hırsızlar, – al kendinä bir koyun, bizä da kalêr birêr.

– Ee, yok, – demiş Nastradin, – annaştık ani pay edecez kardaşça.

– Sän ne isteersin almaa kendinä beş koyun mu?

– Neçin beş? – demiş Nastradin. – Siz dokuzsunuz. Alın bir koyunu da olacınız on. Bän yalnızım. Bana kalêr dokuz koyun, biz dä olêrız on. Hepsi dooru kardaşçasına.

Hırsızlar beenmemişlär bölä paylaşmayı, ama yok näpsınnar, kayıl olmuşlar.

- Ne fikirlär kolay çıkarmaa Nastradinin bu cümbüşündän?
- Nicä pay etmiş Nastradinin hoca koyunnarı? Kardaşça mı?
- Nastradindän başka taa kimin için gülüşlü fıkralar bilersiniz? Annadın onnar için.
- Angınız resimcili sever, yapın bu annatmaya kendi resiminizi.

Nastradin güveyä nasaat verer

Neetlenmiş bir çiftçi evermää oolunu.

– Bän kayılım, – demiş çocuk. – Bizim küüdä var bir kız, bir dul karı hem bir ayrılmış karı. Ver bana akıl angısını alayım.

– Ölä nasaat bän sana vermeyecäm, – cuvap etmiş boba, – ama var kasabada benim bir dostum. Git ona, o seni doorudacak.

Gitmiş çocuk kasabaya, bulmuş bobasının dostunu da annatmış ona, ne zoru var...

– Bän dä seni üüredämeyecäm, – demiş ona öbürü. – Ama burada kasabada yaşêr bir erif. Bul onu, o sana verecek en ii nasaatı.

Aaramış çocuk hererdä Nastradini, kimsey bilmäzmiş, neredä onu var nasıl bulmaa... Çocuk sormuş birinä, bilmeer mi, neredä bulmaa Nastradini?

– Bän Nastradinim, – demiş öbürü. Napsın çocuk, annatmış necin gelmiş kasabaya.

Çocuk deer:

– Alacan kızı – senin işin, alacan dul karıyı – onun işi.

Ozaman çocuk sormuş ayrılmış karı için, ama Nastradin cuvap erinä urmuş onun ayaklarına birär kamçı da kaçarak etişmiş dostlarını.

Dönmüş çocuk geeri küsülü bobasının dostlarına da demiş:

– Bu iş için mi baka yolladı beni sana kasabaya? Bän sendän nasaat beklerim.

Annatmış çocuk hepsini, ne demiş ona Nastradin.

– E, o sana islää nasaat vermiş – demiş adam. – Alarsan kızı, olacan evdä çorbacı, alarsan karıyı, çorbacı olacak o. Ama urup kamçıylan senin arkalarına o istemiş demää: „O ayrılmıştan kaç, nicä şeytan güneştän kacêr.”

şıpırtı – şamata

sürü – çok hayvan

- Annatmaları Nastradin için okuyun kuşku. Düşünün da hazırlayın Hoca Nastradin için bir yazılı annatma.
- Annatmada oldurun Petri Çebotarın fıkralarından hem kendiniz da ekläyin nelär bilersiniz, nelär işittiniz bu bizim çok gezek fıkra dostumuz için.
- En ii annatmaları tiparlayın şkolada duvar gazetanızda.

Adamaklar

Bän kimisä geçirerim, karşılêerim –

Biz bu düneedä gelän-geçän.

Hepsinä bän naşeyssä adêrim,

Hepsinä borçlu kalêrim bän.

Hepsini seslä, anna, **koy** masa,

Srasınca yap ona ikram.

Bitkidä dä bişey adamasan, –

Kalacan haliz **bitki adam**.

Ama kaç kerä oldu: adêêrim,
Sora bir köstek çıkıverer.
O beterä yalancı kalêrim,
Kendimä bulamêêrim bän er.
Yaşamak ölä deyecän. – Annêêrim,
Ama aklımda duuêr esap:

Büün yaşêêrim, büün dä çalışêrim
Bän sabaa için verämeyecäm cuvap.
Şu adamaklar artık, duyêrim,
Güüsümü sıkêr, nicä alka.
Sade bir şansora adêêrim:
Bişeycik adamamaa başka!

esaba koymaa – aklında tutmaa, unutmamaa
bitki adam – sayılmamış adam, kötü adam

- Neylän borçlêêrız dostlarımıza? Cuvap edin şiirin sölediinä görä.
- Çok kerä yaşamakta hem şiirin sölemesinä görä, adamaklar olêr boşuna.
- Sanki dooru mu yapêr çıkışı P. Çebotar?
- Şair dooru çıkış yapmasa, yapın siz bir dooru çıkış da klasın toplantısında inandırın kendi dooruluunuzu.

Bulmadım

Sanki taa birkaç yudum
Hodullanmaa yok neyâ.
Var mı taa birkaç adım
Şu betfalı çiziyä?
Taa sarılêr mı çatı? –
Hepsi umutlan yaşêêr.
Eer yaklaşırsa **batı**,
Gün duusu uzaklasêr.

Bulamadım, ne aaradım,
Var mı çölmään kabında?
Korkulara bän doydum,
Az kaldı **şavk** üreemdä.
İnmeyecek kimsey göktän
Can buzunu eritmää
Doymadım, doymadım bän
Bu dunneyi siiretmää.

batı – gün batısı, açan karannamaa başlêêr
sabur – dayanmak
hodul – dik inat, kalın kafalı

- Söläyin, ne annêêrsınız sürettä... çatı sarılması?
- Düşünün dä kendi esabınıza görä söläyin, ne bulamadı şair?

Bakış

Açan **gamnı** bana baktın,
Sän kısmetsiz beni braktın.
Geçer vakıt: ba yaz, ba kış,
Hep unudulmêêr o bakış.
Neyi sayardım bän yakın,
Oldu yıldız gibi uzak.
Sade kaldı bir suuk yalın,
Maavi yalın – o diil yalpak.

Yıldızlara baka-baka,
Seni çaarêrim genä: gel!
Neyi sanardım bän şaka,
Çıktı ömür, çıktı ecel.
Mezarlara koyêrlar taş,
Eski adetlerä görä.
Neyä çoktan urardım baş,
Çıktı duman hem **temirä**.

Bizim gençlik sa diil **diveç**
Bän annadım bunu pek geç.

Geçer vakıt: ba yaz, ba kış
Hep unudulmêêr o bakış.

gamni – kuşkulu, dikkatli

temirä – yazın sıçaklığında görünän sular (yalancı göllär)

diveç – ömürünä, bitkisiz

- Bulun süreti vakıdın geçmesinä. Uygun mu bu süret?
- Neçin vakıtları yakınnar taa uzaa gider? Şiir nası bu fenomeni annadêr? Sanki dooru mu? Neçin, neçin?

P. Çebotarın şiirleri için

Petri Çebotar çok vergili hem çok çeknik, utancak bir adam. O sevmeer kendini üzä çıkarıp, göstereyin, ani o yazıcı hem şair. Bakınca onun yaratmak işlerinä, angılarınınan bän tanıştım taa onun gençliğindän, P. Çebotar yaratmak tarafından geçer çoyunu bizim kimi yaratıcıları, ani aarêêrlar sade basılısınar. Petri bakmêêr basılmaya, o bakêr, ki kendi yaratmaları olsunar islää. O çalışêr ilkin kendi beensin peetlerini. Ama bu belli iş, ani kendi beenmekleri çok kerä yalancı çıkêrlar. P. Çebotarda bu beenmeklär onu aldatmêêrlar, neçinki o çok vakıt akademiya da çalıştı da üürendi kendinä şüpele kritikali bakmaa.

Yazêr P. Çebotar siirek, ama sade ozaman, nezaman onu ihlam bulêr. Tä şiir „Adamaklar”, çok belli, ani yaşamaktan çıkma. P. Çebotarın kendi naamuzluu hem çok doorulukluu onu hiç brakmêêr birkimseyä borçlu kalsın, brakmêêr birkimseyi aldatsın, buradan da şiir, angısı üüreder okuyucuları, ki eer bişey olmazsa aslıya çıkaralım, onu olmaz kimseyä adamaa. Sonunda da çok faydalı teklif kendisinä „Ani adayacam da yapmayacam, taa islää hiç adamayacam...” Ama bu teklifi yazıcı kendi-kendinä sölärkän, onu söleer ilkin okuyuculara. Butürlü haliz şiirlerin paalılı te o, ani onnar üürederlär okuyucuları dooru serbest yaşamaa.

Literaturamıza lääzım çok P. Çebotar gibi yaratıcılar. Sanêrız, ani üürenicilär da bu işi, onun kiyatta verili şiirlerindän annayaceklar, da avtorun gelän basılan kiyatlarını mutlaka okuyacaklar. Onnar sade fayda verecekler.

Todur Zanet

Deräylän sözleşmäk

(Annatma)

Zavalı Bucak tütündän bunalardı. Herbir can bir yudum suya hasret olmuştı. Doz-dolayı esir almıştı zavodların bacalarından çıkan tütün. O tütün soluu toz-duman yapmıştı. Su birerdä yoktu. Bu toz-dumanın içindä gidärkän, gözümünän bir pınar aaradım, kulaamnan da bir su şıptırsımı kollardım. – Boşuna...

Birazdana peydalandı çayır. Belli oldu, ani orada su var – umut ettim susuzluumu geçireyim. Ama, etiştinyän derecää, gördüm, ani o, zavalı, artık tikanêr. Diz çöktüm onun kenarında da seläm verdim:

– Seläm, dereciim! Nicä yaşêêrsın?

– Kötü, pek kötü. Zihirliktän tıkanêrım.
 – Netürlü zihirlär tıkkêr seni?
 – Ya bak dolaya da kendin görecän.
 – Görerim, canım, görerim. Ee, tütündän ne zarar var?
 – Dolay yanımda yaşayan cannarı o buuêr, açan tıtsi kurum erä sepeler.
 – Suyun etişer mi?
 – Sucaazım oldu kıt. Yaamuru, nicä göktän nuru, bekleerim. Yaamur sa hep yok, yok, yok...
 – Nesoy imdat sana vereyim?
 – Paklayın suyu. Paklayın soluu. Paklayın topraa. Paklayın ruhu. Umut var, ki salt ozaman yaşayabilecez dünnedä...
 – Olur mu içeyim suyundan?
 – Yok! Olmaz! Zihirlenirsin! Dayan! Bul bir pak pınar. Oradan iç. Beni sa kurtar. Sesleyip bu dereciin sözlerini, ölä dä datmadım onun suyundan. Yollandım yola. Ama kulaklarımda derenin sesinnän soruşlar ötärdi: „Nezaman durgunarız da düşünäriz, ne bekleer bizi yaarin? Evlat boylarımızı ne bekleer: zehirli sular mı, kısır toprak mı, otalı soluk mu? Aman, Allahım, uyanacak mı bir kerä halkım, açacak mı gözlerini da başlayacak mı diriltmää bu zavalı topracı?”

- Bu annatmada naturanın angı problemları kaldırılêr?
- Nicä düşünersiniz, biz ne yapabiliriz, tabiati iletmeäk için?
- İkinci soruşa cevap 3–4 nasaat esabı verin. Teftelerinizä yazın.

Malinin mezarında

(Annatma)

Avşamayêrsın, Male...

Tä may bir ay geçti, nasıl batüylan uuradık burayı...

Yaktıydık mumcaazları... Yapıp stavrozlarımızı, öptüydük patretçiini da, durup senin bitki evin eşiindä, dua edärdik Allaha... Yalvarardık, ani kan dökülmesin, ani akıl versin hepsinä... da kıymasınar insannar biri-birini. Emin edärdik, ani herliim girärselär bizim aullara, gelärselär yıkmaa evlerimizi, öldürmää senselelerimizi, bitkiyädän onnara karşı koymaa, düüşmää, öldürmää...

Ama şükür Allaha, hepsi ii geçti... Gagauzlara deyni... may hepsiciinä deyni. Salt zavalı o adama, ani Moskoveydä öldürmüşlär...

Geçti may bir ay, male... Ozaman da hep bölä mumnar yanardı, ama lüzgärdi, da biz batüylan düşünärdik: herliim süünärseydi mumnar, bitmedäen yanmaa, ozaman kan dökülecek, çok kan dökülecek... Da biz bakardık, bakardık o mumnarın yalınına, ani buuşardılar lüzgärlän da... kan dökülmesin deyni, onnar yandılar taa bitkiyädän, taa bitincäk özü, male...

Zor, male, zor...

Bän ozaman gittim, male, dolay küülerä. Gittim, gördüm, nicä insannar birä-bir kalkmıştılar da çıkmıştılar korumaa küüleri, bizim dedelerimizin topracıını, o topracı,

ani sän üüredärdin, male, sevmää; o topracı, ani bizi besleer, o topracı, angısından, nicä sän sölärdin, biz yaradılmışık; angısına da karışacez. Bän hiç bir kerä umut etmärdim, male, ani bizim bu gagauzlar var nicä birleşsin, var nicä birä-bir kalksın duşmana karşı...

Sän bilersin, male, ani bän da senin laflarından, senin türkülerindän, masallarından, maanilerindän daldım ana dilimizä, daldım halkıma da bilersin, ani bunca yıl çalışêrım bu halk için. Kimär kerä gelärdi, ani annamêrlar, kimär kerä gelärdi, ani boşuna bunu yapêrım, ama hep okadar, bulup sabur, kalkardım, savaşırdım nesä yapmaa. Nesä, bekim, dooru yapmadım, neredä sä, bekim, yanıldım, bekim, fikirimä, üreemä karşı gidärdim... Prost et beni, male... Allah ta beni prost etsin...

Geçti bunca yıl, male!.. Onbeş yıl!.. Onbeş yıl!..

Onbeş yılın içindä çok işlär diişildi, male... Kuruldu gazetemız, kuruldu televiziyamız... Halkımız uyandı... Bän bilirim, ani sän saa olaydın, bizimnän bilä olaydın, pek sevineceydin bunnara... Zerä sän herkerä deydärdin, ani biz dä – gagauzlar, aalemin arasında insanız... Of, male, male...

Bekim günahlarım çok... Duşmanım da çok var, male. Ama dostlarım da çok var. Hem dostlarım herbir küüdä, herbir evdä. Televiziyayan, gazetaylan lafım etişer hepsinä gagauzlara. Kimi laflarımdan azetmeerlär, kimi laflarımnan, beki, diil kayıl; kimi laflarım, bekim, diil açık. Ama bilersin, male, ani sän olmayıydın, bän da olmayaceydım. Sän vermeyäydin bana onu, ne verdin, bekim, olmayaceydı ölä televiziyada; beki, olmayaceydı ölä gazeta da...

Sän tutêrsın mı aklında, male, açan geldiydim Kişinövdan da ilk sıra okudum sana o peeti büyük başta, da nicä sän inandırdın, ani bän onu yazdım... İnandırdın hem aalayardın sevinmeliktän. Ozamandan, male, bän çok peet yazdım. Kimileri etişti halkıma, kimileri türkü oldu, çalêrlar onnarı gagauzlar... Ko çalsınnar, ko ansınnar: bekim, bilmedään, onnar anêr seni da...

Bitki vakıtlarda, male, düşümä da gelmeersin. Bu yıllar içindä birkaç kerä gördüm düşümdä senin mezarını, gördüm sandığını, ama üzünü hiç bir kerä görmedim, pek isterim, male, biläsin işlerimi.

Şindi hazırlêrım bir kıyat açlık için bizim halkımız için. Nicä canım acıyêr, ani yazmadım ozaman senin annatmaklarını da koyayım o kıyada... Tä büün teklif ettim Mani Tatayı: gelsin annatsın. O-en büüyü, o, bezbelli, tutêr aklısında onnarı...

Büün gidecäm yazacam babu Paşunun annatmasını. O da, bir ayaa, zavalı, mezarda durêr. Yazacam mamunun annatmasını, bakanın annatmasını. Ko kalsın. Ko gelän evlatlar da bilsinnär, ne geçirmiş bizim halkımız, nasıl korumuş, kesilmesin kökümüz deyni...

Büün gittim Komrada, Çadıra, savaştım hazırlamaa material gazetaya deyni. Sän bilersin mi, bän kıyışmêrım o insannarlan lafetmää türkçä, sakınêrım, korkêrım onnardan. Ne oldu, sanki?.. Bu korku ne iş için? Bu ne, bir nişan yukardan mı, ani kayıp olacak dilimiz mi? Aldılar bu çocuklar kuvedi elinä, ama nicä götüreceklär onnar bizim halkımızı? Nereyi götüreceklär? Çalışêrlar onnar salt kendi sıcak erleri için...

Sän bilersin mi, ozaman, o avşam, açan geldi volontêrlar, küüdä popaz moldovandı. Da lafettim onunnan, annaştım çıkmaa o duşmannara karşı da durgutmaa onnarı, kan dökülmesin deyni. O kayıl oldu. Sora gecä poträ kalktı. Bim-biyazdı. Genä onunnan

lafettim, dedim, ani ortalık kuşkulu, potreli, sordum, hazır mı çıkmaa insanın önünä? O dedi, ani hazır. Zerä ona deyni insan ayırıklı yokmuş. Ona deyni insannar – Allahın uşakları. Doorusunu söyleyecäm sana, male, bän da bulaceydım sabur çıkmaa onnarın önnerinä. Sanêrim, ani popaza, kruçalara, bayraklara onnar ateş etmeyeceydi. Ama kim bilir, var mı onlarda bişey ayozlu bu dünnedä.

Bilersin mi, bän onbeş yıl stavrozumu yapmadıydım. Ama ozaman, o perşembä günü, açan läüzimdi ayırmaa, kalmaa orada, Kişinöva mı, da bütün yaşamamda saymaa kendimi korkak, osa gelmää burayı, halkımın yanına mı da, bekim, bitki günneri halklan bilä geçirmää? Da hepsi kendinä ayırdı. Kimneri kaldı orada, kimneri geldi... Evdän çıkaceykan, male, yaptım bän stavrozu, diil kendi stavrozumu. Stavrozladım evimi, orada da dua ettim dönmää geeri saalıklı. Sora, male, burada yaptım stavrozumu... Of, Allahım...

Tutêrsın mı aklında, sölärdin bana satmayım canımı da girmeyim komsomola, olmayım komunist, zerä onnar şeytandanmış. Bilersin mi, male, girdim. Hem girdim ilktän komsomola, onuncu klasta, açan annadım, ani başka türlü instituta yok nicä girmää, zerä pak komsomolcuları kabledärdilär. Seksän beştä da girdim partiyaya, male... Girdim, zerä gördüm, ani o biletsiz, o kırmızı biletsiz açılmêêr ileri dooru yolum...

Canımı bän satmadım, male. Canım kaldı hep o. Düşünmeklerim kaldı hep o... Herliim olmayıdı o bilet, male, olmayıdı televiziya kolverimneri dä, zeetlärdilär onnar bizi. Brakmaardılar ana dilindä lafetmää. Bekim, olmayıdı ölä gazeta, nicä büün var...

Nelär taa annadayım sana, male... Ama karannık çöker... Deerlä, ani gün kauştuktan sora mezarlıkta olmazmış kalmaa. Bän artık gidecäm, male... Kal saalıcaklan...

- Bu annatmada avtor angı olayları aklına getirer?
- Ne teklif etmiş yazıcı popaza?
- Popaz neyä kayıllını vermiş? Ne türlü T. Zanet bu iş için yazêr? Bulun yaratmada o eri da taa bir kerä okuyun.
- Kimä olur bu kadar inan lafını açıklamaa?
- Kayılsınız mı, ani yazıcının malisi en yakın bir insanmış onun için?

T. Zanetin annatmaları için

Bitki vakıtlarda, açan herkezi sayêr kendisini çorbacı, angıları yaşêêrlar büünkü günnän, unudup yaarınıkıyı, açan ekolojiya problemları durêrlar bitki erdä, adamnar, angıları unutmêêrlar, ani insannar tabiatın uşakları da läüzım korusunnar onu, kaldırêrlar şamata, uyandırêrlar insanı. Bölä adamnarın içindä bulunêr Nikolay Baboglu, Todur Zanet hem başkaları da. Bulun da okuyun Nikolay Baboglunun şiirini „Lunga – derecik”, sora da „**Deräylän sözleşmäk**” Todur Zanetin. İki yaratmada da kaldırılı bir problema: paklık, temizlik suda, solukta, toprakta, ruhta. Uydurun da açıklayın kendi fikirinizi bu sıracıklar için:

Sade Lungaya yazık –
Suyunda çok mındarlık.
Leleklär, gelär dandan,
İrenerlä kurbaadan,
Busoy katrannı sudan...

Balıklar da hanidän,
Kaçmışlar bu deredän...
Şindi sade aalayasın,
Yaş ta yok nerdän alasin...
(N. Baboglu)

T. Zanet:

– Nesoy imdat sana vereyim?

– Paklayın suyu. Paklayın soluu. Paklayın topraa.

Paklayın ruhu. Umut var, ki salt ozaman yaşayabilecez dünnedä...

– Olur mu içeyim suyundan?

– Yok! Olmaz! Zihirlenirsın! Dayan! Bul bir pak pınar. Oradan iç. Beni sa kurtar.

Sesleyip bu dereciin sözlerini, ölä da datmadım onun suyundan. Yollandım yola, ama kulaklarımda derenin sesinnän soruşlar ötardı: Nezaman durgunarız da düşünäriz, ne bekleer bizi yaarın?...

Çalışın siz dä, karışıp bu diskysiyaya, açıklamaa kendi fikirinizi koyulmuş soruşa „Ne bekleer bizi yaarın?”

„**Malinin mezarında**” – bu bir yaratma, angısında avtor cuvap tutêr malisinin önündä kendi yaşaması hem yaptıkları için. Bän bulêrim, ani siz, paalı dostlarıım, annêêrsınız, ani cuvap tutulêr Allahın önündä, zakonun önündä, ananın-bobanın hem başka birisinin, angısın önündä korkusuz var nicä açmaa kendi üreeni, kendi saklı fikirlerini. Bölä bir inan adam avtora deyni – onun malisi, angısını o allaa erinä sayêr.

Yaratıcıların: yazıcıların, resimcilerin, kompozitorların taa çoyunda varmış onnarın malileri, angıları avtorlar taa küçükkenä, onnarın o genç, körpä üreklerinä, hamur gibi yımışak talantlık tarlalarına ekmişlär ölä gözäl şiiir, muzıka, resimcilik tenelerini, angıları gitticä büyük yaratıcılää dönmüşlär da onnarın saabileri anılmışlar. Tä Zanet Todurun da bulunmuş bölä bir malisi, angısı onun ruh, yaşamak, insannık temelini kurmuş.

Todur Zanet milletin zor, korkunç, çirkin günnerindä bulunmuş halkın başka girgin oolların arasında, uyku uyumamış, emin vermiş halkın önündä, ani lääzım olarsaydı korumaa gagauzların evlerini, uşaklarını – „bitkiyadän duşmana karşı koymaa, düüşmää, öldürmää”...

Çok adımnarını, çok yaptıklarını avtor açıklêr malisinin mezarında, danışarak ona, nicä diriyä, sorarak ona dooru mu yaptı...

Bu yaratmada da, nicä başkalarında, biz göreriz evelki bir gagauz adetini, ihtärları saymak, hatırlamak; zor vakıtta ihtärlara, dedelerimizä danışmak bir zorumuzlan, onnara bir fikir sormak. Bu-bir. Hem ikinci moment. Avtor malisinä bu danışmaklan gösterer, ani adamın ömürü öldüktän sora bitmeer; ani adam sayılêr, anılêr hem hatırlanêr öldüktän sorada yaptıklarına görä. Üçüncü fikiri dä var nicä çıkarmaa bu yaratmadan, ani herbir adam, millet kaavi kendi köklerinän, kendi temelinnän, angıları bulunêrlar bizim dedelerimizin kulturasında, dilindä, adetlerindä.

Sana, halkım

Bir sarı, kızgın çolda
Büük kervan gider yolda.
Geç kalmış bir genç olan.
At ürük. Yakın kervan.

„Hey, halkım! İşit! Durgun!
At kaçêr oldu kaç gün!” –

Saar kaldı dolay çolda
Bet ecel genç olanda.

At düştü. Yorgun güüdä
Aarêêr yolda bir gölgä.
Temirä gibi kervan
Saklandı. Kaldı barhan.

Aaç gözlär, gırtlak kuru.
Çol kızgın kumnan dolu
Su, meyva, eşil fidan –
Hepsi onnar temredän.

Kum üüder girgin olan:
„Halk uzak. Gitti kervan”.
Ne çekmää varmış ona,
Bu yaban titsi çolda?

Çok vakıt ölä geçti.
Ter akêr derä gibi.
Gün tezdä yakın batmaa,
Onu tutmêêr ayaklar.

Genç olan gibi – halkım,
Çok zeetlik, kahır çektin.
Caba diil giyim kara –
Anamda bir yortuda.

- Angı zamannarı avtor kendi şiirindä açıklêêr?
- Sıralayın olayları, angılarını gagauz halkı geçirmiş.
- Bulun o sıracıkları şiirdä da taa bir kerä onnarı okuyun.
- Peetin oz fikirini açıklayın.

Aaçlık

Yaamur yaayardı neredä sä,
Salt diil Bucaamızda.
Toprak olmuştı kırımşa,
Bitmişti su pınarlarda.

Ana düüler bir kuş gibi.
Nedän bu takaza?
Uşak işitmeer: „Ver imää,
İmää ver, mamu... Ver imää...”

„Toom için kaldı tenä.
Oncaaz da az, afet.
Uşam, istämä sän imää,
İnan, hiç yoktu bereket.” –

Bitti tenä, bitti tozak,
Bitti kabuk fidannarda.
Aman, çirkin bu iş kurak,
Sündü cannar doz-dolayda.

Kim söylecek: kaç insanı
Başka hiç görmedi tarla?
Kaç uşacın anasını
Öpemedi yalpak ana?

Aala, canım, aala...

- Birinci dörtlüktä nicä avtor yazdırêr Bucaan durumunu?
- „...Uşam, istämä sän imää
İnan, hiç yoktu bereket.” Acaba anaya kolaydı mı bu lafları uşana söylemää?
- Şiirin sıracıklarından avtor belli eder mi ne iyärmişlär bu kara günnerindä insan-
nar?
- Angı soruşları şair sonunda dizer? Avtorun kendisindä bu soruşlara cuvap var mı?
Savaşın da bitki dörtlüün maanasını derindän açıklayın.
- Nicä avtor bitirer şiirini? Ne türlü annêersınız bu lafları?

Çizilär

Çoyu yazdı hem söledi,
Ani dünnä pek alaca...
Neyä geler bu acaba?
Sanardım-boz, eşil, maavi
Sanardım, o türlü renkli,
Osa dünnä-iki çizi...
E diil mi az?
İki çizi...
İki çizi. E diil mi aaz?
Biri-kara. Biri-biyaz.

Ömür uçardı tez, ilin.
Bän bilmärdim, ne o pelin.
Bän bilmärdim, ne o acı.

Bän bilmärdim, ne o sancı...
Bana deyardılar: „Sevin!
Bu yaşaman senin – resim!
Açık benizlän yazılı,
Kara rengin hiç yok adı”.
Çok yıl bu söz aslı
Bana kismet verdi.
Ama kıpım yaşlı
Ecelimi kesti...

Tä ozaman bän annadım,
Ani dünnä iki çizi:
Biri kara – ecel adı,
Biri biyaz – ömür izi...

- Angı iki çizi için poet yazêr?
- „Dünnä pek alaza...” nicä bu deyini annêersınız?
- Bitki dört sıracı enidän okuyun da maanasını açıklayın.
- Ne o ecel? E ömür? Annadın.

Açan güneş dün Batıya kaydı

Açan güneş dün Batıya kaydı,
Bizä ayrılmak o adadı.
Sandım gecä raatlanacam,
Can sancımı süündürecäm.

Ama decä oldu ölä titsi,
Hava bulamaz erini,
İçerlerdä lüzgär gezärdi,
Kül kabında tütün sünmäzdi...

Te genä dan eri arêr:
Bizi sanki nelär bekleer?
Sän gidecän kendi yolunnan,
Beni sä brakacan duygumnan.

- Şiiri demekli okuyun da temasını açıklayın.
- Güneş Batıya kaydıynan avtor can sancısını süündürmüş mü?
- Cuvap verin sairin sıracıklarını esaba alarak.
- Sıralayın artistik kolaylıklarını, angılarını avtor kullanmış.

T. Zanetin şiirleri için

Todur Zanetin poeziya yolu, şiirli düşünmekleri çekeder, açan Todur taa 19 yaşındaydı. Onun taa ilk şiirindän, angısının adı „Mali”, belli, ani peydalandı gagauzların arasın-

da bir eni peetçi, angısı kendi yaşamasını baalayacak kendi halkınnan, sevgili Bucaklan, gagauzların yaşamasınnan hem kulturasının: dilinnän hem adetlerinnän.

Seftä halk masalları	Evelki adetleri
İştittim, mali, sendän.	Sıralardın yavaştan.
Geçteki kıpımınarı	Olsa nicä onnarı
Koparêr aklım erdän.	Uşaama vereyim heptän.

Ya akıldan geçirelim avtorun üürenilmiş şiirlerini da taa bir kerä inandırılım kendimizi, ani Todur Zanet sapmêêr bir tarafa bu ayrılmış yoldan. Kär şiirlerin adları da bizi bu fikirä doorudêr. Tä onnar:

„Atılma dilindän, halkım!”, „Sana, halkım”, „Aaçlık”, „Çizilär”, „Açan güneş dün Batıya kaydı”.

Göl suyun serinniini var nicä annasın, duysun, metetsin sade o, kim daldı o gölä, duydu o suyun ilaçılıım. Hadi biz dä dalalım avtorun şiirlerinä, bulalım onnarın öz fikirlerini, koyalım onnara karşı kendi fikirlerimizi, düşünmeklerimizi hem duygularımızı da söyleyelim: uyêrlar mı onnar bizä osaydı biz kimi oluşları, başka türlü mü annêêrız.

„Sana, halkım” – bu şiir taa bir kerä bizi çevirer evelki vakıtlara, gagauzların büünkü günädän uzun hem zor yaşamak yoluna, baalêêr kendi şiirini D. Tanasoglundun romanınnan.

İsläâ düşünärseydiniz, bir yardımsız da var nicä bulasınız bu şiirin içindä uydurmaları da „kızgın çöl”, „genç olan”, „kervan”, „Temirüü” h.b. Var nicä klasta yada aralıklarda romannan uydurmaklar yapasınız.

„Aaçlık” – bu gagauzların, halkın gerirdekleri için hem avtorun kendi istedikleri. T. Zanet – ölä bir adam, ani çalışêr dünnedä, insannarın arasında usluluk, dostluk, kardaşlık olsun. Avtor inanêr, ani büünkü bu zor yaşamının erinä, gelecek eni vakıtlar, açan:

Devletlär, unudup cenkleri,
Birleşip, örüyecek ileri –
Pak aydınnaa... Bakılma tarlalar
Cömertli bereket verecek.

„Aaçlık” – bu şiirdä avtor gösterer gagauzların kara günnerin zorluklarını, açan ana yokmuş ne versin uşaana imää. Büük acıylan şair söyleer, ani tenä dä bitmiş, tozak ta bitmiş, fidannarda kabuk da artık yok, insan yokmuş ne isin...

Kim söyleycek: kaç insanı
Başka hiç görmedi tarla?
Kaç uşacın anasını
Öpämedi yalpak ana?

Bu soruşlara var mı acaba cuvap?

„Çizilär”. Herbir adam yaşamasında karşılaşêr türlü oluşlarlan, türlü insannarlan, türlü problemlerlan, angılarına bakarak, fikirindän geçireräk, o var nicä sölesin, nicä geçer onun yaşaması: renkli mi, çiçekli mi, kara mı, biyaz mı osaydı boz mu. Kimisi söyleer, ani onun yaşaması *korafli*.

Bununnan da var nicä kayıl olmaa, çünkü kär günnär – onnar da diil birtakım: bir gün güneşli – bir gün bulutlu, bir gün sıcak– bir gün suuk, bir gün uurlu – bir gün uursuz... Bizim avtor görer yaşamayı, adamın ömürünü, nicä iki çizdi. Bu – avtorun bakışı, avtorun görüşü, avtorun annaması.

Todur Marinoglu

Todur Marinoglu duudu fevralın 1-indä 1955 yılda Avdarma küüyündä, Basarabka rayonunda. Avdarma büün Komrada baalı. Çeker bir çiftçi aylesindän, küçüktän kalêr anasız-bobasız. Başlankı şkolasını başarıp Avdarmada, sora o alêr studentlik yollarını. Geler Kişinöva, verer Universitetä girmäk ekzamennerini da kabul ediler jurnalistika fakultetinä. Taa başlankı kurslardan başlêr meraklanmaa ana dilinnän, dayma sorêr kendi profesorlarına, çünkü Bucak tarafından studentlär hazırlanêrlar gagauzlar arasında işlemää, neçin onnara universitetä gagauz dili okunmêr? Neçin gagauzların yok ana dilindä şkolaları? Bu soruşlarınan Todur çeker kendi üstünä kuvetlerin gözünü. Onu alêrlar gözä, saklıdan başlêrlar izlemää. Devlet Universitetini bitirdiktän sora, Todur Marinoglu kabul eder jurnalist zanaatçısı adını da yollanêr işä Komrat gazetasına, neredä ayda bir kerä çıkardı bir sayfaçık gagauz dilindä „Bucak dan erleri”.

Burada eni işçi koyêr problemayı rayon başlarına hem redakçıya öndercilerinä, ki bir sayfa ayda gagauz dilindä 270 binnik gagauz halkına pek az. O isteer gagauzların olsun kendi ayırı gazetası da çıksın haftalık ya her gün. Butakım soruşlar için redakçıyada satıcılar başlêrlar bu eni işçiyä duşmannık göstermää.

Başladılar onu, çaarıp-çaarıp, kabaatlı bulmaa, son-sonunda Marinoglu kalêr işsiz, redakçıyadan onu Gagauzluun duşmannarı urattılar da şindi, açan Gagauziya artık kendibaşına avtonomiya oldu, Marinoglunun duşmannarı hep taa redakçıyalarda Gagauziyada rus dilindä gazetaları kolvererlär. Ama Todur Marinoglu üüredicilik eder kendi küüyündä Avdarmada hem yazêr şiir, proza. O ayırıldı Moldova parlamentinä deputat. Şiirleri çıktılar „İlkyaz türküsü” kiyadında, „Ana sözü”, „Halk Birlii” gazetalarında, başka jurnallarda.

Todurun temaları çekilerlär ömürün güneşli hem bulutlu havalarından, kendisinin can erindän. Şairin peetleri açêrlar bizä dünneyn ansız görüntülerini, acılarını, siirek gülümsemelerini, türlü boyalarını... Çok meraklı avtorun analar için sözleri. Te nasıl düşünêr Marinoglu analar için:

„Gezin, görün istârseniz bütün dünneyi, kalmasın hiç bir köşesi dâ, giyyin ölä gözâl, nesoy taa hiç kimsey yoktur giyyindii, dadın en tatlı imeklerden... ama mamunun laflarından taa gözâl, taa tatlı, taa mehlemni bişey yok bu dünnedä. Onun kraalı saçlarında, derin buruşuklarında, ürek sancılarında bizim en paalı zamanımız – küçüklüümüz kaldı. Yoktur can doysun erdä yaşamaya, yoktur insan doysun demää mamu”.

İkinçi en beenilmiş Todurun teması – sevda. Marinoglunun sevda için hem sevdalı şiirleri büünä kadar kalêrlar gagauz lirikasında en üüsek uurda şiirlär. Sanêrız, ki bu avtor taa dübüdüz literaturada açılmadı. Todur Marinoglu çok genç, o sevindirecek bizim halkımızı taa çok üüsek uurda şiirlärlän, eni kıyatlarlan.

Todur Marinoglunun literatúra sayfasını acêrız onun ana için şiirlerinnän. Okuyucular olur versinnär onnarın haliz paasını.

- Neçin çoyu akıllı gagauz gençleri isteerlär Todur gibi yaşamaa?
- Todur Marinoglunun yaşaması olur mu sizä dâ örnek? Düşünün!

Uursuz Dokäna

Avdarma küüyü. 1947-nci yıl. Uuldêêr tikenni lüzgär. Sokaklar kürtün-kürtün. Ölüm gezer evdän evä, kapuları brakıp açık. Gün-gündän açlık yapêr insanı taa arsız hem dinsiz. Ana, gelip kızına, kaku – kızkardaşına, gözleri dolu umutlan, yalvarêr en yakın insannarına bişey-bişey versinnär aazına atmaa, ama ayırılêrlar biri-birinnän çok gücenik, inanmayarak, ani bulunmêêr baarliim bir kırıntı eski çarıktan. Ama artık bölä püsür imeklär dä çoyunda bitärdi.

Küüdä her gün kimsä ölärdi, kimär günü altı-edi kişiyädän. Raametlileri gömücülär merdivennän taşıyardılar mezara. Ölülerin taa çoyunu gömärdilär bir kuyuya, çünkü herbirinä kuyu kazmaa taşıyıcıların kuvetleri yoktu, makar ki onnarı biraz doyardılar.

Kısmetli yıldız altında duumuştı uursuz Dokäna. Terekä toplayıcıları razgel-mediydilär onun kuyuda saklı boodayına. Dokänanın kimär sıra canı acıyardı açlı k çekän insannara, gidärdi paylaşın ekmäännän, ama bu cana yakın duyuguyu onda hızlı enseyiverdi geçmiş yılların acıları. Da ozaman onda kin düşünmekleri açıldır.

Tok karnınan o vakıtlarda insannar salt bir onun için bulardılar nelär lafetmää. Herbir köşedä sölärdilär olmuş hem olmamış işleri, nicä o vakıdı geçirärmış konuşmalarda candarlarlan. Senseleleri hepsi korkudardılar Dokänayı, ani annadaceklar hepsini, nicä var, adamına, angısı şansora lääzımmış çıksın kapandan... Şindi benim evimdä daul düüler... – Bir gün idiktän sora, avşam üstü, onu aldı çirkin düşünmäk korkusu.

– Ya, bişey adamın halizindän bulunarsa da annadarsa ona yaptıklarını? Hepsi ölmeyecek, kalacektır kim etiştirsin. Ne olur ozaman? O beni prost etmeyecek. İstämeerim... koru beni, Allahım, hem sän prost et, – yalvarardı Allaha Dokäna sessiz, kapalı gözlerinnän. Osaat candarlar, kimä o vardır çok sıra sofrı koyduu, çekertilär sıravardır, biri-biri ardı sora görünmää. Ona gelärdi, ani tä-tä fırlayıverecek birisinin ardından kendi adamı, dolu kaynak üfkäylän. Onu bu korku brakmazdı raata yorgan altında da. Serin, kara-koyu karannıkta, düüna-düüna, Dokäna buldu, nicä sökülmää bu aarlıktan:

– Läözım satayım ekini – kazanç büyük olacak. Mälaki, adamı, gördüynän büyük varlı, angısı toplanacak, yımışadacek onun üreeni dä kaldırmayacak bana el. Bekim, prost edecek tä. Sade şindi läözım nekadar taa paalı satmaa boodayı.

Sabaalän Dokänanın iilli yoktu. Geçän düşünmeli gecä onu örseledi. Bu yufkalık ondan ilin geçtiydi, açan gördü, ani insan ulam-ulam panayıra sürüklener. Tezlää, atıp birkaç buka aazına, o urdu sırtına bir büyük çuval booday da örüdü panayıra satmaa.

Burada insan onu sansın çoktan beklärmış, toplayıp bitki kuvetlerini, takıştırlar ardına, kurdular sıralık. Dokäna diıştırärdi boodayı en gözäl kilimnerä, bezlerä hem altın donaklara. Geçmedi bir saat arası, nicä booday satıldı. İnsannar brakmardılar sırada erlerini, inanmardılar, ani ekin bitti. Zavalı bakışlarınnan yalvarardılar Dokänaya satsın taa. Açan kısmetli satıcıyka aldı paalı işlärän çuvalı omuzuna da yollanardı

gitmää, aaçlardan birkaçı düştülär dizçä, çekettilär kapışarak toplamaa erdän daalmış tenecikleri.

Yolda Dokäna duydu, ani kimsä geler onun izlerindän. O baktı geeri da tanıdı o kızçaazı, angısına kıyamadıydı vermää biraz booday bir soluk palanın erinä. Dönemeçtä o kızçaaz düştü da başka kalkmadı. Evdä Dokäna, içerdä, aktardı pat üstünä, ne vardı çuvalında, da çeketti koymaa herbir işin kendi paasını, aklısına getireräk kimdän neyi aldıydı... Karannıkta, yorgan içindä, ona genä çeketti türlü görüntülär görünmää: bir alay aaç yalvarıcı bakışlan yaklaşırdılar ona, da ansızdan onnar dönärdilär uzanık uşak ellerinä. Dokänanın kararı gözleri. Birazdana, geldiynän kendinä, o havezlendi sabaaya genä gitsin panayıra. Bölä bir neetlän o uyukladı.

Ertesi günü gömücülär onu buldular aul içindä ölü. Belliydi, ani onu kimsä buvazlamıştı. Kuyu, neredä saklıymış ekin, açıldı. Gömücülär, en ilkin, topladılar kuyunun dolayından daalmış teneleri. Sora tıkaçlı bir tefterdä yazdılar: „Koyçu Doki Petrovna, öldü küçük ayın 25-indä 1947-ci yılda, 36 yaşında”. Teftercii topladıktan sora, onnar ölüyü koydular bir merdiven üstünä da göturdülär mezarlaa...

Saugun üfkeli-üfkeli itirärdi taşıyıcıları hem geeridän gömärdi onnarın izlerini taazä kaarlan. Açlık sa düşünärdi taa türlü-türlü çirkin ölmünär yapmaa.

mehlem – ayozlu, alıştırıcı bişey

ölüm gezer – poet süreti, ölüm çok yakın

kin – üfkä

sürüklener – toplu gider

alay – sürü

T. Marinoglunun annatmaları için

Kendi yaratmalarında Todur Marinoglu, nicä dä başka avtorların çoyu, pek sever bizim tarafları, gagauzları hem uşaklarlan oluşları. T. Marinoglunun yaratmaların taa çoyunda fantaziya lüzgercii eser, angısı yaklaştıır kimisini masal sırasına, cümbüşfi-kra sırasına. Bu sıraya var nicä dizmää annatmaları „Sıçan-kaçan”, „Eni Yıla karşı”, „İlkyaz zararı” h.b. Bunnar küçüklerä deyni, angıları severlär taa çok bölä yaratmaları. Ama avtor yazêr yaratmalarını başka uurda da, angılarında kaldıır büyük yaşamak problemlerini, filofofiya hem moral temalarını, angıları düşündürerlär okuyucuları, neredä biz göreriz personajları, angıları haseetliktän, kinniktän kaymışlar yaşamak yolun bir tarafına, yaşêrlar yanniş, üreklere-cannarı suumuş; angıları zorlukları unutmuşlar da üzlerini kaybetmişlär.

„Uursuz Dokäna” annatmasında baş personaj Dokäna – küülü bir insancık, çiftçi uşaa kısmetli yıldız altında duumuştur, çünkü terekä toplayıcılar razgelmemişlär, bulmamışlar kuyuda saklı boodayı. Kalan insan, angısından, süpürüp almışlar bitki teneyädän, tezdä başlamışlar aaçlıktan ölmää, angılarını merdiven üstündä mezarlaa taşıyarmışlar da bir büyük kuyuya gömürmişlär, çünkü gömücülerin yokmuş kuvetleri herbirinä ayırı mezar kazmaa.

Küüdä her gün aaçlıktan ölmüş birkaç kişi. Kimi gün beş-altı kişiyädän ölmüş. Dokäna görürmiş bunu, ama kimseyä yardım etmämüş bitkidä, çünkü onun üreendä kin başka iiliklerä, hatırlara, can acısına brakmamış. O beenmiş ilin yaşamayı, konuşkaları.

Dokäna için senseleleri hem yabancılar türlü olmuş-olmamış işlər annadarmışlar. Onun üzünä söyleyip, korkudarmışlar, ani annadaceklar kocasına yaptıklarını. Da ozaman Dokänayı uyku da tutmazmış, çünkü uyanırmış onun esabı, korkuları (angısından taa çok kimsey bilmeer).

Burada da o bulmuş bir ilin yaşamak dönemeci, angısı, onun esabına görä, läüzımdı kurtarsın onu beladan, kocasının yumuruklarından.

O düşünmüş, terekenin birazını satıp, almaa türlü varlık da boyamaa adamın görlerini. Ama bu da, nicä siz duydunuz, kurtarmêêr Dokänayı.

Yaşamak zakonnarına görä, personaj, fenalık yapan adam, mutlak läüzım bitki-bitkiyâ cezalansın, kabletsin yaptıkları için. Bu çıkışa bizi avtor getirer.

Vatanım

İlkyaz gözündän şilêêr, bol tarafımız,
Herbiri, görüp seni, kalmêêr mayılsız.
Üzümdän küpelerin şafk eder sıcak,
Kırların geniş, gül gibi kırnak.

Gün-gündän diişer dolay, taa gözäl olêr,
İş sever senin halkın hem birlik tutêr.
Kasaba olêr küülâr, soframız dolu
Uşaklar oynêêr şkolada toplu.

Çok gırginsin, Vatanım, büyük işlər yaptın,
Geçirdin ne zorluklar, bitmeer hiç iiliin.
En gözälsin dünnedä, yok paalı sendän,
Biz şükürüz pek bol bu ömürä.

- Kayılsınız mı, ani duuma erin duygusu büülü, ani nerelerdä dä gezmesin adam, bu duyguyu aarêêr?
- Çıkarın gözäl sözleri, angılarını vatanına oda yazarkan, poet kullanmış.
- Bu şiiri kiyatsız okumaa üürenin.

Ana dilim

Açan başka memlekettä,
Öterlär yabancı laflar,
Da yok kolay birkimseyä
Candan deyäsin: „İ günnärl!” –
Fasıl, pek zor geler hem aar.

Yalnız sıklet darsımanda,
Şılarkan yıldızlar göktä,
Ana dilim aarêêr hep yol,
Yalpak lafinnan danışmaa.

Ana dilim sever bolluu,
Canımızdan onun hoşluu.
Sän bil: sevärsän pek çok dil,
Ki ana dili en käämil.

Onda bizim küçüklüümü –
Onsuz kalarız biz üüsüz,
Ko ömürü olsun belli,
Konuşmakta hem kuvetli.

- Okuyun şiiri demekli.
- Ne için fasıl hem zor geler avtora?
- Bitki dört sıracı okuyun da duygularınızı açıklayın.

Ömür

Pek zor geçer bitki günnär,
Ömür süünärkän,
Geçmiş yıllar, yıllar – masal.
Büünü yaşaarkan.

Maavi gökä ihtär gözlär
Bakêr havezlän.
Nelär oldu, bekleer nelär,
Baalı büünküylän.

İlkyaz çaarêr kalkmaa gezmää,
Hoşlu soluunnan.
Yorgun cana giİYä, sevä,
Dolêr kahırlan.

Aalamaktan hiç yok fayda,
Günnär uzamêêr,
Yaşamaya da doyunmaa,
Ömür verilmeer.

Pek az vakıt bu dünnedä
Haylak durasın.
Onun istäärsän üzündä
Fayda olasın.

- Kayılınsız mı, ani adamın geçmiş zamanı hem gelecää baalı büükü günnän?
- Avtorun bakışına görä, ne läüzım yapsın insan, ki verili ömürü faydalı kullansın?
- Ne duygular sizi kapladı bu şiiri okumaktan sora?

T. Marinoglunun şiirleri için

Herbir adama deyni kendi vatanından paalı yoktur. Bu – aksioma. Kendi ana dilini bilmäzkän, adam, kim dâ yazılmasa, o milletın azası sayılmaz, çünkü onun kökleri halkından kopuk, ana kulturasından o uzak.

Gagauzlar az sayılı bir millet, bir halk, angıları düşmeer brakılsınнар da zamannarın içindä erisinnär, bulgar, rus yada moldovan olsunнар. Tâ neçin herbir gagauz avtoru bütün seslän baarêr, ani herbiri kendi gagauzluunu, vatanını korusun, dilindän, kulturasından atılmasın. Var nicä açıktan, doorudan kâr atılmamaa, ama eer kullanmarsaydın kendi dilini dayma, hererdä, herbir situaşiyada, neredä onun eri yada adetlerini tutmarsaydın, – gagauzluun kayıp.

Vatan. Büük sevdayan hem hep o zaman büük acıylan yazêr T. Marinoglu kendi vatani için hem **ana dili** için. Avtor demeer bizä başka dilleri bilmeyelim, başka dilleri kullanmayalım, ama ana dili, herkerä läüzım olsun en hatırlı erdä. Ana dilinin eri – insanın üreendä. Avtor kaldırêr ana dilini ana uuruna. Bu – pek üüsek bir uur sevmäkçä da, kullanmakçä da:

Onda bizim küçüklümüz –
Onsuz kalarız biz üüsüz,
Ko ömürü olsun belli,
Konuşmakta hem kuvetli.

T. Marinoglu kendi şiirindä „Ömür” açıklêêr kendi görüşünü, kendi bakışını bu problema için. Bu bir yaşamak filosofiyası, angısını läüzım dooru annamaa hem yaşamaa insancasına. Läüzım bilmää, ani herbir adama veriler resurs ömürün uzunnuk tarafından

da, kismet tarafından da, sevda tarafından da... T. Marinoglu kendi şiirinnän „**Ömür**” çaarêr sizi, teklif eder sizä şindidän düşünmeyä varasınız kendi yaşamanız için, şindidän dooru semt ayırasınız, ki diiştirmää yolları yaşamakta pek zor. Pek zor büün hırsız olasin, sabaa da – namuzlu, pek zor büün üç klaslan olasin, sabaa da – üüredici... Hem avtor söleer şindidän sizä, ani aalamaktan, yaş dökmektän fayda pek az:

Aalamaktan hiç yok fayda,
Günnär uzamêr.
Yaşamaya da doyunmaa,
Ömür verilmeer.

Vasi Filioglu

Çiftçiliklän kanında, käämil laflan dilindä, senmüz çiçeklän canında, dinmüz şenniklän üzündä yaşêr Vasi Filioglu Beşalmada. Duuması onun yanvarın 26-nda 1949-uncu yılda.

Peetçinin ömür yolu butürlü çıktı: büüdü çokuşaklı ayledä, taa küçüklüündän girişti nesä herbir işi aktarmaa – nezaman bobasının aulunda, nezaman kolhozun erlerindä, nezaman da çalgıcıların arasında.

Açık gözlü şkolacıydı, sora student oldu. İzmet etti komsomolda, agrikultura tehnikumunda üüredici, becerikli işledi agronom, baş agronom, büün dä kendi duuma erindä işleer kolhoz başına yardımcı.

Kırda-bayırda o diil sade sevmiş çotuu – nicä uşaa, çiçää – nicä sevdayı, ekmää nicä anayı, çöşmeyi – nicä hatırı, dan erlerini – nicä geniş üreklii. Hep orada, dayma bulunup insan arasında, o sesirgenmiş halkın sözünä da zenginnetmiş dilini, keskinnetmiş duygularını hem annamış, ne läüzüm insanın canına. Da yavaş-yavaş ürektän kopma duyguları, körpä, derin fikirlii başlamıştılar erleşmää biyaz yapraa – bölä yollanmış onun käämil yaratma sızıntısı, yollanmış açık, kismetli zamanda...

Vasi – gagauz yazıcıların orta bölüündän biriydir. 1995 yılda o kabuledildi Moldova Yazıcıların Birliinä. Yıl-yıldan onun peetçi sesi kaavileşti hem da güzelleşti. Büün okuyucular Vasinin can seslerini ii bilirdir, kim hoşlu buluştu onun şiirlerinnän kiyatlarda „İlkyaz türküsü”, „Aydınnık”, „Yıl kuşaan korafı”, „Can sızıntısı” üürenmäk kiyatlarında, jurnallarda hem gazeta sayfalarında. Onun şiirleri tiparlanêr diil salt gagauz dilindä, ama başka dillerdä dä.

Birkaç peeti hem muzıkası onun oldular gagauz halk türküleri, deyecez: „Saat gidärdi ediyä”, „Uygunnuk”, „Seninnän”, „Of”, „Ha te şindi, ha şaşalım” h.b. Meraklı gündä hazırlık gider onun eni kiyatçına „Ha, tutunalım kol-kol”, angısı yazılı maasuz uşaklara deyni.

Kim alacek elinä Vasi Filioglunun eni yaratmalarını, zor ayrılacak onlardan, ki onun sıralı hem temiz dili, büülü şakalı hem şennii çekerlär meraklı yaşamaya hem sevinmää bu aydınnık dünnedä.

Beşalma verdi dünneyä **zamandaş** gagauz şairini Dimitri Kara Çobanı, ani braktı gagauz milletinä gözäl yaratmalar, o temelledi Beşalmada ilk naşional muzeyi, ama bu diil salt Kara Çobanın yaptıkları. Bunnardan başka Kara Çoban literatūra yaratmasınan, kendi yaratmak zanaatınan Beşalmada uyandırdı yazıcılaa taa başkalarını da. Büün kim

bilmeer raametli Mina Köseyi şair politika zaametçisi? O gagauz hükümetindä görümnü işlär etiştirdi yapmaa, yazılarından başka. Saa olaydı Kara Çoban acaba o da olmayaceymıdı Gagauz hükümetin içindä? Ama onun hepsindän çok sevinmesi hem anılması te o, ani Beşalında yazıcılar onun gibi artık tanınmış Vasi Filioglu... Hem, acaba, kaç taa Beşalınalı yazar bizä gelecek...

Sabaa zamanında

Sabaa zamanında daa,
Yok bir şıprıtı,
Kuş sesi salt var,
Te tavşam kalktı,
Önümdä kaçêr...

Bir sürü keçi
(Buynuzsuz yaban),
Oynayrak geçti
Sabaalı zaman.

El verer dallar
Deyecän, ki diri.
Gün keskin şılar,
Yıısıdıp eri.

Seviner güllär
Hem bütün dä daa,
Çiceklär güllär,
Ki geldi sabaa.

- El verer dallar hem „seviner güllär”, „çiçeklär güler...” sanki neçin?
- Olur mu çöşmedä susuz kalmaa.
- Söläyin şiirin laflarınnan.

Çöşmä

Su yamaç o altında,
Günduusu tarafında
Kaç yıllar te aykırılêr,
Ayozlu bir su akêr...

Küçüklüüm geçti ilin
(diil hem salt olsun benim)
Ki çöşmä, nicä ana,
Brakmadı susuz yanmaa,

Büün dä o izmet eder,
Sevgili kalıp, bir er
Burada, gelip iştän,
Gam daadêr yorgun insan.

... Kim kurmuş bu cöşmeyi?
Neçin büün dä diil belli?
Bu uura dökmüş kim ter?
Büst görsün lääızımdı er,

Ama diil büst, bir fidan
Yok makar hiç, yakında,
Ne dä haşlanmış bir gül,
Salt siirek çalêr bülbül...

- Çöşmenin süretini kininnän peetçi yaraştırêr?
- Yorgun insan iştän sora neredä gam daadêr?
- „... Kim kurmuş bu çöşmeyi?”, neçin bu soruşu avtor koyêr? Açıklayın fikirinizi.

Buydur yaşamak

Gün duuêr, dolay aydın,
Gök heptändir pak.
Düşünüp, sayıkladım –
Buydur yaşamak!

Genç çocuk almış gelin,
Tümeñdän o çak.
İstemiş incä belli
Buydur yaşamak!

Yaamurcuk kayıp, braktı,
Resimni kuşak.
Başçelär ayaa kalktı,
Buydur yaşamak.

O insan tez duudurmuş
Seftesi uşak.
Kocası ikram koymuş –
Buydur yaşamak!

Şoparcık olur kapmaa,
Ki kara malak.
Ne var kolayı yapmaa –
Buydur yaşamak!

- Bu şiirdä mutlaka esap alınız, nasıl kullanılmış tekrarlık.
- Nasıl bu tekrar düzmüş şiiri?
- Olur mu yaamurcuk resimni kuşak braasın? Açıklayın bu artistik kolaylımı.

V. Filioglunun şiirleri için

Bu avtorun gagauzça yaratması türküdän başladı. O çalardı gagauz çalgıcılarının barabar da sora tanıştı derindän Mina Kösenin şiirlerinnän da onun teklifindän başladı kendisi dä şiir yazmaa. Kösä halizdan Filioglunun saadıcı, ama sonunda oldu onun şiirlerinnä da saadıç. Te onun toplumnarı: „İlkyaz türküsü” „Aydınnık” „Yıl kuşaan korafları” „Can sızıntısı”. Burada görüner Filioglunun çok saygılı şiirlerin yaratmasına, onun herbir lafi ölçülü, herbir sırası erindä. Avtor boş lafi hiç sevmeer. Şiirdä „Buydur yazamak” belli avtorun derin tanınması gagauz halkın karakterini. Kendisi Filioglu çeker eski adetli gagauz aylesindän. Literatürümüz Filioglunun şiirlerinnän eni türlü göründü, eniyçä açtı bir taazä çiçek gibi.

Liuba Çimpoş

İkimiz

Karşı yaamur çevirder,
Sokaklar bom-boş.
Salkımnar çiçek açêr,
Kalbimiz sarfoş.

Karşı yaamurcuk yıkêêr
Güüdemizdän şüpeyi.
Dammalar türkü çalêr,
Sallêêr sevdayı.

Karşı yaamur şımarêr,
Yanak ateşini suuldêr.
Oynêr, bizi yansılêr,
Güüsümüzi öper.

İç duygulardan saar kalêrız,
Bir lafı birdân söleeriz.
Yaamur, sarplaşma, faydasız,
Biz ikimiz, biz ikimiz.

- Okuyun demekli şiiri.
- Nesoy temayı açıklêr avtor bu peettâ?
- Angı fikir bu şiirdä baş fikiridir?
- Nicä annêersınız bu sıracıkları:

Karşı yaamurcuk yıkêr
Güüdemizdän şüpeyi.

- Olur mu deyelim, ki bu şiirdä şair ilk sevda için annadêr?
Şiirin sıracıklarını kullanarak, cevap verin.

Dünnä kantarı

İki kuvet var dünneedä:
Biri gündüz, biri gecä,
İlilklän fenalık,
Aydınnıklan karannık.

İncä ölçü sallanêr,
Ona görä akıl verer.
Barış, ömür nicä gevrek
Kıpırdattın – ufalanêr.

İki kuvet dünneyi tutêr
Bütünnüünü gösterer.
Doorudêr, dolaştırêr,
Biri verer, biri alêr.

Var kantarcık güüdemizdä,
İlik bizim elimizdä.
Kıskanç, kavga – şeytan ekmää,
Neyä onu beslemää.

İki tabeet var insanda:
Hayırlık, hayırsızlık.
Bir-birinä karşı durêr,
Hep güçlünü onnar deneer.

Savaş, teprem, hastalıklar,
Üstün kalêr prost tabeetlär.
Dünnä çiçek gibi açêr,
İnanç eldä dünneyi tutêr.

Dünnä – kantar ölçüleri:
Uurlu durêr – sevindirer,
Ba fenalık aşaa çeker,
Ba dooruluk onu enseer.

İki kuvet var dünneedä,
Onun raatlı elimizdä
İlik bizi kurtarır,
Fenalıktan Allaa korur!

- Okuyun dikatlı bu şiiri. Açıklayın temasını, öz fikirini.
- Angı iki kuvet için avtor annadêr?
- Siz kayılsınız mı, ani kuvet dünneyi tutêr? Annadın.
- Açıklayın bu sıracının maanasını „Var kantarcık güüdemizdä...”, angı kantar için laf gider?
- Avtorun bakışına görä bu iki kantar ölçülerin arasında ne bizi kurtarır?
- Angı gagauz şairi hep bu temaya görä şiir yazmış? Onun adı ne?
- Bu iki avtorun şiirleri neylän birleşerlär? Becerikli cevap verin bu soruşa.

Lüba Çimpoeşin şiirleri için

Taa yakından esap alalım neylän geler gagauz literatürasına Lüba Çimpoeş? Ne problemalar koyêr hem nicä onnarı çözer?

Bakarsaydık kompozitiya hem tematika tarafından, onun şiir toplum „Duygu başçası” üç paya paylaşêr: „Büülü duygu”, „Dünnää kantarı”, „Topraam”.

Lüba Çimpoeşin peetlerindä moral hem etika tarafından insanın yaşaması gösterili. Adam, onun fikirleri, onun düşünmekleri – hepsinä bunnara avtor hermazan büyük bir ilgi gösterer. Şair çok sayıklêr ilik için hem fenalık için, hem adamın işleri için, onun eri için bu yaşamakta.

„Dünää kantarı” bölümün şiirlerindä „Yorgun yolcuuyum”, „Kayıplar”, „Dünnää kantarı” Lüba Çimpoeş insan (gumanist) hem poetika prinçiplerini, kredosunu annadêr.

„İki kuvet var dünneedä:
Biri gündüz, biri gecä,
İlilklän fenalık,
Aydınnıklan karannık.
Dünnää – kantar ölçüleri:
Uurlu durêr – sevindirer,
Ba fenalık aşaa çeker,
Ba dooruluk onu enseer.
İki kuvet var dünneedä,
Onun raatlü elimizdä
İlik bizi kurtarır,
Fenalıktan Allaa korur!”

Olmalı, yok dünneedä peetçi, angısı yazmadı şiir sevda için, angısının yok lirika şiirleri. Lüba Çimpoeşin yaratıcılında da bu türlü şiirlär var.

Sevda bir büyük hem büülü duygu, angısı adamı üüsekler, taa üstn onu yapêr, ya da açan laf gider ilk sevda için! İlk sevdayı herkezi lâazım bilsin, çeksın (yaşasın). Avtorun peetleri pek tatlı sözlü, unutulmaz sıralı, neredä gösterili sevdanın duuması, uyanışı, gelişmesinin ilk adımnarı. Yaratıcının bu şiir bölümü çok parlaktır hem zengindir.

Atalım göz Lüba Çimpoeşin birkaç şiirinä, angılarında şair ilk sevda için annadêr. „İki sevda”, „İkimiz”, „Sensiz”

Karşı yaamurcuk yıkêr
Güüdemizdän şüpeyi.
Damnalar türkü çalêr,
Sallêr sevdayı.
İç duygulardan saar kalêrız,
Bir lafı birdän söleeriz.
Yaamur sarplaşma, faydasız,
Biz ikimiz, biz ikimiz.

Metaforalar, epitetlär, paralelizmalar hem da türlü-türlü tekrarlamaklar, susmaklar – hepsi bunnar poetika dilin tertipleri, angıları göstererlär avtorun üüsek uurda ustalını. Literatüra kolaylıkları, angılarını şair kullanêr bu büyük duygu için şiirlerindä, dilini taa annamaklı, taa duygulu, taa lirizmalı yapêrlar.

Oli Radova*(Karanastas)*

Duuması Olganın 1958-inci yılda Moldovada, Komrat rayonun Kongaz küüyündä. Kişinövda Devlet unuversitetin ekonomika fakultetini başardı.

İlktän çalıştı alış-verişçilik işlerindä, sora duydu, ani onu çeker ana dilindä yazmaa hem yaratmaa. Kendi yazıcılık zanaatlarına ona yardım etti Olganın ilk çalışmak eri „Ana sözü” gazetada. Bu şair bir dooru hem prinţipial insan.

Büün o Moldova Bilimnär Akademiyasının bölümündä çalışêr.

Bu uurda çıkardı bir bilim kiyadı „Gagauzlar” rus dilindä. Büün Radova pay alêr gagauz yazıcılarınınan barabar bizim literaturayı kaldırmaa eni üüsek erlerä. Pay aldı ilk Gagauziyanın yazarlar birliininin kurulmasında. Oli Radova 2002-inci yılda Moskvada kabuletti istoria bilimnerinä doktor adını.

Şair Radova ilk yazılarını „Ana sözü” gazetada bastı. Sora onun yaratmaları çıktılar „İlkyaz türküsü” kiyadında. Eni şiirleri hem düz yazıları hazırlanêrlar eni basımnara.

Mamu için söz

Açan bir zor ecel olêr,
İlkin mamu aklına geler.
Acıyı bizdän alêr,
Ayaa kaldırabilir.

Mamu – te o yıldızlar
Üüsek göktän şafk edän!
Mamu – te o fidannar,
Kauk çiçektän olan!

Mamu – o bir maavi gök,
Mamu – o yalpak güneş,
Yıısıdêr da o, büüder dä,
Fena gözdän koruyêr da.

Ekmek sofrâ üstündä,
Sular duruk çöşmedä,
Bulutlar, bütün dünnä,
Bakın sän dolaylara
Hepsi onnar ne görersin – mamudan!

- Nedir mamu O. Radovanın şiirindä?
- Siz, üürenicilär, şairlän kayılmıysınız?
- Çıkarın uydurmaları bu şiirdän dä tefterlerinizä yazın. Bu lafları kullanarak, bir küçüräk yaratma analarınız için yazın (proza esabı).

Güllär

Güllär sokakta açêr
Canım güleräk gezer
Ne gözäl gülün biri,
İçimä artık girdi!
Neetimä onu koydum

Saklıdan tez kopardım
Donaklı kıvrak gülün
Gözelliinä sevinmää.
Elimi koydum ona –
Ateş sarıldı bana.

Aucum çalı doldu
Canıma sancı kondu.

Yannaşık gülü birdän
Kopardım bän acıdan...

- Söläyin bu suretli şiirin öz fikirini.
- Nasıl şair annêr sevdayı?

Yolcu geçärdi

Bu dünnedän yolcu geçärdi
Pek alatlardı nerey sä
Yorgun yolda o sürünärdi –
Umudunnan hep bilä.

Tel üstündä kıyak geçärdi
Ömür-dünnä arkasında,
Mumcaaz gibi o şafk edärdi
Hem eriyärdi git-gidä...

Alatladım görüşeyim
Mumcaaz şafkını koruyum
Zerä yarın olur pek geç,
Var nasıl buluşmayalım
diveç...

- Aslı mı şair, bu dünnein yaşayannarı yolcu sayêr?
- Yolcu için yazarkan poet kimi görer? Düşünün. Açıklayın.

Oli Radovanın şiirleri için

O. Radova bir lirika sevice insan. Onun şiirleri çiçeklär için, içerdä anası için, kendi duygularını şiirlerä geçirmäk, ona sade yalnızlık lääzım. Olganın şiirleri gelän zamanda sanêrız bilimä gidecek, neçinki kendisi çok zanaatlanêr bilim işlerinnän, kazandı doktor adını, angısı aldı avtordan çok vakıt. Sanêrez, ki avtorun şiirleri gün-gundän çok taa meraklı olaceklar. Ölä olur literatürada çok taa üüsek erdän göstereyin kendini sadece şiir yazmakta. Proza Oliyä yaraşmêr, neçinki onun için lirika bir literatürada vergisi.

Oli Radovanın ilk literatürada yaratmaları tipardan çıktı 1986-ıncı yılda „**Literatürada hem arta**” dergidä, taa sora gazetalarda „Ana sözü”, „Gagauz sesi” hem Yugoslaviya „Bay” dergisindä.

Şiirleri „İlkyaz türküsü” tiparlandı 1989-uncu yılda şiir toplumunda, angısına goktor Stepan Kuroglu redaktor oldu hem 1992 yılda Türkiyedä „Gagauz şiir antolojisi” toplumunda, angısına doktor İrfan Ünver Nastradinoglu önderci oldu.

arta – incäzanaat

Halk sözleri – halkın sedefleri

1. Mamu, baka – passız laflar. Kim onnarı sayêr – çok yaşar.
2. Gözelliklän dünneedä yaşanmêr, ama kismetlän.
3. Sän neyä mayılsın, bän ona kayılıım.

Tudorka Arnaut

Bu şair bizim gagauz yazıcılarında bir en gençlerindän birisi. Tudorka Arnaut gagauz literaturasına „perestroyka” zamannarında geldi.

O, nicä dä başka genç yaratıcılar, angılarını getirdi dolaşık hem zor 90-ıncı yılların dalgaları.

O büüdü bir fukaara çiftçi aylesindä Dimitrovka küüyündä Bolgrad dolayında (Büünkü gündä onun küüyü Odesa bölgesindä Ukrainada).

Ama Tudorka küçüklüündän bilgiyi sevdi – üürendi Çadırda, sora beş yıl sıravardı üürendi Azerbaycanda Bakuda universitettä filologiya fakultetindä, angısını başardı da gitti ileri doru üürenmää Ankaraya, nereda doktorantura tezini yaptı.

Tudorka Kipra tarafında universitettä ders okudu. Yazıcılı başladı kullanmaa taa başlankı klaslardan.

Yaz yaamuru

Çimçirik yılan gibi kıvrılır
göktä
topuz taşları yıkıldı ansızdan
bulutlar dayanamadı
bu üklerä
göz yaşlarım döküldü of,
aman.

Kırlangaçlar alçaklara seren
oldu
lüzgär üfkelendi, kolaç
buruldu,
içimi gurbetin uzun yolları
buudu
göz yaşlarım döküldü of,
aman.

Tozlar verildi göklerin
sellerinä,
duvalar döküldü yorgun
ellerä,
hey, yolcu aaçlar, seläm verin
ellerä,
göz yaşlarım döküldü of,
aman.

Tudorayım, gördüm gökteki
nurumu
süündürämecek üklär ez sadä
koru
gök kuşaa sardı kesilmiş
buludumu
göz yaşlarım durgundu of,
aman!

koşma – islam dinindän taa eveldän türk dünnesindä kullanılmış bir şiir forması

gurbet – yabancılık

nur – şafk

- Ne var benzemeli?
- Ama nelär var ayırır?
- Bu eni şiir yazmak formasını nasıl, beendiniz mi?

Can seseder, o kız sana aşık

(Dudakdeymez)

Senin canın yanêr ateş,
sizdâ sensiz kalêr salt ses
çiçeklerâ sener kaşın
nereyi gitti kızkardaşın?

Gene kış geçer, geler yaz
cancaazı sa sıktı ayaz
ak yayêr kara saçın
nereyi gitti kızkardaşın?

Evdâ kaldı sarı çiçek
„ah” – çekersin – „gelecek”
gecenin yarısı, kaşın
nereyi gitti kızkardaşın?

Karardı açık tenin
kâr çalılar yakêr seni
kıskançlıktan akêr yaşın
nereyi gitti kızkardaşın?

Al yanaanı serin çizer
sancılar kanına dalêr
„ah” aldattı sanki acın
gelin gider kızkardaşın.

aşık – sevdalı

dudakdeymâz – şiidä b, p, v, f, m bukvaları kullanılmêr. Bu forma islam dinindän, taa eveldän kullanılırmış türklerin arasında

ak – biyaz

- Taa bir eni şiiir forması (dudakdeymez) Onun nedä ayrılması yukarkı şiiirlerdän? Denäyiniz, söläyiniz. Beendiniz mi eni şiiir formalarını?
- Nicä annêersınız şiiirin başlımı? Açıklayın.

Sessiz dialog

(Koşma)

Gözümün biyazı süzülüp aktı
beniliimi iki dünnäyâ ayırdın,
ruhumu yalnızlık perdesi kaptı
sän – ayozlu, bän kayıplara
karıştım.

Şafkımın karası soldu, bozardı,
Yorgunnuk acısı hep taa sızlardı
yanıldım – derinnerdän bir ses
aalardı
sän – ayozlu, bän kayıplara
karıştım.

Şılaamın boncuu tukurlandı
erä,
günahsız sevgimi parçaladın kaç
erä?
kendimi azarladım akıl tellerinä
sän – ayozlu, bän kayıplara
karıştım.

Kirpiklerim tüü oldu uçtu,
canım güüdemä, küsüp kaçtı,
yaşımı amansız borannar saçtı,
sän – ayozlu, bän topıra
karıştım.

Ne vakt?

Anadan paalı dünnedä
bulsanız,
getirseniz taa yanıma,
tepesiyüstü gökü aktarsanız,
genä döncän anana.
Ancak o üfkeli bakacak,
küsecez kabaatlı küsüdän.

Anacım! – gel baarışçez
saklı koltuuna girecäm!
Anadan hatırlı insan
saysanız,
aara yıllar arasında,
ana südüün kurbanı olsanız,
kurban da az analına.

Gelecek sessiz sevecek,
koruyacak zor acıdan,
o ürää salt o duyacak
kendi ana olan da.

paalı – saygılı, çok kısmetli
ürää – canı

Tudorka Arnautun şiirleri için

Bu genç şair çoktan araştıırıp inceler türk milletlerin eski şiir teoriyalarını. Kiyadı-mızda vereriz bu yazıcının denemelerini „Koşma” formasında hem „Dudakdiimezdän”. Duydunuz, olmalı, ki „Can seseder, o kız sana aşık” dudakdiimäz formasında yazılı şiiri-ni okurken, dudaklarımız biri-birinä diimerlär. Onuştan da – dudakdeymez (dudakdii-mäz).

Bu formalar çok eski bütün türk milletlerin literaturasında var, ama onnarı bilmää hepsinä literaturacılar çok meraklı. Avtor kullanarak eski şiir formalarını, yapêr kendisinin şiirlerini çok taa meraklı hem derin duygulu. Gagauz literaturasında analar için çok peet yazlı. Olur demää, ki ana teması birinci eri kaplêêr başka temalara bakarak. Tudora Arnaut ta „Ne vakt” şiirindä ana için yazêr. Anadan paalı bu dünnadä kimsey yoktur. Ana dedikçä, gözümüzün önünä hemen anamız gelir, angısının bakışını, lafını, nasaatlarını bütün yaşamak yolculuunda taşıyêrız. Ana duygularını duymaa, yaşamaa deyni, kendin ana läüzım olasin.

„O ürää salt o duyacak
Kendi ana olan da.”

Tudorka Arnaut – siir yazmakta, gagauz literaturamıza çok faydalı yaratmalar artık verdi hem ileri dooru da ondan eni meraklı şiirler, poemalar beklenileri.

Petri Moyse

Moyse başlantı gagauz yazıçılardan birisi. Olur sölemää, ki bunun karakteri çeker bizim eski gagauz aylelerimizdän. En baş, en seçi onda, nasıl gagauz halkımızın çoyunda, cekniklik. Adam yapêr kendi işini usulunnan, çalışmadaan göstermää, ki o „gökä” yaklaştı. Petri Moyse geldi gagauz literaturasına kendi başlantıcı şiirlerinnän. O sever, ki işitsin

kritikayı yaratmalarına. Yoktur işittiim, ki küssün ona, kim çalışêr göstêrsin kusurlarını. Çoyunu hemen başla doorutmaa, bakmadaan, ani sonunda çıkêr ki gösterilmiş kusurlar hiç diilmiş kusur da, avtor brakêr ölä nicä kendi baştan düzmüş.

Ama bütün yaratmasında var kimi işlär, ani çıkêrlar klasika uuruna. Birkaçını bu kiyatta verecez. Petri Moyse kendi muzıkaylan uruşêr, çalıştı Komratta Kultura, evindä. Orada da onun kimi peetlerinä muzıka yazıldı, angıları çoktan geçtilär kimi dik sayıcı kendini muzıkacı. Ne çıktı Komrat türküşölerin ansamblesindän onnar kalêr örnêk.

Havezlär

Bir gelin gibi düzülü
Pak biyaz durêr almalar,
İlkyazın durmaa küsülü
Nekadar ürään dayanêr?

Turnalar göktä uçecek,
Genä türkü çalacêk.
Nası eceldän tutunmaa,
Onnara karşı **kalkınmaa**?

Başçanın üzü eşermiş,
Guguşlar çoktan evlenmiş.
Nasıl konayım yanına,
Olayım paalı canına?

İlkyazın gökü gümüşlü,
Sevdanın gözü güneşli.
Olsana bana bir yardım –
Olsana benim kanadım!

havez – isteyiş, çalışmalı davranmak

kalkınmaa – karşı çıkmaa

Acı hem tatlı

Varkan benim bir acım
Üreemin köşesindä,
Biyazlanêr çok sancım,
Yaş **sızêr** gözlerimdän.

O zaman sansın dünnä
O acımı paralêêr:
Aaladıkça da gülmää,
Ürääm benim hızlanêr.

Çekederim düşünmää,
Kararmaa savaşmaktan,
Varlıkları özeklemää
Bu ömürlän ilk baştan.

Varkan bir sevinmeliim,
Gözäl nasıl bir yıldız.
Yok onu yalnız bildiim
Kardaşsız kafadarsız.

Çekederim yaratmaa
Acımın dalgalarını,
Laf-laftan aralatmaa
Üreemin sancılarını.

Her zaman o tatlıyı
Kimä-kimä **baaşladım**.
İnsanı yalpaklayıp,
Kendim onsuz kalmadım.

Kalıp tatlı acısız,
Yok da neyâ yaşamaa.
Kır kalaymış pelinsiz,
Bıkaceydık gül kokmaa.

sızêr – hızlı akêr
baaşlamaa – vermää parasız

- Neçin lääzım insana hem tatlı hem acı?
- Şiirin angı sırasında var cuvap bu soruşa?

Biyaz yortu

Sana eni yıl diildir büük korku
İnanayım senin **beterinä**,
Bana gelir, ki o biyaz yortu
Süpür yolu körlemeyä.

A küçüklüümüz, ani yaşanmış
İlk başta, vakıtları, uzakta,
Görünmesin, ki kaarlan gömülmüş
Hiç yok gibi kopuk yaşamakta.

Süpürer karı kaç kerä şindän,
Eşil daayı, maavi gökü.
İlkyaza sansın, nası bir düştä,
Turnalar ihtär görünecek bizä.

Bana gelir, ki o biyaz yortu
Sevgimi **ayazdan** haşlaycek,
Da sän kalacan benim, paasız dostum
Gücnmä bana, yazıcı!

Yıllarda, aalem, sade bir tenä
Yıl be yıl ölçär kır dikişlerini
İçinä senin nasıl bir düünä
Kavgasız girmää da içmää seni.

beterinä – üzerinä, için, sebeninä
ayaz – çok suuk
kavga – cekiş, dartışmak

- Şiirdä neçin yaşamak kopuk gibi sayılêr?
- Şiirin sırasında bulun cuvap.

Evlenmäk

Evlenmäk aalem söleer,
Nasıl bir şen haber.
Evlenmenin hatırı,
Genç üreçinin kahır.

Ürään girgin düülecek,
Düülecek hem gülecek.

Bekim biraz kahırlı,
Ama diildir **betfalı**.
Varsa sevda üreendä,
Yaayacak yaamur çayırda,

Yıldızlar erä inecek,
Sedefini verecek.
Olacak aydın gecelär,
Olacak kızgın **havezlär**.

Altın çavdar kırları
Sallayacak başakları.

Varsa sevda üreendä,
Aara zerä o saklı.
Nasıl büük kızın aklı
Evlenmäk bir taş bayır.

Birliktän da var **hayır**,
Bayırın var üüseklii –
Evlenmenin çiçeklii...

betfalı – kotülü

havezlär – isteyişlär

hayır – iilik, isleelik

sedef – boncuk, boynuna gözellik

- Düün insana yaşamakta ne sayılêr?
- Bu soruşa avtor nasıl düşüner?
- Düşünün şiirin son iki sırası için.
- Kimä danışêr avtor bu iki sıraylan?

P. Moysenin şiirleri için

Bu avtorun yaratmak uurunda izleri için biz söledik onun biografiyasında. Burada olur sade nişannayalım, ki P. Moyse gagauz şiir yazmaklan kazanç kendinä bulmaa gagauz kulturasına gelmedi. O başlankı şiirlerini yazdıktan sora, çok vakıda brakıldı şiir yazmaktan. Biz düşer sayalım P. Moyseni onun çok lââzımını o zamanda başlantısı için. Gagauz uşakları gençlär bu haliz gagauz patriotunu bilsinnär hem onun şiirlerini dä lââzım okusunnar.

Esap alın

Eveldän gagauz halkımızın arasında bir pek gözäl adet varmış: sevdalılar taa evlenmedään, onnarın ömürleri kısmetli olsun deyni, lââzımdı dan eri taa aarmadaan vir serenni pınardan mı, kurnalı çöşmedän mi „alınmadık sudan” içsinnär. „Alınmadık su”, osoy pınar mı, çöşmä mi suyu, anısından bu saba, dan eri aarmadaan sabaada, taa kimsey su almadı (çekmedi).

Halk sözleri – halkın sedefleri

Söleyişlär

1. Tuz ekmek varkan – aachlık yok.
2. Ana yurtluunda genger da gözäldir.
3. Yaz kışı besleer.

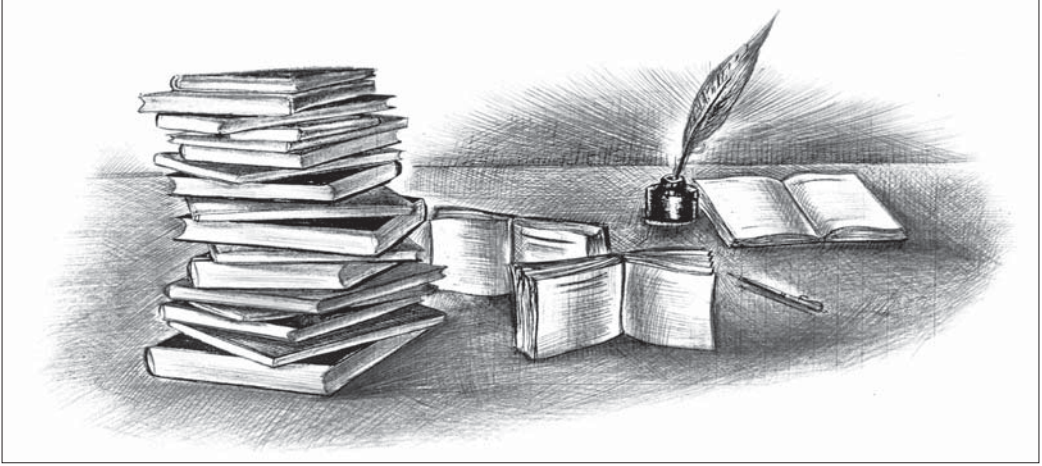
İi istemeklär

1. Allah iilini senin versin!
2. Allah kısmetinizi versin.
3. Ko başından senin bir dä saç düşmesin!
4. Sofranız bereketli olsun!
5. Kolay gelä! (iştä). – Allah razı olsun!
6. Bir elin yaada, öbürü dä balda olsun!
7. Uurlar olsun!
8. Ko bilmeyäsin, nedir o kahr!

Okudunuz mu? Düşünelim..., çıkışları yapalım...

1. Açıklayın N. Tanasoglunun „Sofi” yaratmasının temasını.
2. Angı eski düün adetlerini avtor annatmasında açıklêêr? Sıralayın.
3. Nicä Sofi eni yaşamayı kabul etmiş?
4. Gagauz yazıcıların arasında kim ilk yazıcı, ani yazdı roman? Onun adını söläyin.
5. Bu romanda angı soruşa avtor cuvap aarêêr?
6. „Bucak kırı” romanın kaçınıcı kiyadı? Neçin gagauzlar Balkannardan geçmişlär Bucak kırlarına? Neçin?
7. Todura karakteristika verin.
8. Annadın nicä Piti Örgi bir çift çarık kazanmış?
9. Pitinin aylı yapmakta yaşaması için annadın.
10. Angı zamannarı avtor annatmasında gösterer?
11. Vataf Doninin istoriyasını aklınıza getirin. Kim yazdı bu annatmayı hem ne onun adı? Annatmanın öz fikirini açıklayın.
12. D. Kara Çobanın „Oolum, oolum” şiirindän bobasının ooluna iç duyguların açıklayın.
13. N. Baboglunun „Kulilär” annatmasında ne olaylar gösterili? Beendiiniz personajın süretini yazdırın.
14. „Oglanın legendası” angı janrada yazılı? Bu janra için nelär taa bilersiniz? Bizim gagauz literaturasında var mı taa bu türlü janrada yazılı yaratmalar?
15. Sıralayın arhaizmaları „Oglanın legendası” yaratmasından, angıların yardımınnan avtor epohayı açıklêêr.
16. Olur mu demää, ki D. Tanasoglu, N. Baboglu, D. Kara Çoban, G. Gaydarci h.b. koydular gagauz literaturasının temelini? Cuvabınızı argumentli verin.
17. Angı yaratmadan du uygun deyimmär: „Gün duuêr diil paraylan – sıraylan”, „Su göldän, ekmek – eldän”? Kim yazdı bu annatmayı? Aklınıza getirin personajın adını, kim bu sözlere söylemiş.
18. K. Vasilioglunun „Küçüklüüm” yaratması angı janrada yazılı? Kimin adından avtor annadêr?
19. Angı fikir M. Kösenin „Turnalar”, „Baş yol”, şiirlerini birleştirer? Cuvabınızı düzmäk için, taa bir kerä bu şiirlerä gözünüzü atın.
20. „Bulamadım” şiirindä P. Çebotar neyi aaramış da bulamamış? Derindän fikirinizi açıklayın.
21. Angı büyük problemayı T. Zanet „Deräylän sözleşmäk” eserindä kaldırêr? Bu problemayı ne türlü çözübiliriz? Açıklayın bakışınızı.
22. Kayılınsız mı, ki ana taraf dedikçä, gözümüzün önünä hemen anamız geler, angısının bakışını, lafını, nasaatlarını bütün yaşamak yolculuunda taşıyêrız? Sıralayın gagauz avtorların yaratmalarını, neredä bu temalar açıklanêrlar.
23. Lübü Çimpoes netürlü problemları şiirlerindä koyêr hem nicä onnarı çözer? Şiirlerin sıracıklarını kullanarak, becerikli cuvap verin.
24. Tudora Arnaut yazısında eni şiir formasını kullanêr. Angısınar onnar? Avtorun şiirlerini örnek gibi kullanarak, açıklayın konuyu.
25. P. Moysenin bakışına görä insana läüzüm hem acı, hem da tatlı. Neçin? Avtor şiirindä bu soruşa nesoy cuvap verer? Siz o cuvaplan kayılınsız mı?

SÖZ İLERLETMESİ

ÇEVİRİLMÄ LİTERATURA

İon Krängä

Küçüklüümdän anmaklar

Bir kerä yazın, te ölä Ay İlieyâ yakın, sıyrıldım bän evdän, da ölä üülen üstü giderim Vasili çıçulara, bobamın büük batüsuna, kirez çalmaa. Neçinki sade onnarda hem taa bir-iki erdä, bizim küüdä, vardı o siirek yaz kirezlerindän, ani olurdular tä ölä Küçük Paskelleyâ yakın. Da te nasıl dedim, sayıklêêrım benimcä bir türlü yapmaa da tutulmamaa.

Giderim ilkin adamın içersinä da yapêrım kendimi, çünkü aarêrım Vaniyi, amıca oolunu, yıkanmaa gitmäâ barabar.

–Yok Vani evdä, – dedi Mêrioarê bulü, – gitti Vasili çıçunnan Kalä boyunda Kodren küüyünä getirmää birkaç top yaamurluk abası, ani verdiydik dolaplatmaa.

Neçin ki bunu da läüzim söyleyim, ani bizim Humuleşt küüyündä hepsi yapaa işleerlär: kızlar da, çocuklar da, karılar da, adamnar da. Hepsi alıp-satêrlar hazır abadan dikilmiş işlär hem ayırı plat, türlü kilimciklär hem bürüncüktän peşkirlär, dikili işlemeli gözäl kanvaylan. Humuleştliilär topraksız rezeş çiftçilär may çoyu panayırdan bakınar-

dılar. Düzennik, hayvan, domuz, koyun, piinir, yapaa, oloy hem başka çok türlü ev işleri benim küülülerim zanaatlarıydılar.

– Açan yok Vani evdä, kal saalıcaklan, Mërioarê bulü! Năbayım açan yok Vani evdä, istärdim barabar yıkanmaa gidelim... – Ama aklımca deerim: „Taman razgeldim! İsläa, ani yok evdä, hem tez gelmäsä taa da isläa olacek...”

Da ölä, kısıdan kesip, öperim bän bulünun elini, gözäl seläm vereräk da nicä bir akıllı uşak, çıkêrım içerdän, cünkü yıkanmaa gidecäm. Dönerim bir köşedän, aylanêrım, nasıl bulêrim kolayını da girip insannarın başçasına, tırmaşêrım karının kirez açına, girişerim, hırpalayıp, taşımaa koynuma kirezleri, çabuk-çabuk hiç aaramêêrım eşil-olmuş – sıradan yapraklarınnan. Da ölä nicä bän çalışardım, nekadar taa tez yapayım işimi, te görerim Mërioarê bulüyu aacın altında bir pardıylan elindä...

– A-ha-a, seni gidi şeytanını ha-a, burada mı senin yıkanman be? – baardı o hobalık gözlerinnän, çabuk in erä, tilhar, zerä şincik bän seni!

Ama nasıl inäsin, açan erdä bölä iş? Da açan görer o, ani bän inmeerim, zvıır-r-rr! Salêr bana iki-üç topaç, ama keezleyämeer. Sora başlêêr pinmäa aaca. „Dur, deer, seni gırlıta sıkacaanı ha-a, Mërioarê seni şındi kavrayacak peşindän!”

Ozaman bän tezicik atlêêrim bir taa aşaağı dala da te ölä birdän: „zup!” atlêêrim kenevirlik içinä, ani bümüştü kirez aacından oyanı, da ölä eşildi hem sık, gözünä zara bümüştü belädan. Da o göz çıkı bulü Marioarê takışêr ardıma pardıylan elindä. Bän kaçêrim o kenevirlik içindä, o da – ardıma! Bän kaçêrim, o kaçêr... A ha-ha, etişecek! Aulun dibindä kılınêrim atlamaa sokaa, ama etiştirämerim da genä dönerim kenevirlik içinä, bulü da ardıma. Bän hızlanıp biraz ayırılêrim da genä isteerim atlayım aulu alçarak erindän genä etiştirämeerim, ama bulü dä karı mı? İnat, fena hiç boşlamêêr beni. Artık işiderim, nasıl har-har solurdu, ama hep dä ardıma kaçardı. Ne kalarđı etişsin! Bän, sıkıp kendimi, hızlanêrim ileri – o da ardıma, hiç brakılmazdı. Da tä hep ölä bän kacêrim o kaçêr – yıktık erä gözelim keneviri, yas-püs ettik; doorusunu söyleyim vardı 10–12 sotak kenevir döşedik onu nicä palayı erä, artık belliydi, ani fayda ondan olmayacak. Da te açan artık yaptık biz bulümnan bu işçeezi o bilmäm nasıl dolaşêr kenevirlerä mi osa kösteklenip bişeyä mi – düşer. Bän da tezicik dönerim bir ayaamın üstündä, yapêrim birkaç uygun atlamak da basederim kendimi aul aşırı, sansın hiç ilişmedim. Butakım kurtulêrim o lekä bulüdan, gelerim evä da o günü sesleerim anamı, olêrim bir pek akıllı uşak...

Ama avşama dooru peydalanêr benim Vasili daykam küüdän ornıklän bizim tokatta. Çaarêr bobamı da söleer, nelär yapmışım, da teklif eder bobamı, gitsin görmäa nekadar zarar olmuş o kenevir yaslanmış deyni hem da nekadar kirez iisilmiş. Neçinki o Vasili çiçüm da kötü hem zirgildi kâr nicä Mërioarê bulü. Ani var bir laf: „Tencerä tukurlanmış da kapaanı bulmuş”. Ama bän dä, allele, boşuna kötüleerim hısımnarımı: ne läüzımdı adamın zaametini zänetmäa? Ne da desäm zarar artık yapılmıştı da kabaatlı olan läüzımdı ödesin. Genä geldi laf sırası: „Ödämeer kim zengin, ama ödeer kim pazlamayı idi.” „Bobam da ödedi benim için zararı hem biraz da **ceremä**, da ortalık uslandı. O açan geldi evä utandırılmış üzünän, çekti bana bir isläa „kaşımak”, deyeräk:

– Na da doy kirezä! Şansora biläsin, ani bendän artık aldın harcını, seni gidi başsızını ha-a! Taa çok mu zararlar bän ödeyecäm senin ardından?

Da te ölä iş oldu kirezlârlân, tamamlandı anamın lafları, zavalı pek çemrekti hem büyük dooruluu vardı da ölä deyârdi: „Allah yardım etmeer onnara, kim hırsızlık- lan isteer yaşamaa”. Ama ne faydası sonundan pişmannın? Bir taraftan da o benim utanmam ne edârdi? Git da karşılaş Vasili çıçumnan, Mêrioarê bulüylan sora onnarın Vanisinnân. Hem sade bu olsa. Bana ayıptı küülü kızların hem çocukların da üzlerine bakmaa. Taa pek pazarlarda horuda, klisedä, açan hepsi sana bakêr, nesä fisirdeşer, sän da läözüm hep gözlerini aşaa saklayasın. Buluşurdu bizim küülü gençlär Kuku çayırında da bir afta iştan sora özlârdilär biri-birlerini. Ama benim için artık hepsi işidilmişti, nelär yapmışım. Hiç yoktu kolayı bir türlü burnumu da göstereyim aalem arasına utanmaktan.

Çevirdi romün dilindän gagauzçaya N. Baboglu

barabar – bilä, birliktä
tırmaşmaa – pinmää
ceremä – para, ştraf
acayıp – türlü, meraklı
tanışmayı – bilişmeyi
gezi – musaafirlik

- Nasıl uşakmış İön küçüklüündä? Nasıl o kendisi annadêr olmuşları?
- Ne neetlän o gitmiş Mêrioarê bulüsunnara? Nasıl istemiş aldatmaa karyı.
- Annadın Humuleştli insannarın zanaatları için.
- Neredä Mêrioarê bulüsü buldu İonu? Neçin İön kötüleer bulüsünü? Sanki var mı onun dooruluu?
- Ne demiş İona mamusu hırsızlık için?
- Kirezlerin beterinä taa ne büyük zarar olmuş? Kim zararı ödemiş?
- Etişâydi İonu Mêrioarê sanki ne olaceydı?
- Annadın, kiminnän İön utanırdı karşılaşmaa? Neçin?

Beygir

En büyük kazanmak, angısını yaptı adam nezaman sa, te o, ani alıştırdı kendisinä bu hayvanı – bu kıvrak hem ürekli hayvanı, angısı pay alêr onun zorlarında hem ensemeklerin dä. Çorbacısı gibi girgin o da; *beygir* duyup-görer amanı da enseer onu; o alışêr insan şamalarına, beener dä onnarı, aarêr da hemen tutuşêr hep o havezä, nicä dä o. Ama o payeder adamnan *zevkleri* dä, hoşlukları da: avcılıkta, yarışmalarda, atlı gezdirmeklerdä – o yalabıyêr, çakêr!

Da tä, nekadar girgin o, okadar da sesleyici hem tamannayıcı, hem dä verilmeer kendi ateşli havezlerinä; biler durgutmaa kendi tabeetlerini: diil sade ani ilin veriler çorbacısının kolu altında, ama sansın üürener onun istediklerini; da tamannayıp her kerä, ne ona veriler yapsın, o hızlanêr, ba uslanêr yada durgunêr erindä da hepsini yapêr ölä, ki çorbacısı beensin.

Beygir o ölä bir hayvan, angısı kâr kendiliindän atılêr, ki olsun sade başkasının dediinä; angısı becerer o dedikleri duymaa vakıttan da ileri; angısı kendi gidimnerin

tamannınnan hem hızlılunna gösterer o istedikleri da tamannêêr onnarı; angısında var okadar duygu, nekadar sa istârsin, da verer sana sade nekadar sana lââzım; angısı inanêr seni bir dâ çelmeksiz, geeri urmêêr bir dâ işân, izmet eder sana bütün kuvetlerinnân, kâr öler dâ, ki ani olsun sana taa da verili.

Esap alın

Bu bir yazdırma annatması, bir karakteristika, ama hayvan üstünâ, beygirin üstünâ. Ama o diil sade bir konkret beygirin karakteristikası, o hepsinâ beygir soyuna karakteristika. Avtor bulêr o nişannarı, angıları var hepsindâ normal beygirdä dâ gösterer bizâ okuyuculara.

Buffona görü

- Okuyun bu karakteristika annatmasını.
- Siz dâ bir hayvanın yada kuşun üstünâ bir karakteristika yazın.

Aleksandr Puşkin

Sevdim sizi

Sevdim sizi: sevdam beki taa
Süünmedi can erimdâ heptân,
Ama, ko o sizi başka zeetlämesin,
İstâmeerim hiç küstürmää sizi.
Sevdim sizi lafsız hem umutsuz.
Salt kıskançlık hem utanmak
basardılar beni;
Sizi ölä sevdim gerçek derin sevgiylân, ki
Ver Allahım, taa başkası da ölä sevsin
sizi.

basardılar – bastrardılar
kıskanç – çok görücü
dert – hastalık
adım – bir ayak izi

Çiçek

Kuru hem kokusuz çiçää
Unutulmuş bir kiyatta gördüm.
Da te çok acayıp düşlârlân
Doldu canım benim:

Açmış o näända? ne zaman?
Sanki, çok mu açtı? Kim kopardı?
Bir yabancı mı yoksa belli biri mi?
Neçin, sanki, konmuş o burayı?

Beki, tanışmayı anmak için?
Ya da acı ayrılmak betterinä,
Beki, yalnız bir geziyâ anıt
Sessiz kırdâ ya daalarda?

Hem, sanki, saa mı o kişi,
beki kadın?
Belli mi büün neredâ onnar,
Beki, onnar artık çoktan sendi
Nicâ bu bellisiz çiçek?
*Çevirdi rus dilindän poet
Nikolay Baboglu*

Aleksandr Fet

* * *

Bän sölämeykäm bişey sana,
Be aklımca ederim tekrar,
Yaklaştırmaycam pak canına,
Getirmää sakınêrım zarar.

Saklandıynan avşamnen güneş,
Güngörmäzka çiçää uyanêr.
Darsıklı içimdâ bir ateş
O çiçeklän bilâ açılêr.

Nem gecâ lüzgerin serini,
Titiret güüsümdâ boşuna.
Kuşkulamaycam bän üreeni,
Bän sölämeycäm bişey sana.

*Çevirdi rus dilindän
gagauzçaya P. Çebotar*

- Angı duygu için avtor yazêr?
- Çiçeklän barabar poetin içindâ ne açılêr?
- Bu türlü bir ateş içinizdâ var mı tutuştuu?

İvan Krılov

Yalancı

(Fabula)

Çoktan, yalancının biri,
Açan Rimdän döner geeri,
Annadêr bir dostuna
Nelâr görmüş aşırıda:
– Ah, ne gözâl erlâr o tarafta,
Ölä bişey hiç yok buralarda.
Ne bu memleket mi?
Ne bu yaşamak mı?
Ba suuk olêr,

Taşlar çatlêêr;
Sıcaa çeker,
Otlar sener...
Ba gün ateş gibi yanêr,
Ba bulutlar onu saklêêr...
Nasil bizlerdâ gözâl May,
Orda bütün yıl sade Ray!
Diil lâázım ne kürk, ne yaamurluk;
Ne mum, ne odunnuk.

Ne sürerlär, ne ekerlär,
 Bereket ne büük toplêêrlar!
 Aşırıda, te o Rimdä,
 Hem bir hıyar gördüm orda, –
 İnan, inanma – büüktü okadar,
 Olur demää – te o bayır kadar!
 – Helä bak sän hıyarı –
 Büümüş, geçmiş bayır!
 Şaşılacak iş çok bu dünnedä...
 Ama läázım biläsin, neredä.
 Bizdä dä var neyä şaşmaa –
 Kalmêêriz biz dä çok aşaa:
 Bir deredä var bir köprü –
 O diil okadaradan büük,
 Yalancıyı ama birdän seçer!
 Salt görsün, ani ondan geçer,
 Yarısına etişmeyip, o yalancı –
 Düşürüldü suya şindän kaç!
 – Derin mi su o deredä? –
 Bu yalancı sorêr,
 – İki boydan zeedä! – demiş dostu.

– O-ho! – dedi, da yalancı sustu.
 – Ye sän ne annattın, açan geldin:
 Hıyar bayır kadarmış büük dedin?!
 – Kär bayır kadar o diildi,
 Bir ev kadar bana geldi.
 – Sän neredä gördün olsun –
 Hıyar bir ev kadar büüsün?
 Sän köprüyâ ama düşün –
 Hıyarından o taa üstün:
 Yalancıyı o yiraktan annêêr,
 Suya onu birdän atêr!
 – Orda evlär kümeş kadar
 Ya yok, ya var
 Ne yatasın, ne kalkasın...
 – Dur! Etiştik biz köprüyâ,
 Bak, atmasın bizi suya!
 – Ya seslä, kardaş, –
 Yalancı demiş, – adaş,
 Brakalım biz köprüyü raada,
 Bulalım geçmää er suvada.

Çevirdi K. Krețu

Mihai Eminescu

Luceafărul

(Saba Yıldızi – Çolpan)

(Parçalar)

Bir varmış nicä masalda,
 Nicä hiç birkereymiş
 Büük padişaa bir soyundan
 Bir kız – en gözeliymiş.

Salt birmiş ana-bobaya
 Her işlerdä gercikmiş,
 Gül kızmış o oralarda
 Ayın sansın eşiymiş.

Şu göklerin gölgesindä
 Adımnan o gidärmiş,

Köşä başı pençeredä
 O yıldızı beklärmiş.

Görer o büün, yarın görer
 Duygu tatlı kaparmış,
 Aftalarda yıldız görer
 Sevda kızı kaplarmış.

Yıldız her avşamnar çıkêr,
 Hep taa şafklı yanarkan,
 Eski o Seraya bakêr,
 Çıksın o kız aararkan.

* * *

Adım-adım kız ardına
Odasına kayarmış,
Büülü hem suuk kucaklarına
Kızı haşlak sararmış.

Açan da yan gelip yataa
O kız gözäl yatêr te.
O yıldızın darsık şılaa
Kırpiklerini kapêr te.

Uykusunda kız lafeder,
Ofleêr tatlı innârkan:
– O, geecmä Zade, – o deer, –
Ne gelmeersin sevärkän?

Te in aşaa, ah, Yıldızım
Bir şılaanda kayarkan,
Ki içërim hem akılım
Aydınnansın bakarkan...

Seslärdi yıldız titireyeräk
Da tutuşêr hep taa pek
Bir tez kayêr düşeräk,
Uz denizä – dalıp tek.

O su da, näänı o düşer,
Dalga çevrä, kaynarkan
Derinneri fasıl şışer –
Bir print – sade çıkarkan...

Eşiklerdän, gelip gibi,
Pençereyâ girärdi,
Kıvrak boylu Dilberidi
Yalpak selâm verärdi.

Dünneyimdän geldim bän zor,
Çarışını seslärkän,
Bobam benim göklär olur,
Duudum anam denizkän.

O, sän gel yukarı bana,
Brakiver er-topraa bän!
– Gözälsin pek, Yıldızım sän,
Bir düş gibi, ah, mutlak!

O yoluna gidämäm bän
Seninnän bir zaman pak.
Hem yabancıysın lafinda
Şilêersın da cansız bak.

– Cannıyım bän, cansızsın sän,
Donêrim buzundan pak.

* * *

Geçer bir gün, üç gün geçer,
Gecä geler o genä –
Yıldız şafkı dolêr içëri,
Kıza geler sevimnän.

Uykusunda kız aklıya
Onu te getirsindi.
Gelsin ona ta özlemdi:
– Sän in aşaa, ah, yıldızım

Bir şılaanda kayarkan,
Ki içërim, hem akılım,
Aydınnansın bakarkan!

*Çevirdi romuncadan
Dionis Tanasoglu*

Gheorghe Vodă

Cevizim, sän, cevizim

Cevizim, sän, cevizim,
Seslä sözüümü benim
Büüyäsin cevizindän

Te o küçük cevizçindän,
Ani gömülü erdä
Toom da can da o sendä.

Var benim dä güüsümdä,
 Bir ceviz nicä sendä.
 Diil o büük nicä sendä,
 Ama büüyërim ondan,
 Ölä vergim anamdan,
 Büüyeim hem gezeyim,
 Neçinki bänim adam
 Gezmektän var yaşamam,
 Durarsam, küçülecäm.
 Sän sä, fidancım eşil,
 Düşer olsun bir erin
 Derin gitsin köklerin,
 Gökä çiksin eşilin.

Sän dä gezärsän hep bir,
 Kim bizi gölgeledir?
 Kim tutar bizim eri
 Ayak altında çetin?
 Kaymasın o eşiktän
 Ömürünä olsun evdä.
 Cevizim, sän canabin
 Söslä sözüümü benim
 Büüyäsin cevizçiindän.
 O hem toom hem can sana
 Benzeer o benimkinä.
 Ani saklı güüsümdä...

Çevirdi romincadan N. Baboglu

Victor Teleucă

Arada uzaklar

(Ara uzaklarlan)

Büük hem küçük-türlü...
 nasıl varlan
 Da kısalttık ilin kolay
 Uzakları, arayı.
 Taa yakın oldu o ay,
 Ama bir, salt bir zehir –
 gezer bizim arada.
 İstär-istemäz zeetleer,
 Kef bozêr şaşkın ara,
 Ters bakêr insannara.
 Kim hasta bu zihirdän,
 Çıkmêêr eski dertlerdän.
 Tepiner, ki yok aslı
 „Olêr, beki, kimnerdä
 Çok siirek olsun nasıl”
 Saykı yokmudur oldu
 Tutsun seni kapuda

Bir suratsız bürokrat?
 Bir adım salt arada,
 Ama git, yap o adımı...
 Saatlan duracan orda
 Nekadar sän dayandı
 Gagarin saat içindä,
 Dünäâyı dolayladı.
 Salt bizim arada ara
 Var en bitki uzaklar
 O, olmalı, en zoru,
 O bozêr uzak yolu.
 Açın geniş kapuyu,
 Pençerelär açılın,
 Koparın perdeleri,
 Uzaklı güneş yakısın...
 Süpürgeyi alınız
 Atın çöpä çürüklüü!

Cevirdi N. Baboglu

vergi – kalma anadan, naturadan

eşik – girmektä bir basamak

zehir – otrava

dert – hastalık

adım – bir ayak izi

KENDİBAŞINA OKUMAK

Dionis Tanasoglu

Dionis Tanasoglu duudu 1922-nci yılda Kiriet küüyündä. Filologiya bilgilerinä doktor. Moldova Respublikanın incä zanaatlarında hem Gagauziyada şanlı adlan şanlı vatandaşır yazar, kompozitor.

Pay aldı Bük Vatana cengindä Romın askerindä.

Elli yıldan zeedä çalıştı gagauz kulturasına, yazıcılık zaametindä tiparlandı onun kıyatları:

1. „Bucaktan seslär” – 1959 yıl
2. „Çal türküm” – şiirlär 1966 yıl
3. „Adamın işleri” – şiirlär 1969 yıl
4. „Hoşluk” – şiirlär 1970 yıl
5. „Gençlik türküleri” 1975 yıl
6. „Bucakta yalın”, pyesa 1980 yıl
7. „Uzun kervan” – roman 1985 yıl

Hem başka yazılar „Oğlanın sevdası”, gazetalarda hem dergilerdä makalelär. Gagauz şkolalarına hazırladı çok üürenmäk kıyatları.

Geçindi 2007-nci yıldı.

Aşaada o veriler „Uzun kervan” romanından parçalar.

Uzun kervan

(Romandan parçalar)

*„Yok millet istoriyasız, nasıl da
yok istoriya milletsiz”*

İlk roman „Uzun kervan” gagauz dilindä tiparlandı 1985 yılda, yazdı onu Dionis Tanasoglu. Onun şiirlerinnän hem çevirmelerinnän siz tanıştınız geçän klaslarda. Bu romanda avtor çalışêr göstêrsin derin evelleri, aarêêr gagauz halkın eski dedelerini, kimmiş onnar hem nasıl onnar yaşarmışlar o eski zamannarda, bu üzerä da yazıcı kullanêr biraz arhaizma laflarını. Personajların adları da ozamankı adlar, angılarına bükü okuyucu diil alışık. Ama üüredicilär annayacaklar, ani avtor butakım çalışêr bizi götürsün o evellerä, nışannasın o zamanın ruhunu. Literatura çalınmarına görä yazıcı olur kimi işleri kendindän dä eklesin, ama butakım eklenmiş işlär, mutlaka, vardır nasıl olsunar o derin geçmiş vakıtlarda, ama nasılsa bu günnerimizdän saklı kalmışlar. Ama neeti yazıcının iidir, yınandırmaa okuyucuları, ani bizim gagauzların da, başka halklar gibi, var derin hem meraklı istoriyası.

Aşaadaki „Uzun kervandan” parçalar lääzım sizä göstêrsin, ani gagauz halkın var kendi istoriyası da sayılêr, ki o bu dünneedä sayıda küçük, ama derin köklü bir eski millettir.

Hak-oguzlar

Burada bizä „Uzi-Torki” dedilär. Biz ama hep hakoguzduk... Annat, Kauşum, annat...

„Slavlardan üülen tarafında, o kırlarda gezerlär sürülerinnän, **çadırlarinnan** hem şatralarinnan Guzlar...”, – yazdıydı arab kronikacısı Masudi.

Haliz da ani, oradan oraya gezeräk bu eni kırların içindä, uygun er aarayarak, hakoguzlarımız ta erleşerlär Azak hem Dnipru deresinin arasında, taa çok ama Dnipru kırlarında, urup peçenekleri taa öteyä.

Kırlar geniş, otlayacaklar **gür**, tavlı, hayvannar, hergelelär sayısız, daanık her taraflara, otlêrlar günün altında sessiz, salt „avurt-avurt” işidiler üsek otlar içindän...

Diil pek yakın biri-birinä serili bizim bu oguzların aulları – şatralı, çadırlı „küüceezleri”, ne etiştirmiştilär şindilik kurma o uvada-açıkta derelär boylarında.

Bu kırlarda su taa çok var, erlär bereketli, çok derä hem derecik alçakları erdän erä açılêrlar, sarı yarlı da çukurlar, otlayacaklı da yamaçlar sansın o alçaklardan büüyerlär, cayırlarda üüsek otlar negaralıklan hem tikenni gürlüklêrlän karışık...

Azak hem Kara denizin boylarına dooru ,ama kır düzlüklener, **sonra** da başlêr aynalarını yalabıtmaa açık havada türlü geniş su limannarı, göllär sararêr da kuru kumnu erlär taa deniz kenarlarınadan...

– O arab gezicisi Masudi merakçı adammış, bilgili... İçtik biz onunnan **kumis**, lüledä dä tütün çektik... Hepisini bilmää, annamaa istärdi.

Makar ani Oguzistanı can acısınnan braktıydı oguzların sade bir payı, hakoguzlar, senselä ama çokluktu. Elbetki, buralara göçtüydü taa çok hayvancı-kırcı insannar hem asker Uzordaş-hanın kolu altında. Zengin feodallar ama kalmıştilar Oguzistanda, annaşmıştilar kıpçaklarlan hem Harezmi şahınnan. Kalmıştı kasaba zenginneri dä, zanaatçıların da çoyu...

Bu geniş kırlarda ama devlet yok, sade onun kimi izleri: han kendisini bütün bu eni insan toplumuna baş sayêr; onun dolayındakı „devlet” adamnarı; aşaağı insannar büük hatır güderlär Uzordaş-hana onun girgin kararı için göçmää buyanı hem becerikli geçmää için artık büük dereleri nicä Yayık, İtil, Don... hem ani o kurtardıydı kaybelmektän koca bir halk hem onun varlını; var asker, kurultay toplanêr, vergilär insandan yurtluun lâzımlıklarına deyni; kararlı teritoria, başka yurtluklarlan baalantılar tutturular, haliz rusi kınazınnan Vladimirlän, Bizanslan da...

Büük işti ama peçeneklerdän korunmaa hem dä kıpçaklara da karşı koymaa, angıların hep taa çok bölükleri hep bu kırlara başlardırlar akışmaa Orta Aziadan. Lâzımdı göçmää

Dniprunun öbür tarafına da erleşmää taa koruntulu erlerdä Dnipru hem Rosi derelerin arasında, annaşp kınızlan kayıllık üzerinä hem komşuluk için. Vladimir tez kayıl oldu, zerä vardı zoru, ki korunsun Rusi devletinin üülendeki annıkları peçeneklerdän hako-guzların yardımınan.

Yaşamak gider – hayvancı-kırcı yaşaması: eski zanaatlar, adetlär, ama zorluklar da.

İnsan, nicä dä olsa, dil çoktankı ana yurtluunu, Oguzistanı, pek özlemää başlardı...

* * *

Hanın merkezi-stupu kurulu. O bir taa büücäk bir küücääz, diil sade şatralar, ama avlar da, nicä oralı ruslarda, var kaavi koruntu toprak kalesi, hendeklär derin, yapıcıklar bekçi askercilerä deyni. Bu **merkezä** hem onun dolayına yavaş-yavaş erleşer zanaatçılar, alışverişçilär; açılär eni alışverişlik yolları Bizans kasabalarına hem Kafkazötesinä Derbent geçişindän, hem da rusi alışverişlik merkezlerinä.

İnsan, ilerkişi gibi, işlerinä bakêr: karılar, ihtärlar yapaa yıkêrlar, paklêrlar, derileri işlendirilär, giyim hazırlêrlar, imelik... iş kaynêr.

Uşaklar dışarda kaçışêrlar, oynêrlar adetçä oynamalarını – „beygircik”, „yumancak”, „güreş”, „kör-çöpüş”...

Adamnar, gençlär hayvannarlan atlayacaklarda kaçınêrlar, derin alçaklarda beygirleri otladêrlar, koyun sürülerini, keçi hem büük hayvannarı.

Hakoguzların giyimneri hep niceydilär, ama kimi eniliklär dä var – kürklär meşinnär, kalpaklar koyun derisindän, sargılar, çarıklar; karılar fistan taşıyêrlar satın alınma rusilerdän yada başka satıcılardan; uşaklar kızgın havalarda çıplak kaçışêrlar... Nicä dä olsa, yaşamak sert burada da, diil kolay ecel açık kır içindä, her taraftan var kolay **aman** gelsin...

... İhtär Saltuk-aga toplamış avşamüstü dolayına genç çocukları da annadêr, üreder. O bir üz yaşından zeedä, çok geçirmiş baba-aksakalhakoguz, çok kırlar gezmiş vatandaşlarınan, bu erlerä gelincä, ölümnü düüşlerdä türlü düşmannarlan kavramış...

– Saltuk-aga, – danışêr çocuklar, – biz näändanız, bizim hak-halkımız kimdir?

– Näändan mı? Elbetki, oyandan, Orhun deresindän, Altaydan, nicä bana küçüklüümdä dedä-atam, üz etmiş yaşlı, annadardı!... Biz eski oguz türklerindäniz, Aşuna-beyin evladlarıyız, en girgin İstemi-kaganın, Oguzkaganın evladlarıyız!... He-e, nesoy batır adamnarmış onnar, uşaklarım, onnarı kimsey enseyämüzmiş! Ne käämil devlet kurmuşlar onnar; girgin korunmuşlar çinnerdän, perslerdän, kâr bizanslılardan da! Sonra kuruldu bizim Oguzistan: onun hannarı arablara karşı çok girgin korudular ana yurtluumuzu... başka düşmannara da karşı...

Bizä ama zor bir ecel düştü: bizim hannarımız annaşamadılar, bozuştular, zerä bir bey, Selcuk, başka dinä geçti, başka hannar da arabların hem kıpçakların tarafına kaldılar... Biz ama hakoguzlar diıştirmedik ne dinimizi, ne adetlerimizi, ne halk senselemizi! Biz haliz oguzuz, hakoguzuz! Da okadar! Ama geldi sıra brakalım biz o sevgili ana

yurtluumuzu, Oguzistanı, Aral denizin boylarını, dostlarım, da göçelim bu kırlara. Pek becerikli karar kestirdi bizim ayıdınını hanımız Uzordaş – geçirdi bizim yurtluumuzu burayı. Şindi bu kırlar oldular bizim vatanımız! Biz kooladık buradan peçenekleri da oturduk onnarın erlerinä, da bizim oldu bu kırlar! Yaşamakta ölädir: biri öbürünün erini kaplar!

– Onnar, o peçeneklär, duşmandır bizä, – baardı bir çocukak, – bizim ayllerä üüşerlär!

– Olä bu duşmannık, näbasın. Ama bizim batırlar onnarı sıraya koyarlar, korkmayın siz, haliz Oldan-batır!

– O Uzordaş-hanın ogulu ani?

– Haliz o, çocuklar, kaavi hem girgin.

– Biz dä kaavi olacez, Saltuk-aga, sade büüyelim! Pek oya vakıt geçer ama.

– Bän sä deyecäm, pek hızlı geçer vakıt...

– Bizä nekadar taa tez läözüm kuvet, ki korumaa bizim eni yurtluumuzu!

– Elbet, benim çocuklarım. Kıpçaklar artık izlerimizä basêrlar şansora. O köpek Çagayhan kaç kerä oldu bizi raatsızlêr! İlkyazın kendisi da girmişti bizä – may o ahmak kellesini kaybedeceydi! Ama aldırımêr, şakal!

– Biz onu tepeleyecek! Biz hepimiz Oldan-batırın ordusuna girecez!

– Eh, o çiçek bozumnu kara-püsür suratına bir nacak çeksäm, o sarkık ta mayızlan dolu şkembesinä bir sivri kazık itirsäm da adını başka işitmeyim! Mındarlımı ya-a! Dooru mu, gençlär?

– Dooru-u! O bizim duşmanımız!

– Ama biz, hakoguzlar läözüm birlik olalım da ozaman bir dä duşman bizi enseyämeyecek!

Komuşularlan da annaşmamız olsun, ki zorda olsun arkalaşmaa. Bän musaafir olduydum Uzordaş-hannan barabar urus kınazında Vladimirdä, tä diil çoktan raemetli oldu, Tanrı onu raatlıkta dinnendirsın, – ne çok zenginniklär toplamışlar onnar, hem kuvetlik! Bir Tanrı! Şindi onnarın beyi Yarışlav, deerlär ona „Mudri”. Fikirli beydir...

Vatanımızı korumaa läözüm, çocuklar! Siz burada duudunuz! Buradadır sizin Vatanınız!

* * *

Duşmandan korunmaa deyni, hakoguzlar kalkınêrlar bütün senselelerinnän, girgin hem kaavi batırların kolu altında.

Oldan-batır, Uzordaş hanın oolu, kaavi hem korkusuz batırlarından biridir. O diil bir kerä gösterdiydi kendisini düüşlerdä, haliz peçeneklärilan. Uzordaş-han, hem bütün dä hak oguz askeri ona umutlanêrlar. Oldan-batır şindän sora otuz yaşımı geçmişti, ama evli taa diildi. Boyu batal, arkaları bir tokat kadar; paņasına taş sıksın, su çıkarır, kolu da o aar topuzu erä ursun, batar er içinä bir adam boyu kadar... Kuvedi artık büük – omuzunu koysun, toprak erindän kimıldadır, diil azbuçuk! Hem dä ii ürekli, geniş duygulu, üfkesi kolay çıkmaz. Ama duşman dokunsun yurtluumuza – o onu tepelär bir şakalı gibi...

Azak – Azov denizinin eski adı

çadır – şatra

gür – çok zengin

sonra – sora, eski türkcä

kumis – nergelä südü

merkez – arta er

aman – bela

Senselä karşılaması

*Sevinsän mi osa
Ayıflansan mı?
Kardaş kardaşı zheetä
koydu...
Ha, kauşum, annat ileri
dooru.*

„Devlet kırı” bütün hem çok seslän baarırdı: „Kirçu olsun bey! Bizdä beylik olsun! Diil läözüm sultannık! Ko hristian beyi olsun! Bizim beyimiz Kırçu!”

Ölä dä ayırdılar Kırçuyu bey. Yaşamak ta sansın başka türlü solumaa başlardı...

Ama, söyleyim taa sizä, dayanıklı dostlarım, bizim bu oguz beyliimiz raat gidämedi, çok taa zorlar çekti.

Mihail Paleolog hem tatarlar, uzlaşıp, hep üüşärdilär bulgarların hem gagauzların üstlerine da zorlardılar onnarı. İnsan savaşırdı karşı koymaa, korunmaa, Kırçu-bey pek çalışardı, girgin da düüşärdi, ama ensemää düşmanı zordu. Açan bulgarlarda 1277 yılda çiftçi İvaylo büyük bir kalkıntı kaldırdı hem düşmannara hem içyankı zenginnerä karşı, bizim dä insan kalkındı, kuvetleşip bulgarlarlan barabar. İvaylo koyuldu bulgarlara ıtar, bizdä dä Kırçu biraz taa kolay kullanmaa beyliini başladıydı. Düşmannar ama brakılmêêr, zenginnär dä onnara yardım eder. Üç yıl ancak geçti da bulgar boyarları düşürdülär İvayloyu. O da kaçarkan düşer tatarların elinä. Onnar onu öldürerlär. Bizim dä zengin beylär, kollayıp, ansızdan öldürerlär Kırçuyu da koyêrlar genä kendi beyini.

Nicä dä olsa, ama eski oguz beylii burada doldurardı şansora üzyıllını! İnsan da hiç duymadıydı, nicä adı olmuş gagauz... hakoguzdan.

Bulgar boyarları, düşürüp İvayloyu, koyêrlar ıtar kendilerine Terter Görgiyi, bir zengin kuman soyundan erifi, izin edip ona, ki gagauzların da üstünä ıtar olunmuş. Gagauz beyleri kayıl olêrlar. 1285 yılda Terter hem boyarlar heptän geçtilär tatarların kuvedü altına, ödeerlär onnara vergi. Hep tatarlar 1299 yılda devirerlär Terteri dä koyêrlar ıtar Nogay hanın oolunu Çakayı. Bulgarların yaşaması olêr taa da zor, gagauzların da genä. Beylär da pişman, ani kayıl oldular Terterin çorbacılına da saklıdan koyêrlar beylik başı zengin Tomur beyi, angısı kaldırêr düüş Çakay ıtar karşı da ayırdêr beyliini ondan, istâmeer iilmää ona. Beylik oturaanı da koyêr genä Kavarna kasabasına 1300-üncü yılda.

Tomur bey da sürtmeer çok, da üç yıldan sora Kavarna oturaanı kavrêr bir başka zengin varlık saabisi Balıkkaş bey da olêr beylik başı. O beklâmediydi ayırsınar onu, kendi kuvedinnän üstâ çıktıydı. Koydu kendisinä ad „voevoda”. Düzdürdü Balçık kasabasını. Ačan 1312 yılda Vizantiyada içeri cengi gidârdı, Balıkkaş-voevoda yolları iki kardaşını Toduru hem Dobruyu bin askerlän yardım etsinnär İon Kantakuzeyâ padişahkaya Anna Komninä karşı. Sora everdi kardaşını Dobruyu Konstantinopolidâ bir grek-urum prinçesasına Apokafos senselesindän, taa da sora da geçirdi onnarı Kavarnaya, gelininin üüredicisinnän barabar Atanaslan hem bunun oolunnan, Atanas-ogluylan burada yaşamaa.

– Butakım baalantırlan biz şindi kaaviyiz hem kendibaşımıza yaşêêrız, – hep üünârdı Balıkkaş-voevoda.

Öldü bu voevoda 1357 yılda da onun erinä beylik başı oldu onun kardaşı Dobru, angısına sora dedilär Dobruca-despot, zerâ sertti pek. O geçirdi beylik merkez oturaanı Varna kasabasına, düzdü orada büyük bir flot da tuttu korkuda Genuya hem Venetiya koloniyalarını Kırında hem dâ başka koloniyaları da Kara Denizin boylarında, angıları ilerdän hep üüşârdilär bu erlerin üstünâ, savaşardılar iiltmää onnarı. Dobruca despotun kullanması uygun hem çetin gidârdı, beylik kaavileşti hem genişlendi dâ. Bak Vizantiya gittikçâ düşârdı. Küçük Asiyadan osman türklerin urmakları altında hem kaybedârdı topraklarını. Olduydu hem diişilmeklär bu taraflarda da: Tunanın hem Karpataların arasında düzüldüdü 1318 yılda Voloh voevodluu Günduusundakı Karpatların hem Dnestra deresinin arasında da 1359 yılda da Moldova voevodluu... Altın Ordunun bu zamannarda vardı kendi zorları, haliz açan rus knâzi Dmitri Donskoy verdiydi onnara bir büyük düüş Kulikov Kırında 1380 yılda hem açan kırıp-foladıydı onnarı Ortakı Asiyadan mongolların eni banı Timurleng.

Hep bu ÖIV-cü asirin başlantısında Küçük Aziyada, Vizantiyanın komuşuluunda. Anatoliyada büüdüydü hem kaavilendiydi sellcuk-oguz türklerin Sögüt beylii, haliz Ertogrul bey öldüynän (1298), açan onun erinä kaldı oolu Osman, angısı düzüdüydü Koniya beyliini, sora onun da oolu sultan Orhan (1326) sora Orhanın oolu sultan Murat Birinci (1360). Da o eski selcukkayı oguzları, ani çıktıydılar Aral denizin boylarından, çekişip, ayrırlıp senselelerinnän, hakoguzlarlan, şindi osman türkleri deerlär onnara, te geçtilär Balkannara da başladılar kaplamaa buradakı halkların erlerini, yaklaşıarak gagoguzlara da. Murat Birinci aldı Adrianopol kasabasını, koydu adını Edirne da diıştirdi devlet merkezini Bursadan burayı.

Korkmuş balkan feodalları, topladılar askerleri çıkmaa türk sultanın önünâ karşı. Dobruca despot da çıkarêr askerini onnarlan barabar osmanlılara karşı. Da te üçüz buçuk yıl geeri ayrırlan iki oguz kervanı genâ karşılaşêrlar! – birisi uslu yaşayan eni yurtluunda, birisi dâ bunun üstünâ gelän. Düüş oldu güzün 1371-dâ Marişa deresinin boylarında. Ensendi türk askerleri. Bunnar çekildilär erlerinä.

– Zor olacak karşı durmaa, – ayıflanırdı Dobruca despot, – bunnar düüşêrlär pek deli afacan hem düzgünnü askerleri var.

Despotun oolu ama Yuançu başka fikir kullanardı. O osmanlıların tarafına çekârdı, zerâ onnar eni kuvetmiş, onnara karşı gidennär kaybedeceymiş hepsini. Bobanın hem

oolun arasında – kavga duşmannık. Yuancu saklıdam birlik tutêr osmannırlan, anğı-ları deyiverdilêr ona Dobruca oolu da umut koydular kullansınar onu ileri dooru...

Dobruca despot ama, kaavi tutêr kendisini, hep kaavileder beylii, başka devletlêrlêr alış-verişlik yapêr – volohlarlan, moldovannarlan, grek koloniyalarinnan, bulgarlarlan–Varna olêr belli bir alış-verişlik şentrası. O tutêr ii dostluk bulgarların Tırnovo şarinnan hem Vidin şarinnan, ani düzöldüydülêr 1363-üncü yılda feodalların ara düüşmelerin beterinê. 1375-tâ onun flotu pay alêr deniz düüşündê Trapezund kalesinê karşı. Onun vakıdında eski Karbuna yurtluu, Karbonum Tera, dokumentlerdê yazılêr şansora „Tera Dobrotiçi” sayılêr „Dobruca yurtluu” Dobruca despot yapêr baalantı Vizantiyaylan da, everip kızını Nadiceyi İoan V Paleologun ooluna Mihaila Yuancuya, ama işlerdân taa da pek azetmeer, kin besleer bobasına da bir bey konusunda üüşer tarafçılarinnan bobasının üstünê da, öldürüp, onu kaplêêr baş bey erini, olêr o da despot.

Yuancı-despot sever kuvet, büüklük sever, tamah da pek. O birdân diştirdi devlet politikasını osmannırların tarafına. Da açan 1386 yılda Nikopolidê Evropanın kruçalları geldilêr osmannırlara karşı, o da girdi düüşê, ama osmannırların tarafına. O koydu kendisinê uzun bir titül: „Magnifikus etnotes dominus İoankos, filius bone pememorie magnifiçi domini Dobrudize” – „Büük hem kuvetli padişah İoankos, ii raametli Dobruca padişahın oolu” 1387 yılda İuancu düzer bir alış-verişlik konventiyası Genuya koloniyasinnan, anğısı onun tarafından yazılı onun devlet izmetçileri Çolpan hem Kosta. Hem hep taa çok baalanêr türklêrlêr.

Ama 1390 yılda onun üstünê ansızdan geler cenklêr voloh voevodu Mirça İhtiarı da koyêr ödesin ona vergi iilsin onun voevodluuna.

Türk sultanı Murad I hep hızlanêr balkan halkların üstlerinê. Kosovopoliedê, 1389-da büük düüşlêr karşı çıktı ona serblar, bulgarlar, volohlar. Çirkin düüş oldu, zor bilmê, kim ensedi. Bir serb patriotu Mikloş, gecê sıyrılıp Murat sultanın şatrasına, saplêêr onu bıçaklan da öldürer. Eni sultan Muradın oolu Bayazit, çok taa kıymaksız üüşer halkların üstünê. İlkin kapladı Makedoniyayı, sora da 1393 yılda bulgarların Vidin şarlını da durgundu Tırnovo şarlın kalelerinde, zerê çetin karşı durardılar. Hep o yılın, ama onun askerleri sardılar Tırnovo kasaba-kalesini. Üç aydan zeedê Tırnovlular düüştülêr, ölüm buldular, ama kasaba düştü. Bayazit verdi izin yıksınar onu temeldân, ateş etsinnêr. İnsan ama üreendê verilmeer hep laflařêrlar: „Düüşecez, gelecek vakıt da kurtulacez!”

Osmannırların yardıminnan İuancu 1398 yılda çıkarêr beyliini volohların kuvedi altından. Ama Bayazit koyêr onu bireri getirsin flotunu otoman flotunnan, sora da beyliini da yamasın Otoman devletinê, İuancu da kayıl olêr. Butakım IV asırın başlantısında hakoguz devleti „Karbonum-Tera” kaybeder kendibaşınalını, „Dobrotiçi tera” düşer türk sultanın kuvedi altına. Oguz beylii olêr türk provinçiyası adı Uzıeyâlet, İuancu da kalêr eyâlet beyi, kabledip birdân musulman dinini. Bu bir soy avtonomiyalıktı sansın gagauzlar için, ki ani onnar türk senselesiymiş deyni. İnsan da görüp, annayıp, ani dilleri uyêrlar, ani türklêr senselê birdân-birê uslu kabuledêrlêr ni çorbacıların gelmesini hem onnarın tradiçiyasını, esaplamayıp ama, ani başka dinin beterinê hem aliz sultannarın, vizirlerin tamahlı hem cansızlı unutturacaklar onnara senselelii da

bu insanı koyaceklar kara zorbalaa. Gagauzlar sa istämeerlär kalmaa sultan boyundruu altında, dayma kalkınêrlar da başka halklarlan barabar düüşerlär ezicilerä karşı.

– Şunnar gävur olmuşlar! – baarırđı zaabiltär, yollayıp askerleri izinnän soysunnar bir pak bu insanı çirkin da zeetlesinnär hem da maasuz musulman izmetçilerini basurmannarını, ki kılıçlan çevirsinnär bu „minnetleri” yanniş yoldan „dooru yola, dooru dinä”.

– Şunnardan almaa eyäletlii, yapmaa onnarı bir sancak! Da oldu Uzisancak bey da osmanlı.

Şunnar, ama verilmeerlär. Çok zeet çekerlär, ama verilmeerlär...

Sultan ardına sultan geler. Onnar da oldu çok biri-birindän beter fena hem tamaa...

Oguz, gagauz kervanı, ama hep tutunêr hep birleştire buradakı kalma eski türk soylarını, başka da insannarı yaklaştirêr onnarı biri-birinä, da bu zor ecellerin içindä toplaşêr da hep düzüler eni bir senselä, temel kökü eski hakoguzlardan – gagauzlar...

ayıflanmaa – şaşmaa, kahırlanmaa, küsmää

Atanas – ad, insan adı

afacan – yakıcı

gävur – başka dindä adam

eyäletlii – devletlii

kara zorbalık – çok zor çekmäk

- Angı asirdä kaavi Vizantiya devleti kaybedirdi gittikça Küçük Asiyada topraklarını?
- Angı asirdä büüdü hem kaavileşti selcuk oguz türklere beylii? Neçin onnara başladıydılar demää osman türklere?
- Neçin o eski selcuk kayın oguzlar Aral denizin boylarında çekişmişlär, ayırı lışmışlar kendi senselelerinnän hakoguzlarlan?
- Nereyä gider hakoguzların kervanı? Nasıl onnar Balkannara etişmişlär?
- Nasıl düüş olmuş Kosovopoliya kırında? Ne olmuş Birinçi sultan Muratlan?
- Sultan Muratın ardına kim kalmış sultan? Angı toprakları o kaplamış Balkannarda? Nasıl Düştü Tırnovo kasabası?
- Angı asirdä hakoguzların devleti „Karbonum-Tera” kaybeder kendibaşinalımı? Kimin provinçiyası olêr oguz beylii? Nasıl olmuş onun eni adı? Neçin diiştirilmiş adı?
- Ne dindäymiş osmanlılar? Ama gagauzlar?

Aşına beyin türklere

*Şindän sora eni eranın
ilk üzyılları geçärdi.
Kır gür yaşamaklan
yaşardı...*

– Dädu ba, sän dedin, ani uzak dedelerimiz oguz-türklärmış. Oguzlar için annadık. E, türk dedelerimiz, şindiki osman türklere mi?

– Yok, benim ii torunum, diil şindiki osman türkleri, zerä bunnar da bizim gibi evlattır, hep o oguz-türklerdän çekilerlär – kankardaş bizä.

– E, ne vardı başka türklär dä mı?

– Vardı, elbet, eski türklär, ani çinnär ozaman türkü deyärdi onnara. Pek käämil senseläydi onnar da! Hep o günduusunda Altaylarda peyda oldular, da sora büük geniş bir devlet düzdülär, angısının içindä yaşadı bizim oguz dedelerimiz dä, başka da oguz hem ozaman türk senseleri dä.

– E, nicä peydalanmış o türk dedelerimiz? Annatsana.

– Türk senseleleri ozaman pek çokluktular, nicä sıraladıydım sizä baştan – hunnar, kıpçaklar, oguzlar, peçeneklär, karluklar, tolişlär, tubalar... En eskileri ama hunnardı hun türkleriydi. Onnardan da ileri varmış hep türk senseleleri, prototürk onnara olur demää, üç-dört bin yıl geeri yaşayannar, ama bän onnarı etiştirmedim, sade işittiim var.

Hunnar için aklımda islää tutêrım. Käämil bir halktı, çokluktı, girgindi, kıymetliydi... Asyada en ilk türk devletini onnar kurdular. Baykal gölünä akan Selenga hem Orhun derelerinin kırlarında. Merkezi Ötükendi, Orhun boylarında, bugün Mongolstanda bulunan erlär. Hun devleti ama çok genişlendi, taa Hazar denizinä etişip. Haliz nezaman kurulduydu o devlet aklıma getirämeyecäm. O hunnarın en anılmış periodu olduydu ozaman, açan büük hakan olduydu onnarda Mete-hakan. Ondan Çinnär korkardılar. Açan o öldü, hunnar hem diil sade hunnar, çok can açısı çektiydilär. Bu olduydu 174 yılında eni eradan ileri. Onun erindä kalan oolu Kiyok çin prinçesasına evlendiydi.

Hunnarın taa hannarı olduydu, nicä Balamir, Uldız... Ama en anılmış han oldu Attila.

– E, bunnardı mı bizim o türk dedelerimiz?

– Yok, diil bunnar sade, ama onnarın ardına gelän evlat boyları Göktürklärdi.

– Ne, bunnar göktän mi gelmiştilär?

– Neçin göktän? Hep erdän, hep o erlerdä yaşardılar, Altaylarda. Onnarın kökleri hun türklerinden çekiler. He, onnarın duuması için ne uydurmalar var!

– Annatsana, ba çok bilän kauşçu, baare birisini.

– Tä sesläyin, ne annardı kendi türklär.

„Taa hunnarın vakıdında Altaydaki erlerin bir bölgesindä, daalarlar, bayırlar arasında Sıberiya komuşuları tepelemişlärdi orada yaşayan hunnarı birädän: brakmışlardı diri sade bir çocucaa dokuz yaşında, ama kesmişlärdi kollarını hem ayaklarını, onu da sıbtmışlardı bataklık içinä buulsun. O ama buulmamıştı, yaşamıştı da büümüştü delikannı çocuk. Büütmüştü onu kendi südünnän bir dişi yabanı. O üklü kalmıştı o çocuktan da duudurmuştu on çocucak. Bobaları ama kaybelmiş. Da o on çocuk, büüyüp, düzmuşlär bir bütün senselä. O senselenin başkanı Asanse çıkarmış senseleyi açık kırlara o bayırlar içindän dä iilmiş jujannara. Sora başka başkannar kurtarmışlar türkleri jujannardan de kendileri büük bir devlet düzmüşlär”.

–Ya, ne käämil! Hem gözäl dä, ba dädu, romantik!

–Var taa bir uydurma, hep türklerdä düzülü. Sesläyin. „Hunnarın bir prinçi, avlanarkan Altay bayırlarında, daalıklarında kaybelmiş kalanından da kalmış oralarda yalnız yaşamaa, iyärmış, ne bularmış. Bir gecä ona uyuyarken gelmiş bir dişi yabanı da yatmış onunnan. Nekadar onnar yaşadıysa, bilinmeer. Ama uşakları olmuş çok, sora onnarın da uşakları olmuş da büümüş bir senselä. Ama hepsi onnar bir vakıtta, nedänsä, kaybelmişlär. Kalmış o dişi yabanın torunnarından sade dördü. Birisi kugu-kuşuna dönüp – olmuş, ikincisi erleşmiş Abu hem Gan derelerin arasında, Tıgyu adını alıp, ama üçüncüsü hem dördüncü erleşmişlär Çusi deresinin boylarında, Altayın üülen tarafında.”

– Da-a, hep dişi yabanıya baalyymış bizim o türk dedelerimiz. Çıkêr, ani bizim en eski dedelerimizmiş dişi yabanı?..

– Neçin, sade bizim mi? Eski türklär hem oguzlar hepsinin şindiki türk-oguz senselelerinin dedeleridir.

– Hakına, sölediydin taa baştan. Meraklı işlär annadêrsın, ba dâdu, bizim istoriyamız için. Hem sän, ba büyük-baba, kendinsin bizim istoriyamız!

– Ama, bu uydurmaklardan başka, bän aslı işleri dâ bilerim.

– Annat, ba büyük-baba, annat, hazırız seslemää gecä-gündüz.

– E, genä sesläyin.

Şansora eni erä zamanı başladıydı. Onun ilk üzyılları geçärdi. Jujannar bir kaavi devlet kır ortasında düzdüydülar, orada, merkez-şentral Asyada, IV üzyılın ortalarında.

O jujannar yaşardılar teles senselelerinin sırtından, angılarını sıkı tutardılar kendi kuvedi altında. Onnar soyardılar başka da komşu senseleleri o kırların içindä. Pek arsızdılar. Bizim oguzlar da hep o zor ecelä düştüydülar.

Da tä te o jujannarın kuvedi altına 439 yılda bir Aşına beyin türük senselesi dâ düşer, kaçıp bir gecä Poyraz Çin devletinin kuvedi altından.

– Kayılım benim „beşüz ayleli” senselemi devletimizdä erleştireyim, kabul edin, artık, – danıştı Aşına bey jujannarın hanına Douêdêya.

– Hm, – sırttı Duêdêydy, – hizmet edeceniz bizim kuvedimizä, – dedi jujan hanı, – sän artık benim elimä düştün, esmer olan! – ekledi, dişlerini biyazıdarak hem uzadarak Aşınaya bir odun tasık dolu kaavi kımızlan, kendisi da taa uygun uzanarak kaba derilär üstündä büyük hem artık donaklı aba çadırında. – Hem dâ erleştirecän senin türklerini oguzların arasında da hepsini koyacan nekadar taa çok demir, bronz, gümüş hem altın çıkarsınnar bayırlar içindän, esaplêêrım, kayılsın, sana başka umut yok, ha, ha, ha!

– Kayılım, – dedi Aşına, fikirleyeräk kendi-kendisinä, ani o demirlär, çeliklär ona da fayda olarlar bir yakın zamanda. – Da erleşitirdi türklerini Altay bayırlarının üülen eteklerindä oguzların arasına.

Nicä dediydim, oguzlar da vergi verärdilär jujannara: hayvan, yapaa, ama haliz demir hem altın. Şindi ama Aşına beyin insanınnan barabar, angıları uslu yaşardılar, onnarlan, düşünärdilär, nicä kurtulmaa jujandan. Çok mu vakit geçti, az mı, Aşınanın türkleri alıştılar oguzlarla, kendi eski mogolkidani dilini unudup, oguz dilini

üürendilär, kimi dä adetlerini, oguzlar da onnardan, da çok yakın oldular okadaradan, ani komuşu senselelär onnara hepsinä „oguz türkleri” deyärdilär.

„Biz – oguz türkleriyiz, – çetin deyärdi onnar, açan jujan saabileri savaşardılar inandırmama, ani onnar jujanmışlär şansora. – Biz Aşına Türkyabgunun insanıyız, angısı kurtarmış bizim babalarımızı çin esirliindän. Biz hepsimiz oguzuz hem türküz! Niceydik!”

Kendi zamanında Aşına bey sevdiydi bir oguz kızını gözeli hem usluyu Altanayı, bir oguz soyunun başkanın kızını da evlendi dä ona. Artık adet öläydi, çetin, ani sevdiysän kızı hem onun da sevdasını kazandıysan, evlen ona! Onun soyunun önündä borçluysun evlenäsin! Başka türlü – ceza!

„İi sözlü olsun bizim birleşmemiz, Altana-oguzana, – emin ettiydi Aşına bey, – ko uşaklarımız sevgi bulsunnar bu türk-oguz halkımızda! Hem izmet etsinnär ona!”

Türklerin hem oguzların aralarında evlenmeklär adet olduydular. Da hepsi onnar, iilip, dua edärdilär yabaniya, hem başka da hayvannara, gökâ, bayıra, denizä, gunä, aya... Ama haliz yabaniya, boz-kurt yabaniya. En büyük allahıydı ama Tangri Türk askerlerinin bayraklarında güzelli parlaardı yabanı boz-kurt kafası altın ipliklän dikili – kuvet, girginnik hem inannık nişanı!

– Oolum, Oguz-oolu, – aar soluyarak, ölüm atindä Aşına bey danıştıydı oguz gelinindän çocuuna, – kurtulun o arsız hem yaban jujannardan. Demir biz verdik onnara, ama kendimizä dä koruduk, siläh hazırladık bayırlar içindä saklı, insanımızı askerä hazırladık, artık nezaman da olsa, düşmana karşı çıkma askerimiz hazır! Bu ama şindilik bizim taynamızdır... Vakit gelecek, siz kurtaracınız bizim senselelerimizi jujan çıraklından. Sora ama kalmayın erinizdä, gidin Günduusuna hem Günbatısına, otlayacak kırlarını genişledin, hayvan sürülerini zeedelein... ölädir zerä hayvancılık yaşamanın yolu... burada sizä artık sıkı hep taa, hep taa bunalırsınız... Eni kırlarda, küülerdä, kasabalarda siz bulacınız başka insannarı, erli insannarı – gücendirmeyin onnarı, yardım edin serbest yaşasınnar, biz zerä kendimiz çok zor çektik, kendin bilersin bizim aymağımıza kolay olmadı... hem şimdi da taa.

Aşına bey, o girgin hem gözäl, uslu, ii fikirli hem eski türklerin bir kıymetli bobası, bu nasaatı, gelän evlatboylarına brakıp, geçindi, Tangri allahlın çaarımına ruhunu verdiydi. Adetä görü, onun mezar – kurganına beygirini da bütün terbeli, yularlı gömdüydülär.

– Haliz ani, bu Aşına bey büyük bir bobaymış o eski türklerä... Ne gözäl hem uslu, nasaat brakmış o oollarına... ama – bizä dä – insannarlan uslu annaşmakta yaşamaa, başkasının varlına tamaa olmamaa... E, bu ad „türk” osa „türük” mü, neyä gelir, ba büyük-baba?

– Neyä? Tä aklıma getireyim, zerä kolay iş diil. Bizim Aşınaya çinnär „tü-kü” dediydilär. En ilkin yazılı bu ad Orhun taşlarında „türük” bulundu, sora da yavaş-yavaş „türk” kaldı. Kendi bu latin eski maanası – „kuvetli”, „kaavi”, „girgin”.

– E, neyä gelir Aşına adı, maanası vardısıa?

– Vardı. O geldiymiş mongollardan – „şına” – „yabanı”, ama „a” – hatırlık, sayım-nık, mertlik (hayırlık) için bir eklentiydi. Aşınaya ölä dä deyärdilär, „mertli (hayırlı)

bozkurt (yabani) – artık ölä da çikêr, „şına” – „yabani”, „a” – mertli (hayırlı) – mertli (islää) yabani”.

– Bak sän, ne fasıl!

– Fasıll diil hiç. Ozamannar senselelerin çoyu yabanıyı „allahlık” sayardı „atakök” sayardı; mogollar da sayardılar, ani onnar çekilärmışlär boz yabanıdan hem dişi karacadan... Çınnar sayardılar, ani „türk hanı” hem „yabani” hep oymuş... Türklär bak kendileri ölä sayardılar. Diil boşuna bir türk hanın karısı deyärmiş, ani onun „han kocası yabanıymış karakterindän”. Hep çınnar türklärä karşı düüşlän gidecek zaman baarardılar: „Yabanılara üüşeriz!”

– E, biz şindiki da gagauz türkləri, haliz taa evellär, küülerimizdä yabanıya kult tutardık, küstürmemää onu savaşardık, benim küçüklüümdä Kireytdä, Avdarmada, Baurçuda. Ozamannardan, dedelerimizdän kalmıştır. Kışa karşı da güzün bir gecä kapu süvelerini sarmısaklan yaalardık, ki yabanılar hatırlansınnar da koyunnara gelmesinnär – „sarmısak” yortusu yabani hatırına. Biz ama annamazdık neçin dä korkardık...

– Dooru söleersin, sän dä çok işlär etiştirmişin, nicä görerim kireytlimesin?

– Kireytili.

– Allaa yıllarını uzatsın senin! Saa olasin! E, ileri gidelim.

Aşına beyin türk-oguz beylii gittikçä belli olardı, kendisini duyardı. Onun oolu Oguz-Ogul-han da işleri ii götürürdi, ama jujannara hep vergi verürdi. O ilk oguz türkü hanıydı bu devlettä Altay bayırlarının eteklerindä. Burada birleştii avcı hem bayırcı soyları kendi başkannarınnan, aksakallarınnan hem türük asker ordusu düzgün hunnarın asker ordusuna görä. Birleşikti onnarlan başka zavalılar da jujan ziyetundan, angıları gittikçä taa fena soyardılar iilmiş soyları, senseleleri, basardılar onnarın serbest yaşamasını. Da hepsindä üfka kaynardı hem kurtulmak zoru jujannardan. Ama vakıdı taa diildi...

Oguz-oolun batır kuvedi hem girgin yaptıkları için insan legenda düzürdi, o öldüynän haliz. Tä eni hanın uşakları da bakıcı naneya yalvarêrlar, annatsın onnara o batır Oguz-Ooul-han için.

– Ya, ne annadayım sizä, uşaklarım? – düşüneräk deyürdi ihtär nane. – Annadayım sizä Oguz-Ooul için hem Selenga için. – Da onun sesi sansın diişilürdi, taa gözäl ötürdi.

„Oguz-Ooul, ona deyärmişlär Türk-Oguz da. Pek gözälmiş hem kaaviymiş, girgin askermiş. O kuvedinnän çıkarabilürmiş aaçı köklän ne dä olsa – meşä mi, çam mı, seder aacı mı! Hem sölerlär, ani onu pek sevmişmiş Tangri allahlın ortanca kızı Ay-kız. Oguz-Ooul ama sevmiş bir erdeki sırtmacın gözäl kızını Selengayı.”

– E, Selenga, – o artık su deresi, ba nane! – şaştı uşaklar, – biz onu geçtiydik kayıkta bobamızlan...

– Şindi o derä. Ama o zamannar, o pek gözäl bir kızmış, ayollarım.

Da gider Oguz-Ooul yavklı olmaa o kızlan. O alçakta sa saabiymiş büük hem pek titsi Bir-Buynuz – bir çirkin hem fena hayvan, angısı istürmiş, ki o kız onun olsun. Da çıkmış Oguz-Ooulun önünä. Oguz-Ooul ama hiç ürkmemiş, tutunmuş onunnan düüşä birdän: hemen-hemen ensürmiş onu...

Üç gün hem üç gecä düüşmüşlär dä Bir-Buynuz, açan görer, ani enseyâmeer, bүүлer-kızı olsun bir su deresi, ki olmasın ne ona, ne da Oguz-Ooula, da yokolêr. Bu zavalı genç, gözäl çocuk çok gezmiş o dera boyunda, hep çaararmış: „Selenga! Selenga!” Ama boşuna.

Da te ölä büün dä o derenin adı kaldı Selenga...

Yazık o kıza... yızık...

Nicä dä olsa, bu türk senselesi sıkıntıda bulunardı, makar ani o bayırlar aralarında hem eteklerindä şansora beylik-devlet tä kurduydu. Bu devlet kaavilenardı gittikçä. Türklär, oguzlar orada, avcılıktan, hayvancılıktan başka, hep demirciliklän da zanaatlanardılar hem jujan devletinä siläh tä hazırlardılar.

Türüklär Ergenekonda bulunardılar. Serbest diildilär.

Ama kurtulmak, serbestlii kazanmaa umutları hep kaynardı o Ergenekonda: kendilerine dä siläh hazırlardılar, askeri kaviledärdilär o bayırlar aralarında.

Haliz, açan onların o saklı devletinä başkan koyulduydu kudretli yabgu titlusunnan Ahien zamanında; onun da ardına gelän Tuya „büük yabgu” titlusunnan olarak; sonra da Ahienin orta oolu Bumın heptän başa çıkardı hazırlanmakları, taa 534-cü yılda poyraz tabgaçların başkannarınnan politik baalantısı yaptıydı.

Ama 542-dä o Huangho-deresinin yakınlarında sefercilerin başında bulunduydu! Üç yıldan da sonra 545-tä batı tabgaçların başkanından elçiyi şu laflarla karşıladıydı: „İmparatorluktan bizä missiya geldi, devletimiz bundan fodulluk görer”.

Var nicä demää, ani bu ilk Gök-türk devleti 535-tä Bumının çalışmalarınnan kuruldu. Askeri käämil hazırlardı Bumının küçük kardaşı İstemi-Şad.

Ama onnar serbest taa diildi...

Jujannar, çirkin ezip, soyardılar iilik senseleleri, haliz telesleri, angıların dayanması artık kertää etişardı. Türklerin dä kimi hep büüyardı.

- Enidän okuyup, annadın Aşına beyin sölediklerini.
- Kimmiş o jujannar?
- Nasıl jujannar zeetlärmişlär onnara iilän milletleri?
- Nicä oguz türkləri hazırlanırmişlar kurtulmaa yabancı baskıları altından?
- Aşına bey nasıl üüredirmiş senselelerini başka erli milletlärän danışınnar?

Kaganlık

*Geçtiydi şansora
Sıçan yılı, İnek,
Bars, Drakon...
Fena Maymun yılı yaklaşırdı...
(Bir eski hronikadan)*

Eski hun adetinä görä, Bumını yabgu ayırdıydı asker başları, demir kalkan üstündä kaldırıp:

– Nekadar saabi bizä olacek? – sordular.

– Nekadar kuvedim olacan duşmannarı tepelemää hem nekadar sizin kayılınız olacek.

– Nicä Aşına-bobamız nasaat braktı saabilik edecäm hem nicä siz doorudaceniz.

– U-ra-a! U-ra-a! Yabgumuz yaşasın! Bumın-yabgu yaşasın! Tangri onu tutsun! Biz ona yardımız!

Kardaşı İstemi-Şad titlusunu kabul ettiydi, başasker başı koyulduydu. Birdän görünärdi, ani aarif, fikirli adamdı. Sora, hakına, o bunnarı tamamına gösterdi. Şindi ama o Bumın-yabgunun ilk yardımcısıydı.

Ama serbest onnar diildi. Serbestlik umudunna yaşardılar. Yoktu ne yapsınnar, jujannara hep vergi verärdilär, makar ani onnar, tanıyıp, sayardılar türk yabgularını, onnarın baalantılarını başka devletlärlän, sansın görmäzdilär, ani Türk devleti kaavileşer.

Baksa Çin-Vay İmparatorluunda türk-oguzların kaavilenmesi raatsızlık hem kuşkuluk duydurardı.

– Düüşmää açıktä Bumına karşı kolaylık yoktu, – inandırmaa savaşardı çin imparatoru devlet adamnarına, – zerä bizim da duşmannarımız jujannar, bir tarafta kalmayaceklar – onnara kurtaracak taraf tutsunnar Bumın bizä karşı.

– E, sanki, çeksäk Bumını tarafımıza saklı dostluk üzerinä, zerä bizim duşmanımız jujan ona dost diil, denedi fikir vermää yardımcılardan biri.

– Dooru. Hem en ii olacek, bunu yapsın Van-di, – kararladi imparator.

Da ansızdan Bumının haberinä verdilär, ani çin elçisi kabulluk beklämiş.

Bumın onu ii haberlän kabul etti.

– Hoş geldiniz, şanlı elçi Van-di! Ne var, ne yok?

– Üüsek imparatorumuz hatır saygılarını sizä yolladı, – derin iileräk hem gülümseyeräk, yaltıklı dedi elçi, – hem dostluk baalantılarını sizinnän teklif eder.

Bu elçiyi geçirdiktän sora Bumın kendisi dä bir misia çin imparatoruna baaşışlarlan yolladı da butakım baalattı ortaklık jujan çorbacısının duşmanınnan.

– Ordu – askerimizdä, – İstemi-şad kardaşı bildirdi Bumına, – hepsi kutlardı-lar biri-birini: „Büün bizä büyük devlettän elci geldi, da bizim dä devletimiz tezdä üüseklenecek”.

– Bu ölä dä olacek, kardaş İstemi, tä Tangriya eminim!

Elbet, dostlarını, askercilär dä, bütün oguz-türklär dä dayanamazdılar şansora jujannarın boyunduruuna, da kurtulmak cengi onnara korkulu diildi.

İki kardaş çok çalıştılar, ki düzgün asker-ordu olsun, atlı asker, uzun mızraklarlan, uzak ok atan yaylarlan, ilin hem azbuçuk kıvrık kılıçlarlan, beygirlerdä alçak önnü erlär, ayak geçirmää deyni da demir özenkilär; cenk etmää deyni onnar seftä düzdüydülär tekerlekli araba – iki tekerlekli – ozamanadan tekerlek tombarlak bu günduusunda taa yoktu... Ordu bayrakları da yabancı kafasınnan hazırıldılar.

– Hepsi adamnar-erkeklär şindän şalvar taşıaceklar artık! Deridän geniş kemer bellerindä, kara üüsek kalpak başlarında, sırtlarında dizdän aşaadın renkli kaftan, ayaklara da kara deridän üüsek, ama yımışak konçlu çizmä çekeceklär! – izin verdi Bumın. Biz bir halk olalım! Bizim bir adetlerimiz hem bir giyimimiz olsun! Hem

kurtulalım jujandan lääzım! Şansora var kolay onun üstünä varmaa! – aşaaladıp sesini, dedi o kardaşına İstemi – Şada bir güz avlanmasında yaban keçilerinä, Altay daalı klarında.

Üüksesdir aaçları ilin, ama dolu fışırdardılar kulaksatan hem göz-görän oluş bu iki Aşına torununa, angıları onun nasaatını tamamnamaa hazırdılar. Bu ulu aaçlar altından kardaşlar, kalkıp, beygirlerine atladılar. Altayın parlak şafklı ayı göktä dört yanı şıldardı artık. Bu askerlär atlarını özengilärlän sıktılar, onnar erindän kaçā koptular. Aydınını gökta bir bulut hep taa belli resimini gösterärdi kendisini.

– Bu bulut bir jujan atlısına benzeer, güleräk, dedi Bumın.

– Biz onu erä düşürürüz! – borçlu kalmadı İstemi. Tezdä onnarın koruntuçu atlıları da etiştirdilär. Birkaç yaban keçisi bir da yaban domuzu sopalarda ayaklarından asılı, av kazançıydı.

Er üzündä bir dä ot bilä kıpırdamazdı. Sade ama bu atlılar beygir tırnaklarının onnarı kaldırdı, sansın bildireräk, ani tezdä nesä olacek...

– Hade, bir lülä daha çekelim... zerä ileri dooru taa çok var...

Bumın-yabgu, ii annyarak kendi insannının ateşini, başladı jujannarlan götürmää kendisini bir dä hatırsız. O düşündü, nicä debeştirsın jujan hanını Anahuuanı düüyüşä, zerä hesaplardı, ani ona uymaz ölä kendisi çeketsin. Ko o çeketsin. Kestirdi yapsın birkaç denemäk, ki en ilkin göstere, ani o şansora saygı hem loyallık ona gütmeer, ani bir uurda onnarlan sayar kendisini hem devletini.

En baştan o açıkladı, ani ortaklık baaladı Çinnän – onun duşmanınnan. Anahuanhan kızdı, ama tez da uslandı şiretliinä görä, bakarak, taa ne yapacak Bumın da o onu kısılayacak, nicä o bilir.

Bumın bunu beklämediydi, da duydu jujanın şiretliini hem dä düşündü, ani jujan, ne kuvedinäsä umutlanêr, da o var kolay yalnız enseyamesin.

Ama tezdä o gün geldi, teleslerin dayanması kopmuştu artık, da onnar kalktıydılar düüşä, ilerleyäk Cungaryedan Halgıya, ki ursunnar jujannarın dooru göbeenä.

Bumına bu oluş pek vakıdında göründü.

– Şindi, yada birkerä bilä! – baardı o bütün Altaylara toplu hem dayanamayarak ordu-askerin önündä.

– Şindi! – gür sestä gümbürdedi bütün türk askeri. Hava da dürmüştü kendisini, bulutlar jujannara dooru kaçışardılar, lüzgär aaçları, onnarı hep oyanı dooru aydardı; bayırlar sansın aralarını açardılar, ki atlı, düzgün asker sıraları geçsin plastinalı demir zaalarlan giimni, uzun mızraklar, bayraklar yukarı ii besli cenk beygirlerindä. Gök-türklär Ergenekondan çıkardılar!

Teleşlär ancak yarı yolu aşmıştı. Görüp türk askerini, bu ansızlı oldu onnara da yalvardılar, kabul olsunnar türk ordusuna da baaşlansın onnarın o çoktankı ayrılması oguzlardan. Şindi birerdä jujannarı tepelemää, hepsinin bir zoruydu.

Bumın, ayık fikirleyip, kabul etti onnarı ordusuna.

Butakım, Bumın jujan saabisinä taa bir debeştirici akt gösterdi.

Bu sıra jujan hanı Anahuan taa da pek kızdı, ama genä düüşä kalkmaa korktu.

Hep isteyerek konflikt açmaa jujannarlan, ama istämeyeräk kabaatlı olmaa, Bumın tutundu taa bir debeştiriyä. O danışêr Anahuana, versin ona gelin kızını. Bu danışmak heptän kızdırdı Anahuani, zerä bununnan Bumın açıkta gösterärdi, ani o halizinä bir uurda sayêr kendisini onunnan kır adetlerinä görä.

Anahuan sert cuvap çevirdi Bumına: „Sän benim demir eridicimsin, çıraamsın, nasıl arsızlandın bana bölä danış yollayasın?”

Anahuanın kayılsızlı koyardı Bumını gücenik halına. O sa bunu da istärdi, dä izin verdi öldürsünär jujan elçilerini. Hem da, hanın taa da inadına, annaştı çinnärlän, versinnär ona gelin çin padişayın kızını Çaileyi, da evlendi ona büüldüp pek saygılını kır göçücülerinin arasında.

– Şindi, İstemi, biz var nicä uralım jujannarın üstünä! Hem ansızdan! Kışın 552-dä yollandırdılar türk askerini jujannarın üstünä. Teleslär dä türk askerindä. Düüş pek çirkin oldu, kan döküldü da bitti ilkyaz başında. Jujannarı tepeledilär birpak. Han Anahuan, zoru görüp, öldürttü kendisini, koyup beççi askercisini saplasın onu mızraklan.

Gök türklär serbestliini kazandılar, Aşına beyin ilk nasaatını tamamnadılar. Teleslär dä, serbest olup, türk devletinä katıldılar.

Ensenmiş jujannar kaçan-kaçan oldular günbatusına dooru, çoyu da günduusuna.

– Şindi, İstemi kardaşım, – danıştı Bumın, – bizim kuvedimiz ensenilmäz oldu bu kırlarda! Biz tamamnayacez Aşına bobanın taa bir nasaatını – kuracez büük bir devlet gün-duusuna hem Günbatusında dooru. Bu göçücülük kırlarında bölä kuvet yok başka.

– Ölä, ama bizim büük dedemiz Aşına nasaat brakmış, ki insannın varlını, corbacı lını kaviledelim, otlayacak meydannarımızı genişledelim bu boş kırlarda, kardaşım, dil devlet kuralım başka senselelerin üstünä... hem zarar yapmamaa onnara...

– Yok, kardaşım, mutlak devlet, Büük Kaganlık, niceydi eski dedelerimizdä hunnarda, hem taa ii dä! Başka türlü bu yaban kırlarda, türlü dä yaban senselelerin aralarında tutunamayacez. Taa da sora, taa iidir bizä iilsinnär, nekadar ani biz iilelim – artık gücülä kurtulduk iilmektän. Büük Kaganlık isteerim kuralım, Büük Kagan olmaa isteerim!

– Orada senin buyurumdur, sän taa büüksün, agam.

– Diilim sade yaştan büük, ama kuvettän dä! Sän dä – benim saa kolumsun – Kaganlıkta ilksin benim ardıma!

– Bän iilerim senin kuvedinä, benim Büük Kaganım!

– Biz gidecez Günduusuna hem Günbatusına. Bän – Günduusuna! Toplayacez sayısız zenginliklär, kuracez Kaganlık, serayını taa parlak, nekadar çin imparatorunda!

– E, Aşına dedenin nasaatı? Başka senselelerä yardım?

– Şindi vakıtlar başka, kardaşım, – buruşturdu kendisini Bumın, gücülä saklayarak kızmasını İstemiyä. O istemäzdi gücendirsin kardaşımı, bak onun asker becerikliinä hem girginniinä dayanardı.

Kagan baurcusu çokça kaçtırdı aççıları: en ayırı koyun mancalarını hazırlasınar, en sevgi içkileri – şarap küplärlän, arhı, dug, tulumnarlan taşıdılar, kagan yurtasına, zerä büük konuşmak olacek, ki anılsın Gök-türk Kaganlığının kurulması.

– Türklär! Oguzlar! Biz burada erindä kalmayacez! – danıştı Bumin çokluklu sofracılara. – Biz ilerleyecez saa tarafına da, sol tarafına da, nicä nasaat brakmış bizim büük dedemiz Aşına türük üz yıl geç! Bän götürecäm askeri Günduusuna, kardaşım da İstemişad – Günbatisına! Benim askercilerimdä olacek hepsi, ne onnar isteyeceklär!
– Ura-a! – baardı kimisi, sustu da kimisi.

Kara deniz hem Dnpru Kırlarında

*Burada bizä „Uzi-Torki”
dedilär. Biz ama hep
hakoguzduk...
Annat, kauşum,
annat...*

„Slavlardan üülen tarafında, o kırlarda gezerlär sürülerinnän, çadırlarınnan hem şatralarınnan guzlar...”, – yazdıydı arab kronikacısı Masudi.

Haliz dä ani, oradan oraya gezeräk bu eni kırların içindä, uygun er aarayarak, hakoguzlarımız tä erleşerlär Azak hem Dnpru deresinin arasında, taa çok ama Dnpru kırlarında, urup peçenekleri taa öteyä.

Kırlar geniş, otlayaceklar gür, tavlı, hayvannar, hergelelär sayısız, daanık her taraflara, otlêrlar kızgın günün altında sessiz, galt „avurt-avurt” işidiler otlar içindän...

Diil pek yakın biri-birinä serili bizim bu oguzların aulları – şatralı, çadırlı „küüceezleri”, ne etiştirmiştilär şindilik kurmaa uvada-açıkta derelär boylarında.

Bu kırlarda su taa çok var, erlär, bereketli, çok derä hem derecik alçakları erdän erä açılêrlar, sarı yarlı da çukurlar, otlayacaklı da yamaçlar sansın o alçaklardan büüyerlär, çayırlarda üüsek otlar negaralıklan hem tikenni gürlüklärlän karışık...

Azak hem Kara denizin boylarına dooru, ama kır düzlüklener, sora da başlêr aynalarını yalabıtmaa açık havada türlü geniş su limannarı, göllär... sarardı kuru kumnu erlär taa deniz kenarlarından...

– O arab gezicisi Masudi meraklı adammış, bilgili... İçtik biz onunnan kısım, lüledä dä tütün çektik... Hepsini bilmää, annamaa istärdi.

Makar ani Oguzistanı can acısınnan braktıydı oguzların sade bir payı hak-oguzlar, senselä ama çokluktu. Elbetki, buralara göçtüydü taa çok hayvancı-kırcı insannar hem asker Uzordaş-hanın kolu altında. Zengin feodallar ama kalmıştilar Oguzistanda, annaşımtılar kıpçaklarlan hem Harezmsahınnan. Kalmıştı kasaba zenginneri da, zanaatçıların da çoyu...

Bu geniş kırlarda ama devlet yok, sade onun kimi izleri: han kendisini bütün bu eni insan toplumuna baş sayêr; onun dolayındakı „devlet” adamnarı; aşaağı insannar büük hatır güderlär Uzordaş hana onun girgin kararı için göçmää buyanı hem becerikli geçmäk için artık büük dereleri nicä Yayık, İtil, Don... hem ani o kurtardıydı kaybelmektän koca bir halk hem onun varlığını; var asker, kurultay toplanêr, vergilär insandan yurtluun lääzımnıklarına deyni; kararlı teritoriya, başka yurtluklarlan baalantılar tutturulêr, haliz rusi kınazınnan Vladimirlän, Bizanslan da...

Büük işi ama peçeneklerdän korunmaa hem da kıpçaklara da karşı koymaa, anğılarının hep taa çok bölükleri hep bu kırlara başlardılar akışmaa Orta Asiyadan. Lääzimdi geçmää Dniprunun öbür tarafına da erleşmää taa koruntulu erlerdä Dnipru hem Rosi derelerin arasında, annaşıp kınazlan kayıllık üzerinä hem komuşuluk için. Vladimir tez kayıl oldu, zerä vardı zoru, ki korunsun Rusi devletinin üülendeki annıkları peçeneklerdän hakoguzların yardımınan.

Yaşamak gider – hayvancı-kırcı yaşaması: eski zanaatlar, adetlär, ama zorluklar da. İnsan, nicä dä olsa, diil çoktankı ana yurtluunu, Oguzistanı, pek özelmää başlardı...

* * *

Hanın merkezi-stupu kurulu. O bir taa büücäk bir küücääz, diil sade şatralar, ama avlar da, nicä oralı kurslarda, var kaavi koruntu toprak kalesi, hendeklär derin, yapıcıklar bekçi askercilerä deyni. Bu merkezä hem onun dolayına yavaş-yavaş erkeşer zanaatçılar, alış-verişçilär, açılêr eni alış-verişlik yolları Bizans kasabalarına hem Kafkas ötesinä derbent geçişindän, hem da rusi alış-verişlik merkezlerinä.

İnsan, ilerlisi gibi, işlerinä bakêr: karılar, ihtârlar yapaa yıkêrlar, parklêrlar, derileri işlendirilêr, giyim hazırlêrlar, imelik... iş kaynêr.

Uşaklar dışarda kaçışêrlar, oynêrlar adetçä oynamalarını – „beygircik”, „yumacak”, „güreş”, „kör-çöpüş”...

Adamnar, gençlär hayvannarlan otlayacaklarda kacınêrlar, derin alçaklarda beygirleri otladêrlar, koyun sürülerini, keçi hem büük hayvannarı.

Hakoguzların giyimneri hep niceydilär, ama kimi eniliklär dä var – kürklär meşinnär, kalpaklar koyun derisindän, sargılar, çarıklar; karılar fisran taşıyêrlar satınalınma rusilerdän yada başka satıcılardan; uşaklar kızgın havalarda çıplak kacışêrlar... Nicä dä olsa, yaşamak sert burada da, diil kolay ecel açık kır içindä, her taraftan var kolay aman gelsin...

...Saltuk-aga toplamış avşamüstu dolayına genç çocucakları da annadêr, üüreder. O bir üz yaşından zeedä, çok geçirmiş boba-aksakal-hakoguz, çok kırlar gezmiş vatandaşlarınan, bu erlerä gelincä, ölümnü düüşlerdä türlü duşmannarlan kavramış...

– İhtâr Saltuk aga, – danışêr cocucaklar, – biz näändanız, bizim hak-halkımız kimdir?

– Näändan mı? Elbetki, oyandan, Orhun-deresindän, Altaydan, nicä bana küçüklüümdä dedä-atam, üzetmiş yaşlı, annadardı!.. Biz eski oguz türklerindäniz, Aşuna beyin evladlarıyız, en girgin İstemi kaganın, Oguz kaganın evladlarıyız!... He-e, nesoy batır adamnarmış onnar, uşaklarım, onnarı kimsey enseyämüzmiş! Ne käämil devlet kurmuşlar onnar; girgin korunmuşlar çinnerdän, perslerdän, kâr bizanslılardan da! Sora kuruldu bizim Oguzısan: onun hannarı arabalara karşı çok girgin korudular ana yurtluumuzu... başka duşmannara da karşı... bän dä...

Bizä ama zor bir ecel düştü: bizim hannarımız annaşamadılar, bozuştular, zerä bir bey, Selcuk, başka dinä geçti, başka hannar da arabaların hem kıpçakların tarafına kaldılar... Biz ama hakoguzlar diiştirmedik ne dinimizi, ne adetlerimizi, ne halksenselemizi! Biz haliz

oguzuz, hakoguzuz! Da okadar! Ama geldi sıra brakalım biz o sevgili ana yurtluumuzu, Oguzistanı, Aral denizin boylarını, dostlarım, da göçelim bu kırlara. Pek becerikli karar kestirdi bizim ayıdınını hanımız Uzordaş – geçirdi bizim yurtluumuzu burayı. Şindi bu kırlar oldular bizim Vatanımız! Biz kooladık buradan peçenekleri da oturduk onnarın erlerinä da bizim oldu bu kırlar! Yaşamakta ölädir: biri öbürünün erini kaplêr!

– Onnar, o peçeneklär, duşmandır bizä, – baardı bir çocukak, – bizim aylelerä üüşerlär!

– Olêr bu duşmannık, näbasın. Ama bizim batırlar onnarı sıraya koyêrlar, korkmayın siz, haliz Oldan-batır!

– O Uzordaş-hanın ooulu ani?

– Haliz o, çocuklar, kaavi hem girgin.

– Biz dä kaavi olacez, Saltuk-aga, sade büüyelim! Pek oya vakıt geçer ama.

– Bäsä deyecäm, pek hızlı geçer vakıt...

– Bizä nekadar taa tez läüzim kuvet, ki korumaa bizim eni yurtluumuzu!

– Elbet, benim çocuklarım. Kıpçaklar artık izlerimizä basêrlar şansora. O köpek Çagayhan kaç kerä oldu bizi raatsızlêr! İlkyazın kendisi da girmişti bizä – may o ahmak kellesini kaybedeceydi! Ama aldirmêêr, şakal!

– Biz onu tepeleyecez! Biz hepimiz Oldan batırın ordusuna girecez!

– Eh, o çiçek bozumnu kara-püsür suratına bir nacak çeksäm, o sarkık ta mayızlan dolu şkembesinä bir sivri kazık itirsäm da adını başka işitmeyim! Mındarlını, ya-a! Dooru mu, gençlär?

– Dooru-u! O bizim duşmanımız!

– Ama biz, hakoguzlar läüzim birlik olalım da ozaman bir da duşman bizi enseyämeyecek!

Komuşularlan da annaşmamız olsun, ki zorda olsun arkalaşmaa. Bän musaafir olduydum Uzordaş hannan barabar urus kınazında Vladimirdä, tä diil çoktan raametli oldu, Tangri onu raatlıkta dinnendirsın, – ne çok zenginniklär toplamışlar onnar, hem kuvetlik! Bir Tangri! Şindi onnarın beyi Yarışlav, deerlär ona „Mudri”. Fikirli beydir...

Vatanımızı korumaa läüzim, çocuklar! Siz burada duudunuz! Buradadır sizin Vatanınız!

* * *

Duşmandan korunmaa deyni, hakoguzlar kalkınêrlar bütün senselelerinnän, girgin hem kaavi batırların kolu altında.

Oldan batır, Uzordaş hanın oolu, kaavi hem korkusuz batırlarından biriydir. O diil bir kerä gösterdiydi kendisini düüşlerdä, haliz peçeneklêrlän. Uzordaş han, hem bütün da hak-oguz askeri ona umutlanêrlar. Oldan batır şindänsora otuz yaşını geçmişti, ama evli taa diildi. Boyu batal, arkaları bir tokat kadar; paņasına taşı sıksın, su çıkar, kolu da o aar topuzu erä ursun, batar içinä bir adam boyu kadar... Kuvedi artık büük – omuzunu koysun, toprak erindän kımıldadır, diil azbuçuk! Hem dä ii üekli,

geniş duygulu, üfkesi kolay çıkmaz. Ama düşman dokunsun yurtluumuza – o onu tepelär bir şakalı gibi...

– Enseyecez? Ama bir ensemäklän bitmeyecek, – dedi Uzordaş yabgu, – onnar brakêrlar kendi kırlarını heptenä, nicä habêrlär gösterer, onnarın kırları – otlayacakları zabunnadılar, onnara läüzüm başka otlayacaklar. Da tä, onnar akışêrlar bizim kırlarımıza, – hep savaşırdı annatmaa oguz hannarına bu amanı. – Bizä pek zor olacak onnarlan düüşmää, onnar seferdä yollanık, biz sä erleşikiz aullarımızdayız, daanık geniş kırlarda...

– Sän dooru diilsin, yabgu Uzordaş! Sän korktun, seni korku aldı, girginniini çaldı... Tut kendini da götür bizi düüşä, kudretli yabgu, ölüürüz birädän, ama topraklarımızı koruyuruz!

– E, neçin biz düüşelim onnara karşı? Onnar da bizä senselä, hem otlayacak etişir hepimizä, – başka fikirdä durardı Avşar-han.

– Şanlı ha, kıpçak şimdi bizi kardaş üzerinä annayamêêr, o yabancı kalmış, o Sibiriya kırlarında, daalıklarında; o alışık, başkalarını kırıp, basmaa kim da olsa.

Biz ama läüzüm koruyalım halkımızı, onun yetiştiklerini, varlığını. Burada, erindä ama koruyamayacez, folanacak hepsi.

– Dooru, dooru, – kayıl oldu başka birkaç han.

– Nekadar da zor olmasa, ama biz läüzüm çikalım da göçelim bu topraklardan... Batıya, İtilin ötäyanına. Başka çıkış bizä yok, zerä arablar da, Harezmsah ta hazır durêrlar bizim kırımızı hem varlığımızı elä geçirmää, insanımızı da çırak etmää, islama cevirmää. Burada şaka yok!

– Bunnar diil läüzüm olsun! Biz hakoguzlarız! – baardı Uzordaşın tarafçıları.

– Batıda biz bulacez çok otlayacaklar... da burada kıpçaklar hem arablar payedärkän erleri, düüşärkän dä, biz uzakta olacez. Ama halkımızı kaybetmeyecez! Dinimizi kaybetmeyecez!

Oguzlar çok kavgalaşırdılar bu üzerä, kabaat biri-birinä atardılar türlü-türlü... Kayıllaşırdılar, sora genä kavgaya kalkardılar...

Hakoguzlar çetin tutardılar kendilerini. Avşarlar hem kimi başka da senselelär, haliz kayılar, erindän kalkmaa kayıl olmazdılar...

1018 yıl yarısına dooru etişärdi. Kıpçaklar poyrazdan, arablar da üülendän hep hızlanardılar oguz kırlarına. Hakoguzlar bitmişinä kararladılar, göçmää, Uzordaş-yabgu tutarak, kendilerini da devlet sayarak.

– Yok, kardaşlar, devletli biz ardımıza, kervanımıza alamayacez, ko burada kalsın. Ölä dä kayıların eni hanı yabgu olmaa isteer. Olsun! Avşar hanı da bunu isteer. İstesin!

– Biz kalacez ana topraamızda, – hep tekrarları kayıların hanı. – Biz yok nasıl onu brakalım! Kıpçaklarlan annaşırsız da arabaları durguduruz hem bir birleşik devlet oluruz. Sıra gelirsä ama, islamı da kabul ediriz, türkmen oluruz!

– Biz ama Azerilerä karışırız, – gür seslän dedi bayındırların hanı.

– Sizi ama yudaceklar o taa kaavilär, – savaşı inandırısın Uzordaş, ama boşuna.

* * *

– Ee, zor, pek zor vakitler bastıydı bizim oguzları, dostlarım. Tâ annadêrim sizä, ama canım artık sızlêêr. Kardaş senselelär ayırılêrlar, brakêrlar ana kırımı, kışlalarını, kasabalarını, gözâl Yangikenti... Kimä? Başka göçücülerin elinä geçer Bûük Kırım bu tarafları, dostlarım... Bizim ama Kervanımız, hak-oguz Kervanımız yollanêr genä Batıya dooru... Bûük Kırım başka meydannarına...

– E nâbasın ya, ba bûük-baba, ölä vakit gelmişti... Ama başka taraftan da baktı ynan, bu işlär olmayaydı, biz dâ, gagauzlar, olmayaceydık...

– Dooru düşündün, ba Kireyitli, olamayaceydık...

* * *

Sora biz annayaceydık, ani selcuk oguzları kuvedä çıkmıştılar horadanda, ensemiştilär gaznevi dinastiyasını, kaplamıştılar Harezmi, sora İrani, etişip taa Küçük Asiyä, da kurmuştular bûük bir devlet – Selcuklu İmparatorluunu, angısı genişlenmişti sora taa Nil deresinin boylarınadan Afrikada, nereyâ etişmişti bizim oguzanımız Oguzkagan..., ama 13-cü asirin sonunda onnardan kurulmuştu Küçük Asiyada Anadoluada Osman beyin Türkiye Devleti, Ertogrul beyin ölüsündän (1290) sora, onun oglunun Asmanın çalışmalarınnan, Kayı senselesindän.

Selcuk bey ölmüştü ihtiar, da gömülmüştü Seyhun deresinin boyunda...

– Selcuk oguz kardaşlarımız dünäada erini bulmuştular, da şindi da, dostlarım, nicä bilersiniz, Türkiye bilinir bir çiçek açan Devlettir zamandaş dünnäädä!

Ama onnarın hak-oguz kardaşlarının ömürü örüdüydü başka türlü.

Uzordaş hanın kararına görä hakoguzlar bir erkendä kaldırdılar nelerini kaldı rabildilär, da ana topraanı aalayarak, Tangriya yardım için adet laflarını deyeräk, kalan erindä senselä kardaşlarınnan prostolarak, bir kahırlı kervan yollandılar Yayık hem İtil derelerinä dooru. Acı şamatalarından sora, üklü arabalarında oturarak hakoguz ayleleri sustular. Hayvan sürüleri da, sansın kahırı annayarak, gidärdilär sessiz, bitki kerä ama kopararak o otlardan, angıları kalardılar geeridä bu kervanın ardına bakarak...

Hak-oguzlar gidärdilär başka eçellerä karşı, bilinmâz meydannarda...

Oguzlar... Üç pay olardı bu, çok eski zamannarı geçmiş, kudretli senselä...

Oguzistanda hem Horasanda kalan oguz senseleleri, sora musulman olup, türkmen oldular, karakalpak; azerilerä, özbeklerä, kazaklara karıştılar, onnar da oguz temeli oldular, haliz dil, literatura, eski adetlär, zanaatlar tarafından – hepsindä bu senselelerdä eski oguz dedelerimiz yaşêr, dostlarım...

* * *

Hakoguzlar geçtilär Yayık hem İtil derelerini, ama pek zor: kuru otları doldurulu tulumnar, çuvallar üstlerindä...

Ogüz kaganın oguzları bozuştular... ayırıldılar türlü başka yollar aldılar, türlü başka topraklara daalıştılar yaşamaa... Geeridä kaldı Attıla-han, Aşına bey, Bumın kagan,

İstemi kagan, Tardu Çun kagan, Kutlug kagan, Kapgan kagan, Bilge kagan, Kul Tegin, Tonyu Kuk, Bilge kagan, Kayı yabgu, Etrek...

Oguz aullarında da kalardı hem gezärdi Kaşgarlı Mahmud – toplaardı laf, türkü, söyleyiş, dastan, ki bir büyük Oguz sözlüü yapmaa...

Acaba bu oguz senseleleri karşı geleceklär mi nezamansa? Tanıyır mı onnar biri-birini?

Duyurlar mı senselä kanını... başlantılarını... eski ana yurdunu... ana oguz türkçesini?

Aklılarında tutêlar mı o Büyük Kırı, Orhon, Selenga derelerini? Aral denizi, Seyhun, Ceyhun derelerini... Ötüken... Yangikent kasabalarını?..

Görürüz, dostlarım, görürüz...

Nikolay Baboglu

Allahın izinnän

(Annatma)

Bän kendim gagauzum. Bobam da İgnat Baboglu, anam da Fedora Kazancı, elbetki, onnar da gagauz, dedelerim dä iki taraftan – hepsi gagauzmuşlar, ama, şaşılacak iş, benim yaşamamda bir çala bän pak romın olduydum. Hem nasıl taa sora annadım, bu iş olmuştu kendisinin Allahın izindän....

Bän o zamannar küçüktüm. Allah da sımarlamıştı benim çevirilmemi bizim küülü popaza İlie Tudorana. Ama bu birdän, masalda gibi dönmenin mannası, biraz da bendäydi. Benim şkolada çok çalışkannım, çok islää üürenmeklerim reliciyada, Allahın zakonu derslerindä. Benim becerikliim taa pek üstün görünürdü, neçinki klasta akrannarım hiç bişey bilmäzdir reliciyada. Bu üzerä anam da istärdi beni popaz görsün, neçinki sayardı, ani popazdan taa ii yaşasın bu dünnäädä yok. Onun havezi taa da pek tutuştuydu, açan bir pazar gelmişti kliseyâ da görer beni, kendi oolunu, hem taa bir şkola kafadarımı Koli Gaydarcıyı popaz rubalarında giimni mumnarlan ellerimizdä Ay-Dimu içersindä İlie Tudorana izmet edärkän: yakardık süünmüş mumnarı, verirdik popazın elinä günnük kandilini – olur deyelim, ki biz da olduyduk klisedä, nicä iki küçük popazçık. Benim anacım geldiimiz gibi klisedän sevdi, başımı suvazladı da dedi: „...Allahçım, sän pak popaz içinsin, çocuum!” O akına sanırdı, ani bän popaz olacam, ama bilmäzdi, ki gagauzların arasından taa hiç bir da popaz çıkmadıydı. Anamın neetlerinä hem, beki, kısmetinä, bobam da küülü popazımızlan çoktan dostluk edärdilär. Elbetki, onnarın arasında yakınlık iş tarafından peydalanmıştı. Popazın vardı çok toprakları, kendi onnarı işlemäzdi, ama verirdi arendaylan yada yarıya. Bobamın sa vardı beygirleri, öküzleri hem dä beceriklii çiftçilikte, sade topraa pek azdı da alırdı popazdan tarla yarıya işlemää. Bu yarıyacılıktan iki tarafa da vardı fayda: İlie Tudoran bilirdi, ani bobam onun tarlalarını islää işleyecek,

bobama da uyardı, neçinki popaz merasında topraklar iidilär hem küüyümüzä yakındılar.

Popaz Tudoran zengindi, vardı devlettän maaşı, taa da ödek alırdı türlü klisä işlerindän: vaatizlik, steonozluk hem taa başka izmetlerdän sora geliri vardı şkoladan da, neredä o bizi üuredirdi Allah sıralarını. Da tä burada, şkolada oldu benim da popazlan ilk tanışmam. Bizim üurediciykanızın adıydı domnişoara Mureşanu, onda olurdu biz kimär kerä şımaralım da, ama popazın derslerindä hepsimiz uslanırdık, kim da eltenirdi yapsın şamata, pêrinte İlie onun zülüflerindän saçları yolardı. En büyük uursuzlar da korkardı azıtmaa, sakınırdılar çaarmasın popaz evä verilmiş işleri sormaa, zerä ev işini herkez läazımdı bilsin söylemää kiyatsız, acık, su gibi, hem becersin uydurmaa Allah sıralarını büünkü günä, ölä, nasıl istardı işitsin kendisi popaz, ama onun düşündüklerini annamaa diildi kolay.

Da te bölä bir üürenmäk günündä pêrinte Tudoran çaarêr beni söyleyim ne üürendim.

– Senin, yavrum, nasıl familiyan?

– Baboglu, – deerim bän, utanarak hem sakınarak.

– A-a... sän İgnat Baboglunun oolu olmayasın?

– Aha, onunum.

– Bilerim, bilerim bobanı senin hem ananı da tanıırım, o herpazar kliseyâ gelir.

Ama senin adın nedir?

– Nikolay, – deerim bän hep ölecä uslu, sineräk.

– Ya, sän sölä, yavrum, İsus Hristozun parabolasını o baalarcı için, ani bän sizä geçti sefer annatıydım.

Bän, biraz üreklenip, girişerim da annadêrım o Hristozun parabolasını hepsini laflafa taman, nasıl popaz sevärdi işitmää. Bitirdim annatmayı da sustum.

– Maşalla*, üürenmişin, ama şimdi ya sölä nasıl annaması var bu parabolanın, sanki nedir o ateşâ atılmış çotuk çırpıları?

– Bu, pêrinte İlie, – dedim bän, – te o çotuk dalları, ani bereket vermeerlär.

İsus Hristos bununnan isteer sölesin, ki te nasıl üzüm vermeyän dalları ateşâ yakêrlar, ölä ateşâ yanacak te onnar da, kim bu dünäädä faydasız yaşêrlar, çalışmêrlar, işinâ bakmêrlar, Allaha dua etmeerlär.

– Dooru, yavrum, maşalla, sana bir onnuk koyêrim, sölä evdä anana da, ki şkolada üürenmeni çok beendim.

Da te onnuk notadan sora çekettiydi benim gagauzdan romına dönmäm. O yazın bän küüdä dördüncü klası bitirdiydim da kanikulda evdä bobama yardım edärdim çiftçiliktä halıma görä. Bir gün bizim aulda, harman düüyärdik, popazdan yarıya işlenmiş tarladan biçintileri saçtıydık. Bir dâ ansızdan bizä geliverdi popaz, girdi aula, kara rasesını saurdarak. Bobam karşıladı musaafiri biraz suuk, yoktu onun ne kahır, ne dâ bir şüpesi, o diildi, nasıl başkaları, ani çalışırdılar türlü şiretliklän popazdan diil yarısını bereketin, ama taa zeedesini kendinâ almaa. Bobam bu taraftan paktı: kendininkisini istemäzdi kaçırısın, aaleminkisinä da tamahlanmazdı... Anam sa çok sevindi, görüncä popazı aulda, saat öptü onun elini hem onun boynusunda altın

kruçayı. Taa sora bobam da, musaafiri küstürmesin deyni, braktı harman kenarında biçinti aktarmayı da gözetti bana haydayım beygirleri, kendisi da başladı lafetmää popazlan. Ama bän dä, harman kamçısını saurdarak, haydaardım beygirleri hem da kulak asardım popazlan bobamın laflarına.

– İslää oolun var, domnule Baboglu, – metedärdi beni popaz, – şkolada käämil üürener hem te bakêrım evdä da sana yardım eder. O annısından terinnän ekmeeni kurtarsın çalışêr.

Bän yavaşıtım harmanda işimi da seslârdim.

– Akına, – dedi bobam, – çocuum çalışkan, herbir iştä bizä o var yardımcı, e nasıl başka türlü var nasıl olsun?

– Dooru, pêrinte, – karıştı lafa benim anam da, – Nikolay bizim büük çocuumuz hem saa elimiz, pek sesleer, hatırımızdan çıkmêr, ama nasıl gözâl dualar biler! Avşam sabba, diz çöküp, okuêr onnarı, deyecân bu haliz klise izmetçisi.

– Ölä, ölä, doamna Tudora, – ekledi popaz, – bän şkolada da gördüm, ani sizin Nikolayın Allahtan vergisi var. İvangeliya işlerini da o derindän annêr. Te neçin uşaa ileri dooru da üürenmää veräsiniz lâázım.

Anam işidince popazın aazından kendisinin çoktan düşünmesini, kapadı ellerini güüsünä da baktı gökâ, sandı, bezbollahi, Allah da işitti, ani o çok isteer oolu üürenik çıksın. Ama bobam heptan başka türlü düşünürdü, o dedi:

– Pêrinte, nereyâ üürenmää vereceymişik biz bir çiftçi oolunu hem biz taa üstünä da gagauzus, kim bizi sayêr? Neçinsä taa zamandan işidilmedi bizim Kıpçaktan bir üürenik çıksın.

– Bän sana, Domnu İgnat, yardım edärim da Nikolayı popaz şkolasına, seminariyaya yollarız, neçinki hemen bölä akıllı uşaklardan lâázım çıksın Allahın izmekerleri. Sanêrım, bay İgnat, bu uşak hiç bir zaman da bizi utandırmayecek.

– Üürenmâk, pêrinte, çok paalı iş, bän onu başa çıkaramayacam, evdä işlerimi da ikisini bireri getirämeerim, fukaaralık var başımızda.

– Paalica, – kayıl oldu popaz, – ama bilerim, ki çocuumuz üürenecek islää da ödek ona az olacek hem biraz da ödünç veririm bän. Allah işleri için hiç diil günâh biraz da zora kayretlenmää... Sän bu işä taa ii düşün da saba uura bana, annaşırız işleri taa derindän, – dedi sonunda Tudoran da gitti.

Bobam ölecä dä kaldı diirendä dayalı, deneyämedi da, ani çatı sarıldı kazaa da bän yalnız çevirämezdim beygirleri. Ama anacım sevinmeliktän pak şafk edärdi.

– Git, Nate, git, – deyardı o bobama, – iki kat taa çok işleyecek, beki, borçlara da girecek, ama uşamızı üüredelim. Anêrmıysın, o popaz olacek! Sän buna düşün: Popaz merasında toprakları Nikolay kabuledecek da ozaman biz da aalemä yarıya işlâmeyecek, bekim, ihtârlıkta baari biz da insan gibi yaşarız!

Bobam herbir işä tez kayıl olmazdı, ama anamın önündä o saat yımışaardı. Da te butakım popazın teklifindän o güzün beni verdilär İsmayıl kasabasına popaz şkolasına üürenmää. Geldi sıra gidelim girmâk ekzamenlerini vermää, bizimnän bilä kasabaya popaz da geldi. Bobam koşmuştu bizim kara beygirlerimizi popazın faytonuna, kendisi da ön otürkata haydardı beygirleri. Beni oturtular geeridä popazlan yannaşık.

Yolda pèrinte beni hep üüredirdi, nasıl taa uygun, taa gözäl cuvap edeyim, nasıl lafedeyim...

Girmäk ekzamennerini bän verdim islää. Geeri gelirkän pèrinte İlie hep metedärdi bobamı, ki o käämil ool büütmüş hem unutmazdı sölesin kendini da, çünkü çok çalışmış, yola koymuş da brakmamış altınnar erdä gömülü kalsınnar. Da tä şindi birkaç yıldan sora bobaya etişecek büük yardımcı, Kıpçak küüyümüzä dä Tudoranın erinä çıkacak kendi popazımız.

Geldik evä. Günnär geçärdilär, ama bana hep taa yoktu teklif kasabaya üürenmää gideyim. Hergün poştayı bekläärdik, ama läözümü kıyat hiç birtürlü gelmäzdi. Anam artık zabunnadıydı kahırdan. O dayanamadı yolladı bobamı popaza.

– Gitsänä, be adam, sorasın pèrinteyä, ne oldu, bekim, o kıyat yolda kaybelde.

– Düümä kafamı, mari Tudora, bän sana demedim mi, ani çekettirmeyelim boşuna bu işleri, nezaman işidilmiş fukaara çiftçidän popaz olsun?

– Ama ne biz başkalarından taa mı kötü? – brakılmazdı anam. – Popaz kendisi dedi, ani bizim Nüklay hepsindän islää üürenirmiş. Ne ondan popaz mı olmaz?

– Bilmeerim, Tudora, diireni elinä alsaydı, çok taa ii olaceydı. Te gördün mü yollara nekadar harcandık boşuna? Ne şindi taa bir kerä mi taligamnan, malımnan boşuna yol düüverim?

Nasıl da bobam direşmäsä, anamım dedii oldu. O gitti popaza.

İlie Tudoran durdu, düşündü da aldı telefonu, sordu ne oldu. Oradan cuvap gelir, ki popazlık şkolasına kabulediler sadece romın aylelerindän uşaklar, ama bän gagauzdum da bu beterä, yoktu ne aarayım orada.

– Bän sana pèrinte, demedim mi, ki boşuna kızıştırdın bizi, çiftçidän, taa üstünä da gagauzdan, popaz olur mu?

– Yok kusur, kahırılanma, olacek ölä, nicä biz isteeriz. Sadä läözüm taa bir kerä gidäsin kasabaya da çocuun metrikasını geeri getiräsin, kalan işlär hepsi Allahın elindä.

– Şakamıdır, pèrinte, ölä kolay demää, git al, getir. Şindi taman iş aazı, bän läözüm altmış kilometraya beygirlerimi haydayım, günneri kaybedeyim, paşşoylarım da durêrlar bozmaa.

– Gidecän, gidecän kaskatılanma, Allahın işindä olmaz ikilemää.

Elbetki, bobama bu iş gelirdi heptän aykırı, ama popaza da başka karşı koyamadı. Evä dä geldicään, anam başladı onu kemirmää. Bir çok dartışmalardan sora koştı da gitti, getirdi metrikamı popaza, ama işitti taa bir bela.

– Şindi, İgnat, te ne yapacan, – deer pèrinte Tudoran, – bilerim, ani senin var islää koyuncukların, ayır iki taa tuuyanca kuzu, kes onnarı da güüdeleri getir avşama bana evä.

– Pèrinte, bu da naşey? Dört-beş koyuncuum var, onnarı da mı kaybedeyim? Bu pak soyuculuk!

– Te, İgnat, senin hiç bişeydän haberin yok. Allahın istedii işlerä karşı gidersin, neçin beni seslämeersin? – üfkeli sorêr popaz. – Olma sıkı da Allah sana on kat zeedä verecek, bu yazıda sölenêr. Git da yap, ne dedim:

Bobam gök-üfkä olmuştu popaza, neçinki onun başı altından kopettiyydi bu soyuculuk. Ama anam uslandırıp ortalı, neredä yalvarmaklan, neredä yaş dökmäklä, kestirer bobama en iilerindän iki kuzu, sarêr onnarı biyaz bez içinä da, karannık olduynan, yollandırêr popaza.

– Birini as bendä hayada, – izin eder bobama Tudoran, – ama öbürünü al da gidecez domnu notara evä.

Bobam artık istemäzdi bişey sormaa, çalışmazdı hiç bişey annamaa, yapardı onu, ne deyârdı popaz. Da te gelir onnar ikisi Kıpşaan notarin evinä.

– Ah, pêrinte, hoş gelmişiniz! – yalpaklandı notarin slujankası, gördüüynen bu gecä musaafirlerini. Alatlan öptü popazın elini da dedi:

– Buyurun, buyurun içeri!

– Avşamêrsınız, – cuvap etti popaz karıya da gözetti bobama assın kuzuyu notarin hayadında çengelä, sora girdilär notarin odasına.

– Selâm, selâm, sevaa gelmişiniz, preakuçerniçe pêrinte! – dedi notar, bir uzun hem kurgaf kara gözlü erif. Onun üzündä hojma vardı bişey nesä saklı: belli diildi öpüşmä mi osa dalamaa mı hazırđı. Musaafirlerä hatır göstermâk için kalktı erindän da dedi:

– Oturunuz, buyurunuz pêrinte. Slujanka o saat getirdi masaya mezelik hem bir büyük çölmek şarap.

– Saygılı domnu notar, açtı popaz lafi, – siz bilermiyiniz bu bizim küülümüzü?

– Elbetki, bilerim, tanêrim onu, İgnat Baboglu.

– Te islää, lâazım bilâsınız, ani kendisi bu adam kliseci, ama karısı da bir derin yınancı insan. Hem taa sorayım, isteerim, beki bilersiniz, ani bay İgnatın var bir dâ çocu, adı Nikolay.

– Bunu da işittim, pêrinte, şkolada üürener, diil mi? Ama şindi, pêrinte, buyuralım birär filcan, şarap o annaşmaya yardım edârmiş, deerlär.

– Olur, olur bir dâ şarap buyuralım, – dedi pêrinte de attı şarabı ünüünä, sora uzattı lafını. – Bu İgnatın oolu Nikolay şkolada çok käämil üürener hem okadar gözäl bana Allahın sıralarını annadêr, ki düşünmä varêrsın, sanki, var mı nasıl gagauz uşana Allah bölä keskin akıl versin? Bu uşak Allahın izindän olmalı romın.

– Nasıl ölä var nasıl olsun, pêrinte İlie? – sansın korkuyla sordu notar da attı başı aşırı iki filcan şarap sıravardır. – Bu İgnat Baboglu, sayılêr uşaan bobası gagauz, anası da yazılarda Kazancılardan – o da gagauzka, ama çocuk?

– Sormayınız bişey, bu Allahın işi, – dedi popaz, – biz lâazım doorudalım yazıları da yazalım orada, ki uşak romın.

– Olur, pêrinte doorutmaa, ama vallaa, yınanacaam gelmeer, nasıl Allah bu izini verdi?

– İnansız Foma gibiysiniz, domnule notar, inanınız gelsin deyni, çıkınız hayada da göreceniz, yukardan „ayozlu izini”. Notar, çıkıp hayada, görer kiriştä asılı koca kuzu güüdesini da, tez dönüp, oturêr popaza karşı.

– Akına, pêrinte Allahın yolları tanınmadıkmişlar, bu uşak haliz romın çıkacak, başka laf yok.

– Te gördünüz mü, inandınız! – popaz gülümsedi. – Bän dä inanêrim, ki bu uşak, romın olarak, yaarın-öbürgün etişip popaz, güdecek Hristozun yolundan bu karannık gagauzluk sürüsünü.

– Yaarına eni metrika hazır olacak, – dedi notar, ama klise kiyatlarını?

– Onnar da benim elimdä, – iiltti kafasını popaz.

– Ozaman buyuralım bu iş için...

Notardan evä dönärkän bobam sorêr:

– Pêrinte, neçin bendän iki kuzu aldınız, bir etmeyeceydi mi? Siz bileersiniz, ani bän fukaara adamım.

– Uslan İgnat, şükür et Allaha, ani bölä ucuz senin çocuun bir tamızlıksız millettän bir gecedä döndü da adam oldu. Ama ya bak sän nekadar iş açıldı bana hem domnu notara, hepsini kiyatları läüzım enidän yazalım, ne bizim zaametimiz bişey mi etmeer?

Ertesi günü eni dokumenti yolladılar kasabaya, da taa bir aftadan sora bän öbür romın uşaklarınan barabar üürenirdim seminariyada, hazırlanırdım Kıpçakta popaz olmaa, pêrinte Tudoranın erinä. Ama İsmailda üürenmeyi başaramadım, Basarabiyada diişildi kuvet. Bän oldum üüredici da te artık 39 yıl oldu gagauz uşaklarını üüredeerim ana dilindä yazmaa-okumaa.

Çok vakıt belli diildi, nasıl ölä bän bir çala gagauzdan döndüm da romın oldum, sora da enidän genä gagauz oldum. Son-sonunda annaşıldı, ki buydu „Allahın izindän”, hem ani Allahın yolları bellisizdirler hem saklıdır.

kayretli – saburlu, dayanıklı

notar – primariyada yazıcı

seminariya – popaz şkolası

- Neçin bu annatmanın adı „Allahın izininan?
- Bu avtorun annatması sade kendisi için mi?
- Ne var nasıl söylemää, bu annatmaya görä, avtorun anası hem bobası için.
- Düşünün da annadınız nasıl insanmış popaz?
- Ama avtorun anası hem bobası nasılmış?

Kara kış

Geldiydi 1946–1947 yılın kış aazı, üflärdi bir keskin poyrazdan lüzgär. Taa noyabri ayında suuklar çıkardılar 20–25 gradusa. İnsan zabundu, aaçtı, yakaceksızdı, küü doluydu kiiläylen, giciiklän, göz arısınan hem, kara bulut gibi, sıçannıklan. Kır-lardan milionnarlar sıçannar küü içinä üüşmüşülär, neçin kırdä onnara bişey imeelik olmamıştı, varınca ot toomu da yoktu da bu kemirici sürüleri hızlanmışlar küülerä onnar da insannarı imää, ama çıktı başka türlü. Aaç insannar başladılar, tutup püsürlüktä, kendileri sıçannarı imää da onnardan, zihirlenip, şişip-ölmää. Artık oktabri ayında küü içindä bölük-bölük karılar, uşaklar, ihtiärlar gezärdilär dileneräk biri-birlerindän bişey aazlarına atmaa. Küüyün kenarında vardı toprak örtülü fukaaraların kümelteleri, ora-

dan artık hepsi, kim ayakça durabilirdi gitmiştilär panayırlara: Bolgrada, Tumarvaya, Kişinövä dilenmä. Başkalari da, ani evdäydilär, görüncä kenarda insansız boş evleri, alıp onnarın örtülerini, kapularını pencerelerini, yakardılar fırına, suuktan kurtulmak için. Gidärdi çok derin bir kış, ani çoktan taraflarımızda görülmemişti. Eni yıla yakın kaar yıvıydı belä kadar. Yakacaksızlık hem açlık kol-kola tutunmuştlar da sıkardı-lar insanı buazından. Artık kimisindä içerlerindä vardı gömülmedik ölülär, en ilkin ölüdü uşaklar.

Bu seremceli kırannı yılda bän, nasıl da taa yukarda sölemiştım, şkolada üüredicilik edärdim. Sentäbri ayın birindä şkolada üürenmäk başladıynan, benim birinci klasıma yazdıydı 36 uşak. Hepsi onnar hemen edi-edibuçuk yaşlarını doldurmuştlar, çok gözäldilär, uşakça fasıldılar. Şindi dä sansın görerim onnarı gözümün önündä. İlk günnerdä uşaklar taa şendilär, neçinki içerlerdä taa bitmemişti sonunku trofacıklar. Bu uşaklardı bizim milletimizin yaarınkı günü, onun güllü geleccä, ama taman onnarmış en kısmetsizlär, neçinki açan geldi üüretmää yılın sonu, etiştik 1947 yılın may ayına, benim klasımın listesindä kaldı sade dört uşak. Kalanı 32-si gözlerimin önündä açlıktan, baara-baara, öldülär. Şkolamızın öbür klaslarında da kalmıştı pek azarak uşak. Canım acırdı hepsinä, kor gibi, yanardı güüs taftam. O kışın soylarım, hısınnarım gelirdilär bana, sanırdılar, ani bän üüredici dä bişeylän yardım edecäm, bir akıl verecäm. Ama görürdülär, ki bendä dä imeelik yoktu. Kendim kışın ortasında artık açlıktan şiştım.

O kışın bän yaşardım anamnan-bobamnan bir evdä. Bobam Sibirdä hastalanmıştı da onu yollamıştlar evdä ölsün, ama o, şükür ölmedi, alıştı. Taa bizim içerimizdä vardı dört can: iki kardaşım hem iki da kızkardaşım hem anam. İştä bulunurdum sade bän, sayılırdım (slujaşçi) da kabuledärdim 120 ruble ödek ayda hem 9 kila un, sıra unu. Pişirdiynän o una eklenirdi kantarda taa 6 kila da çıkardı 15 kila ekmek. Gündä bir kişiye yarmışar kila ekmek. Buna payok denirdi. Ama benim ayläm 9 kila unu iyirdi 5 gündä. Ayın kalan günnerindä açlık çekärdik. Anam çalışırdı o 9 kila uncaazı taa çok vakıda etiştirmä, katardı kaşamıza papşoy koçannarın özünü, sora tavannarda bulunurdu eski fasülä, merçimek, kabak çekerdeklari hem taa başka eskidän kalma toomnar, da bunnarı iyirdik. İyintimizi anam yapardı yımışacık siirecik, ona candra deyärdik, pek benzärdi o imäk domuzların yalına, suuduynan biraz tıkızlanırdı, da anam kesärdi hepsimizä paycaazını.

Dekabri ayında şkolada üüredicilerä hem uşaklara deyni başladıydılar getirmä komerceski ekmek: iki buçuk kilalık arpa unundan, kerpiç gibi, ekmeklär. Tükändä onnar yapardı 25–30 ruble, bizä da bu paada satardılar, ama panayırdä ölä bir ekmek yapardı 100–120 ruble, hem o da bulunmazdı. Çoyu parası elindä ölüdü açlıktan. Bän kendi aylık 120 rublemnän panayırdan vardı nasıl alayım bir ekmek, ama alırsam tükändän param etişirdi 3–4 somuna. Taa zeedä getirselär da ekmek tükänä, bendä onu almaa para etişmäzdi. Herbir üürenciyä da gündä düşärdi 100 gramcaaz ekmek tükändän, ama o üz gram için uşak läazımdı ödesin bir ruble cebindän. Neredän alsındı açlık çekän aylä uşaana bir rublä?

Bän ilktän bir-iki afta kadar alırdım klasıma kendi paramnan üzär gramcaaz o tükän ekmeendän da verirdim uzanan elceezlerä parasız, bununnan uşaçıklar baari mayayı kaçırmazdılar... Ama pek tez benim param bitärdi da kendimä ne düşärdi almaa onu da çıkardamazdım. Lääzımdı bekleyim ay bitkisini da kabuledeyim para, ama imää lääzımdı hergün.

Geçärdi zor aylar, bän görerim, ani klasımda azalardı uşaklar, giderim evlerinä. Birisini bulêrim anasının kucaanda ölü, ama uşaan gözleri açıktılar, yannaşık yatan ölü bobasına bakardılar, anası da aalayarak sorardı, bana:

– Neçin bän ilkin ölmedim da gözlerim görmesinnär bu cendemi? Sölä, çocuum, sölä sän üürediciysin!?

Bu karı aalêr, bangır-bangır, buularak, benim da gözlerim doldukça hep dolêrlar yaşlan, savaşêrim dayanayım aalamayım, lääzım bişey cuvap edeyim, ama yok ne söyleyim, neylän yardım edeyim. Kendim oldu bir afta duyêrim, nasıl açlık boşumu emer. Karının kucaanda uşaan adı Martincik. O benim birinci klasımda en geeriki sırada otururdu. Ačan çekettik bukvaları yazmaa, bu çocuk hepsindän meraklı kendisini kullanırdı.

Bän annadırdım, nasıl karandaşı tutmaa, sora gösterirdim, nicä çeketmää. Yazardık ilkin sade ölä yukarda, sora deerim:

– Hadi, te şindi diidirin karandaşınızı teftir yapraana da yavaşaçık çekediniz yazmaa kendiniz. Bän dä, gezip bakardım işi. Hepsinin önnerindä eski kiyattan birär teftercik (onnarı kendim hazırlardım). Eski artık yazılmış kiyatları toplardık romın primariyasından da onnarın pak yannarına yazardık... Gezerim, bakêrim, nasıl küçüklär kapanmışlar işä aazlarını, burnucuklarını burarak, çekerlär ilk bilgi çizilerini – yazardılar „a” bukveyı...

Bir dä en geeridän kopêri bir aalayış. Bu Martincik iki sıra, tolu gibi yaşlarlan yanacıklarında baarêr bana adımca:

- Nüklay İgnatoviç, Nüklay İgnatoviç!
- Naşey oldu, Martin, dur, sus, aalama!
- Ya gel tez burayı! Giderim yanına.
- Sölä, yavrum, aalama, sölä, ne isteersin, ne zorun?

– Te buracıkta bu „a” bukvacık hiç olmêêr, hiç yapamêêrim. O iki elceezlerinnän siler yaşlarımı, önündä teftercik ta artık nem göz yaşlarından.

– Şindi olacek, Martincik, aalama, ya biz onu şindi ikimiz alalım elä, da gör nasıl gözäl „a” bukvacı yapacez. Hadi, bän sana yardım edecäm.

Uşak uslanêr, alêrim elceezini da ikimiz barabar yazêrız bukvacı. Sevineer, ani ikimizdä oldu, gülümseer. Bakêrim ona da brakêrim elini, o bakêr benim gözümä:

- Nüklay İgnatoviç, hadi, taa biricik yazalım!
- Hadi, kucum, hadi, yavrum, yazalım!

Yazêrız ikimiz taa bir, bän tutêrim terli elceezini... Sora yazêrız taa bir, taa bir. Bän brakêrim elini, isterim kendicä çeketsin. Ama o bakınêr, çeketmeer. Bezbelli, pek korkunç bu başlantılar. Bän teklif ederim:

– Ya, şindi, Martin, savaş kenticään yalnız biricik yazmaa!

O diidirer karandaşı kiyada, bakêr bana. Bonçuk yaşlar genä ineerlär gözlerinä, sanêr yazamayacak, ölecä da durêr...

– Hadi, çeket, çeket, – ürek vererim bän, – çeket olacak.

– Çekedecäm, ama sän Nüklay İgnatoviç, gitmä yanımdan.

– Gitmeyecäm, gitmeyecäm, te buracıkta durêrim, çeket!

Martincik, bir bana bakıp, bir kiyada zar-zor, iiri-büürü yazêr bukvacı. Annıcıundan dört-beş damna ter inerlär kaşlarına. Seviner... Bana, bir bakış atıp, gülümseer...

Allahım, deerim aklımca, sanki dünnäädä var mı taa zor iş ilk adımnardan!?

– Te görermiysin? – sordum bän Martincäa, onunnan barabar sevineräk, bak ne gözäl bukvacık oldu. O sade gülümseer, dalêêr karadaşın ucunu, çeçevrä iki-üç kerä bakêr o ilk bukvasına, sora genä, gözümä bakıp, deer:

– A ha, oldu!

– Hadi şindi, – deerim bän, – yaz artık kendin taa bukvacık da giderim bakmaa öbür uşakları, nasıl yazêrlar... Bir dâ genä işiderim Martinciin cürä sesçeezini, yarım aalayışlan beni yanına çaarêr.

– Nüklay İgnatoviç, Nüklay İgnatoviç, neçin gittin yanımdan, te genä olmadı, gelsäne çabuk burayı.

Brakêrim hepsini, alatlan giderim Martincäa, yanında durmaa. Olmalı, benim yannaşık bulunmam, ona büyük yardım verir...

– Alayım elini mi? – sorêrim.

– Diil, – deer Martincik, – sade dur yanımda burada.

Bän durêrim başı ucunda, uşak yazêr taa bir bukvacık, genä terleer, dalêêr dudacı-nı, bu iş ona, bezbelli, taş çıkarmaktan taa zor geler.

– Tä, deerim, genä oldu, ne islää oldu!

– Oldu, ama sän buradaysın deyni. Açan sän gittin, te o bukvacık görermiysin nasıl buruk, ne çirkin oldu...

Şindi benim sevgili Martinciim dururdu mamusunun kucaanda ölü. Benim aklımdan geçtikçä onun işleri, buulêrim yaşlarımnan, yok saburum, kavrêêrim can erimi da oturêrim toprak pata, yırtık hasırın üstünä. İçersi bom-boş, suuk, suvanmadık. Karı bakêr bana da deer:

Var birkaç odun, ama sobayı yakmadım, neçinki sıcakta bu iki ölü tez başlayacaklar, bozulup-kokmaa... karının benizi sarı, yanakları şiş. Belliydi, ani ona da ölüm pek yakındı. Giyimmiydi o bir yırtık enni kürklen, başı da dartılıydı kara yamalı çemberlän. İkimiz da susardık, sonunda bän lafettim:

– Dışarda, deerim, suuk, bulamayarak başka ne söylemää. Bu avşam sizin içerdä taa da suuk olacektır, nasıl geceleycän? Diil mi taa islää gidäsiniz bir komuşuya?

– Gitmeyecäm, – deer karı, – isterim burada öleyim kocamın hem kısmetsiz evlatçımın yanında.

– Lafetmeyin ölä, – deerim bän, – siz bekim kurtulursunuz.

– Neylen isteersiniz kurtulayım? – sordu insan. Bilerim, ani ekmek getirmediniz. Kendinizin dâ yanaklarınız şiş, sanêrım diildir tuuyannıktan...

– Yok, – deerim, – elbetki, şindi kimseydâ ekmek yok, bân taa ötöögün avşamdan trofa da aazıma atmadım.

– Bana tovarişçi oçtili, – dedi Martinciin anası, – ekmek şansora diil lääzım. Bân sabaadan, en çok yaarina avşamadan ölecâm... Salt bir iş Canabinä yalvaracam, – o yutkundu derin da genä söledi, – pek yalvaracam gömâsin bizi üçümüzü bir erä, brakmayasınız çok vakıt içerdä, zerä te komuşu Tanas yalnız yaşardı, öldü hayatta da ölüsünü köpeklär imiş...

Yoktu nasıl ayırılmaa bu insandan, yoktu nasıl brakmaa onu yalnız ölümä karşı iki ölü arasında. "Bân sana isteerim yardım edeyim, – deerim, – sabur et biraz, bân tez gelecâm". Kendim gideerim tükänä yalvarêrım satıcıya versin bana bir kila ekmek da geldiynän sırım kabuletmää o 9 kila payok unumu, tutsun bir kilasını te bu aldım ekmek için. Tükancı Moka Todur kayıl oldu da verdi. Hiç bân onu unutmayacam, çok acızgan bir adamdı. Aldım o bir kila ekmää da getirdim Martinciin mamusuna. Açan içeri girdim, onu dolaşmaa gelmişti komuşuykası Saroglu Danilerin İrinkası. Verdim ekmää karının elinä. O hiç inanmayarak baktı büyük gözlerinnän bana, kırdı ekmektän yarısını da, tıkanarak başladı imää, bir parça da verdi komuşuykasına.

– İsäne kendin, Mani-bulö, sana oçtili verdi, i da, beki, düzelirsin...

– Yok, mari İrinka, bân şansora oralı... Al sän dâ baari dat.

Bân dedim:

– İrinka, al Mani bulünü da ko o gecelesin sizdä. Burada görersin titsi hem suuk.

– Islää tovarişçi oçtili, – kayıl oldu İrinka, – bân bu avşam fırını yaktım, bizdä sıcak. Hadı, mari bulö, – dedi İrinka da verdi karıya elini, ama o kalkamazdı. Bân yardım ettim, da ikimiz koltuklu geçirdik karıyı komuşulara. Ardımıza kapuları islää kapadık, zerä gecä kopeklär vardı nasıl isinnär ölüləri...

Ertesi günü İrinka geldi bana şkolaya da söledi:

– Tovarişçi oçtili Martinciin mamusu bu sabaa geçindi.

Bân lääzımды yapayım borcumu – gömeyim bu geçinmişleri ölä, nicä smarladıydı raametli üürenicimin anası ölüm atimdäykän. Bu iş için gittim küü başlarına selsovetä. Orada predsdatel Monti Hergeleci çok zaamet koymuştu küülülerimizin hatırı için: hazırlamıştı maasuz aaçlıktan ölenneri gömmää deyni bir çift öküzlen taliga. Girerim kabinetä – küü başı oturêr kaba koltuklu skemnedä, kırmızı ciireli. Belliydi, ani o aaçlık çekmeer, beni görüncä, yalpak sordu:

– Ne zorunuz tovarişçi oçtili? – Bendän biraz sakınırdı, neçin ona bakınca, bân üüsek kiyat bilirdim hem, üüredici olarak, sovet adamı sayılırdım.

– Te, deerim, klasımda artık üürenicilerin yarısı öldülär. Aaçlık hepsimizi kaybedecek, taa nasıl, nekadar dayanacez bu kara kırana? Lääzım bir türlü insanı kurtarmaa.

– Yok ne yapmaa, kardaşım, ölä vakıt geldi, – kısıdan kesti çorbacı. – Hepsi öler, biz da burada kalmayacez.

– Bir üürenicimä çok canım acıyêr, – dedim bän, – o artık ölü, anası bobası da ölü. İsteerim onnarı üçünü bir mezara gömeyim. Bunu sımarladı uşaan anası öleceendän bir gün ileri, pek yalvardı bana...

– Gömmäk için yardım edecez, bu bizim borcumuz.

– Hem mezar kazmaa deyni isteerim bir yardımcı veräsiniz. Zerä er don, bän yalnız kazamayacam, kendim da, nicä görersiniz, açlık çekerim.

– Akıl verecäm, çalışmayasınız boşuna ayırı mezar kazmaa. Taa ii göm onnarı o büyük hendek içinä hepsinnän barabar. Bän geçennerdä aldım rayondan kavga-çekiş bir traktor da kazdırdım bir uzun kuyu etecek ilkyazadan bütün küüyü gömmää.

– Saa olasınız, – dedim, – çok käämil izmet yapmışınız saygılı küülülerimizä...

– İi-fena, bu gündä bişey olmêr kolay, – dedi Hergeleci, kaşlarını burarak, neçinki annayıverdi, ki o kendisiydi bu açlın baş kabaatlısı.

– Git, – izin etti o, – koş öküzleri taligaya da götür göm ölülerini.

Ükledeerim benim sevgili üürenicimi, anasını hem bobasını taligaya da götürerim onnarı bitki yollarına. Etiştim mezarlaa, görerim yıraktan o uzun kuyuyu – akına hazır-dı yutmaa bütün Kıpçaa. Nasıl da „saygılı” küü başımız kararlamıştı. O uzun mezarın yarısı artık ötää-beeri gömülüydü: atmıştılar ölüleri sıbıdamaa da azbuçuk örtmüştilär kaarlan karışık topraklan. Bän dä bu kuyunun taazä ucunda araladım kaarları, topaçları da erleştirdim ölüleri yannaşık, nasıl karı sımarladıydı, da gömdüm onnarı taa çok kaarlan, nekadar topraktan. Aardıma getirdilär taa ölü, sora taa hem taa... Martincik kaldı topraamızın koynusunda, ama benim üreemdä o kaldı, nicä bir açılmadık gül toomruu. Canımda kaldı o 32 yaradan en kannısı, en çok azgınnısı.

Geçti artık 50 yıl, ama o açlık kıranı diil ani unudulsun, ama gün-gündän hep taa derin batêr fikirimä, durmamayca sızlêr, acıyêr. Bilerim hem duyêrım, ani o ateş hiç süünmeyecek dä içimdä, kendim dä topraa karışmayınca.

Kış gidärdi derin, Kolada üstleri taa yaadı kaar. Basarabiyada açlık için artık işidilmişti başka yabancı memleketlerdä dä. Başladıydılar insana neredän sä yardım kolvermä: apra, papşoy, booday, kuru kartofı. Bu işleri getirmiştilär küüdä bir adamın evindä paylaştırırdılar aylelerdä cana. Kimä düşärdi, kimä düşmäzdi... Yoktu kim aarası n ardını, ucunu. Kim yufkaydı, yolu belliydi – ölüm, kim da taa diricäydi hırsızlıkı, arifliklän seremceyi geçirirdilär. Ama bu arada politika işleri dä hiç durgunmazdılar, gidärdilär ölä, nicä „boba” Stalin göstermişti.

Eni yıldan sora çekettiydi seçim kompaniyası, angısı geçti 1947-dä fevralın 16-da. Türlü lozunglar yazdık iiri bukvalarlan aullara, duvarlara. Hepsinä seçim işlerinä koşardılar bizi, üüredicileri. Kim lozung yazardı, kim seçim listelerini yazardı, onnara verirdilär gündä yarım kila ekmek parasız. Tutêrım aklımda o lozungları: „Vpered k pobede komunizma!”, „Otdadim svoi golosa za blok komunistov i bespartijnih – bor-fov za našu şçastlivuyu jizn!” Biz yazardık, ama yazıların özünü kimsey annamazdı, kimsey da onnarı okumazdı. İnsannarın hiç yoktu halı hem vakitları politikayı annamaa. Onnar ölürdülär açlıktan, satardılar bir çanak una evlerini, ne taa paalı vardı sandı-klarında, ani anmak için kalmıştı dederlerdän kuyumculuk işleri, çiizlär – hepsi, hepsi

olduydu satılık imeelik için. Kalmadıydı küüyümüzde ne paalı ruba, ne bir eski kilim, ama zavalı hayvannar tamızlıklar gittiydilər bıçak altına taa yanvar, fevral aylarında. Hayvannar çoktan indiydilər ekmezsiz, da insannar artık başladıydılar imää köpekleri hem kedileri. Onnar ilkyaza dooru tuuyan çıktıydılar, neçinki idiydilər gömülmedik ölülere, ama şimdi onnara sıra geldiği kurban olsunnar aaçlara, neçinki ozamannar inirdi ne var diri, ne var inir hem ne inmâz – hepsi, hepsi...

Açan geldi o seçim günü, neredân sa koşmuştu bir çift beygir taligaya, gezârdilər küü içindâ urnalarlan, ki aaçlıktan gezâmeyân hastalar da oy atsinnar, golos versinnâr gelecek komunizma için.

Kimi dâ ayırırdık, e? Bir kegebist zındannarın kopoyu adıydı Mordoveţ, birisi dâ partiya sekretarı Potapov – eski amazçı, satkın. Onnar ikisi dâ çoktan ayrılmıştu, cannarını çoktan şeytana satmıştu, ama şimdi bu seçimnik oynamasınnan insannarın gözlerini boyardılar, kendilerine üz yapardılar.

Kim evdâ oyunu atardı, ona verirdilər yarım kila ekme parasız, ama kim kendisi gelirdi seçim evinâ, ona verirdilər bir kila ekme. Kim o seçim günündâ taa diricâ bulundu, beşâr-altışar kerâ gelip, oy attılar da aldılar çoyunun aaçlıktan raametlileri için birâr kila ekme.

Seçimnâr geçtiyân, gazetalar yazdılar, ki bakmadaan, ani insan imâk tarafınnan biraz zor çeker devletinâ, sovet kuvedinâ seçimnerdâ büyük sevgi hem çok kayıllık göstermiş, üzdâ 99 oylarını atmış, ama üzdâ 95 seçmişlâr onnarı, kimi komunist partiyası ilerlemiş.

- Nasıl olaylar 1946–1947 yıllarda gagauz halkı geçirmiş?
- Annadın avtor ne türlü en sevgili üürenicisi için yazêr. Açıklayın yazıcının iç duygularını.
- Sonunda Martinciklân hem kalan üürenicilârlân ne olmuş? Klasta kaç uşak kalmış?
- Avtor annatmasında „kara kışın” kabaatlılarını açıklêr mi?
- Nicâ seçimnâr geçmiş?
- Düşünün dâ söläyin kim taa gagauz yazıcıların arasında aaçlık için yazdı?

Manuş

Manuş bir çok uşaklı içerdân çıkma, bir gençti Bolgrad kasabanın taraflarından. Kuçukluktân istâmedi kalsın yaşamaa bobasının ekmeendâ da gitti evdân çıraklaa. Bobası taa büyük kardaşlarınnan tez kaldılar anasız, neçinki karı **geçindiği** ansızdan da çocukların bobası dedi oolarına: „Uşaklarım bân artık zor bakabilecâm sizi neçin ki anannan ikimiz etiştirâmedik verelim sizâ ne, lââzım anadan-bobadan demak: biraz varlık ya bir zanaat üüredelim sizi, neçinki topraamız az, başka varlık da bana kendimâ çok az kaldı eveldân, hem nasıl görersiniz varlığımızı da zeedelâmedik. Te neçin şükür edin, ani verdik sizâ, ne verdiydi kendimizâ natura biraz saalık hem kafalarınıza akıl, çemreklik, utanmak hem insannık...

Bunnarı sölediktän sora, boba da tezlää saalık braktı da Manolun iki büük kardaşı gittilär kazanç bulmaa Romıniyada Bukureşä, ama Manol düşündü yaşamasını geçirsın erindä Bucakta çıraklıklan. O yanaştı çırak Basarabiyada anılmış boyara Penku Gümüşlüyä. Burada o çok yıl sıravardı izmet etti aulda hem kırlarda ölä naamuzlu, nicä kendi evindä.

Boyar Gümüşlünün varmış bir çok gözäl kızı, angısı delikannılıkta çıkmıştı ana-boba hatırından da kaçmıştı Bulgariyadan zengin satıcıylan sınır aşırı. Oradan da bulgar alışverişcisi, zenginniini satıp, gitmişti Amerikaya. Uşak sevicı Gümüşlülär kalırdılar büük varlıkta yalnız.

Ama onnarın da kismetı heptän kaybelmeer, tez etişer onun iki küçük ikiz kızları da anaylan boba onnara sevinerlär hem koruyêrlar uşaklarını nicä, var bir laf, gözleri gibi. Nesi var bu uşaklara da **tabiat** baaşlamıştı en seçi gözeliin dolusunu. Onnar su damnası gibi biri-birinä benzärmişlär hem varlıklı ev da verirmiş onnara kolaylık giisinnär en seçi rubaları, isinnär en seçi imekleri. Penku hem karısı bu yol düşünmüşülär islää terbietsinnär uşaklarını, saklasınnar onnari kötü dünnädän, ama eer gelirsä sıra eşlensinnär, bulsunnar onnara ölä güveelär, ani yaşasınnar boyarın varlında, angısı vardı nasıl etsin taa birkaç büük ayleyä.

Bu üzerä artık on yaşından yukarı kızlara içeri getirmişlär üüredici, terbiedicı sade karılar tarafından. Aulda izmetçilär da çoyu karılarınmış. Varınca musaafirlää çorbacılar çalışırmişlar teklif etmesinnär erkek kulluunu. Uşaklar erkek tarafında olur demää bobalarından karä görmözmişlär kimseyle. Bu aulda sade bir MANUŞ sıngın çeknik, fukaara kalmıştı kuulmadık dışarda erkek izmetlerini yapmaa deyni. Sade onun varmış kolaylı kışın suuk havalarda taşısın boyarların içerlerine yakacak, sıbıt-sın türlü pislikleri. Ama nasıl bileriz, ki saklı hem cezalı işlär her zaman olêrlar taa meraklı, taa isteyili. Bu türlü Tudorka hem Ganka nekadar taa siirek görürmüşlär çıraa, okadar taa pek meraklanırmışlar onunnan. Oduncu taa tupurdattıynan ikinci katın basamaklarını, kızlar o saat aralarmışlar kapuyu hayada. İçer başlı izmetçiykalar da, iki tuuyan karı, birdän takılırmışlar çıraa:

– Hadi, taa tez sıbıt o hodunnarını da yok ol buradan, ba **sünepä!** Ne taa da bakı-nêrsın iki tarafa?

Ama bu **azarlara** bakmadaan Manuş etiştirirmiş huluz boyarkalarlan diiştirsın bir dürük bakışçık. Yazın da Tudorka hem Ganka başcada gezinirkän, süpürücü Manuştan göz almazmışlar. Bu beterä çorbacılar bir kerä ne kalmış onu kuusunnar. Manuş boyarkalardan altı yaş taa büükmüş. Durum ölä olmuş, ki Manuş fukaara, ama akıllı çırak. Onun varmış kolaylıklı iki zenin kızdın birini ayırsın. Ama boyarkalara Tudorkaya hem Gankaya yokmuş ne ayırmaa bir çırak Manuştan başka...

Tudorka onsekiz yaşını doldurduynan bir afta hastalıktan yorgan-döşek yatmış. Kimsey da bilmözmiş, ne salgın sarmış gözelim insanı. Boyarlar ortalı kaldırmışlar aarayarak ilaç hem ilaççı. Hepsi yorulmaklar geçmişlär boşuna, **imdat** ölä da bulunmamış. Bitkidä boyarka, ana diil mi, üürenmiş, ani Tudorka istärmiş görsün Manuşu.

Pençu çorbacı ölä da kahırdan bilmäzmiş näpsin, bu haber da onu heptän **örselemiş**. İltän boyar düşmüş derin kahıra, sora onu kavramış bir kuduz üfkä, sansın ters takeyi giimiş. O bunca savaştı saklasın altın gibi pak uşaklarını bu prost dünnäadan da... Ha sana! Bir çırak, bir onmadık, nicä **kütük** köstekledi. Karıştırdı onun kendinin hem gözelim sevgili uşaklarının da yaşamasını. Sankı, neçin o vakıdınca kuumadı bu şeytan yavrusunu aulundan? Neçin?

O kendi kendini törnpülardı.

Da te çorbacı, diil ani göstereyin hasta kızına çıraa, ama izin eder yok etsinnär onu göz önündän, ki ölüncä görmesin onu ne kendi, ne da aalem. Penku sımarlêêr kapasınar Manuşu manastırın bir en sapa keliyasına. Bu takım, raat çıraklıktan Manuş düşer bir kabaatsız ayozlu karannık manastır kapanına. Ama boşuna zamandan laf kalmamış, ki „zorun ötää yanında kolaymış”. Bu yolluk da söyleyiş aslı çıkmış. Gün-gündän genç kabaatlı manaf alışırmış allah sıralarına, duvalara oruçlara. Burada o çok kolay almış muzıka notaların kolayını, çok ayozlu muzıka erinä yaradarmış halk muzıkasını, kullanarmış folkloru. Manuş bir çalışkan hem vergili adam olarak çoktan kendi başına üürenmişti kiyatçılı şindi da alırdı kolayını muzıkanın üüekliini. Yalnızlık Manuşa diildi ceza, ama bir eni kolaylıktı eni bilim kazanmaa.

Ama bu arada Gümüşlü boyarların içerlerindä çok kahırlı işlar olurdular. Kızın hastalığı hiç taa azalmazdı ama kötülenirdi. En ilkin ana-boba yaptılar bir içer annaşması: artık kayıtlı oldular getirisinnär Tudorkaya bir genç erif... ama sadä diil o **onmadık** çıraa...

Bu habere işidildiktän sora zenginnikleri çok böyar oollarını, delikannıları toparlamıştı Penkulara, ama... Tudorka hiç birisini da ayırmamış. Hem açan işitmiş, ani artık yıldan zeedä Manuş belli diil neredä saklı, kız heptän da hayırsızlamış, ne kalmış sevgili uşaa günnerinnän kaçırırsınar. Hastalığın artık ikinci yılı gidärdi, uşak da gün gündän olurdu küsülü suskun, kimi soruşlara da ya cevap etmezdi, ya sade kısas bir laf sölärdi, kimseyin bakışını da istemäzdi görsün, denesin.

Tudorkanın anası çorbacıyca Sanda danıştı adamına Penkuya:

– Paalı sevdam hem evim, seslä beni ne yalvaracam sana, getirelim Tudorkaya Manuşu da kurtulalım hastalıktan hem kahırlardan.

– Benim dä, karım, artık aklım vermeer, ne yapmaa. Düşünmekler beterinä korkêrim akıldan **çarpılmayım**. Bilsäm, ani imdat olacek getirelim o çocuu.

– Yılacı ondan, Penku, dün avladım kızkardeşından Gankadan. Demiş ona saklı, ani Manuşsuz hiç alışmaa da istemäzmiş, taa islää ölsünmüş...

Sanda biyaz basmasını götürdü gözlerinä da sileräk onnarı sordu:

– Ne onuştan mı büüttük uşaa bir buka ettän?

– Ne bileyim? – soruşlan cevap etti adam. – Enez bir dä baksan, günaa kaybetmää gözelim uşaamızı.

– Penku, – dedi karı, – kaçırılmayım gül gibi uşaa. Yolla getirisinnär Manuşu da kurturalım zavalıyı, zerä o artık eridi, bitti...

Ertesi günü „Kokoş” manastırında manafılar aarardılar, neredä kaldını o boyarın çıraa Manuş. Sonunda buldular **keliyasında** o dalmıştı muzıka dünnäasına – organda bir eni ses erleştirirdi.

– Boyar sımardı tez brakasınız manastırı da taa büün olasınız onun önündä, – söledi yollanma **erif**, iileräk çıraan önündä, nicä çorbacı boyarların önündä iilirdi.

– Ne genä akılı buyurdu? – sordu Manuş. – Taa mı var neeti beni kabaatsız zeetlemää?

– Bu sıra diil zeet, çorbacı yolladı te bu boşçada bir kat ruba, diişäsin bu ayozlu giimneri da eni giyimni geläsin boyara.

– Bişey annamêrim! – şaştı Manuş, ama bu laflar diildilär onun haliz düşünmesi. Genç hem akıllı çırak üräännän duyardı, ki onun yaşaması diişiler islää tarafa.

– İşlär ölä, – dedi yollanmış, – Boyar Penku çorbacı seni prost eder. Beygirlär taliga hem biz bundan buyanı senin izmetinä geceriz. Şindi bekleeriz söleyäsiniz ne izin edeceniz.

– Haydayın kasabaya, çocuklar! – dedi sansın annamayarak ne yapêr Manuş.

Dört kara beygirli meşin fayton, kaplı üstlü uçardı taş yolda. Geeriki oturakta da yalnızça gerilirdi dünkü monah şindi da artık giyimni kara şal fraklan, süt-biyaz sert yakalı gölmeklän, ellerindä dirsäädan çekili biyaz eldivennärlän, boynusunda da baalı kara kravatlan genç boyar... Traktir yanına etiştinyän, Manuş dedi:

– Çocuklar girin da iyin hem için, ne canınız çeker, beni da açan „büün yaptınız boyar”, inanın, ki dönüştä harcınızı ödeyecäm.

Bu türlü haydayıcıları indirip, Manuş kendi aldı terbeyleri da hızlandı kasabada anılmış kemencä ustasına. Duvarı vardı asılı satılık onbir kemencä. Manuş onları hepsini denedi da bitkidä en kenarkısını aldı.

– Tä bunu alacam, – dedi, – sölä hızlı paasını, bän alatlêrim.

– Dayan, dostum, – dedi satıcı, – belli ki sän boyarsın.

– Nändan bilersin, beki dä diilim boyar?

– Rubandan belli.

– E da boyarsam ne?

– Te boyar da olsan, cebinä kalın gelecek. Bu kemeçä olacek hepsindän paalı. Kırk yıl oldu düzerim bu tertipleri, ama bölä uygun seftä razgeldi yaptım tek bir. İleri da belli diil bölä seçi yapabilecäm mi?

– Nasıl da olsa sölä paası kaç?

Kemeçeci söledi paasını. Manuş da hiç düşünmedään çıkarıp biyaz eldivenleri başladı saymaa kesedän parayı.

– Sän diilsin sadä boyar – sansın hiç kimseyä danışmayarak lafetti satıcı, – sän en ilkin muzıka tanıyıcısıysın.

– Akına severim, – gülümsedi Manuş, – yok ne yapmaa, boba, açan seni can duygusu tutêr onun için hazırsın canını da ortalaa koymaa, diil sade para harcamaa.

– Beş yıl oldu bu kemeçä asılı durêr duvarda, kaçı onu bakmadı, ama kim annamêr sade sorêr, neçin birtakım kemeçelär, ama birisi okadar paalı. Annamaza, ne annadacan, deerim, al taa ucuzu. Geçennerdä pek kıvrandı bu kemencenin dolayında bir genç çocuk monah. Sordum ona, ne pek läüzim oldu bir allah adamına paalı tertip?

– Eh, dâdu, cuvabını etti monah, olsa bendä okadar para da alayım bu kemeçeyi. Allah da beenir benim çalmamı onunnan...

– Bezbelli, kısmet benimmiş, – dedi alıcı, gülümseyerek, da bitirdi saymaa parayı kemencä için.

– Seninmiş, yok ne yapmaa, – kayıl oldu satıcı da. – Bän ozaman teklif ettiydim o manafa da alsın bu taa ucuz kemeñeyi, ama o bana cuvap etti, ki öbürlär, ona parasız da diilmiş läözüm.

– Kal saalicaannan, anılmış usta, – dedi Manol sonunda.

– Saalicaannan, oolum, kahırın olmasın, ani çok para saydın. Kemenceyä görä çalmaa da becerirsän, anılacan çok insan arasında.

Manuş bitirdii gibi işini, döndü traktirä da ödeşti izmetçilerin idii içti için.

Dört kara beygirli fayton kapandı yola. **Traktirdä** bir damna oturduktan sora boyarın yollanmışların dilleri isleycä çözülmüştü. Onnar kimi işleri Manuşa heptän açıkladılar. Te neçin o şaşmadı, ani çorbacılar çaardılar onu, nicä kendi oollarını. Etişti o boyarın evlerinä. Bakmadaan ani gecäydi karşıladılar eski çıraa sevinmelikli, yattırdılar en ii odada, biyazlar icindä. Sabaalän Manuşu teklif ettilär Tudorkanın odasına. Gençlär bir bakışlan annadılar biri-birini. Tudorka çok sevindi, bu onun üzündä yazılıydı. O yalvardı anasına bobasına braksınnar Manuşlan ikisini yalnız. Braktılar...

Yoktu ne yapmaa şindänsora boyar aylesi verildi, bu onnara yaşamaktan gelmiş duruma. Dört-beş minuttan sora ana-boba genä girdilär Tudorkanın odasına. Kız başladı onnarın hem Manuşun yanında söylemää:

– Bän taa üç yıl geeri bir düş gördüm: çünkü bän Manuşlan olmuştum gelinnän güvää da giyimniydik te ölä nicä siz mamu hem tätü giyimniysiniz. (Tudorka gösterdi duvarda diziyi, neredä anası-bobası çıkmıştılar patredä steonozluk rubalarınan.) Boyar hem karısı seslär dilär pek kuşku düşü.

– İsteerim aynımda da olsun ölä, – dedi Tudorka, aşaa bakarak, hep taa o hasta sesinnän.

Ev saabileri dä atıştılar ikisi bir bakışlan, sora gençlerä lafsız göz attılar. Bu bakışlar söyleyirdilär, ki ana boba hepsinä kayıl. Kalırdı Manuşa sormaa, kayıl olaceymıydı o bu işä? Ayıptı, büyük zenginnää görä bu takım gözäl kızı vermää çıraa hem taa da sormaa ona, kayıl olacak mı?

Penku çıktı içerdän, braktı karılar başarsınnar bu, onun hiç esabına gelmüz işi.

– Sän nası deyecän? – başladı kızın anası Sanda sakınarak sormaa Manuşa. – Kayıl olacan mı bizim Tudorkaya güvää olasın?

Manuş diilmiş o pek tamahlardan hem düşkünnerdän, ani lupurtuya kayıllık versin kendisinä karı almaa bir hastalıklı kızı, ne kadar da zengin o olsa, ama Canaabet bilirmiş nedän Tudorkanın hastalı. Kendi dä te artık bunca vakit olmuş raatsız kalalı hep o Tudorkanın „salgınından”. Bu betere yaşlı kayınna olacaanın önündä ilkin başladı kırılmaa, iiltili gözleri aşaa, sora çok yalvartmadı kendini, cuvap etti:

– Kayılım.

Tudorka bu lafi işittiynän, hiç bir yardımsız kalktı döşeklerdän da sarıldı balaban geniş arkalı, kara bıyıklı, çatma kaşlıya. Sanda da, ana gibi, çevirdi gençleri ikonala karşı, duvalarını vererek. Tez çaardı Penkuyu da içeri, ki o da bu cuvaplı saata ii laf

sölesin. Boba da buldu kendindä kuvet ensemää kanırıklıını hem eski adeti. O söledi haliz sevgili boba laflarını.

– Sesiämedin, kızım, ananı bobanı, ama bän seni kısmetindän, ayırmayacam, zerä günähta kalırım. Ko Allah Panayıya da sizi ayırmasın saalıktan, kısmettän hem biri-birinizdän.

– Kahırılanma, bobam, ani seslämedim sizi, – dedi kısmetli Tudorka. – Bakınız benim sevdama, o boyara da benzeer, ama taa çok benzeer islää adama.

geçindi – sayılêr öldü

naamuzlu – dooru, utancak, esaplı

tabiat – natura

meraklanmaa – istemää bilmää

sünepä – haylaz, beceriksiz

azar, azarlamaa – kötü, kötölemää

imdat – ilaç, fayda

örselemiş – yufkalamış

onmadık – beceriksiz, fukaara

törpülemää – iyelemää

çarpılmaa – urulmaa

keliya – manastırda oda

erif – kişi, bir kimsey

frak – boyar giyimi

traktir – bir imäk–içmək eri

salgın – hastalık

- Yapın ilktän aazdan, sora da yazılı Manuşun literatūra üzünü. Kullanın annatmadan en uygun sölenmişleri onun için.
- Sonunda söläyin, neylän olur bu annatmadan personajları beenmää?
- Kemencä yapıcı, acaba tanıdı mı, ani o manaf, haliz te o, ani ona çoktan gelmişti, hem büün paalı kemençeyi alan boyar, hep bir kişi? E, siz tanıdınız mı? Neredän belli?
- Düşünün, temeldän diil kötü boyarları, Penkuylan Sandayı yaşamakta ne geeri ceker, görüner mi onnarın enilenmesi? Neredän?

Tomaylı kapaklılar

„Gagauzların kaderi” annatmasından parça

Tomaydan Kapaklı Andrey kendisi küüdä doctor. Kazanêr 15-20 dolar ayda, var üç uşaa-hepsi küçük, onnarı hemen lääzım, bakıp terbiyetmää, ama anaları bakmadaan, ki var zanaatı – üüredici, erindä kazanamêêr imeelik parası da. Andreyin bobası – eski kolhozçu, pensiyası sadece altı dolar, ama anasında hiç pensiya yok, demäk az kolhozda çalışmış deyni. Topunu aldıynan, bu ayledä evin geliri etişmeer sofraya imeelik alma, ama bir ayledä imeeliktän başka taa kaç işlär lääzım. Bu zorlara bakmadaan, eni devlet başları ödekleri zaamet için hep taa azaldêrlar, pensiyaları, kazanılmış yok kadar ödekleri, aylar dolusu hiç ödämeerlär insana.

Andreyin bobası, dâdu Örgi, oolunnan lafa durêr:

– Nasıl günnerä etiştik, oolum, var mı bu durumdan çıkış? – sorêr ihtâr.

– Bilmeerim, boba, kendimin da kafam daalêr düşünmektân. Hastalar çok oldu, yılaç etişmeer, utanêrim insanın gözünä çıkmaa. İnsannardan kimisi zoru da olsa gelmeerlâr ilaçlanmaa, çoyu da gittilâr Türkiyeyä kazanca, bân dä lâázım gideyim orayı da orada ilaçlayım küülülerimizi.

– Biz dä, oolum, hastayız, ihtâriz senin başında. Sän, beki, gidecän, Türkiyedä ekmeeni kazanacan, uşaklarına bişey yollayacan, ama biz iki ihtâr, nereyâ gidelim? Kimâ biz lâázımız? Baariliim taa tez ölsäk da kurtulalım...

– Bân, bobacım, bireri gitmeyecäm kazanca, yok kimâ sizi brakayım, uşakları kim bakacak? Ama karımı Nastiye yollayacam, bişey kazansın. Biz dä burada biraz auldan bereketlân, bekim, hır-kötü yaşarız, beki, gelir yaşamanın islää günneri dä.

Nasti Kapaklı annaştı adamınnan Andreylân hem şkolada buyurucularlan da braktı biyolojiya uroklarını, gitti Türkiyeyä birkaç para kazanmaa. Uşaklar anasını geçirdilâr avtobusa. Nasti öptü edi yaşında kızcaazını **Marinkayı**, on yaşında oolunu **Vaniyi** hem büük çocuunu, 12 yaşında **Sandiyi**, dä söledi onnara, ki gider yabancılıkta diil iiliindän, ama zordan, çalışmaa. Uşakların bobası, doktor Andrey Kapaklı, ani olduydu doktor da sanırdı insanı, zor acılardan kurtarıp, kendinä dä bir gözâl varlıklı yaşamak düzecek, etiştiydi büünkü hala. Birçala sansın etiştiydi kendi neetinä görä, düzdüydü ihtârların da, çalışmasınnan anasının hem bobasının-zaamet yardımnan bir isleecä ev, aldıydı ötäâ-beeri mobila, etiştiydi uşakları, parası hem imeelii dä çok yoktu, ama etişirdi. O yaşarda çok annaşmakta aylesinnän hem ihtârlarlan da...

Ama nasıl tarafımızda yalancı demokratlar kuvetä etiştüydilâr, Kapaklı düştüydü kahıra. Olduydu altı yıl işleer bolniçada, küüyün zavahlarını yılaçlardı, diil ödek için, ama can acısından. İnsandan o yoktu ne alsın hem hiç istemääzdi dä, ama devlet doktorun zaametini lâázımdı ödesin. Karısı da Nasti aylarlan ödeksiz uşakları üuredirdi...

Şindi doktor Andrey kırık üreklân, uşakları da yaşlar gözlerindä ayırılırdılar anasından, ani gidärdi universitet diplomunnan elindä yabancılıkta zenginnerä çamaşır yıkamaa, bir parça ekmek için.

– Bakın, uşaklarım, – sımardı Nasti, – sesläyiniz bobanızı, unutmayın aulda kuşları bakmaa hem kazmaa ekilmişleri fasüleyi, kartofileri, zerä imeelik umutluu aulda. Siz unutmayınız dâdunuza hem malinizä vakıdınca bişey imäk vermää hem çöşmedän taazä su getirmää... Ayırılmayı Nasti savaştı taa kısa yapsın, bu diildi bir çok merakı iş, erleşti avtobusun en geerideki köşesinä da tez gitti.

Nasti bir esmeer hem çok yakışıklı gözâl genç insandı. Sık kestenä boyasında saçları arasından, görünürdü küsülü, ama kıvrak bakışı. Açık-maavi gözleri doluydular yaşlan. Ama bu yolcular arasında o hiç bir damna da istemääzdi göstere sin kendi garip kefini. Zordu yazıya döşemää bu insanın ruh durumunu. Bân benzettim onu bir eni gelinä, angısını verirdi anaları-bobaları sevilmedik zengin yaşlı adama. Bu avtobusa gelennâr belliydi, nereyâ gideerlâr. Onnar hepsiydi karı hem kız. Belliydi, gideerlâr bir kazanç için, ki zorlardan kurtulmaa. Hepsi belliydi, ani hazır çok aar işlerdä

çalışmaa sadece kazanç olsun. Ama yolcuların arasında vardı kimi gençlär, ani aar işä istemäzdlär tutunmaa. Onnar da hazırđı kendilerini satmaa sade bir para kazansınnar. Bu iki türlü yolcularını zengin Türkiye memleketi çok kolay tanıyiverirdi. Tezicik belli olurdu, kim ne iş aarêêr. Meraklı iş, bu yolcular kendi aralarında may hiç lafetmäzdi. Nasti pek sakınırdı, ki geçirennerdän birkimsey onu tanıyıp sormasın.

– Sän dä mı, mari Nasti, etiştin bu yollara?

Ozaman Nasti cuvap erinä mutlaka başlayaceydı aalamaa... Ama kısmetinä kimsey ona bişey sormadı. Avtobusun aydaycıları, iki kara bıyıklı türk, kontrol yapıtlar beletlerä dä gözäl konfortlu mercedes yollandı. Kara bıyıklı sürücü dedi:

– Öbürgün sabaalän İstanbulda olacez. Öbür yardımcı şofer da dedi:

– İi saatlan, ilin yolculuk, sayın arkadaşlar!

Başladıydı Kapaklıların aylesindä anasız yaşamak. Doktor Andrey sevgili ilaççılık işini brakmadı. Ama eni durum ürettiydi onu olmaa hem doktor, hem evdä boba, hem „ana”. Şaka diildi iştä insana ilik bildirmää bu yoksullukta ilaç etişmemezliindä. Vardı taa başka da kusurlar: yapılar eskiydi, yufkalanırdı, yıl yıldan läázımdı düzmäk, temizlemäk, suvamak örtüleri saatlatmak, ama bu temizlik işlerine bir dä para verilmäzdi ortadan. Becerikli doktor artık islää bilirdi, ki yukardan yardım yok ne beklemää. Orada hırsız politikacılar çalışırdılar sadece cöplerini doldurmaa, düzärdilär kasabalarda kendilerine çok odalı büyük evlär „dilenci” halkın parasınnan hem, aalık çekenlerin gözleri önündä. Kişinövda, Komratta, Odestä peydalanırdı paalı taştan, demirdän örtülü yapılar...

Doktor Andrei küülü yoksullarlan annaşardı da el eldän koyup zaamet, meci işlerin yardımınnan tutardı küüyün bolnişasını yıkılmasın. Bu işlerdä sevgili doktoru çoyu küülülär kendi yardımlarınnan tutardılar. Kendi aylesindä dä doktor Andrey ürettiydi çoyunu karı işlerini dä. Gelirdi sıra gecelerdä çamasır yıkardı. Uşaklarını ürettiydi herkez halına kadar çalışsınnar süpürsünnar, paklasınnar, bulaşıkları yıkasınnar hem ihtärlara da bir yardım versinnär. Andreyin kendisinin örnää uşaklara da büyük örnekti. O ürettiydi aftada bir kerä aylesinä ekmek dä pişirmää...

Nasti etişti bu uzun yoldan yorgun İstanbul kasabasına da gördü bu büyük hem çok zengin kasabanın Laaleli maalesini. Burada, gelip duruklanırdı avtobuslar Romı niyadan, Moldovadan, Ukrainadan hem başka erlerdän. Gelenlerin arasında vardı alış-verşçilär, ani alırdılar İstanbuldan toptan mal: çorap, sakız, ayak kabı hem taa başka giimnär uşaklara hem büyüklerä da sora, getirip erinä, satardılar onnarı, arttırıp kendilerine birär küçük kazanç. Taa çoyu gelennär aarardılar kendilerine iş, ani verirdi haliz bir imeelik hem toplamak kazancı. Gençlerä hem taa boyluca kızlara artık vardı alıcı. Karşılardı bu yolcuları bir türk, ani islää bilirdi rusça, moldovanca. O erif giyimniydi eni kostümnan, boynsunda kravatlan, toplardı gençleri dolayına da nesä annardırdı.

Nasti taa bir karıylan dururdular bir tarafta. Sora onnara da yaklaştı bir dik türk da dedi:

– Bizim var şirketimiz, sayılêr firmamız. Olur sizä iş bulalım, ama şirketä sizi erleştirmäk için ödeyeceniz üzär dolar...

– Bizdä ölä para yok! – dedi Nastinin yanında duran karı.

– Şindi para diil lääzım, – cuvap etti türk. – Siz başlayacınız çalışmaa, kazanacınız para da ozaman ödeyecenez. Biz sizi bulacez.

– Kayılız, – dedi Nasti. Onnar pindilär türklerin maşinasına, angısına dedilär haraba. Nastiyi getirdilär bir evä, neredä vardı iki ihtär, karı-koca. Onnarı bakmaa alınırdı Nasti. Dädu geçmişti doksan yaşını, ama taa tutardı kendisini, yufka görürdü, ama gezärdi hem aklı da erindäydi, karısı – babu taa yufkaydı, yatalaktı. Onun yaşı etmişi geçmişti hem en büyük zoruydu, ki kendi kendinä hiç izmet edämäzdi, aklı da zamanca erindä diildi.

Bu içerdä Nastidän başka vardı taa bir izmetçi kadın adı Ajda. O türk kadımıydı, bu içerdä vardı salt bir uuru – imää hazırlamaa hem istärsä kimär sıra yardım etsin Nastiyä temizlik yapmaa, babuyu kurulamaa, diıştirmää. Ajda hergün sabaalän gelirdi, bütün gün çalışırdı, ama avşamneyin gidärdi evindä gecelemää. Nasti yabancılıktan gelmişti, yoktu nereyä gitsin gecelemää, o yatıp kalkarda iş erindä bir ayırı odada. Däduyu hem babuyu bakardı, doyururdu, giidirirdi, yıkardı hem odalarda temizlii yapardı.

Başlantıda Nastiyä çok zordu. O en ilkin çalışırdı alışın aylesindän ayırılmaklan. Onun can erindä gidärdi bir saklı güreş. Ama Nasti kaavi bir insandı da o alırdı kendisini elä. Onun dayma aklındaaydı çok sevgili uşakları, oolları Vani hem Sandi, hem kızı Marinka, adamı hem ihtärları. Umutluuydu, ki bu durumdan da o bulacak kolayını çıkmaa dayanmaklan. Aklına geldikçä, neleri o çalışırdı unutsun, Nasti sarardı üzünü incecik çemberinnän dä ölä bakardı işinä. Nastiyi sarılı üzlän dädu görmäzdi, ama babu bir kerä sordu ona:

– Kızım, beki, senin başın acıyêr?

Nasti sölärdi, ani bişeycii acimêr... Nasti beenirdi, ani ona danışırıldılar adınca hem küçük yannişlıklarını, çalışmakta, kusurlarını çorbacılar yapardılar kendilerini, ki denämeerlär.

Bu içerdä Nasti saklıdan götürürdü kendi yazılı notlarını, angıları yardım ettilär bu kiyatta annatmayı taa islää, taa meraklı yapmaa...

- Angı vakıtlar için bu annatmada annadilêr?
- Nereyi Nasti Kapaklı para kazanmaa yollanmış?
- Nicä N. Baboglu Nastinin ruh durumunu yazdırêr?
- Avtobusta gidärkän, angı soruştan Nasti pek sakınarmış? Neçin?
- Andrey Kapaklının aylesindä anasız yaşamayı annadın.

Çatal kulak

(*Legenda*)

Cenk vakıdında bizim küüyün kenarında Çatal Kulaan içinä düştüydü bir aeroplan. Pilot eer, saa kaldıysa, belli diildi nereyä sauşmuştu. Küülülär kimisi gidärdilär konulu erdä uçağ görmää, kimisi gidärdilär bişey kayırmaa. Panayudun Avramnarın Nüklayçusu eraplardan alimin teneki soyup, alırmış da evdä onnardan bilezik yaparmış sora satarmış. Ama o da bu kazançtan ilik görämemişti. O bir sabaa gider genä alimin

teneki soymaa da nasılsa ansızdan çıkêr bir ilan da dalêr Nüklayçunun bacaanı. Bu seremcedän sora o düşer döşeklerä dä büün dä hep kalkamêr. Ama işidiler kimä bilezikleri satmış, onnar da hiç iilik görmemiş: kızların birisi, ani almış bilezik da taşır-mış, evlenilmedik kalmış, öbürü evlenmiş, ama uşakları olmazmış... Hepsi bilezikleri betfalarmış. Ama taa sora işidildi, ki diilmiş bileziklär kabaatlı. Çatal kulak, neredän etişmişti bileziklär, anılmıştı, nicä bir belalı taraf.

O kulakta vardı Cörcelek Miyalların tarlası. Miyalın vardı iki kızı, üç ta oolu, kendisi dä bir koşacaksız çiftçiydi. Tarlacımı işlärdi uşaklarınnan sade bir el kuvedinnän. Paşoyu ekärdilär ilkyazın taa erkencä, erdän taa tay kaçmadaan hırleştän hem dikellän. Aalem paşoyları kazarsa iki kerä yazda, Miyallar kazardılar üç kerä da alırdılar hep ölä islää bereket, nicä başkaları, kim işlärdilär mal kuvedinnän.

Miyal bir kerä gitmiş falcıya kendinä fal attırmaa da falçıyca ona söylemiş, ki o çok kismetli adam, uşakları saasem hem akıllı, ama onun en büyük kismetini Allah sade gösterecek, gösterip da fenalık için geri alacak.

Miyal Falcıykanın laflarını pek inanmamış da gamsız-kasavetsiz bakarmış işinä. Bu arada işidilmiş küü içindä taa bir kötü haber. Topal İvançunun Mitinin Vasili Çatal Kulakta koyunnarı otladarkan, tutmuş onu bir büyük yaamur – sürünün yarısını sel almış, onu kendisini dä yıldırım urmuş, kıpayım tez etiştirmiş onu başka çobannar Vasil mos-mormuş, ama taa saamış. Onu tezicik erä gömmüşlär da bir-iki saattan sora dirilmiş. Taa birkaç vakıttan sora o, kenarda yaşayan insannardan işidilmiş, ki Çatal Kulakta para oyna armış. Miyal gitmiş tarla komşusuna, Arabacı Petruşa, da sormuş, var mı aslı, ani onnarın maalesindä laf gezärmiş, ki Çatal Kulakta para oynêr hem sormuş dostuna, nasıl o para oynaması görüner.

– Nasıl, – demiş Petru, – sän hiç mi yoktur işittiin, ani, neredä altın para var erdä gömülü, orada gecelerdä yalınnar kalkêrlar. Te bizim maaledän insannar dayma Çatal Kulakta gezerlär, kim avcılıkta, kim mal otlatmakta, kim dä yakacak toplamakta. Onnar kendi gözlerinnän görmüşlär, nicä gecä te o aeroplanın dolayında yalınnar, kalkıp süünürmüşlär...

Miyal kaşdı ensä kökünü dä bir derin düşünmää vardı. Sayıklardı: „Sanki o aeroplanın da düşmesi hem Topal İvançuların Vasilin da yaamurda yıldırımnan seremcesi, sora Panayudun Avramnarın Nüklayçunun da bilezikleri-diilmidir bu Çatal kulaan büülü topraana baalı”. Bu fikirini Petruşa da söledi.

– Elbetki, kayıl oldu Petruş, – er altında para çekti o uçaa. O da cenktä biraz bozoldusa, Çatal kulakta sonunu buldu, Yıldırımı da, bezbelli, hep para çeker, İvançuların Vasili diil mi orada yıldırım urdu...

Hepsi bu işlär aslıydı, Miyal başladı şüpelememää, ki Çatal Kulakta altın var gömülü, ama istedi taa bişey sölesin tarla komşusuna.

– Bän, Petruş aga, tarlacımı oldu bunca yıl ellerimnän, kazıp aktarêrım, sanki bukadar yıllarda hiç mi razgelmeyeceydim o altın küpün üstünä?

– Bezbelli, uymadı razgeläsin. Ama altın o, mutlaka, olmalı bizim tarlalarımızda. O oynarmış yalınnan, ma herbirinä görünmüzmiş hem olurmuş çarpsın da kimisini. Ama buluştuumuza hadi seninnän annaşalım. Bän çıkacam gecä da kollayacam, kulak

bana yakın. Eer görürsäm kendi gözlerimnän yalın, sesedecäm sana da gidip kazacez – ne bulacez yarı yapacez...

Geçmeer çok vakit, Petruş geler Miyala da annadêr, ki o artık iki sıra siiretmış nasıl Çatal Kulakta yalınar kalkarmış. Gecäyarısından sora kör karannıkta bütün kulak sansın aydınnanırmiş.

– Olmalı, çok altın orada var gömülü, – güvenli söledi Miyal. – Annaşalım da gidelim aaramaa. Orada bizim tarlalarımız. Kim var ne sorsun bizä, neçin kazêrız, ne aarêrız.

– Pek dooru, – kayıl oldu Petruş da, – tarlalar bizim, er altında da ne var, hep bizim, kimseyciin yok doruluu karışsın işimizä...

Hava güzdü, serindi. Miyal giidi evdä dokuma yaamurluunu hem geçirdi ayaklarına domuz derisindän ilin çarıklarını, aldı taazä bilenmiş hırleğini, küreeni, torbasına da koydu ekmeeni, katını da hızlandı Petruşlara. Miyal kaviydi, alışıkta toprak işinä. O ölä kırk yaşını geçmişti, ama gösterirdi genç. Sık kara bıyıkları yaraşırıldılar üzünä. Yolda sayıklardı aklınca: „Bulursak altın, eski evimi yıkıp enidän düzecäm. Büük oolumu, everip, ona da bir ev yapacam...”

Petruş karşıladı dostunu sevinmeliklän. O kendisi Miyaldan gençti, ama zabundu hem tabeetindä tamahlık vardı... Nacaani, küreeni, hırleğini hazırlamıştı, karısı da torbasına koyardı ekmek, katık erinä da sızırma hem slanına. Petruş teklif etti Miyalı maazasına, vardı islää kavi zaybir şarabı.

– Hadi, dostum, dedi, buyuralım birär yolculuk şarap hem işä da alalım bir testi. Etecek mi? – gösterdi o büük testiyi.

– O ho, bu testi, olmalı, on kılalık, korkêrim çok gelmesın, sarfoş olmayalım.

– Korma çok gelmeyecek. Hava serin, bu testi bizä bir soba gibi olur. Biz gitmeeriz bir günä. Lääzım olursa bir afta da işleyecek. Kısmet, mutlaka, bizim olacak.

– Etiştilär tarlayä. Çatal Kulakta esärdi bir suuk geç güz lüzgeri, ama işçilär pek tez yısındılar. İşlärdilär havezlän hem umutlan. İlkin kazdılar Miyalın tarlasında. İki gün sıravardır çalıştılar, ama hiç bişeyä razgelmedilär. Avşamneyin yamaçta işidilirdi traka sesleri. Çobannar Kasım üstleri, yazları güdärdilär...

Miyal işlärdi öküz gibi, yorulmak bilmäzdi, ama ıhkımsız Petruş dayma harınnardı, durup-durup testiyi yalardı, tütün içärdi.

Üçüncü günü Petruş dedi: hadi kazalım benim da tarlamda, neredän bilirsın, bekim benim kısmetiminen geldik buraya.

Geçtilär onun tarlasına da iş sansın başladı taa kolay örümää, ama testidä dä şarap yarı olmuştu. Üülendä idilär içtilär da genä işä döşendilär. Bir dä... Miyalın hırleği dokundu bir çetin bişeyä.

– Bulduk, – baardi Miyal, – Petruş da yınanır-yınanmaz yaklaştı Miyala da ikisi usulunnan kazarak, açtılar küpü. İçindä çıktı bir tepä altın para yalap-yalap edärdilär, sansın aydınnanmıştı diil sade Çatal Kulak, ama bütünnä Kirezlik kırları.

Sevinmeliktän sarmaştılar, öpüştilär, sora oturdular da aldamaç erinä testidän hepsini şarabı içtilär. İçtikten sora, oldular sarfoş da çekişmää başladılar.

– Benim tarlamda bulundu küp, para benim olacak, – dedi Petruş, istärsäm veririm sana da, istemäzsäm, hiç bişey vermäm.

– Nasıl ölä, be dost, diil mi annaştık ki, ne bulacez, kardaş payı yapacez?

– Ölä annaştık, ama senin tarlanda bişey bulmadık, benim tarlamda bulduk.

– Senin tarlanda, – deyärdi Miyal, – ama bän ilkin razgeldim küpä, sayılêr bän buldum. Hem bän sendän on kat taa zeedä işledim, düşer hepsini bän alayım. Ama bän hepsini istämeerim, isterim yarı yapalım. Nasıl baştan annaştıydık.

– Yok, çok lafetmää istämeerim. Benim tarlamda bulduk, altınnar hepsi benim, var nasıl gidäsin evinä, – dedi Petruş artık sarfoş dönmäz dilinnän.

– Yapma ölä kardaş, bu diil dooru... yalvarırdı Miyal, – ver payımı da gidecäm.

Baarişa geldi yamaçtan çobannar da. Onnar açan gördülär altınnarı, başladılar istemää kendilerine da pay. Büüleyici altın tepesi kopuşturmuştu kır uvasında bir görölmedik düüş. Dört kişi baş koparırdılar... Ama tezdä hepsi uslandı, kudurmuş insannar açık aazlarla kaldılar – altınnar küpünnän neyinnän oldular bir sarp yalın da, uçup, kaybeldilər.

Yoktu näpmaa, neyä şaşmaa. Altın ölä oynarmış. Peydalanıp, ateşli yalın gibi görünürmüş, sora hep ölä, yanarak, kaybelirmiş...

Çatal Kulaan türlü istoriyelerinde bu Miyalan Petruşun da geçirdikleri çoktan küülülerin aazlarına geçmişti.

bişey kayırmaa – almaa kolay kazanmaa, elä geçirmää

katık – ekmää bişey iyinti

ihkimsız – zabun, yufka

testi – bir topraktan kap, şarap için

- Ne olmuş Çatal Kulakta cenk vakidında?
- Cörcelek Miyala falcıyka söylemiş?
- Ne seremcä ona düşer geçirsin?
- Neçin altın bulucular kalmış bişesiz?
- Tamahlık hem kavga neyä getirir?

Valkaneş adetlerindän

„Legendanın izi”

(Kiyadın bir payı)

Valkaneştä adettlär çok türlü... Bu küü anılêr eskiliklerinnän hem girgin adamnarınan. O vakıtlar başka küülêrdä candarlar buura gibi dik gezärdilər, ama Valkaneştä sakınırdılar... Baari az-buçuk aardına bakınırdılar...

Kabaatsız şamar için Valkaneştä vardı yazılmadık zakon – bıçak. Yok bişey, ani bıçak için sonu kötü olurdu, ko bilsindi gelmä dik saabilär, ani onnara bişey prostedilmeyecek, ne insan dooruluunu çineer.

Herbir valkaneşli hazırđı kendi adamı için lafsız canını ortalaa koymaa. Bu gözäl Valkaneş adeti başlamıştı başka dolay küülêrdä dä geçmää. Taa pek o zamannarda,

açan topraamızı çinardı Gitlerin hem Antoneskunun kaplayıcıları. Onnar beslilikdən şımarırdılar hem ter-su içində kalırdılar, insanı korkudup, savaşırdılar susturmaa da ayak altına koymaa.

Adetlär için laf açmışkana, tanıştıralım okuyucuları taa bir Valkaneş adetinnän. Deyelim, bir levent delikannı, valkaneşli çocuk, eer bir bobasının da varsayıdı öteyää-beeri mülkü hem dayanırsayıdı kafadarlarına, üp-üülen zamanı kapardı horudan beendii kızı. Hem o vakıtların gelmä zakonnarı da bu diil pek gözäl adetin ardını hiç aaramazdılar.

– Sızdä adet ölä, – deyip, hıradılar başlarından aalaşıcıları, eer ölesi bulunursa. Olmalı, bu betereä dä evlenmeklär için dooruluksuzlular vazgeçärdilär kuvetlerä aalaşmaa onnara bu gençlik „zararları” için kimsey danışmazdı.

Ama valkaneşli PANTI DERMENCİ, anılmış genç usta, yapmadı evlenmesini eski, diil pek sevilmiş, adetä görä. O ayırdı kendisinä yavuklu sevdayan hem kayıllıklan. Sevä-sevä, Panti evlendi KOPUŞÇU KOSTİNİN kızına, Paşiyä. Bu eni evlilerdä içerdä yaşamak gidärdi pek uygun birliktä, annaşmakta. Panti başladıydı kendi zanaatını, aaç ustalını, taa da büyük havezlän kullanmaa. Kazanç ona vardı etecek nekadar. Ona iş sımarlamak için küülülär sıraya dizilirdilär hem vardı çok aşırıdan da gelir insannar.

Bu üzerä Panti şakadan danışırdı gelininä:

– Bänim, Panti Dermenci, anılmış usta, – güüsünä yumuruunnan urarak hem sora da tekrarlarıdı: „Panti-bänim üstä”.

Paşıkaya bu laflar diil, ani aar gelsinnär, ama sevindirirdilär onu. Butakım lafettiktän, sora Paşika da atardı Pantiyä şakayı. Lääzım olduynan, çaarırmazdı adamını adınca, nicä başka günnerdä, ama deyärdi:

– Hey, anılmış usta oolu, ya getir karına bir kazan su! Yada:

– Usta Panti Dermenci, düz uşaan sallangacını!

Panti Dermenci dä, hiç üşenmedään, çıkıp işliktän, yardım edärdi karısına, sarmaşıp, öpärdi onu, da sora genä gidärdi kendi işinä...

Ama boşuna laf kalmamış taa eskidän, ani yaşamak merdiven-merdivenmiş. Nicä toprakta yok düz er bayırsız hem çukursuz, ölä yaşamakta da yok sade ballı-şekerli, kavgasız hem kusursuz. Yok dünnedä tatlı acısız, nicä yok pak biyaz da karasız. Biz burada annadacez Pantiyälän Paşinin da yaşamak merdivenlerini, ani oldular kimi arada pek zor, çalımnı hem kimi erdä da sevinmelikli, mutlu. Bu yaşamak basamaklarında bir nedän beeri kısmetlerin arasına sansın bir şeytan girdiydi: anılmış usta Panti Dermenci kahırlı gezärdi, karısına az laf katardı, ustalık işliindän bütün gün çıkmazdı. Kimsey bilmääzdi Pantinin kahırını. Sade Paşika hepsini duyardı hem kendisi da adamı gibi git-gidä hep taa derin kahıra düşärdi, Paşi kimseyä sölemäzdi zoru. Panti da genä ölä. Hem karı-koca da çalışırdılar biri-birindän saklasınnar, ne fikir onnarı zeetlärdi.

Şindilik, açan Dermenci Pantiyälän Paşinin kahırları taa girmediydilar valkaneşli laf gezdiricilerin aazına, açıklayalım onu bu annatmayı okuyuculara: gençlär Panti hem Paşi onbeş yıl artık sıravardır iiliktä-birliktä annaşmaklan yaşardılar. Kapu komuşular mayıl olurdular onnarın hoş annaşmaklarına hem şennikli evlerinä. Onbeş yılın içində kısmetlilerin aylesindä altı uşak bulundu, hepsi da onnar kızdılar. Te taman buydu

Pantiylän Paşinin kahr maanası. Taa açan ilk uşakları oldu, Panti beklärdi bir çocuk (Angı girgin genç boba istämeer ilk uşaa çocuk olsun?). Ama açan gördü, nekadar gözäl kızçaaz duudurdu ona Paşika, nicä tezicik uşak başladı gülümsemää, sora da örümää, biraz unudardı o kendi nazlı zoru için. Kimseyä bişey sölämedi, açan işitti, ani komuşusunda Kara Tanasın Hristuda çocukmuş, hem rendeyi çekärdi, hem kenikendinä sölenirdi: „Kismetli o Hristu, canaabet”. Sora da genä kendi-kendini uslandırdı: „Verecek Allah bizä dä...” Sonunda, brakıp düşünmeyi, kertikleyip, düzeldirdi taftayı, alacaları onu ölä kırnak, çalışırdı, diil sevinip dä, ama üfkeli-üfkeli, sansın te o aac kabaatlıydı, ani onun-kız, Hristunun dä çocuk. Bir çala sansın başka eni gospodarlık işlerinä savaşırdı düşünmää, ama neyä da tutunsa, genç bobanın eski zorları aklından çok vakıda çıkmaazdılar. Başlardı Panti hiç umutsuz sayıklamaa: „Ne olacek bu Zirgil Oykuların Todidän (ikisinin bir pazarda düünneriydi), onun da çocu u varmış... Hem karısından da yok ne olsun, bir alçacık zabun insancık. Ona hiç çocuk yaraşmêêr da...” Paşı saydı (onun karısı) bir insan!

Sora, brakılıp düşüncelerdän, başka turlü sölärdi. „Ne gitmişim bän da aalemi bakmaa, sansın içerdä başka uşamız olmayacak. Bu yok nasıl olsun. Öbürü nası nicä olacektır...”

Butürlü düşünceleri kestirip, çorbacı enidän işinä tutunurdu. Panti erleştirip, çıkarırdı eni kapuları, fileonkaları, uydurup, tutaklardı, sora da büük çekiçlän-çat, çat! Kaptırırdı, da onnar olurdu, sansın sıkılmışın onnarı preslän, kendisi dä beenirdi, nasıl gözäl öpüşürdü o ustalık işleri.

Te nasıl işlän, umutlan hem düşünmeklärän, sayıklamaklarlan geçärdi adamın saatları, günneri hem yılları! Te nasıl kısılarırdı ömür!

Geldi sıra Paşiyä-çardılar enidän Peni babuyu küçüünü kabuletmeyä. Birkaç saattan sora Pantiyä söledilär, ani taa bir kızı bulundu. Bu haber adamı semeledi, ama usta Panti kendini kaybetmedi.

Tezicik hızlandı kırçmaya, aldı iki yarımnik rakı. Birini açtı da kiraz etti babuya hem öbür karılara, ikinci yarımniklan da girdi işliinä, kaldırdı onu hiç filcansız. İki-üç soluk çekincä, baktı şişenin dibinä – orada bir parmak taa kalmamıştı. Bilmäzdi Dermenci, neçin içtiydi bu rakıyı: sevinmeliktän kızının saalu için mi, osa kahırdan çocu u yok deyni mi. Başka sıra bukadar içidän vardı nasıl kör-sarfoş olsun, ama bu yol sansın hiç aazına da almamıştı...

Panti Paşıkayı sevärdi bütün ürektän. O yoktu nasıl baari biraz göstereyin, ani diil kanaat oolu yok deyni. Varmıydı nicä hasta insanı taa gücendirmää dä? Kim istärsä bu işi yapsın, Panti istemäzdi. İnsan dünneyä geldiynän gagauzların var türlü sıraları: kadeni, punuda, kumatriya. Panti da kendini orta çorbacı sayardı, yoktu nasıl adetlerdän vazgeçsin. Yaptılar hepsini sırasınca, beki, aalemdän taa da gözäl.

Kimsey denämedi, ani adamın var saklı kahrı. O kendi dä sansın unudurdu zorunu, ama açan yalnız kalırdı işliktä, ozaman zeetleri büüyärdi. İltän aklından geçirdärdi uşaklarını: „Gözäl kızlarım var, – sevinärdi o, – ama te bu canaabet Danidä (bıldır evlendi) ilk uşaa artık oolmuş. Gidip görecäm...”

Sora, davranıp, kendi-kendinä deyärdi:

– Bak sän, bän sansın tatula imişim, aalemin uşaanı gidecäm görmää... Ne ilerdä vakit mı yok? Günnär çuvala girmedi. Gelecek bizä dä kısmet! Da hep butürlü bekleyeräk, Pantinin oldu taa bir uşaa-genä kız. Beşinci dä genä kız! Altıncı – genä kız!

Butakım kısmetsizlää dayanmak läâzımdı – diil şaka! Da kahırlar başladılar artık saklanmasınlar. Panti en ilkin döşektä karısına annattı hepsini, nelär üüttü onun ürää bu geçmiş yıllarda. Ama karı kendisi da annattı, hep o zoru. Da te geldi sıra Paşi aar kaldı edincilää. Panti hiç sakınmadaan pazar günü adamnar arasında dedi, ani eer Allah onnara verirsä bir ool, uşaan duuduu gündä kendi aulunda yapıp gösterecek bir büyük siir. Geldi o gün dä Peni babu girdiydi içeri eni insanı almaa, ama Panti istedi babuyulan nesä lafetsin. Ama o çok serbest dedi: „Yaklaşmayınız burayı, zerä babunun yanında katran kofası, sizin gözlerinizi da katrannar...”

Geçti beklemek saatları. Panti nesaydı ışıkta trakladırđı. Çıktı bir karı da haberledi: „Çocuk”. Panti işitti da, urulmuş gibi oldu, attı benizi. Taa biraz arası geçtiynän Pantinin kafası başladı işlemää, çardı büyük kızını da yolladı çarsınlar onun kardaşlarını İlişkuyu hem Todiye. Kendisi da tokat aşırı teklif etti komuşuları Lambuyu hem Aleksiyi. Girdilər, nicä düşer butürlü saatta, maazaya. Çorbacı sevinmeliktän yaptı çep dipteki fiçıya. Şafk ettilär. Etiştirdi, geldi bacanakları da. Bobayı zoruna yıktılar erä, da sora hepsi başladılar onu yukarı atmaa. Açan Panti kurtuldu şakacıların pañçalarından, aldı şaraplan dolu çölmää da başladı dökmää hepsinä gelän-geçennerä onun, turna gözü gibi, şarabından. Çok duvalar sölendi eni dünnäyä gelmişä, anaya-bobaya, ama sevinmeliin özü kalırdı gelän pazara. O günä Panti hazırlamıştı bir büyük sevinmelik yarışı. Toplaşmıştı pelivannar-güreşçilär. Harman aulu döşeliydi samannan. Orada bir salkım aacında baalıydı kıvrık buynuzlu koç, boynuzlarında da baalıydı bir korafli peşkir hem bir gölmek, baaşışlık onnara, kim üsteleyecek güreştä.

Bu kalabalıkta yarışıcılara hem güreşçilerä şennik yapardı muzıkacılar, kemençecilär, daulcular. Orta erdä güreşçilerä üç kişi yapardı alay, çalışırdılar, ki ortalıkta er olsun görücülerä. Güreşçilerdän birisi ensedi dördünü, sanılırdı bu olacek en üstün, ama ona karşı çıktı eni duumuş oolun bobası Panti. Hepsi başladılar avuç düümää. Panti yalvardı, ki ona hiç bir dä kolaylık verilmesin... İsteer güreş olsun haliz.

Başladı bu son güreş da artık belli olaceydı alayın en üstünü. Güreş akına halızdı, pelivannar hiç birisi dä çalışmazdı aşaa kalsın.

Üstün çıktı Panti...

Pantiyä baaşışları!

Baarırdı siircilär. – Helal güreşti! Aferim!

– Paalı siircilär, musaafırlär! – dedi Panti, – Olur söyleyim, ani baaşışları kendimä almayacam. Kayılımysınız verelim onnarı te bu adama, ani sonunda benimnän güreşti?

– Kayılız! – bir sestä cuvap etti insannar. Panti kendi omuzlarından koçu verdi Paçalıların Uliyana (Öläydi adı son güreşçinin, angısını Panti ensediydi).

Muzıklar çalardılar sofrı havalarını alayda da artık gezardı koçlan omuzlarında Paçalıların Uliyan. İnsannar auç düüyärdilər.

Onu ölä koçlan omuzunda, baalı peşkirlärlän geçirdilär evä. Siir bitti, insannar daalışırdılar. Panti adanmış lafını bir oolu için tamamnışı. Bobanın uykusu o avşam çok raat olduydu. Kalırdı saaselemliklän oolunu büütmää hem nicä koyduydu neetinä, yapsın onu da kendisi gibi usta.

girgin – kuvetli, korkmaz
levent – genç, yakışıklı
mülk – varlık
diil kanaat – diil kayıl
kadeni – günnüklemäk uşaa
punuda – eni duumuşu saygılamak
davranmaa – esaba almaa
tatula – otrava
siir – göstermäk
serbest – bol, baamsız, kendibaşına
yarış – güreş, yarışmak
pelivan – enseyeci

- Düşünün. Ne var islää Volkaneshin adetlerindä? Bakın teksttä bu adetleri yazıcı nasıl yazdırêr?
- Ne zorlar gecirmiş Pantıylän Paşı?
- Dünnädä kısmet hem kısmetsizlik nasıl giderlär? E, bu annatmada nasıl?
- Bu yaşamakta örnek var mı?
- Yaşamının örneeni, kim olur düzsün?

Kötücülär

Onnar susuz pek büyük olmaa,
 Susuz pek anılmaa.
 Becerdilär korkunç zaman
 Fişkılıkta kalmaa,
 Buldu kolay kötücülär
 Cezalardan kaçmaa...
 Açan ölürdük aaç-susuz,
 Buulurduk soluksuz
 Sordumuydu kötücülär:
 „Nasılsın, gagauz?”
 Açan çardık yardım için
 İstämedi gelsin.
 Çıkıp fişkılıktan baardı:
 „Bän diilim hiç sizin!”
 Kimnär dä istedi çıksın
 Bizi insan saysın,
 Onu kötücülär süüdü

Dedi ona hapsin
 Kimnär dedi: var dilimiz,
 Yolda bir izimiz...
 Baardı onnar fişkılıktan,
 „Oluruz biz dilsiz!”
 Büün dilsizlär fişkılıktan
 Bakın olmuş „adam”
 Çünkü isteerlär aslıdan
 Başka bir dillän kurtarmaa
 Bizi karannıktan...
 Ama, kim salt satmaa biler,
 Kim kökleri keser,
 O kuruyalum isteer...
 Halkım, açasın gözünü
 Şaşırma yolları!
 Tenä-tenä karalardan
 Ayır biyazları!

„Kötücüler” şiiri gösterer nasıl halkımızın arasında dayma cıkêr ölä insannar, ani unudêrlar köklerini, onnar düşerlär aldangaç yollara. Kendileri halkına hiç bir dä faydalı iş yapamayolar da salt aalemi kötülerlär.

hapsın – zulüm, fena

- Kimin için bu şiirdä söleer poet?
- Sanki kötücülär onnar kim? Angı damardan onnar?
- Avtorun şiirinä görä kötücülerin yaşaması neredä? Neredän onnar zihir serperlär kendi halkına? Fışkılık kırnak mı er?
- Neyä kötücülär en büyük duşmannık yapêrlar? Sanki neçin onnar taa pek ana dilimizdän azetmeerlär?
- Neyä läözüm göz açalım da ayırılım karalardan biyazları?
- Gagauzlar sayılır mı gagauz, eer onnarın ana dili kaybelirsä?

Külüm – sana erim

Satın almaa – becermeerim

Satmaa da – kimseyci.

Canım kurban açık dostlaa

Varım – iilik, yardım yapmaa...

Kapum açık konaksıza

Testim dolu bir susuza.

Gözüm bakêr uzaklara

Güneş isteer insannara.

Eminim da yurtluuma:

Zaametim kalsın ona,

Külüm hem kemiklerim –

Kalsınnar sana – erim.

Saveliy Ekonomov

Saveliy Petroviç Ekonomov, duudu aprilin 13-ündä, 1929-cu yılda Tülüküüyündä, Valkaneş dolayında, Moldova Respublikasında fukaara çokuşaklı ayledä.

1942-dä, başarıp 5 klas kendi küüyündä, girdi üürenmää Tumarvanın zanaatlık şkolasına, angısı cenk beterinä daalıştı 1944-ncü yılda.

1944-tä, avgusta, başarıp Kaulda hem Valkaneştä kursaları, oldu üüredici.

1944–1945-inci üürenmäk yılını geçirdi Gavanosada birinci klastan.

1945–1946-ıncı üürenmäk yılında işledi Tülüküüyündä 3–4-üncü klaslarda.

1946-ıncı yılda girdi Kaulun pedagogika şkolasına da başardı onu 1949-uncu yılda.

İyülün beşindä, 1949 stalinistlär S. Economovu kaldırdılar Rusiyaya, Altaya, nerdä 5 yıl çalıştı türlü aar işlerdä hem 2 yıl yalnız üüredicilik etti Verh-Solonovka şkolasında dört klaslan birerdä.

1956-ıncı yılda döndü geeri ana tarafına da başladı üüretmää Tülüküü şkolasında rus, moldovan, gagauz dillerini, götürdü muzıkayı, işledi 18 yıl organizator hem iki yıl gecä şkolasında direktor.

1965-inci yılda başardı Tiraspooldaki T. Şevçenkonun adında pedinstitutu da oldu speşialist rus dilindä.

1998-inci yıldan beeri topladı hem erleşirdi halk yaratmalarını. Bundan kaarä yazdı annatma toplumunu „Zavalı üüredici“, angısında annadêr küüydaşları. Bu annatma toplumu 2003 yılda tiparlandı.

Hepsindän azar-azar

Ani avcılar hem balıkçılar yalan biraz kaçırêrlar, onu biler hepsi. Benim da onnarlan vardı ilişkilim biraz, da dedim onuştan annadayım doorudan bir olaycık, ani bir yazın geçtiydi üstümdän.

Elbetki, nicä hepsi oltacılar, bän da, hazırlanarak ertesi günü gitmää balaa, çıkardım käämil hem çok solucan, topladım onnarı bir boya bankasına, angısını, doldurup taazä topraklan, çektim serinä.

Ama ertesi gününä, balıkçılıktan kaarä, kaldıydı bir pek läüzimni işim bitirilmedik, da onuştan dediydim, kalkayım taa erkencä, gideyim balaa, ama bir-iki saattan sora, dönüp ordan, bitireyim o işimi. Yoktu neetimdä durayım göldä üülenädän, onuştan imää yanına bişey almadıydım. Toplayıp motoşiklaylan hepsini, ne läüzim, tozattım gölä. Burda çektim motoşiklayı bir dallı süüt aacın altına, ani diildi yırak sudan. İlinilin soluyarak, büük havezlän, bakınarak dolayanına bu taazä eşillik, attım erä ilkin rezina kayıcaa, şişirdim onu pompaylan, siviştirdim onu kurudan su üstünä, koydum patını, küreciklerini, oltaları, sora pindim kayaa da itirdim kendimi kenardan.

Usulcuumnan, ürkütmeyim balıkları deyni, yaklaştım sazlar arasından o anılmış ercääzimä, nerdän hiç bir kerä balıkcız çıkmazdım. Erleşip islää, devirdim kazancıktan dadamı su içinä, raat-raat çözdüm olta demetçiini, aldım elimä en ii oltayı, boşandırdım iinesini, salettim elimnän pat altına, ki alayım solucannarı, ama yoklayamadım. Aaradım hererdä ip-ip, salt kaldıydı taraşlayım cöplerimi dä, ama, bulmadıynan onnarı, şaş-beş kaldım. „Ne bu, va? Ne bu, va? Te urduk toyu. Şaşılacak iş. Şindi mi, açan taman balın vakıdı?“ – iyärdim kendi-kendimi. Durmaa yoktu neyä. Hiç duymadım, nicä fırladım ordan kenara. Aaradım solucannarı ek-ek motoşiklada, onun yanında, ama onnar sansın sokulmuşlar erin göbeenä bankasınan neyinnän...

„Yaptık işi, – bir aar soluk çıktı içimdän. – Salt evdä kaldılar, kotandım bän. – Tez evä.“ Ötää hem beeri – yarım saatlık yol, ama inadına şindi benzin da etmeycek... Năbayım? Üfkelenmä hiç. Şindi läüzim salt uslanıp düşünmää, nicä çıkmaa bu dolaşık işin altından. Aha, diil yırakta var bir sızıntı, onun yanında toprak yımışak, ama yok neylän aktarmaa topra. Te bir tafta parçası. Tez! Tez! Yarım saatta, gagalaya-gagalaya oyansını-buyansını, çıkardım edi kırmızı solucan. Şindi bütün umut bunnara. Çimçirik gibi yardırdım erimä dä, biraz uslandıynan, bitki bitkiyä attım ilk oltamı iki sazın arasına, nerädän o boş çıkmazdı. Ama ne bu? O dondu erindä da vermeer hiç bir nışan, ani olacak balık. Durêr sansın pınar içindä. Yavaş-yavaş bän heptän uslandırdım, ama sivri sineklär pek iyärdilär. Çektim derin soluumu da, kısıp kendimi, ölä süzüldüm patçaazda birkaç vakit. Yok, yok, yok... Ama te nesä trıslattı sazı yakında. Bän kuşkulandım.

Te taa bir kerä balık uruldu sazlara. E-ge-ge-e-y! Tezdä kaynakadı balta, titiredi sazlar: balıklar gelärdilär dadamaa. Bän oturêrim raat, hiç kımıldamêêrim. Şükür, te uyandı papur da, usuluunnan çekilip bir tarafa, o kaybeldi. Bän dattım oltayı – onunnan çıktı bir gibancık. Sora nelär oldu, ayıp annatmaa. Şark, şark, şark-çekettim çıkarmaa sıravardı karasları, ama açan onnar yuttular bitki solucanımı, bän kurulu kaldım yarım yolda. Bölä geercik bir taraftan, ama kısmetsiz başka taraftan iş taa başıma gelmediydi. Bak sän belayı. Çık şindi kenara balın koyusunda. Canım titiredi, aalamaa durardım.

Genä bän aktarêrim sızıntı boyunu, ama caba. Kurtlar sansın maasuz saklanmışlar. Yakınnarda da sansın kimsey görünmeer. Helä, helä, sansın nesä kararêr süütlär arasında. Bu bir aar motoşikla. Bän hızlanıverdim ona dooru. Balıkçı mı osa dinneneci mi? Ya, deneylim kısmetimizi. Yaklaştım ona, nicä bir kedi guguşa. Beni denedään, balta içindän, şaldırdarak suyu, köstekleneräk sazlara, aar-aar çıktı karşıma batal, uzun ayaklı balıkçı çizmetlerinnän, tepesindä bir fasıl paraliyaylan bir erif.

– Ne gezersin aalemin motoşiklasının yanında? – yırdaktan baardı o. Biz tanıdık biri-birimizi, açan o taa biraz yaklaştı bana. Bän annattım ona zorumu da sordum, gelir mi balık.

– Vardı, ama şindi kesildi, – dedi adam.

– Yok mu birkaç solucanın, veräsin bana, – istedim bän.

– Benim da az kaldı, ama paylaşalım kardaşça. Kim biler, nelär taa başımıza gelecek bu romantikaylan, – dedi o, koyup aucuma bir püskä beyaz solucan.

Vakit şansora yaklaştıydı üülenä, ama güneş taa pek yakmazdı. Aaç altında serindi.

– Raz bölä oldu, dadalım biz da bişey-bişey, – söledi o da buyur etti sofrasına.

– Benim büün uurum biraz gitmedi, tezdä döncäm evä deyni, almadım yanıma bişey ne içmää, ne imää, ama taa ii – ko büün ürek biraz dinnensin, – açıldım ona da dattım birkaç yudum çay onun termosundan. Ama bakarak bu adama, nicä o buyurêr, benim da aşım açıldıydı. O denedi bunu da genä gösterdi sofraya. Yoktu neçin utanayım da tezdä biz süpürdük sofa erini. Bu vakıt nesa daladıydı sırtımı da pek gidiştirardi onu. Bakındım süüt aaçlarına, istedim sürüştüreyim arkalarımı birinä, ama onlarda çok karımca kaçınırdı. Almayım başıma taa çok bela deyni, savaştım elimnän etişeyim o dalanmış erimä, ama etişemedim. „Sanki yalvarayım bu islää adama, sırtımı da biraz kaşısın? Ama ne olursa olsun, kafama da urmayacak e”, – düşündüm bän. Adam anmazdı, ne olurdu benimnän.

– Brä da gidişti küreklerimin arası, – aalaştım bän ona. – Etişameerim da orayı elimnän. Yalvarêrim, kaşısın biraz sırtımı, zerä pek yaktı nesä onu.

– Hepsindän azar-azar, – gileräk dedi valkaneşli Fedä Çernobrovkin, açan bir-iki kerä gezdirdi elini arkamda.

Biz taa da katıladık gülmää açan söledim, ani şindi hepsi taman oldu: adam solucan verdi, doyurdu seni, bitkidä sırtımı da kaşırđı.

Ama bölä islää mi durêr? Pek islää, açan kafadarlar annêrlar biri-birini.

- Kimin için bu teksttä avtor annadêr?
- Çocuk neçin aktarmış sızıntı boyunu?
- Nicä karşılaştılar kafadarlar? (bulun teksttä o eri)

- Fedä Çernobrovkinin karakteristikasını yazın.
- Bitki cümleyi taa bir kerä okuyun. Sizin dä var mı kafadarınız, angısı sizi annêêr? Annadın onun için.

Mina Kösä

Alatla gülmää...

Vani. Vani şakacı
Bakışındır yakıcı,
Ama ne datlı lafın,
Sän artist artık oldun.
Nändan da şakan sızêr,
İnsanı çabuk toplêêr,
Nicä bal kuvannarı
Hem meyva uşakları,
Osa hep şakan senin
Parçasıdır üreenin,
Angısı çöşmä gibi
Cannarı serinnedir...

Ama neçin bakışın
Yakıcı, sölä kalsın? –
Ani hepsi ii bilsin,
Ki lafın haliz keskin.
Vani, Vani şakacı
Kimisi deer: – Bu yalancı!
Bakma sän şu bet aaza,
Çok annat gagauza,
Ani o gülsün derin,
Ömürü sevsin keskin,
Zerä odur kısıdan –
Alatla gülmää... insan.

- Bu şakalı şiiri okyun da gülünsäyin.
- Sizin aramızda da şakocı Vani gibi çocuklar var mı?

Stepan Bulgar

Usta

Gagauzlarda „usta” deerlär o masterä, angısı yapêr kendi işini pek islää! Ama o master, angısı yapêr kapu, pençerä, masa, skemnä h. b., ona da deerlär „usta”. Bekim onuştan, ani gagauzların arasında bölä masterlerä var büyük saygı gösteriler.

Etnograf Valentin Moşkov XIX-ncu asirin bitkisindä annadêr: „Herbir çorbacıda bulunacak taa başka dülger (плотник) hem marangoz (столяр) instrumentleri: «tes-terä», «dalta», «terpü» (рашпиль), «fugan», «rendä», «burgu». Busoy burgu var birkaç türlü: «babilä burgusu» – o burgu en büyük. Bundan başka, varmış «bilek burgusu», «dingil baş burgusu», «enser burgusu», «çöp burgusu»”.

V. Moşkov yazêr: „Bu instrumentlerin yardımınan gagauz becerecek doorutmaa kırıkları taliganın tafta parçalarında, düzmää, yapmaa eni sergen h.b. Ama bundan başka, hep o insturmentlerin yardımınan, yapêrlar hepsini läázımnı mebeli: masa, skemnä, taburet h.b. ...Ama düşüneräk hep okadar mebelin gözellii için, boyêrlar mebeli yaalı boyaylan hertürlü renktä: biyaz, kırmızı, sarı, kara eşil, maavi, lüläka”.

Yok nicä sölemää, ani gagauz küülerindä var çok usta. Olmalı bu iş baalı gagauzların çiftçilik kulturasına hem da, ani Bucak bölgeçindä XIX-ncu asirdä hiç yokmuş daalık. Alma, kirez fidannarını çeketmişlär dikmää küülerdä 30-ncu yıllarda XIX-ncu asirdä. Nekadar bän tutêrim aklımda, bizim küüdä vardı hem da var beş-altı kişi, angılarına var nicä demää haliz usta. Elbetki, var başkaları da, ani becererlär taftaylan işlemää. Kolhoz vakıdında küüdä vardı „stolär masterskayası”. O kurulmuştu nicä bir küçük fabrika. O masterskaya bulunardı bizim şkolanın yanında. Da uroklara gidärkän, biz işidärdik, nicä işleer tirkulär testeresi. Biz, üürenicilär, kimikerä girärdik masterskayanın auluna. Orada diziliydi uzun kesilmiş taftalar, rendelenmiş açlar. Yıvınnan durardı lar yongalar, angıları fasıl hem gözäl kokardılar. Duvara dayalı diziliydilär eni yapılmış pençerelär hem kapular. Açan biz, çocuklar, girärdik masterskaya içinä, orada görärdik, nicä işleerlär ustalar. Birisi rendelärdi büyük rendeylän taftayı. Rendenin içindän uçardı havaya kıvırcık strujkalar.

Başka bir usta toplardı skemneleri. Trak-trak urardı tafta çekiçlän dä birkaç minut-tan sora taburetka hazırđı. Masterskaya içindä duvarın yanında diziliydilär sergennär, türlü çerçevlär. Herbir gagauzun evindä var sofra. Tombarlak, kısa bacaklı, yapılı taftadan. Sofra durêr asılı duvarda.

Açan bakêrsın ustaya, görersin, nicä kolay hem ilin o işleer. O işleer, göstermeer kendisini. Yapêr kendi işini gözäl hem üüsek uurda. İsteerim sölemää, ani olmaa usta, läözüm olsun karakterindä kırıaklık, yapmaa gözäl hem incä iş, türkü kapu, pençerä, masa, şergen, çerçevä h. b. Usta o, nicä resimci, bu işä läözüm olsun talantı.

- Kimä gagauzlar usta deerlär.
- V. Moskov ne demiş gaguzlar için?
- Tutun aklınızda ustanın tedariklarını.

Petri Çebotar

Ooluma

Ko olsun evin
Herkerä açık.
Yolcuya sevin
Karşı ona çık.

Adını kuru,
Dostuna yaman.
Diilseydi dooru
Bil olmaa pişman.

Olma kep hamel,
Kendindän da ver.

Hepsini aalem
Uzaktan örer.

Yaşamak kısa
Hem dä sade bir.
Bari bir kıza
Sevinmäk getir.

Gülmä, darsä „vay”
Yanında kimsey.
Akıllıyı say,
Kardaşını sev.

Asaarsalar bal,
Aaznı baala,
Konuşta sän çal,
Ölüdä aala.

Zorları unut,
Çıkacak eni.
Aklında sän tut
Dedelerini.

Herbir daavada
Pay tut yavaşa.
Bakmayrak saada,
Te bölä yaşa.

- Demekli hem duygulu bu şiiri okuyun.
- Ne nasaatlar bobası ooluna verer?
- Sizin bakışınıza görä insanın yaşamak yolun çizileri dooru mu belliedili?
- Siz da avtorun bakışınnan yaşamaya kayılınsınız mı? Annadın.

Todur Marinoglu

Zaman sözü

Dünnä döner,
Dünnä döner,
Bizdän saklı
Dünnä döner,
Dünnä döner.
Sade yıllar

Sade yıllar,
Bizä söleer,
Bizä söleer,
Ani aslı
Dünnä döner,
Dünnä döner...

Düş

Kimdin, mari kız,
Baktın da alatladın?
Sän nicä lüzgär
Suratımı yaktın.
Kimdin, mari kız,
Geçärkän gülümsedin?
Adındı-güneş,

Dolay – cömertlendi?
Kimdin, mari kız,
Pelin-kuşaktı göktä?
Diiyärkän ona,
Elim kaldı boşta,
Kimdin, mari kız?

- Bu şiirlär sizin sözlerinizi ilerletmää yardımcı olaceklar.
- Todur Marinoglunun soruşuna „Kimdin, mari kız” kendi ürek duygularınıza görä cuvap verin.

Yorgun yolcuyum

Yorgun yolcuyum
Ecelimdä.
Neredä kahr omuzumda,
Neredä kısmet umudumda.
Yorgun ecelimdä
Yolcuyum.

Can acıyan
Ömürümdä
Kiminnän zoru payettim,
Kimä elimi uzattım.
Acıyan ömürümdäyim –
Can.

Neetimä hatır
Güttüm.
Güzdän-güzä adımnadım,
Ömür tamannı aaradım.
Hatırlı neetlär
Güttüm.

- Okuyun şiiri demekli.
- Neçin avtor kendini yourdun yolcu sayêr?
- Bu şiiri okuduktan sora ne duygular üreenizi kapladı? Açıklayın.

Haşışlär

Haşışlär, haşışlär,
Al kalpli tepelär.
Neyi onnar habperlär?
Yolcuya umut verär!

Haşışlär, haşışlär,
Al dudaklı çiçeklär.
Neyä onnar sallanar?
Kendinä mayıl olar!

Haşışlär, haşışlär,
Akıl çelän içeklär.
Neyi onnar zeedelär?
Sevda dünneeyä adar!

- Bu şiiri kiyatsız okumaa üürenin.
- Neredä haşış çiçekleri büüyerlär?

Mariya Mercanka

Mariya Mercanka (Kapaklı) Gagauziyanın Beşalma küündä duudu. Başlankı klaslarda, kısmetinä, görä, ana dilindä üürendi. Büüdüynän Kagul kasabasında pedagogika uçilişçesindä üürendi. Bundan sora Belş pedagogika institutunu başardı. 1971 yıldan beeri Beşalma küüyün şkolasında üüredici işleer. Literaturayı, ana dilini küçüklüündän sever. Kendi yaratmalarını 1990 yıllarda gagauz gazetalarında „Halk birlii”, „Vesti Gagauzii” hem „Sabaa yıldızı” dergisindä tiparlamaa başladı.

Peetçi kendi yaratmalarında gösterer, ki insan zorluk geçirmedään yaşamanın dadını annamaz. Hem da insan saburlu olsun, biri-birinä ii davransın.

Kucaklan güneş daadan

*D. Kara Çobana –
üüredicimä, üreemä paalı adama*

Bu yaşamakta bir büyük iş, açan buluşêrsın, yada yaşêêrsın yakın bir geniş ürekli, talantlı hem akıllı adamnan. Ama açan bölä adam senin üüredicin, da o seninnän taman o vakıtta, nezaman kuşcaaz gibi savaşêrsın sarını yutmaa, kanatlanmaa, ozaman, açan, nicä gççenciktä, açılêr gözlerin dünneyä – bu bir büyük kenarsız kısmet.

O vakıt biz taa annamardık, kim biza deyni bu fasıl, bizim fikirimizä uyan adam. Bilmärdik, ani bu pek siirek düşüş bizim yaşamamızda.

Çok işlär silindilär, soldular fikirimizdä, ama Onun işleri şıralı, taazä kaldılar çok vakıda.

... Tä biz gideriz şkolaya, da köprüdä o şen karşılêêr bizi, da esap alêr, kimdä ne var meraklı.

– Ya bakın Kostiyä. O büün eni kalpaklan. Ne gözäl biyazlan kara alacalar var bu kuzu derisindän kalpakta. Bu kalpak pek yaraşêr Kostiyä, – esap alêr O.

Bu laflardan Kostinin ürää erinä gelir: evdän o çıktıydı aalayarak, deyni utanardı giimää bu kalpaa. Bir gün Kati geldi ydi şkolaya kakusunun fistaninnan. Fistan geerä gibi uzundu Katiyä. Ama açan O mayıl oldu o fistana da dedi, ani fistan düzer Katinin boyunu, bizim üreemiz kırıldı, ani bizdä yok bölä fistan.

Büün dâ tutêrım aklımda, nicä İlişkanın dokuma pesmetçikli torbasına ölä şaştıydı, sansın önündä gördüydü incäzanaat yaratmasını.

Köprüdän şkolaya etişincä O etiştirärdi bizä çok işlär annatmaa, göstermää.

Biz duyardık, ani O sert, ama o yalpak sertlikti. O pek sertlenärdi, açan biz vakı dı boşa geçirärdik. Urokların aralarında da biz durmardık haylak.

Onun yardımınnan biz resimnärdik bişey, ya örärdik kazaldan türlü işlär. Kendi ellerimizlän ördüydük hasırcık kazaldan da döşetti ydik kapunun eşiinä, bankaların yanına.

Pek beenärdik, açan O bizimnän bilä oynardı. Tä bir kerä O bizimnän barabar meklärdi erdä, bankaların arasında, bir dâ açıldı kapu. Klasa girdi direktor. (Olmalı biz unuttuyduk, neredä bulunêrız, da büyük şamata (ortalı) kaldırdıydık) donduran seslän direktor sordu, nändä bizim üüredicimiz. O enikunu kalktı, silkti üstünü, sora şen-şen söledi, ani biz oynêêrız. Direktor teklif etti onu kabinedinä da çıktı.

Biz hepsimiz donduk. Gördüynän bunu, o kırdı bizä gözünü, gülümsedi da dedi, ani Onun canı acıyêr bu adama. Ozaman biz annamardıydık ne için. Ozaman bizim canımız acıyardı üüredicimizä, ani Ona düşecek bizim beterimizä.

Unudulmaz o günnär, açan Onunnan barabar çkardık çayıra. Herbir otçaaza, çiçecää, böcecää ölä şaşardı, ani yoktu nicä durmaa bir tarafta.

Açan oturardık bir çimen gölcüündä, beenärdik oynamaa Onun saçlarında. O brakardı öräyelim ona pelicäk. Kendi dâ bu vakıt annardı bizä pek meraklı işlär.

İlkyazın biz Onunnan doyamardık solumaa salkım çiçään kokusunnan, örmää fenet pipiruda otundan hem türlü başka çiçeklerdän.

Açan yayardı sıcak ilkyaz yaamuru, biz kaçmardık örtü altına, ama, soyunup yalnayak, gezärdik Onunnan bilä duruk seldä. Aazımızlan tutardık yaamurun iiri damnalarını. Taa şindiyanadan unudulmêêr o yaamurların dadı hem kokusu.

Çok kerä bittiyän uroklar, O bakardı bizä bir şiret, naşeyssä adayan bakışlan, da sorardı, kim kayıl gitmää Ona evä?

Bizä bu da lääzımdı: sevinmeliktän urardık şamarlarımızı, atlardık yukarı, zerä bilärdik, ne bekleer bizi Onda evdä.

O da sevnärdi bizimnän, alardı da atardı birkaçımızı yıkarı. Bän dä çok kerä o sayıdaydım.

Unudulmaz duygu, açan sevgili kaavi ellär atêr seni yıkarı, da sän yıkardan bakêrsın aşaa birazcık korkuylan, da göversin onun şafklı gözlerini, angıları üreklendirerlär hem baaşlêêrlar çok sevinmelik.

Sora tutunardık kol-kol da iiri adımnardık Gibana dooru, neredäydi onun evi. Orada bizä karşı çıkardı Onun yalpak anası. O tezicik koyardı sofraya, ne bulunmuştu bu gün onun dolabında. Taa çok koyardı piinirlän ekmek hem eşil suvan. Biz çok yalvarmardık kendimizi da sarıverärdik sofrayı. Gelärdi, ani bölä datlımak yok birerdä başka.

Sofradan sora hepsimiz gecärdik eşil fidannarın altına. Orada döşeliydi parça pala, vardı albom yapraa, karandaş, mızga çamur hem taa başka tertiplär. Burada angımız ne beenärdi, onu da yapardı. Birazımız resimnärdik, birazımız mızga çamurdan yapıştırdık nesä. O da oturdardı birimizi kendinä karşı da yapardı skulptura. Çoyumuz sarardık Onu da siiredärdik, nicä işleerlär Onun becerikli elleri. Nicä masalda, bir topalak çamur dirilärdi gözümüzün önündä, da dönärdi onun büülü ellerindä bir gülümsär kızçaaza, yada bir dürük çocucaa. İşlärkän O da hiç susmardı, hep bir güldürärdi bizi.

Çok kerä onun anası bizimnän oturardı. Sendi aklıma, nicä o büyük hodulluklan deyärdi:

– Benim Mitikam diil nicä hepsi. Onun ürää pek islää. O Allahtan talantlı. Bän bunu duyêerim.

Bizä fasıl gelärdi, ani o bizim üüredicimizä deer „Mitika”. Kalan laflar etiştirilär bizä ozaman, açan büüdük. Küçükkenä biz sanardık, ani O bizimnän oynêêr, da hiç annamardık, nicä O bizi gün-gündän üüreder saymaa, okumaa, lafetmää. Annamardık, nicä O uyandırdı bizim üreemizdä duygu sevmää ana tarafımızı, dilimizi. Nicä O üüretti alatlamaa hem tamahlanmaa bu dünnedä yapmaa iilikli unudulmaz işlär. Fukaara vakıtta geçti bizim küçüklüümüz. Yoktu gözäl çantalarımız, cins rubamız. Ama bizim kasavetsiz uşaklımız aydinnıktı, kısmetliydi taa çok onuştan, ani bizimnendi bu vakıtta bu güneş daadan adam. Kısmetli uşaklım için derin diz çökerim bu adamın önündä.

- Kimin için bu annatmada annadılêr?
- Nicä kendi üüredicisi için avtor yazêr?
- Annadın D. Kara Çobanın anası için. Bulun o eri teksttä dä taa bir kerä okuyun.
- Angı taraftan bu annatmada büyük gagauz şairin süreti gösterili?
- Annatmanın sonunu taa bir kerä okuyun. Kim o „güneş daadan adam”?

Petri Yalncı

Duudu 1964 yılda Gagauziyanın Çadır dolayında, Kıpçak küüyündä. Onun bobası hem anası, dädusu sevärdilär hristiannı, yaşamalarında hepsi klise izmetçileriydilär. Petri kendi škola üürenmesini onuncu klasadan erindä Kıpçakta yaptı, orta şkolayı başardıktan sora 1988 yılda o oldu student Rostov kasabanın universitetindä gazetacılık fakultetindä da kolay başardı bu büyük kultura universitetini.

Petri bir çok çalışkan hem enilii sevän adam. O kolay tanıyêr yaşamayı da ilerleer orada, neredä diil pek kolay, ama çok lââzımnı. O çıkardı 1994 yılda ilk gagauz dilindä gazetayı. Buydu heptän bir eni baskı taa henez çekedän latin grafikasında. Sora „Hiperion” baskı evindä çıktı onun şiir kıyadı „Süünmüz yıldızlar”.

1998 yılda Kazahstanın Turkestan kasabasında 8-inci türk dünnäasının Gençlik kurultayında Petri seçildi kurultayın başkan yardımcısı, sora 1999 yılda Gagauz yazarlar Birliini kurmakta pay aldı, ertesı yılın da kendisinin inîtiyavasından Çadır kasabasında kuruldu „Gagauz jurnalistlär birlii”. Petrinin çok yazıları basıldılar Moldovada, Gagauziyada, Türkiyedä. Ama onun kimi işleri kaldılar yarım, neçinki Petri ansızdan oktäbridä 2002 yılda geçindi.

Oguzistan

Eter karannıkta durduk	Üüsekläa sevişmektä
Geldi eni zaman	Ana dilimiz
Avtonomiyamızı kurduk	Eni ömürü düzmektä
Adı – Gagauzistan	Durêrız hepsimiz
Muzıkaylan şiirlär	Yaşasın asirlerdä
Sana baaşlanêr	Sevgili canım
Üfkeliiktän „lüzgerlär”	Memleketim sevgili
Git-gidä atlêêr	Gagauzistanım!

İnsan canı

Yıldız sesi gecedä	Yıldız gökü kaplêêr
Eş kendinä dener	Aalamak yaşsız
Sesli geçärkän gündüzdä	Çobana günü açêr
Talantlaa ön verer	İri yıldız.
Birinä ömür baaşlêêr	Gecelär aydın olêr
Öbüründän alêr	Şafklı yıldızdan.
İlii prostlaa aşlêêr	İnsan canı türkü çalêr
Gecerä kalêr	Keskin şıladan...

Küsülü dünnä

Yaşamak nedän olêr
Bölä küsülü?
Paklı cana yaş konêr,
Duşmannar – „güllü”.
Sevinçlii küsüş yollêr,
Zorluk dolaya.
İlik, dooruluk solêr,
Dostluk sayıda.

Kap-kara oldu dolay,
Hastalı umut.
Açık hem pak var sade ay,
Kirli sade bulut.
Duşmannı küsüş yansın,
Çiçeklensin günnär.
Bizdän dayma aylansın
Küsülü dünnä.

dayma – hep, her zaman
dolaşmaa – taa bir kerä bakmaa
sancı – saplantılı acı

Kaybederim...

Düşümä girer kaybetmäk,
Gecedä yıldızlı sevinmäk.
Göründü gençli yanmaklık,
Yaşamakta kör-karannık.

Uyandım: deniz dalgalı
Üşüder, buuldêr dirilii,
Havezlän çimçirik çakmaklı
Şamarladı ömürlü sevgilii.

Yaamurlu açık yıldızlar,
Süneräk düşer yalnızlar.
Toprak tepredi üfkedän,
İnsannarı ayırttı evlerdän.

Uyku belalı göründü,
Ölümsüz kendimi bän duydum.
Gündüz geceyi dä gömdü,
Dünneyä sansın genä duudum.

Güneşli sancı

Beni genä dolaştı
Güneşli sancı.
Var mı bizdä acaba
Sancı ilacı?..
İlaç, elbetki, var
İçimizdä saklı.

Sayma onu saar,
Bozulmasın aklın!
Sancı nicä güneş
Saplêr, sora geçer.
Güneş sade yaşêr,
Sancılar sener.

dirlik – yaşamak

- Neylän gurur duyêr şair sıralarında?
- Eni ömürü düzmektä ne gider ileri?
- Söläyiniz şiirlerin sıralarınnan.
- Annadınız ne bilersiniz bu genç şair için. Onun şiirleri gazetalarda peydalandı, okudunuz mu bişey?

Okudunuz mu? Düşünelim..., çıkışları yapalım...

1. Neçin İon Krängä yaratmanın adını „Küçükliümdän anmaklar” koymuş? Bu literatūra formasına nê deniler?
2. „Küçükliümdän anmaklar” yaratmanın personajlarını sıralayın. Beendiiniz personaja karakteristikta verin.
3. „Beygir” annatması ne türlü formada yazılı? Bir hayvanın yada kuşun üstünä bir yazdırma karakteristikta verin.
4. Çevirmä şiirlerini „Sevdim sizi”, „Çiçek” h.b. okuyun da sesirgenin, nekadar gözül gagauz dilindä dä bu şiirlär öterlär.
5. Ne o fabula? İ. Krilovun fabulasını okuyun, da onun içindekilini açıklayın.
6. „Luçeafârul” yaratmasını demekli okuyun da janrasını belliedin.
7. Görgi Vodanın şiirini dikatli okuyun. Nelär için şair cevzlän lafeder?
8. Angı çıkışlara avtor geler? Adam neylän cevzlän benzeşer? Annadın, şiirin sıracıklarını kullanarak.
9. „Arada uzaklar” şiirini okuduktan sora annadın peetin öz fikirini.
10. Hronologiyayca aklınıza getirin D. Tanasoglunun yaratmalarını.
11. „Uzun kervan” romanın angı parçalarını okudunuz? Sıralayın onnarı.
12. „Yok millet istoriyasız, nasıl da yok istoriya milletsiz” bu derin fikirli sözleri aklınızda tutun.
13. Ne bilersiniz hakoguzlar için? Kimmiş onnar? Yazdırın hakoguzların süretini.
14. Ne türlü zorluklar bizim dedelerimiz geçirmişlär? Nicä duşmannardan onnar korunmuşlar?
15. Nicä bizim dedelerimiz eni erlerä etişmişlär sora da erleşmişlär? Aklınıza getirin.
16. N. Baboglunun „Allahın izinnän” annatmasını okuyun. Neredä duumuş anılmış yazıcı? Kimmiş onun anası hem bobası?
17. Neçin yaratmanın adını „Allahın izinnän” avtor koymuş? Popaza karakteristikta verin.
18. Angı kara kış için N. Baboglu annadêr? Ne taa aaçlık için bilersiniz?
19. Üüretmæk yılın başında kaç uşak şkolada üürenärmiş? Sonunda kaç kalmış?
20. Nicä Maartinciin ölüsünü N. Baboglu yazdırêr? Annadın yaratmanın sıralımını. Olur mu bu olayları unudalım?
21. Evdekilerä dä aaçlık için sorun da bilgilerinizi bu kara yıllar için genişlädin. Klasınızda da o bilgileri annadın.
22. N. Baboglunun angı yaratmasından bu sıracıklar „– Akına severim, – gülümsedi Manuş, – yok ne yapmaa, boba, açan seni can duygusu tutêr onun için hazırsın canını da ortalaa koymaa, diil sade para harcamaa”.
23. „Tomaylı kapaklılar” annatmasında N. Baboglu angı vakıtlar için annadêr?
24. Sizin küüyünüzde dä Kapaklı Andreyin hem Nastinin aylesi gibi var mı? Nastinin iç duygularını Türkiyeyä gidârkan açıklayın.
25. N. Baboglunun „Valkaneş adetlerindän” legendasını dikatli okuyun. Taa bir kerä gagauzların adetlerini aklınıza geririn.
26. Saveliy Ekonomovun çıkışlarınnan „Pek islää, açan kafadarlar annêêrlar biri-birini” kayılsınız mı? Annadın en yakın kafadarınız için.
27. P. Çebotarın „Oolma” şiirini evdä bobalarınıza okuyun. Onnar da avtor gibi mi duşunerlär?
28. Petri Yalıncının şiirlerini tekrar okuyun. Duygularınızı açıklayın.

Acest manual este proprietatea
Ministerului Educației al Republicii Moldova.

Gimnaziul/Liceul _____				
Manualul nr. _____				
Anul de folosire	Numele de familie și prenumele elevului	Anul școlar	Aspectul manualului	
			la primire	la restituire
1				
2				
3				
4				
5				

- Dirigințele verifică dacă numele elevului este scris corect.
- Elevul nu trebuie să facă niciun fel de însemnări în manual.
- Aspectul manualului (la primire și la restituire) se va aprecia folosind termenii: *nou, bun, satisfăcător, nesatisfăcător*.

Imprimat la Tipografia „BALACRON” SRL,
str. Calea Ieșilor, 10
MD-2069, Chișinău, Republica Moldova
Comanda nr. 671

Söz Teoriyası c. 1 30.01.03

44
§ 38

Publitsistik stili: statya / reportaj / intervyu.

Lidya - 270
publitsistik stilini
publitsistik stilini
publitsistik stilini

publitsistik stil - söz stillerin birisiydi. Publitsistik stilini
 nalistlər kullanırlar gazetelerde hem de. Publitsistik stilini
 , kabızlar hem türlü informasi, yollar. Publitsistik stilini
 tya - publitsistik yaratması (annatması), anısında pisadan
 yoxdur. Publitsistik yada ^{bu olub} için gazetada yada deşqida. Statya
 bilim yada publitsistik diennän, kullanmayaraq artistik
 larını:

Reportaj - bildirim yada annatma şindi olan (geçän)
 için, anısına avtor görür yada siirder kendi gözlerinnän.
 var niçä olsun gazetada da, radioda da, televiziyada da.
 var niçä yapmaq istemoa sport oluqları için da, bir kon-
 için da (neredä yarışlar olür), kirda yapılan (tamannan)
 yada güz işleri için, neredä göstörler, için pay olür, ne
 (oluqlar) olür, neredä olür, nekadar varit gider bu yarışlar

intervyu - o bir annatma bir oluq için, ama annader bir
 için bir avtoritetli adam, bir saygılı adam, anısına bir
 korrespondin soruqlarına. intervyu da en için ökmli
 tmää cevap bölä soruqlara: niçä biz düşünürsünüz,
 li... , ~~bu olub~~ ne verdi bu yarışlar? Nécin...? Var mı fayda
 alannan, onun barışını bu oluqlar, sportsmennän, yarışma
 lar için annamaa deyü.

annatma - bu publitsistik stilin çeşidi. - statya
 un teresti, söläyin bu publitsistik stilin çeşidi. - statya
 ortajını esadı intervyu mu. inandım kendi doğruluğun

Diyet olun!

9 789975 850155